

**UNİVERSİTEYA BİNGOLİ
ENSTİTUYA ZONANÊ GANİYAN
QISIMÊ ZON U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

**HETÊ SEMBOLİZMÊ ARKETİPİ RA TEHLİLÊ
EFSANEYANÊ ZAZAYAN (MINTIQAYÊ ÇOLİG)**

HEDREKAR

Hidayet SAMUK

TEZÊ DOKTORA

ŞORMEND

Doç.Dr. İsmail SÖYLEMEZ

BİNGÖL – 2024

**UNİVERSİTEYA BİNGOLİ
ENSTİTUYA ZONANÊ GANIYAN
QISIMÊ ZON U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

**HETÊ SEMBOLİZMÊ ARKETİPİ RA TEHLİLÊ
EFSANEYANÊ ZAZAYAN (MINTIQAYÊ ÇOLİG)**

HEDREKAR

Hidayet SAMUK

TEZÊ DOKTORA

ŞORMEND

Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ

BİNGÖL – 2024

T.C

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ZAZA EFSANELERİNİN ARKETİPSEL SEMBOLİZM
YÖNÜNDEN İNCELENMESİ(BİNGÖL YÖRESİ)**

HAZIRLAYAN

Hidayet SAMUK

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Doç.Dr. İsmail SÖYLEMEZ

BİNGÖL – 2024

TEDEYİ

TEDEYİ.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	VI
TEZ KABUL VE ONAY.....	VII
VATEYO VERİN	VIII
XULASA.....	X
ÖZET	XI
ABSTRACT.....	XII
KILMNUŞTEYİ.....	XIII
LİSTEYA ŞEKİL, XERİTAYAN	XIV
LİSTEYA RESİM U FOTOĞRAFI	XV
DESTPÊKERDIŞ	1
1. Dehker u Çarçewaya Tezi.....	1
2. Meqsed u Ehemiyetê Xebat.....	1
3. Usul u Modelê Xebat.....	2
4. Cîgêrayişê Mıntıqayî.....	3
4.1. Nameyê Çoligî Ser o	3
4.2. Tarixê Çoligî	5
4.3. Coğrafya u Nufusê Çoligî	6
4.4. Kulturê Çoligî	10
5. Derheqê Efsaneyan dî Melumato Umumî.....	11
5.1. Çimeyan dî Tewirê Efsane	11
5.2. Kokê Efsaneyan.....	14
5.3. Munasebetê Efsaneyan u Tewiranê Binan.....	15
5.4. Tesnîfê Efsaneyan	17

5.5. Efsaneyi Zazayan ê Çoligi	25
5.5.1. Hetê Cayê Aredayış u Vatiş u Vatoğan ra Efsaneyi Zazayan ê Çoligi	29
5.5.2. Çimeyan dı Derheqê Efsaneyanê Çoligi dı	33

QISIMÊ YOYIN

1. TEHLİLÊ EFSANEYANÊ ZAZAYAN Ê ÇOLİGİ	38
1. 1. Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi	38
1.1.1. Wareameyişê Cısmânê Asmêni	38
1.1.2. Wareameyişê Hediseyanê Tebieti	40
1.1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni	41
1.1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan	43
1.1.5. Efsaneyi Kerrabiyayiş	43
1.2. Efsaneyi Golan u Awan	45
1.2.1. Efsaneyi Golan	45
1.2.2. Efsaneyi Awan	48
1.3. Efsaneyi Dini	50
1.3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni	50
1.3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızırı Ser Vaciyeni	51
1.3.3. Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Piran u Kesanê Binan ki Wahirê Keremati	53
1.3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni	66
1.3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni	74
1.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni	78
1.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki yi	79
1.4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Giroto	79
1.4.1.1 Heyduti Sosyali	79
1.4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan	82
1.4.2. Binayi Tarixi	83

1.4.3. <i>Efsaneyi Xıznavan</i>	84
1.4.4. <i>Cayî ki pê Musibetan Helak Biyî</i>	85
1.4.5. <i>Hediseyî Komelki u Tarixî</i>	86
1.5. <i>Efsaneyî ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyenî</i>	87
1.5.1. <i>Efsaneyî ki Cayanê Îkametan Ser Vaciyenî</i>	87
1.5.2. <i>Efsaneyî ki Cayanê Binan Ser Vaciyenî</i>	88
1.6. <i>Efsaneyî Heywananê Binan</i>	90
1.7. <i>Efsaneyî Mexluqat u Hediseyanê Îstisnayîyan</i>	93
1.7.1. <i>Efsaneyî Meleketan</i>	93
1.7.2. <i>Efsaneyî Cîn u Şeytan</i>	93
1.7.3. <i>Efsaneyî Mexluqatanê Îstisnayîyanê Binan</i>	94
1.8. <i>Efsaneyî Bînî</i>	97

QISIMÊ DIYIN

2. HETÊ SEMBOLİZMO ARKETÎPÎ RA TEHLÎLÊ EFSANEYAN Ê ÇOLÎGÎ

.....	102
2.1. Carl Gustav Jung u Psikolojiyo Analitik.....	102
2.2. Mefhumê Psikolojiyo Analitiki.....	103
2.3. Arketipî	105
2.3.1. <i>Persona</i>	106
2.3.2. <i>Anima u Animus</i>	110
2.3.3. <i>Vêrsî</i>	115
2.3.4. <i>Dayik/Dadî</i>	119
2.3.5. <i>Self (Bîzatiyî)</i>	122
2.3.6. <i>Kalo/Pira Zanaye (Ferdo Pil)</i>	128
2.3.7. <i>Arketipê Qehremani (Cengawer)</i>	132
2.3.8. <i>Arketipê Asî</i>	137

2.3.9. <i>Arketipê Geyrayoği</i>	140
2.3.10. <i>Arketipê Sêwiri</i>	143
2.3.11. <i>Arketipê Masum (Bêsuc/Bêgune)</i>	145
2.3.12. <i>Arketipê Fedakar/Qurban</i>	148
3.3.13. <i>Arketipê Hilebazi</i>	150
3.3.4. <i>Têki Semboli Arketipanê ki Aredayişê Ma dı Viyereni</i>	151
2.3.4.1. <i>Kelimeyi Sembolik</i>	152
2.3.4.2. <i>Omartışo Sembolik</i>	155
2.3.4.3. <i>Semboli Rengan:</i>	160

QISIMÊ HIRIYIN

3. METNÎ EFSANEYAN	163
3.1. <i>Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi</i>	163
3.1.1. <i>Wareameyişi Cismanê Asmêni</i>	163
3.1.2. <i>Wareameyişi Hediseyanê Tebieti</i>	168
3.1.3. <i>Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni</i>	168
3.1.4. <i>Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan</i>	171
3.1.5. <i>Efsaneyi Kerrabiyayişi</i>	172
3.2. <i>Efsaneyi Golan u Awan</i>	174
3.2.1. <i>Efsaneyi Golan</i>	174
3.2.2. <i>Efsaneyi Awan</i>	176
3.3. <i>Efsaneyi Dini</i>	179
3.3.1. <i>Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni</i>	179
3.3.2. <i>Efsaneyi ki Hezret Xızır Ser Vaciyeni</i>	181
3.3.3. <i>Efsaneyi Şêxan, Welijan, Piran u Kesani Binanê ki Wahirê Keremati</i>	184
3.3.4. <i>Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni</i>	202
3.3.5. <i>Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni</i>	216

3.3.6. <i>Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni</i>	220
3.4. <i>Efsaneyi Tarixi u Komelki</i>	221
3.4.1. <i>Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Giroto</i>	221
3.4.1.1. <i>Heyduti Sosyali</i>	221
3.4.1.2. <i>Efsaneyi Şexısanê Binan</i>	229
3.4.2. <i>Binayi Tarixi</i>	233
3.4.3. <i>Efsaneyi Xızınayan</i>	234
3.4.4. <i>Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi</i>	236
3.4.5. <i>Hediseyi Komelki u Tarixi</i>	238
3.5. <i>Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni</i>	241
3.5.1. <i>Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni</i>	241
3.5.2. <i>Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni</i>	245
3.6. <i>Efsaneyi Heywananê Binan</i>	250
3.7. <i>Efsaneyi Mehluqat u Hediseyanê İstisnaiyan</i>	255
3.7.1. <i>Efsaneyi Meleketan</i>	255
3.7.2. <i>Efsaneyi Cınan u Şeytan</i>	256
3.7.3. <i>Efsaneyi Mexluqatanê İstisnaiyanê Binan</i>	257
3.8. <i>Efsaneyi Bini</i>	265
NETİCE	273
ÇİMEYİ	278
İLAVE	291

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan(Mıntıqayê Çolig) adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2024

İmza

Hidayet SAMUK

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hidayet SAMUK tarafından hazırlanan *Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan(Mintıqayê Çolig)* başlıklı bu çalışma, .../.../2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Zaza Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : **İmza:**

Danışman : **İmza:**

Üye : **İmza:**

Üye : **İmza:**

Üye : **İmza:**

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../ 2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

VATEYO VERİN

Mehsuli kulturê fekki virê yo mileti yi. Zey tarix, baweri, urf u edeti miyanê xu dı top keni u bı vatiş neqıl keni neslanê binan. Ino şekil kulturê miletan gani maneno, virê şari muhefeze beno u mileti verba asimilasyoni ino qeyde eşkeni xu bıpawi. Zey efsane, mit, estanık, deyir, vateyê verinan ueb. mehsuli kulturê fekki kırıştoğê kultur u ercê şari yi u virê kalıkan kırışeni, ani resneni ma. Miyanê ini tewıran ra efsane cayêko muhim geno. Efsaneyi kodê kultur, sistemê erciyayan u baweriya şari ihtiya keni. Ini kodi ekseriyet binê motifan u arketipan dı nımite yi. Efsaneyi ge ge zi mesajê xu bı qeydeyêko aşikar dani. Ini kod u mesajı şekil dani cuyayışê şari, hududê şari kıfş keni. Şari rê zey tebiet u mexluqat çiyi ki heqıqetê cı niyeno zanayış izah keni u mena dani cı. Ino sebeb ra ma eşkeni vaci efsane senetê fehmkerdışê heyat u kainati yo. Tewırê efsane nasnameyê yo mileti ser zaf muhim o. Kulturê Zazayan dı zi tewırê efsane cayêko hira geno. Ino tewır ercanê maddi u manewi ê şarê Zazayan xu miyan dı pêser keno u wextê kalıkan ra fek bı fek bı vatiş pa ercê şari resneni ma. Se serra 19. ra pey dinya dı kulturê nuşteki zaf qıymet girot. Ino dewr dı mileti mehsulê kulturo fekki yê xu ser cıgêriyayi, ê etud kerdı u pê nuşteyi mehsulê fekki yê xu qeyd kerdı. Bı ini xebatan ilmê folklori ame meydan. Sahaya folklori zi kulturê şari yo u qıymetê maddi u manewi ê şari dano şınasnayış. Miyanê Zazayan dı kulturê nuşteki zaf erey destpêkerdo. Edebiyatê Zazayan dı nuşteyê tor verin peyniya se serra 19. dı bı xebatê Peter Lerch destpêkerd. Labelê folklorê Zazayan ser xebati dahina erey destpêkerdo. Tewırê folklorê Zazayan serranê 1960. dı verco mecmua u rocnameyan dı ameyi neşr kerdış. Serranê 1980 dı kulturo fekki yê Zazayan ser xebatê aredayış u cıgêrayış biyi zêd u mecmua u rocnameyan dı mehsulê edebiyatê fekki neşir biyi. Ino dewır ma gore dewro buliki ê edebiyatê Zazayan o. Serranê 2010 ra pey universiteyan dı qısımê Zon u Edebiyatê Zazaki abiyi u xebati akademik ameyi meydan. Ino dewır dı edebiyato nuşteki yê Zazayan hin kowt pay. Tewırê edebiyato fekki ser xebati wareameyi, nusiyayi u çap biyi. Nika tewırê edebiyato fekki ê Zazayan ser tezi u meqaleyi esti. Inan ra têki Tırki têki zi Zazaki nusiyayi. Labelê efsaneyanê Zazayan ser hema bı Zazaki tezi nêvıraziyayi. Xebata ma efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser a u bı Zazaki xebata tor verin a. Ina xebat kultur u edebiyatê Zazayan ser xebata zaf bıqıymet a. Ina xebat dı efsaneyi arediyayi, etud biyi u hetê serbolizmo arketipi ra tehlil biyi. Bilhesa

sembolizmo arketipi ê ini efsaneyan miyanê edebiyat u kulturê dinya dı cayê kultur u edebiyatê Zazayan mocneno u tarixê insaniye dı rêça Zazayan nawnena. Ma bı ina xebat edebiyato nuşteki ê Zazayan rê yo esero bıqıymet hedre kerd. Ma bawer keni ki teyna şarê Çoligi niyi, heminê Zazayan rê yo esero bıfeyde ameyo meydan u seba edebiyato nuşteki ê Zazayan dı beno çime u nımuneyo muhim. Wa piyor Zazayan rê bimbarek bo.

Hedrekerdişê ina xebat dı şormendê mı Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ mı ra inan kerd, mı rê rayberi kerd u her merhaleyê xebat dı paşt da mı. Ez qey rayberi u destegê ey, cı rê zaf teşekur keno. Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER u Öğr. Gör. Murat VAROL her merhaleya tezi dı verê mı dı bi, ma tımotım istişarê kerdên, mı inan ra zaf desteg dı. Ez ini xoca u embazanê xu yê delali rê zaf teşekur keno. Doç. Dr. Yusuf Aydoğdu, Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER u Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DAĞILMA zi zaf desteg da mı, fıkırê inan mı rê zaf bıqıymet bi. Ez inan rê zaf teşekur keno. Ez seba ina xebat dı zaf geyrayo, zaf cayan dı biyo meyman, mı zaf insani şınasnayı, inan dır sohbet kerd u inan ra melumat areda. Ez heminê wahirê keyeyan u vatoğan xu rê zaf teşekur keno. Ino prosesê aredayiş dı têki vatoğan mı dınyaya xu bedılna, Homa Teala cayê inan cenet kero.

01/07/ 2024

Hidayet SAMUK

XULASA

Coğrafyaya Çoligi yo wareyo kıhan o. Ino mıntıqa zaf medeniyet, din u kulturan rê biyo mekan. Ma eşkeni Çolig u dormaleyê cı dı zey Dewleta İskendero Pil, Urartuyan, Bizansan, Sasaniyan, Dewleta İslamiye, Selçukiyan, Safewiyan u Usmaniyan rêçê xeylê medeniyetanê kıhanan bıvin. Ino ware zey Armeni, Erebi, Ecem, Tırk, Kurd u Zazayi zaf miletan rê biyo welat. Zey Zerduştêy, Xıristiyanîye, Şamanizm u İslamiye dini zi ina coğrafya dı cuyayî. Tesirê inan ra mıntıqayê Çoligi dı yo xızneya tarix, kultur u folklori ameya meydana. Bê şik ina xızna şaro qedim ê ino mıntıqa rê yani Zazayan rê miras menda. Ino miras zêd ra miyanê folklorê Zazayan dı xu belli keno. Bilhesa ma eşkeni tewirê efsaneyan dı ino tesir eşkera bıvin. Ma zi ino sebeb ra qıymet da efsaneyan u efsaneyanê ino mıntıqa ser xebitîyayî.

Xebata tezê ma “Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan (Mıntıqayê Çolig)” dı mıntıqayê Zazayanê Çoligi dı efsaneyi ameyi aredayiş u 304 efsaneyi qeyd biyî. Çimeyanê nuştekiyan ra zi derheqê efsaneyanê Çoligi dı melumat top biyo. Xebata ma dı qısımê “Destpêk” dı mıntıqayê xebat ra hetê tarix, coğrafya, nufus u kultur ra behs biyo u tewirê efsane ser melumato umumi ameyo dayiş. Qısımê yoyın dı efsaneyi ki aredîyayî etud biyî, irtibatê inan u efsaneyanê binan ê Anadolîyi erziyayî werte. Qısımê diyın dı hetê sembolizmo arketipi ra etudê efsaneyan vıraziya. Qısımê hiriyn dı metni efsaneyan ameyi dayiş. Qısımê “Netice” yê ina xebat dı zengineya folklor u kulturê Zazayan ê Çoligi u Zazayanê binan isbat biyo. Edebiyatê Tırkan u dinya dı cayê efsaneyanê Zazayan kışf biyo. Bı tehlilê sembolizmo arketipi kulturê Zazayan dı rêça miraso qedim ê insaniye ameyo tesbitkerdış.

Ina xebat hem şarê Çoligi rê hem zi Zazayanê binan rê xebata bıqıymet a u edebiyato nuşteki ê Zazayan dı çimeyo muhim a. Çünke ina xebat ra ver edebiyatê Zazayan dı tewirê efsane ser xebat nêameya meydana. Ma hêvi keni ki ina xebat sobina xebatan rê bena referans u edebiyatê şari ê Zazayan rê bena yo çimeyo bıqıymet.

Kelimeyi Muhimi: Coğrafyaya Çoligi, Zazayi, Efsane, Aredayiş, Sembolizmo Arketipi

ÖZET

Bingöl coğrafyası pek çok kültür, medeniyet ve dine mekân olmuş kadim bir yerleşim yeridir. Bingöl ve çevresinde Büyük İskender İmparatorluğu, Urartu, Bizans, Sasani, İslam Devleti, Selçuklu, Safevi ve Osmanlı gibi pek çok eski medeniyetin izine rastlamak mümkündür. Bu bölge Ermeni, Arap, Fars, Türk, Kürt ve Zaza gibi halklara vatan olmuştur. Zerdüştlük, Hristiyanlık, Şamanizm ve İslamiyet gibi dinler de bu coğrafyada yaşama alanı bulmuştur. Bu medeniyet, millet ve dinlerin tesiriyle bu bölgede bir kültür, tarih ve folklor hazinesi ortaya çıkmıştır. Hiç şüphe yok ki bu hazine bölgenin kadim halkına yani Zazalara miras kalmıştır. Bu miras Zaza folklorunda fazlasıyla kendini hissettirmektedir. Özellikle efsane türünde bu mirasın etkisini açık bir şekilde görebilmekteyiz. Biz de bu sebeple efsane türüne kıymet vererek yörenin efsaneleri üzerinde çalıştık.

“Arketipsel Sembolizm Bağlamında Zaza Efsanelerinin İncelenmesi (Bingöl Yöresi)” başlıklı tez çalışmamızda Zazaların yoğun olarak yaşadığı Bingöl coğrafyasında 304 efsane derlendi ve kayıt altına alındı. Yazılı kaynaklardan da Bingöl efsaneleri hakkında bilgi toplandı. Çalışmamızın “Giriş” kısmında bölgenin tarihi, coğrafyası, kültürü üzerinde duruldu ve efsane türü tanıtıldı. Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde derlenen efsaneler incelenmeye tabii tutuldu ve Anadolu’da söylenen diğer efsanelerle ilişkileri ortaya konuldu. Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde ise derlenen efsaneler arketipsel sembolizm açısından incelendi. Bu tahlille Zaza kültüründe en eski insanlık mirasının izlerine ulaşıldı. Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ünde derlenen efsanelerin metinleri verildi. Çalışmanın “Sonuç” kısmında da Bingöl Zazalarının yanı sıra genel olarak Zaza kültürü ve folkloru tanıtıldı ve zenginliği vurgulandı. Türk ve dünya edebiyatında Zaza efsanelerinin yeri belirtildi.

Bu çalışma, Bingöl halkı ve Zazalar için önemli bir çalışmadır ve yazılı Zaza edebiyatı için de önemli bir kaynaktır. Çünkü bu çalışmadan önce Zaza edebiyatında efsaneler üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Umut ederiz ki bu çalışma başka bilimsel çalışmalara referans olur ve Zaza halk edebiyatı için yapılacak araştırma ve incelemelere katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Bingöl Coğrafyası, Zazalar, Efsane, Derleme, Arketipsel Sembolizm.

ABSTRACT

The geography of Bingöl is an ancient settlement that has been home to many cultures, civilizations, and religions. It is possible to find traces of numerous ancient civilizations in Bingöl and its surroundings, such as the Empire of Alexander the Great, Urartu, Byzantine, Sassanid, Islamic State, Seljuk, Safavid, and Ottoman. This region has been the homeland of peoples like Armenians, Arabs, Persians, Turks, Kurds, and Zazas. Religions such as Zoroastrianism, Christianity, Shamanism, and Islam have also found a place to live in this geography. The influence of these civilizations, nations, and religions has created a treasure of culture, history, and folklore in this region. Undoubtedly, this treasure has been inherited by the ancient people of the region, the Zazas. This heritage is deeply felt in Zaza folklore. We can particularly see the influence of this heritage clearly in the legend genre. For this reason, we valued legends and worked on the legends of the region.

In our thesis titled "An Analysis of Zaza Legends in the Context of Archetypal Symbolism (Bingöl Region)," we compiled and documented 304 legends from the Bingöl region, where Zazas predominantly live. Information about Bingöl's legends was also gathered from written sources. The "Introduction" section of our study provides an overview of the region's history, geography, and culture, as well as an introduction to the legend genre. In the "First Chapter," the collected legends were analyzed and their connections with other legends told in Anatolia were explored. In the "Second Chapter," the legends were examined in terms of archetypal symbolism, revealing traces of the oldest human heritage in Zaza culture. The "Third Chapter" presents the texts of the legends that were compiled. In the "Conclusion" section, the richness of Zaza culture and folklore, particularly focusing on Bingöl's Zazas, is highlighted, and the place of Zaza legends in Turkish and world literature is discussed.

This study is significant for the people of Bingöl and the Zazas and is an important source for written Zaza literature. Before this study, no research had been conducted on legends in Zaza literature. We hope that this work will serve as a reference for other scientific studies and contribute to future research and analysis of Zaza folk literature.

Keywords: Bingöl Geography, Zazas, Legend, Compilation, Archetypal Symbolism

KILMNUŞTEYİ

bo. :	bıoni
c. :	cild
Çar. :	çarnayoğ
Çev.:	Çeviren
Ed:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
Hız. :	Hazreti
İ. V. :	İsa ra ver
r. :	rıpel
TRB1:	Orta Anadolu Bölge Düzeyi (Malatya, Elazığ, Bingöl,
Tunceli)	
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK :	Türk Dil Kurumu
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TUİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
u.ê.b. :	u ê bin
V. :	Vatoğ
Vol.:	Volume
Vd. :	ve diğlerleri

LİSTEYA ŞEKİL, XERİTAYAN

Şekili:

Şekıl 1. Nisbetê Nufusê Çoligi	9
Şekıl 2. Leziya Zêdyayişê Nufusê Serra 2023	9
Şekıl 3. Serran Gore Nufusê Çoligi	10
Şekıl 4. Melumatanê Serra 2023 gore Nufusê Ğeriban ki Çoligi dı Cuyeni	10
Şekıl 5. Tabloyê Basconi	16
Şekıl 6. Hetê Wendışi Ra İstatistikê Vatoğan	30
Şekıl 7. Hetê Cinsitey Ra Nisbetê Vatoğan	30
Şekıl 8. İstatistikê Emr ê Vatoğan	31
Şekıl 9. Qısımê Psikeyi	103

Xeritayi:

Xeritaya 1. Pozisyonê Coğrafî yê Çoligi	7
Xeritaya 2. Şeklê Erdi yê Çoligi	8

LİSTEYA RESİM U FOTOĞRAFI

Resimi:

Resim 1. Anima u Animus	111
Resim 2. Persona u Vêrsi	116
Resim 3. Mandalaya Carl Gustav Jungi	124
Resim 4. Sembolê Yin u Yangi	156

Fotoğrafi:

Fotoğraf 1. Wextê Jonê 19 dı Xebata Aredayişê Ma ra (Çamlıx/Darahêni)	291
Fotoğraf 2. Xebata Aredayişê Ma ra (Wareyê Dewa Kexmuti/Boglon)	291
Fotoğraf 3. Lînga Beri/Payê Dundıl (Kaso/Darahêni)	292
Fotoğraf 4. Quçê Pêxamberi (Ruymelekun/Darahêni)	292
Fotoğraf 5. Siyê Way u Bırayi (Sosın/Darahêni)	293
Fotoğraf 6. Kerreyê Îjdihayi(Şabon/Çolig)	293
Fotoğraf 7. Dıza Sereterias/Dıza Şewetari (Darahêni/ Çolig)	294
Fotoğraf 8. Hêniyê Rızo (Rızo/Darahêni)	294
Fotoğraf 9. Hêniyê Muso (Kaso/Darahêni)	295
Fotoğraf 10. Gola Qulingi/Yüzen Ada (Hezarşah/Boglon)	295
Fotoğraf 11. Gola Gerindal (Şabon/Çolig)	296
Fotoğraf 12. Leweyê Şariki/Kuyo Sıpi (Siwun/Darahêni)	296
Fotoğraf 13. Kayê Qertali	297
Fotoğraf 14. Ziyara Celaledin Harzemşah(Melekun/Darahêni)	297
Fotoğraf 15. Estunê Sofî Şekeri (Xeylani Kebir/Darahêni)	298
Fotoğraf 16. Mewlid/faaliyetê Ziyara Kalemin ra(Aldu/Darahêni)	298

DESTPÊKERDIŞ

1. Dehkera u Çarçewaya Tezi

Nameyê ina xebat “Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan (Mıntıqayê Çolig)” a. Ina xebat dı merkez, qeza u dewanê Çoligi dı efsaneyi ki miyanê Zazayan dı vaciyeni ameyi aredayış. Ini efsaneyi bı Zazaki qeyd biyi u fekê vatoğan gore nusiya. Ina xebat dı efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra teber sobina efsane nêameyi aredayış. Çımeyanê nuştekiyan ra zi tewirê efsane u efsaneyanê Çoligi ser melumati top biyi. Efsaneyi ki arediyayi sistemêka ilmi gore etud biyi.

Mıntıqayê Çoligi hetê efsaneyan ra zaf zengin o. Derheqê efsaneyanê Çoligi dı, dı hebi tezi biyi hedre. Têki çımeyanê nuştekiyan dı zi efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti. Ini xebatan dı xeylê efsaneyi Çoligi ca geni. Efsaneyi ki arediyayi bêğeyr çend nımuneyan Tırki nusiya. Ma gore mıntıqayê Çoligi dı inan ra dahina zêd efsaneyi hema nêameyi aredayış u gerekê inan ser yo xebata newe viraziyo. Tewirê efsane daşinasnayışê yo şari ser zaf muhim o. Efsaneyi kulturo maddi u manewi yê şari ihtiya keni. Têki elemani kulturê şari miyanê efsaneyan dı bı eşkera xu nawneni. Têki elemani kulturê şari zi binê sembolan dı nımiteyi. Ma ino sebeb ra tewirê efsane ser vınderti. Ina seha dı aredayış kerd tamam. Ma efsaneyi ki aredayi hetê sembolizmo arketipi ra zi tehlil kerd. Ma verni ra peyni heminê xebata xu bı Zazaki ard ca u ino şekıl dı zey urf u edet, baweri, cuyê şari ueb. elemanê kulturo maddi u manewi yê Zazayanê Çoligi da şinasnayış.

2. Meqsed u Ehemiyetê Xebat

Ina xebat dı meqsedê ma mıntıqayê Zazayan ê Çoligi ra efsane aredayış, inan qeyd kerdış u etud kerdış o. Ino şekıl efsaneyi Zazayan ê Çoligi yeni nuştış, vınbiyayış ra xelisiyeni u reseni neslanê binan. Pê xebata ma, tewirê efsane ser Tırkiya u dinya dı cayê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi kıfş beno, cu u kulturê dinya dı reçe şarê Zazayan erziyena orte u ehemiyetê kulturê fekkîyê Zazayan ê Çoligi yeno mocnayış.

Çolig dı nufusê dewan zaf biyo tay. Çoligican egleb demo peyin dı dewan ra bar kerdo u ameyi bajaran. Her cayê dewan dı virameyişê şarê Zazayan esto. Zon, baweri, urf u edeti, şeklê cuyayış ueb. dewan dı dahina gani yi. Heminê inan zi efsaneyan dı ca geni. Ma bı etudê efsaneyan virê şarê Zazayan qeyd keni u kulturê Zazayan muhefeze keni. Efsaneyanê Çoligi ser o têki xebati ameyi meydan, ini xebati ya Tırki ameyi vatış ya zi Zazaki ra açarniyayi Tırki u Tırki nusiya. Yona xısus zi ini xebati heminê

mıntıqayê Zazayanê Çoligi nêgıroto miyanê xu u baxısus Zazayan ser o niyi. Xebata ma efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser o xebata tor verin a. Ma ina xebat dı her mıntıqayê Zazayan ê Çoligi ra efsaneyi aredayi ki zafinê inan zi heta nıka nêameyi nuştış. Tayi efsaneyi zi hetê nesıla nıkayin ra niyeni zanayış. Yona xısus muhim hına yo: Ina xebat dı efsaneyi Zazayan hetê sembolizmo arketipi ra etud beni. Sembolizmo arketip universal o u ma beno mirasê tarixê insaniye. Yani ma bı sembolizmo arketipi kulturê Zazayan dı pabestışê mıletanê binan u qewmanê verinan vineni. Ina xebat kultur u edebiyatê Zazayan ser o zaf muhim a u virê Zazayan gani depışena.

3. Usul u Modelê Xebat

Ma ina xebat dı hem usulê aredayış hem zi tagêrayışê literaturi şıxulnayı. Ma xebat dı ewela mıntıqayan ser o zanayış peyda kerd, dıma zi ini mıntıqayan dı efsaneyi aredayi; seba inay usulê aredayışi şıxulna u çımeyanê nuşteki u fekkiyan ra melumati aredayi. Melumati ki aredayi, bı cihazê elektronik u notê nuşteyi qeyd kerd. Heminê aredayışi şeklêko sistematik dı seba merheleya nuştışi hedre kerd. Xebata ma dı usulo bin zi tagêrayışê literaturi yo. Eseri ki edebiyatê şari, sembolizmo arketipi, kultur u tarixê Çoligi ser nusyayi; tez u meqaleyi ki ino mewzu ser nusyayi peyda biyi; ini eseri ameyi wendiş u noti ameyi girotiş.

Ma wendiş u not girotiş ra pey merheleya nuştışi dı qısımê destpêkerdiş dı mıntıqayê xebat u tewirê efsane ra behs kerd. Coğrafya, tarix u kulturê şari tewirê efsane ser zaf muhim i. Tewirê efsane inan ra çımeyê xu geno. Ma ino sebeb ra coğrafya, tarix u kulturê mıntıqayê xebata xu da şınasnayış. Edebiyato nuşteki yê Zazayan dı tewirê efsane ser xebati nêameyi meydan. Ino sebeb ra edebiyatê şari yê Zazayan dı efsane ser yo çarçewa u metodê ilmi çın o. Ma edebiyatê şari yê Tırkan u dinya referans girot u tewirê efsane da şınasnayış. Ino şekıl edebiyatê şari Zazayan dı tewirê efsane ser yo çarçewe vıraşt u metodê ilmi belli kerd.

Ma qısımê yoyın dı efsaneyi ki aredayi metotanê ilmi yê edebiyatê şari u metotanê etudê metnan ê edebiyati gore tehlil kerd. Ma motifi ki efsaneyan dı viyereni izah kerd. Ma efsaneyi Zazayanê Çoligi u efsaneyi sobina mıntıqayan hetê şekıl u motifan ra nayi pêvero u munasebata inan eş orte. Qısımê diyın dı efsaneyi Zazayan ê Çoligi hetê sembolizmo arketipi ra tehlil kerd. Tiya dı ma xebatê Carl Gustav Jung u Carol S. Person gore arketipi ki efsaneyanê ma dı viyereni tehlil kerd. Ma qısımê

hiriyn dı metni efsaneyan usulê aredayiş u nuştışê edebiyatê fekki gore nuşti. Efsaneyi fekê vatoğan gore seni vaciyayi o qeyde nusiyyayi.

4. Cıgêrayişê Mıntıqayi

4.1. Nameyê Çoligi Ser o

Nameyê bajarê Çoligi ser vercoyan ra heta nika panc nameyi ameyi vatiş. Nameyanê Çoligi ser çimeyan dı ini melumati esti:

Tarix dı silsileya kuyanê ki binateyê Kanireş (Karlıova) u Gıngım (Varto) dı ca geni ra vatên Bingol. Cayê bajarê Çoligo nıkayın çimeyanê dewranê verinan dı “Ming-köl”, Dewro Miyanin dı çimeyanê Bizans u Armeniyan dı “Cebaxçur”, çimeyanê İslamiyan dı “Cebeli Cur” u çimeyanê Usmaniyan u miyanê şarê ino mıntıqa dı şeklê “Çolig/Çewlig” viyeren (Çağlayan, 2008: 9).

“Çewlik” ya zi bı fekê şari “Çolig”, verco yo nahye bi u besteyê Palı bi. Serra 1872 dı bı nameyê “Cebaxçur” i beno qeza, serra 1936 dı zi beno wilayet. Serra 1945 dı nameyê Cebaxçuri bediliyeno u beno Bingol. Ino name Kuyanê Bingoli ra ameyo. Serê Kuyanê Bingol dı bı hezaran goli esti. Nameyê ini kuyan zi zêdiya ini golan ra ameyo (Alay, 2006: 13).

Kuyanê Bingoli ser Ewliya Çelebi kitabê xu Seyahatname dı hına vano: “ Vani Bingol (Hezargoli) labelê xeylê hezar goli esti. Ewela Gola Xızır, Gola İlyas, Gola Zülyezen, Gola Can, Gola Meryem, Gola Huvaren, Gola Bel’am...”. Ewliya Çelebi ini golan ra Gola Teyr ser yo efsaneyo hınayin neqıl keno: “Yo seydwan yo teyr kışeno u wexto ki a teyr awa ina gol dı şuweno teyr bena gani u gol dı geybiyena. Badê cu bı emrê Homayi hezar goli zahir beni u inan ra kamci gol, gola awa heyati ya geyib bena. Inay ra tera vani Gola Teyr. ” (Kahraman & Dağlı, 1999: 140).

Sakaoğlu nameyê Çoligi ser hına yo efsane neqıl keno: “ Dı ordiyi ino mıntıqa dı herb keni. İnan ra yo bêaw maneno, beno teyšan. Ino ordi ra yo qıfleyê eskeri şino kuyan ra geyreno aw. Aw vineni, weni, pê yo çapıtı cayê aw işaret keni u yeni embazanê xu ra vani. Dıma qıfleyo bin seba aw werdiş şino kuyan. Qomutanê inan şino yo lewe oniyeno ki se ra zêd goli aseni. Qomutan mat maneno u vano ‘ İtya yo gol niyo, hezar gol i.’ Ina mesele ra pey bajaro ki mıntıqayê herbi dı ronayayo nameyê “Bingol”i giroto (Sakaoğlu, 1978: 236).

Nameyo verin “Cebaxçur” ê Çoligi çimeyanê Îslamiyan dı şeklê “Cebel Cilayu” viyeren. “Cebel” yeno menaya “kuyê gemın”i, “cilayu” zi yeno menaya awa şipın. Badê cu ino name bedilyeno beno Cebaxçur. Şarê ino mıntıqa zi bajarê xu ra vato Çolig (Çewlik). Ino name yeno menaya wareyo darın, awın, baxçeyin u raşt. Şarê Bingoli miyanê xu dı hema zi ino name şixulneno (Arda, 2006: 91).

Goreyê yo riwayeti Îskendero Pil wexto ki şino sefera Îrani, yo serr Çolig dı vındeno u beno nêweş. Hekiman ra yo vano ki itya dı awa heyati esta, eke ina aw ra bıwero wı beno weş. Îskendero Pil ina aw ra weno u beno weş. Cuwa pey emır dano u nameyê Cebaxçuri nano ino mıntıqa ya. Ino name dinê Makdisi dı yeno menaya “awa ceneti”. Ino mıntıqa goreyê tarixan ino nameyan geno: Cebaxçur (Awa ceneti, Tewrat u Încil dı awa pak), Çolig (Rez, baxçe) u Bingol (Tektaş, 2008: 348).

Cebaxçur, nameyo verin ê Bingoli yo. “Cur/Çur” Tırkanê Uyguri dı nameyê yo rutbe yo. Çekuya “cebax” zi Mehmudo Kaşkarıc hına izah keno: “ Nameyê yo maseyo hurdi yo u Gola Tırk dı cuyeno.” (Akbulut, 1995: 118).

Salnameya Vilayetê Bitlisi dı cebax çekuya “canbak” a u yena menaya “cayo ki tera aw şına”. Çekuya “çur” ser zi Mehmudo Kaşkarıc vano yena menaya “awa ki lez şına.” Salnameya Vilayetê Bitlis ê serra 1892/3 dı derheqê çekuya cebaxçuri dı hına yo melumat esto: Çekuya cebaxçuri tebirê “canbakçur” ra yena. Ino tebir yeno menaya cayo ki doruverê cı ku yi u benateyê inan dı zi yo çimeyê aw esto (Soylu, 2003: 28).

Ewliya Çelebi yo efsaneyo hınayin neqıl keno: Yo merdım esto, tera vani Îskenderê Zulqarneyn. Ino merdım riwayetan gore wayirê dı estriyan o. Labelê Îskender decê inı estriyan ver nêşkayni yo saet zi rehet rakowero. Semedê weşıya xu xeylê zeman seyahat keno, bı hezaran hekiman dır sohbet keno la decê xu rê yo çare nêvineno. Îskender yeno verê Kuyê Cebaxçuri dı xeyma xu roneno u awa Murati ra weno. Badê werdışê aw ra estriyanê Îskenderi ra yo koweno. Îskender wexto ki feydeyê awa Murati vineno, vano “ Çı cebax çur!”. Lisanê Makdisi dı cebaxçur yena menaya “awa ceneti”. Îskender, hekimê xu Filikosi ra vano “Şıma nêşkayi decanê mı rê şifa bıvini, şifa çemê ceneti yê Homayi ra ameya. Cad mı rê tiya dı yo kela vırazi u name pa nani “Cebaxçur”. Hiri sey u pancês roci dı kela vırazeni u nameyê “Cebaxçur”i nani pa. (Kahraman & Dağlı, 1999: 135)

4.2. Tarixê Çoligi

Nameyê Çoligi dı vercoyan dı yo bajar ya zi cayê ikametgah çin bı. Çolig heta seserra peyin pê nameyê Cebaxçuri yo dew bi. Melumato ki tarixê Çoligi ser yeno dayış tarixê dewletan u qewmanê ki sınorê Çoligi yê nıkayın dı cuyayi ra yeno meydan. Ma bı tarixê ini dewletan u eseranê inan ki mıntıqayê Çoligi dı yi u resayi ma, inan ser ra tarixê Çoligi izah keni.

İ.V ra heta nıka mıntıqayê Çoligi dı zaf dewleti roniyayi. İ.V serranê 3500 dı Hurriyi mıntıqaya Çoligi dı ca dani xu. Hurriyi mıntıqayê Anadoluya Rocveteyi dı nuştayê mixi ê Sumeran şıxulneni u dewrê tarixi akeni. İV 2000 dı dewleta Hititi roniyena. İV 1500 dı tay qabileyi Hurriyan ra ciya beni u dewleta Mitanni roneni. (Akbulut, 1995: 32).

Dewranê verinan dı cayê bajarê Çoligi, miyanê sınoranê Urartuyan dı bı. Badê cu bı sıra koweno binê destê Asuran, Persan, İskendero Pil u xelifeyanê cı. Çımeyanê Dewro Verin gore mıntıqayê Çoligi dı o dewr dı nufus kêm bı u bajaro muhim çin bı. Nameyo kıhan Çebaxçur ê Çoligi zi tor veri çımeyanê İslamiye yê Demo Werteyin dı bı şeklê “Cebelu Cur” viyerenö.

Wextê Xelife Osmani dı ordiyi İslami Anadoluya Rocvete feth keni u Kelaya Cebaxçuri zi geni. Badê cu dewleta Bizansi ino mıntıqa gena. Herbê Malazgirt ra pey Cebaxçur koweno binê destê Selçukiyan. Cebaxçur yo mudet binê destê Artukiyan dı maneno. Peyni seserra 12’ in dı Dewleta Eyyubi mıntıqayê Cebaxçuri gena. Selahadin Eyyubi Cebaxçur u doruverê yi merdımanê xu ra Takıyyidin rê tehsis keno. Serra 1228 dı Celaleddin Harizmşah heta Cebaxçur geno u ino mıntıqa talan keno. Timur seserranê 14’in dı ordiya xu Cebaxçur dı roneno u seba seferanê xu itya dı tedarikê xu vineno. Cebaxçur seserra 15’in dı bınateyê Akkoyuniyan u Karakoyuniyan dı beno sebebê mucadeleyi u binê destê inan dı şino yeno. Badê Akkoyuniyan Dewleta Safewi ino mıntıqa gena. Yavuz Sultan Selim bê herb Cebaxçuri Safewiyan ra geno u keno sencax. Ina sencax heta seserranê 19’in besteyê eyaleti Diyarbekir bi. Cebaxçur peyniya seserra 19’in dı bestiyeno sencaxê Genc ê vilayetê Bitlisi.

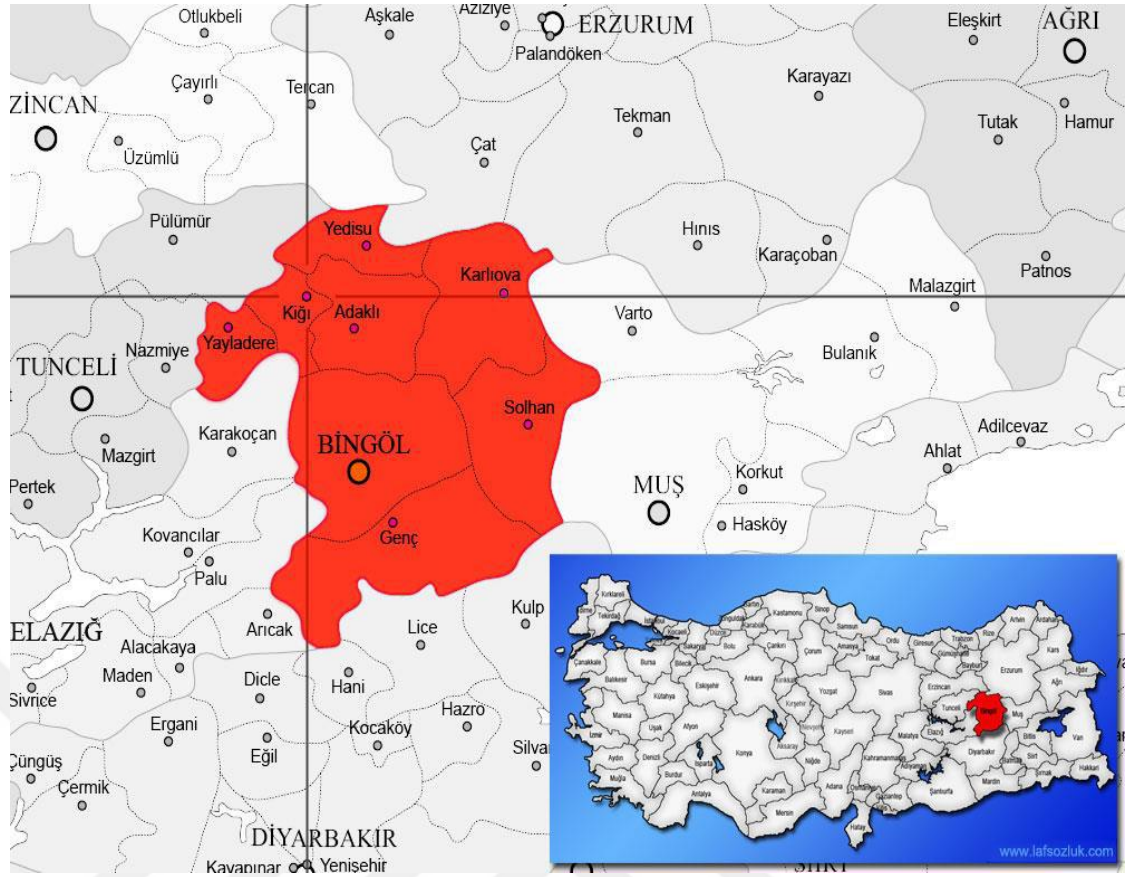
Cengo Yoyın ê Dinya dı serra 1915 ra heta peyniya serra 1917 Rusya dest na mıntıqayê Cebaxçuri ser. Aşma Kanunê Verin ê serra 1917 dı Dewleta Usmani u Rusya Erzingan dı pê yeni u mıntıqayê Çoligi xelisiyena (Tuncel, 1992: 183-184).

Serranê verinan ê Cumhuriyet dı Darahêni wilayet bi, Cebaxçur zi yo qeza bi u besteyê wilayetê Daraheni bi. Serra 1927 dı wilayetê Darahêni lağv beno. Cebaxçur zi serra 1927 dı bestiyeno Xarpêti, serra 1929 dı bestiyeno Muşi u serra 1936 dı zi beno wilayet. Tarixê 13.12.1944 dı nameyê wilayetê Cebaxçuri bediliyeno u beno Bingol (Çağlayan, 2008: 23).

Coğrafyaya Çoligi dı xeylê medeniyetan ca dayo xu u cuyayi, labelê inan ra zaf tay eseri tarixi resayi ma. Eseri ki İslamiye ra ver i, ekseriyetê inan Persan, Medan, Urartuyan u Romayan ra mendi. Darahêni dı Dıza Keynaya Qırali, Dıza Sebeteriası u Kumbeta Kuba; Gêxi dı Dıza Gêxiyi, çend hebi xırbê kıliseyi u çend tewir berkoleyi inan ra yi. Wextê İslamiye dı mıntıqayê Çoligi dı zaf camiye, hêniyi, pırdi, hemami u xani vıraziyayi. İnan ra Gêxi dı Camiya Pir Ali Beyi, Mektebê Gêxiyi u Pırdê Selenki; Boglon dı Camiya Kaleyi/Camiya Sarayi u xırbê Camiya Mızgefti; Azarpêrt dı Camiya Temrani u Çolig dı Camiya İsfahani inan ra tor muhim i (Alay, 2006: 16).

4.3. Coğrafya u Nufusê Çoligi

Çolig mıntıqayê Anadolu Rocveteyi dı Qısımê Fırato Corin dı ca geno. Rocveteyê Çoligi dı Muş, zımeyê cı dı Erzirom u Erzingan, rocawanê cı dı Xarpêti u Dêrsim, verrocê cı dı zi Diyarbekir esti. Çolig benateyê 41° 20 u 39° - 56° boylamanê rocveteyi u 39° - 31 u 36° - 28° enlemanê zımeyi dı ca geno. Merkezê Çoligi ra teber pê nameyanê Dara Hêni (Genç), Boglon (Solhan), Gêxi (Kiğı), Azarpêrt (Adaklı), Kanireş (Karlıova), Xorxol (Yayladere) u Çêrme (Yedisu) hot qezayi cı esti. (bingol.ktb.gov:2023). Çolig dı 3 beldeyi, 325 dewi u 818 zi mezrayi esti (bingol.gov:2023).

Xerita 1: Pozisyonê Coğrafi yê Çoligi

Erdê Çoligi zaf kuye yo. 3000 metre ra zêd kuyi berzi esti. Ware u raştayê kuyanê Çoligi 2000 metre ra cêr niyi. Deşti cı zi serê 1000 metreyi dı yi. Serê titikê kuyan dı goli, kaşanê kuyan dı zi cayi bîrin aseni. Bilhesa daristanê mazêri zaf i (Alay,2006:42-43)

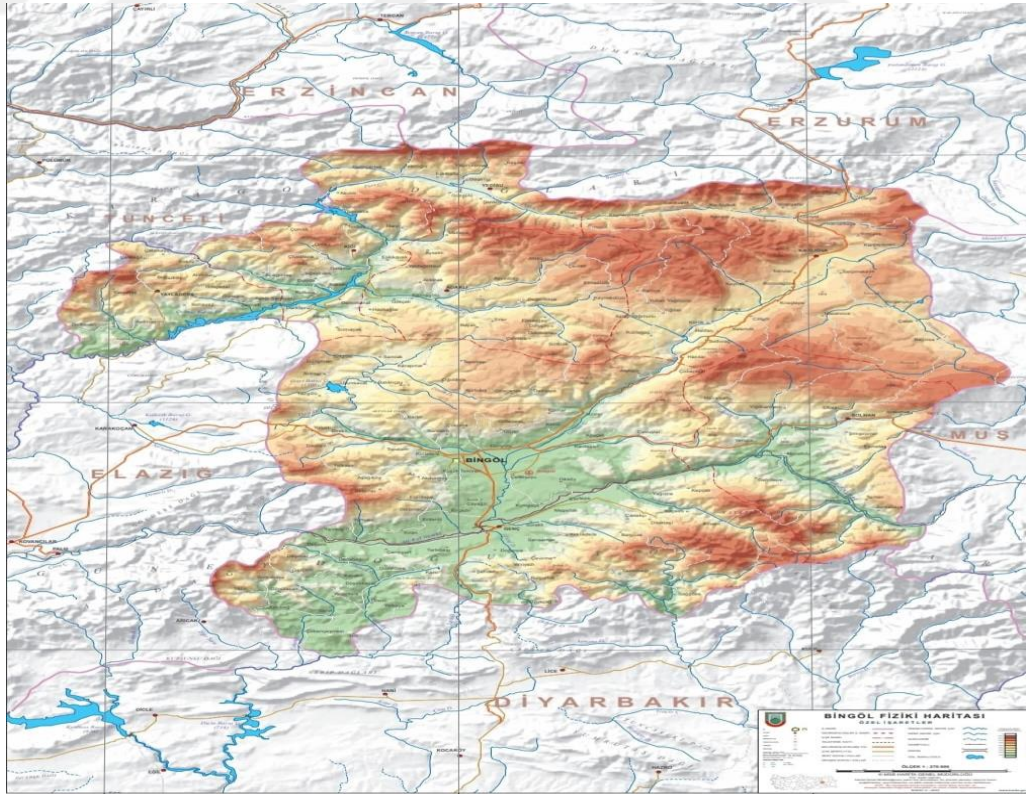
Kuyanê Bingoli ra tor berzi ini: Kuyi Bingoli (3250 m), Kuyê Çotla (2940 m), Kuyi Şeytani (2906 m), Kuyê Çorişi (2793 m), Kuyê Elbeyi (2240 m), Kuyi Şerevdini (2544 m), Kuyê Karaömeri (2477 m), Kuyê Gerdileki (2350 m), Kuyê Gökdereyi (2350 m), Kuyê Kurucayi (2260 m), Kuyê Hakustuni (2250m) (Yılmaz, 1995: 9).

Çolig dı kuyi qısmê werteyi dı yobinan ra dur kowti u biyi hera, ino cayo hira dı Dešta Çoligi ameya meydan. Dešta Çolig 80 km² ya u dengız ra 1150 m berza. Ina deşt dı ğele, cew, rız, gılgıl, sılg, zerkewat u feki ramiyeni. Bê Dešta Çoligi zey Dešta Darahêni, Dešta Sencax u Dešta Kanireş deşti werdi zi esti (Alay, 2006: 41). Kuyanê Çoligi dı wareyi zaf i. Bilhesa kuyanê Çoligi u Kuyanê Şerevdini dı wareyi zaf i.

Wareyê Deşta Duzi, Wareyê Sulbusi, Wareyê Geri, Wareyi Çilkeri, Wareyê Kumnakşani, Wareyê Merga Şewtiyi, Wareyi Batimeyi, Wareyê Çilkaniyi, Wareyê Bazirganan, Wareyê Qendili, Wareyê Mergamiri, Wareyê Şerevdini, Wareyê Amasiyi, Wareyê Gökçekani, Wareyê Qewaki, Wareyê Genç Tavusi zaf namdar i. Ini wareyan dı her amnan bı seyan xeymi roniyeni u bı se hezaran heywani çereni (Arda, 2006: 45-49).

Sinoranê Çoligi dı xeylêk goli u bendawi esti. Kanireş dı Gola Bahriyi, Gola İbrahimağayi, u Gola Çilliyi; Azarpêrt dı Gola Kamışi, Gola Katiri, Gola Korti; Boglon dı Gola Arzêngi, Gola İnandiki, Gola Qulingi (Yüzenada), Gola Serboni (Gelintepe) u Gola Harsevanki; Çerme dı Gola Heşin; Xorxol dı Gola Bewin u qezaya merkezi dı Gola Gergidal (Gerindal), Gola Birim, Gola Gölbaşı, Gola Armeni, Gola Tizirugi, Gola Heseni, Gola Huseyni, Gola Sıpi inan ra yi. Çem u dereyanê Çoligi ser çend hebi bendawi zi esti. Ini Bendawa Özlüce, Bendawa Gêxi, Bendawa Kaleköy, Bendawa Gayt u Bendawa Gülbahar i (Arda, 2006: 51-52). Melumatanê serra 2023 gore ini bendawi biyi 27 hebi (2023 İl Brifingi).

Kuyanê Çoligi ser vor u varan zaf vareno. Ino sebeb ra ini kuyan ser aw zaf a. Ina aw dereyan ana meydan, dereyi zi çeman ani meydan. Çemê Muradi, Çemê Periyi u Çemê Goynuki tor muhim i (Akbulut, 1995: 10).

Xerita 2: Şeklê Erdi yê Çoligi

Nufusê Çoligi hesabanê serra 2023 gore pêro piya 282,556 o. Ino reqem yo serr ver ra gore 556 biyo tay. Demo peyin dı tesirê universite u iltica ra nufusê ğeriban zi biyo zaf. Peymawıtışê hirayeyê Çoligi 8.277 km² yo. Çolig dı her yo km² rê 34 teni koweni. Nufusi qezayanê Çoligi zi hına yi: Boglon 33491, Dara Hêni 32757, Kanireş 27083, Azarpêrt 8041, Gêxi 4684, Çêrme 2797 u Xorxol 1953 yo (bingol.gov: 2023)

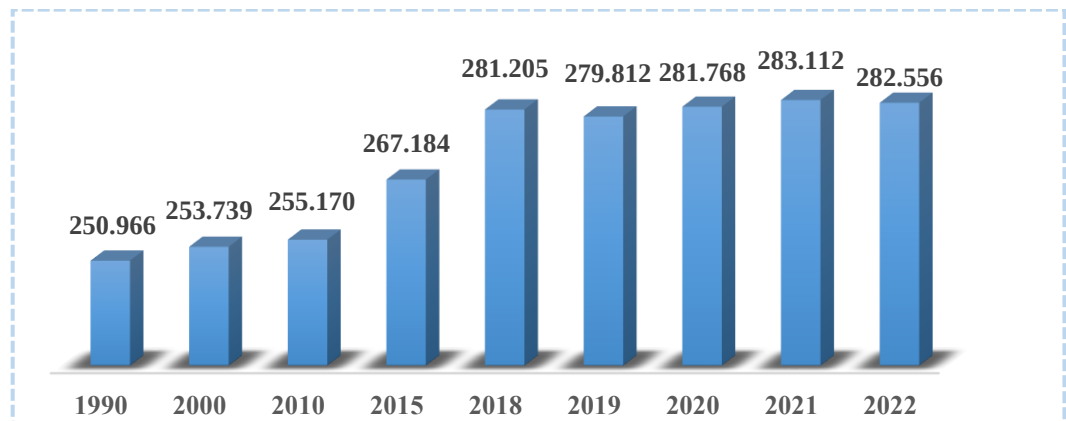
Brifingê wilayetê serra 2023 ê Bingoli gore grafikê nufusê Çoligi hına yi:

Nufusê Çoligi	282.556 kişı (Sıraya 62.)
Sıxletiya Nufusi	34/ km ² (Tırkiya 111/ km ²)
Nufusê Merkezê Çoligi	171.752
Zerreyê Pêronê Nufus dı Nisbetê Nufusê Merkezi	% 60,79
Nisbetê Bajar Biyayişi (%)	67,71

Şekıl1: Nisbetê Nufusê Çoligi

	Nisbet (Hezar dı)
Tırkiya	7,1
TRB1	4,2
Çolig	-2,0

Şekıl 2: Leziya Zêdyayişê Nufus ê Serra 2023

Şekil 3: Serran Gore Nufusê Çoligi

Welati	Omarê Nufusi
Suriye	1.292
Iraq	28
Turkmenistan	18
Îran	19
Azerbaycan	16
Ê Bini	130
Komê Înan	1.503

Şekil 4: Melumatanê serra 2023 gore nufusê geriban ki Çolig dî cuyeni

4.4. Kulturê Çoligi

Çolig hem hetê kulturo maddi hem zi hetê kulturo manewi ra zaf zengin o. Mîntaqaya Çoligi Î.V. ra heta nîka zaf medeniyet u komelan rê biya welat. Tesirê inan bî kulturo fekki, kulturo nuştayi u eseranê tarixi kulturê Çoligi dî xu mocneno. Çerçeweya inan dî meseleyi, efsaneyi, vateyê verinan ueb. ameyi meydan. Herbê

Dinyaya Yoyin dı Rusi heta dewanê merkez ê Çoligi ameyi u bı hezaran insani şehid kerdi. Kulturê Çoligi dı derheqê ını herbi dı zaf meseleyi yeni vatış. Heta Herbê Dinyaya Yoyin mınqaqaya Çoligi dı Zaza, Kurd, Tırk u Armeni piya cuyayi. Wextê herb dı bı Qanunê Tehciri Armeniyi tiya ra surgın biyi. Labelê tesirê Armeniyan hem kulturo maddi hem zi kulturo manewi ê Çoligi di aseno. Ma vaj hetê zanaati, kulturê weri, nameyê cayan dı mirasê Armeniyan xu belli keno. Nıka zi ına coğrafya dı egleb Zazayi cuyeni. Bê Zazayan nufusê Kurdan zi zaf o, Tırk zi esti u piya cuyeni. Hetê baweri ra bı Qanunê Tehciri Xıristiyani nêmendı, ey ki mendı zi biyi Musluman. Nıka ıno mıntıqa dı Muslumanê Suni u Alewiye teyna cuyeni.

Mınqaqayê Çoligi hetê şeklanê coğrafı ra zi zaf zengin a. Kuyi, goli, gemi, wareyi, deşti ueb. cugehê şari vir u virameyişê şari dı cayeko muhim geni. İnan ser zaf meseleyi, efsaneyi ameyi vatış. Zey debare u werê şari kulturo maddi u zey urf u edet, baweri, dua u zotı ueb. kulturo manewi ê şari ware ani. Şarê Çoligi heta tarixı nızdı egleb dewan dı cuyayo u Çolig dı heyato tradisyonel hakim bı. Çoligican dewan dı zıret kerdên u heywoni mıqat kerdên. Dewan dı wendış u nuştış çın bı. Merdımı wendeyi zi egleb şêx, pır u malayi bı u pê ilmo dini şari rê xızmet kerdên. Yona xısus zi ekseriyetê Çoligican Zazayi u Zazaki edetê nuştış çın bı. Inay ra ıno mıntıqa dı kulturo manewi u edebiyato fekki zaf aver şı. Tesirê şêxan, pıran u malayan ra zi hem Suniyi hem zi Elewiye ê Çoligi zaf muhafizekar mendı. İno sebeb ra kulturê Çoligi dı u cuyaşiyê Çoligican dı din cayêko hira geno. Ma vaci roşanê diniyi, rocê muqeddesi, ziyari, rituelê biyayış u merdışi, dua u zotı, efsane u meseleyi ueb. inan ra yi. Nıka şarê Çoligi egleb bajaran dı cuyeno. Tesirê bajaran, mıletanê binan u teknoloji ra têki urf u edeti vind bı, têki edeti neweyi zi peyda biyi. Kultur bınêk bedılyayo la hema zi zengin o.

Şarê Çoligi ekseriyet Zaza yo. Çolig welatê Zazayan o u cuyayışê şari dı kulturê Zazayan hakim o. Inay ra derheqê kulturê Çoligi dı çına vaciyeno, zereyê kulturê Zazayan dı ca geno. Ma eşkeni vaci kulturê Çoligi kulturê Zazayan ê Çoligi yo. İno kultur zaf bı qıymet o u kulturê Anadolu dı zi cayêko muhim geno.

5. Derheqê Efsaneyan dı Melumatı Umumi

5.1. Çımeyan dı Tewirê Efsane

Tewiri edebiyatê fekki seba mıletan zaf muhim i u derheqê zon, kultur, tarix, fikir, baweri u awani ê mıletan dı melumat dani. Inay ra ını tewiri xeylê ılıman rê biyi

wareyê xebat. Efsane zi ini tewiran ra ya u qey miletan zi zaf ercaye ya. Tewirê efsane ser o nêmeyê seserra 19. ra tepiya xebati ameyi destpêkerdîş u seserra 20. dî zi hem Tırkiya dî hem zi dinya dî xeylê folklorist, cîgêrayoği eleqedar biyi u eseri muhimi dayi. Efsaneyi kulturê miletan dî zaf muhim i labelê ino tewiro muhim çina yo, çina ra muhim o, çimeyê cî çina yo, ça ra ameyo u xîsusiyetê cî çina yo? Ma ini persan hem Tırkiya dî hem zi dinya dî pê xebatanê ilmiyi ki folklor u tewirê efsane ser i izah keni.

Zoni Rocawani herinda efsane dî terimanê ki kelimeya Latinki “legendus” ra ware ameyi şixulneni. Seba efsaneyi İngilizi “legend”, Fransîzi “légende”, Almanî “legende” u “sage”, İtalyani “leggenda”, İspanyani “leyenda”, Rusî “legende”, “predaniye” u “skaz”, Yunani zi “mythe/mythos” şixulneni (Sakaoğlu, 1980: 4).

Termê efsane Farîski ra ameyo Tırki. Tesirê İslamiyeti ra ver ino term Tırkiya Kîhan dî bî kelimeyanê “sab”, “saw”, “kep” u “irtegi” ifade biyo. Tırkiya Tırkiya dî pa efsane Erebkî ra esatir, usture, menkabe u Yunankî ra çekuya “mitoloji” zi yeni şixulnayîş. Terifê efsane ki tor zaf qebul beno hîna yo: Hikâyeyi ki derheqê hedise ya zi ca, keso belli ki raşt ya zi xeyali yo bî bawerkerdîş yeni vatîş (Çobanoğlu, 2009: 149).

Dewro verin ra heta nîka yo çeşid estaniki esti ki coğrafya, mîntîqa u qewîman dî cîya ameyi meydan u aver şîyi u pê zeman wareamayîşê baweri, urf u edet u rituelan ser tay ra zêd tesir kerd. Inî estaniki anonimi ki urf u edetê fekkî dî cuyeni, zonê ma dî pê nameyanê usture/esatir (Erebki), efsane (Farski), mitos/mit (Yunankî) name biyi (Elçin, 2004: 314).

Eslê kelimeya efsane kelimeya “fesane” yê Farîski ya. Tırki dî metni ki xîsusanê diniyan mocneni ra vanî “menkîbe”. Kelimeyê “mit” u “mitos” zi Yunankî ra viyerti Tırki u terimê efsane dîr têkîliya yin esta. Efsane vatîşê şari ki dini yi, kîlm i, ‘emeldar i u şeklê nesir dî yi (Alptekin, 2018: 15).

Efsane; miyanê tewiranê vatîş dî estanik, destan u hikayeya şari gore dahîna kîlm a u yo vatîşê nesir a ki tede mubalağa u halo istisna esto. Mewzuyê efsane wareameyişi ki tebiat dî yi u insan i. Xîsusiyetê efsaneyan zi hîna yi: Zey mexluq, hedise u wareameyiş çiyi ki sebebê inan belli niyi izah keni; muessese u idealê komelki dani qebulkerdîş (Oğuz ueb, 2018: 145).

Dewro verin ê xebatê efsaneyan dı Ludwig Karl Grimm u bırayê xu Wilhelm Grimm tewirê efsaneyi hına terif kenî: “Hikâyeyi raşt ya zi xeyaliyi ki derheqê hedise, ca u şexısanê belliyan dı yeni vatış.”. Ino terif tor zaf yeno zanayış u xeylê terifi efsaneyan çımeyê xu tiya ra geni.

Sakaoğlu pa terifê Ludwig Karl Grimm u bırayê xu Wilhelm Grimmi terifanê Max Lüthi, Robert A. Georges u çend şarnasan dano u badê cu xısusiyetanê efsaneyan hına izah keno:

- a) Derheqê şexıs, ca u hediseyan dı yeni vatış.
- b) Çiyi ki yeni vatış dı wesifê bawerkerdışi esti.
- c) Bı ekseriyet şexıs u hediseyan dı wesifê halo istisnayı esto.
- d) Yo şeklo belli ê efsaneyan çın o. Kılm i u ca dani zonê fekki (Sakaoğlu, 1980: 4-6).

Efsane mewzuyê baweri ya, esas wesifê cı hına yo. Çiyi ki ifade kenî se ke raştiki biyo yeno qebulkerdış. Efsane yo tewirê vatış a ki bı vatışê fekki ifade bena; xuser yo uslub, qalıb u şeklo qeydeyinê cı çın a (Boratav, 1969: 106).

Ferhengi ki Tırkiya dı neşir biyi inan dı termê efsane ser o hına zanayış esto:

Ferit Develioğlu kitabê xu “ Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat” dı efsane hına terif keno: 1) hikayeya ki raşt niya, estanık, vateyo bê lızum 2) Hediseyo ki fek ra fek geyrayo u biyo meşhur (Develioğlu, 2006: 206).

Ferhengê TDK dı Efsane: 1) Qal ya zi hikayeya xeyaliya ki dewranê verinan ra bı vatış ameya, hediseyan u mexluqatanê istisnayı ihtiya kena. 2) Qal ya zi hikayeya ki esilê cı çın o u bê mesned a (Türkçe Sözlük, 1998c1: 674).

Kamus-ı Turki dı efsane: “ 1.Estanık, hikayeya ki esilê cı çın o, xurufat. 2. Hedise, hal u destani ki şoretin i u fek ra fek vaciyeni (Kamus-ı Turki: 113).

Hilmi Ziya Ülken eserê xu “Sosyoloji Sözlüğü” dı efsaneyi hına terif keno: “ Pêronê virameyişanê ki heyato arkaik ê komelki teberê zeman dı u bı şeklê hikayeya hediseyan dana fehmkerdış. Efsane estanıkan gore dahina kıhan a u heyatê insan ser a. Labelê mitoloji gore heyatê insaniye ra daha nızdi ya. Efsane qet yo kronolojiya vınderta ra istinad nêgena u bı ino xısusiyet ra zi tarix ra ciya bena (Ülken, 1969: 91).

Termê efsane Farîski dî kelimeya “afsâne” ra ameya u yena menaya “hikâye, destan”. Ina kelime beno ki Awestki dî bî kelimeya apa-sanha (çiyêk ra behs kerdiş) eyni kok ra ya. Labelê qeti niyo (nisanyansozluk.com).

Roşan Lezgin eserê xu Ferhengê Termanê Edebi dî efsane ino qeyde terif keno “*Meselikê xeyalî ke verîn a derheqê çîyan u babetanê fewqilede de yenê vatiş. Mesel û hikayeyê şarî ke bîyananê tarîxî bi terzêkê teberê aqilî de qisey kenê. Vatiş, meselik yan zî hikayeyê ke raştîya xwu çin a* (Lezgin, 2022: 36-37).

Şaban Şenateser eserê xu dî efsaneyi hîna terif keno: “ *1. Çîye menşur ê ki tim bi fek a û fekanfekî vajîyayê. Labelê dima jî nûsîyayê, tey çîyo nêbîyaye û ecaîb vajîyayo. 2. Zûr û zûrkerey. Çî û keso nêbîyaye.*” (Şenateser, 2022: 592).

Melumatanê corinan gore tewirê efsane ser ma eşkeni ini xîsusan vac:

Kelimeya efsane Farîski ra ameya Tırki u ihtimal o ki Tırki ra ameya Zazaki. Ina kelime Ferhenganê Zazayan dî egleb yena menaya “çiyêko xeyali u eslê cı çin o”. Efsane dî hedise, ca, kesi belli yi. Çiyi ki yeni vatiş dî halo istisna u mubalağa esti. Efsaneyi raşt ya zi xeyali yi, labelê inan dîr baweri esta. Urf u edeti u binhişê şari mocneni ino sebeb ra milli yi. Labelê mevzuyê efsaneyan her ca dî eyni yi u meseleyê muşterek ê insanan ser yeni vatiş ino sebeb ra zi xîsusiyetê universal mocneni.

5.2. Kokê Efsaneyan

Wareameyişê efsaneyan ser o hem dînya dî hem zi Tırkiya dî zaf şarşinasan fikr u diyayiş teklif kerdi. İnan ra Raoul Rosiere diyayişê xu hîna vano:

1. Qeydeyê ki eleqedarê kok i: Miletî ki wahirê eyni kapasiteyê eql i, qewetê xeyalê inan zi eyni şekîl xu mocneno. Ino sebeb ra efsaneyi ki pê maneni yeni meydana.

2. Qeydeyê ki herînda yo keso bin girotiş: Eke virameyişê yo qehremani bîbo zeif meseleya ki ey ser ameya vatiş, inê qehremani terk kena u ina mesele dahina meşhur yoyi ser yena vatiş.

3. Qeydeyê adapte biyayiş: Efsaneyi ki mîntiqayê xu bedîlneni şartanê komelki u etnoğrafikê cayê newe rê xu adapte keni. (Sakaoğlu, 1980: 7)

Alptekin zi wareamayişê efsaneyan binê hiri sernuştayanê esas dî izah keno.

1. Çımeşê efsaneyan dini yo: Hema hema her dino semawi wahirê kitab o. İnan dı nımuniyi tor verin ê motifanê efsaneyanê nıkayınan esti.

2. Çımeşê efsaneyan mitoloji yo: Efsaneyan dı xısusê şeklê xu bedılınayış mitoloji ra çımeşê xu geno. Reyna efsaneyi ki derheqê mexluqato istisnayı dı yeni vatış zi çımeşê cı mit i.

3. Çımeşê efsaneyan pıştwerdê heyatê raştikin o: Hikâyeyi ki miyanê şari dı şeklê bawerkediş ya zi urf u edet dı yeni zanayış pê zeman beni efsane. Ino sebeb ra Tırkiya dı bêhurmetiya nimeti gunayo pil o u serê erdi dı yo parçeyê nani zi bo gereka wedariyo. Kesi ki verba nimet dı bêhurmeti keni bı ekseriyet beni kerra (Alptekin, 2018: 18-19)

5.3. Munasebetê Efsaneyan u Tewiranê Binan

Miyanê tewiranê vatışanê şari dı tekiliya efsane tor zêd mit, destan u estanık dır esta. Efsane, hikayeya şari u fıqra ra zaf nızdi niya.

a) Munasebetê efsane u mitan: Hem mit hem zi efsane hetê baweri ra yobinan ra zaf nızdi yi u wırdın dı zi çıyo ki yeno vatış heqıqı qebul beno. Waxtê wareameyişê efsaneyan waremaeyişê mitan gore dahina nızdiyo. Zemanê ma dı zi efsaneyi neweyi yeni meydan, labelê qey mitan imkan çın o. Cayê waremayişê hediseyan ê mitan yona dınya ya, ya zi dınyaya verin a. Ino xısus efsaneyan dı dınyaya nıkayın a. Hediseyi efsaneyan seserra ma ya zi çend seserri ra ver ameyi meydan. Mitan da muqeddesi esta, ê egleb homa ya zi nim homayan qehreman qebul keni. Ino xısus efsaneyan dı ge esto ge çın o. Efsaneyan dı herında inan kesi tarixi ya zi nim tarixi geni. Qadroyê şexısanê inan ciya yo.

b) Munasebetê efsane u estanikan: Efsaneyi raştikin, estaniki xeyali qebul beni. Efsaneyan dı baweri esta, estanikan dı ino xısus çın o. Wextê efsaneyan demo viyarteyo nızdiyo, estanikan dı wext belli niyo. Estanikan dı hediseyi cayêko belli dı nêviyereni, ca belli niyo, cayo ki estaniki viyeren ra vani “welatê estanikan”. Yo qısımê efsaneyan u estanikan dı qutsiyet çın o, labelê yo qısımê efsaneyan zi mewzuyi dini ser i.

c) Munasebetê efsane u destanan: Hem efsane hem zi destanan dı hediseyi raştikin qebul beni. Destani rıpelanê tarix dı ca geni, labelê qey efsaneyan ma nêşkeni ino xısus ra behs bıkeri. Benatê hediseyê destan u wareamayişê destan dı gereka xeylê zeman

bıviyero, efsaneyan dı ino xısus muhim niyo. Wırdi tewırı zi dınyaya nıkayın xu rê kenı mekan. Yo qısım efsaneyan dı qutsiyet esto, la destanan dı çın o. Destanan dı wesıfo milli esto u destani ayidê yo millet i. Labelê efsaneyan dı ino xısus çın o u maneni efsaneyanê sobina miletan (Sakaoğlu, 1980: 21-22)

Efsane u fiqra zaf nêmaneni pê. Ini vatışi yobinan ra ciya yi. Wırdi zi şeklê nesiri dı nusiyeni u kılm i. Wırdin dı zi xısusiyeti raştıye u bawerbiyayış esto (Göde, 2002: 42). Aredayışê ma ra efsaneyi dewa Kason u Çırrkason yo ca ser i u mıntıqayê xu dı şeklê fiqra yeni vatış.

Bascom ferqi ki benatê efsane- mit u estanık dı yi bı kılmı şeklê tablo dı dano (Bascom, 2003: 80):

Tewır	Baweri	Wext	Ca	Şeklê Qebulkerdiş	Karaktero Esıl
MİT	Raşt	Viyerteyo Dur	Yona Dınya: Rew ya zi bin	Qutsiyet	Mexluqato bê insan
EFSANE	Raşt	Viyerteyo Nızdi	Dınyaya Nıkayın	Qutsiyet Est ya zi Çın	İnsan
ESTANİK	Fiksiyon	Yo zeman	Yo ca	Qutsiyet Çın o	İnsan ya zi o bin

Şekıl 5: Tabloyê Basconi

Zey memoratan, efsaneyani welıyan têki tewırı esti ki efsane ra kowti dur. Kami gore efsane ra ciya biyi, kami gore zi tewıranê efsaneyan ra yi.

Çobanoğlu memoratan hina izah keno: Memorat yo hikayeyo ki besteyê şexıs o u hetê keso ki hediseyo serê tebieti cerıbnayo ya zi ey ra yoyi eşnawıt u vato ra yeno vatış. Ino tebır dı bı “serê tebieti” dınyaya bin u zey cın, peri, şeytan, alqarısı, kapus ya zi ruhi ki dınya dı cuyayi dır bı qıseykerdiş, vinayış, destpanayış, hiskerdiş, hon u sobina rayıran dı irtibat o. Memorati zi bı ino qeyde irtibati çiyêko cuyayi hetê keso ki cuyayo ya zi keso ki ey ra gostari kerdo ra vaciyayış o (Çobanoğlu, 2003: 21).

Ocak menkabeyanê weliyan ser o hina vano: Menkabeyi weliyan zerreyê menkabeyan dı ca geni u zey estanık, efsane, destan u menkabeyan hediseyanê istisnayan ser o vaciyeni. Verco, o zi şexsi bı, yani terzê vatışo ki binê destê yo şexısı erziyeyo orte. Labelê badina şexıs virê insanan ra şıno, beno malê pêroni u xıusiyetê mehşer geno. Mewzuyê menkabeyê weliyan kesi raştikin i. Ina nuqta dı efsane u estanikan ra ciya beno. Zeman u mekanê kesê raştikin belli yi. Menkabeyê weliyan nimmuqedes qebul beno. Ino hal dı benateyê menkabeyê weliyan u tewirê efsane u destani dı ferqo esıl yeno meydan (Ocak, 1992: 32-33).

Gürol Pehlivan gore weliyan ser o hiri hebi tewirê vatışı esti: menkıbe, memorat u efsane. Pehlivan bı ini kriteran ini tewiran hina ciya keno:

1. Qahreman cuyeno: Ino kriter menkıbeyan, memorat u efsaneyan ra ciya keno. Menkıbeyi wexto ki weli dinya dı cuyayo ameyi meydan.
2. Dereceya baweri: Seba yobinan ra ciya kerdışê efsane u memortan şıxuliyeno. Memoratan ser o baweri bı qıyasê efsaneyan dahina zêd a.
3. Cerıbnayış: Memoratan dı keso bı xu, şınasiyi ey ya zi kesanê ki eşkeno namayê inan bıdo cerıbnayo; efsaneyan dı kam cerıbnayo belli niyo.
4. Hetê zemani: Hetê kriterê cerıbnayışi dı efsaneyan dı zeman memoratan gore vera beno kıhan.
5. Hetê oniyayışê awani dı kerdogê menkıbeyan şexıso dini yo. Efsane u memoratan dı zi kerdog, verba şexıso dini dı keso ki cerıbnayışo istisnayı cuyayo (Pehlivan, 2009: 94-95).

Ini fıkran ser muneqeşe hema zi dewam kena. Labelê eglebê xebatanê akademikan dı ini tewiri zi miyanê efsaneyan dı hesıbiyayi. Ma zi xebata xu dı ini tewiri efsane qebul kerdi.

5.4. Tesnifê Efsaneyan

Tesnifê efsaneyan ser xebata tor verin bı cıgêrayışê International Society For Folk-Narrative Research (cematê enternasyonal ê cıgêrayışê vatışanê şari) destpêkerd. Ino cemat benatê serranê 1959 -1969 dı şeş hebi kongreyan tertib keno. Serra 1966 dı seba yo tesnifo universal Budapeşte dı yo ekip roniyeno. Ino ekip yo tesnifo universal hedre keno u mo tesnif kongre dı qebul beno. Ino tesnif çar grubê esas u grubê binêni ê inan ra yeno meydan. Ini:

1. Efsaneyi ki Derheqê Xelqkerdîşê Dinya u Peyniya Dinya dî yi
2. Efsaneyi Tarixi u Efsaneyi ki Derheqê Tarixê Medeniyetan dî yi
 - 2.1. Ca u Kokê Eşyayi ki Derheqê Medeniyeti dî yi
 - 2.2. Efsaneyi ki Derheqê Têki Cayan dî yi
 - 2.3. Efsaneyi ki Derheqê Bînê Tarix u Dewranê Verinan dî yi
 - 2.4. Şer u Felaketi
 - 2.5. Şexîsi Mumtazi
 - 2.6. Xerîpiyayîşê Sistemêk
3. Mexluqat u Qeweti ki Serê Tebiet dî yi (halo îstisnaya yi) / Efsaneyi Mitik
 - 3.1. Qeder
 - 3.2. Merg u Merdeyi
 - 3.3. Cayî ki Bêoğiri u Xeyaleti
 - 3.4. Derbendê Ayin a Xeyaletan u Herbê Înan
 - 3.5. Dinyaya Bîn dî Ca Gîrotîş
 - 3.6. Cîni, Periyî, Ruhi
 - 3.7. Xeyaleti ki Serê Erdi dî yi u Derheqê Medeniyetan dî yi
 - 3.8. Mexluqati ki Bedîliyayî
 - 3.9. Şeytan
 - 3.10. Ruhi Xîrabi (Cîni) ki Nêweşî Vîrazeni u Nêweşiyê Înan
 - 3.11. Kesi ki Wahirê Halo Îstisnaya
 - 3.12. Heywan u Nebati ki Efsanewi yi
 - 3.13. Xîznayî
4. Efsaneyi Dini / Efsaneyi ki Homa u Qehremanan Ser î (Sakaoğlu, 1980: 15-16).

Pertev Naili Boratav zi efsaneyanê Tırkan ser cîgêriyeno u inan tetkik keno. Boratav ino tesnif ca ca bedîlneno u qey efsaneyanê Tırkan hîna yo tesnif ano meydan:

1. Efsaneyi ki Derheqê Xeqlkerdîşê Dinya u Peyniya Dinya dî yi

2. Efsaneyi Tarixi

2.1. Kokê Cayanê Tabii ki Sınorkerde Biyi (Kuyi, Goli)

2.2. Kokê Cayanê ki İnsani Tede Cuyeni

2.3. Kokê Binayi Girdi (Cami u Pirdi)

2.4. Xızneyi

2.5. Kokê Miletan, Sulaleyê Padişahan u Sınıfanê Komelan

2.6. Felaketi

2.7. Cınawiri Wahirê Qeweto İstisnayı ki pê Destê Qehramananê Tarixi ki Zaniyeni ra Mağlub Biyi

2.8. Şeri, Fetihi, İstilayi

2.9. Verba Sistemê ki Roniyaya Sere Wedaritişi

2.10. Hediseyi Bin u Şexsiyetê Pili, Qehremani ki Medeniyet Ard Meydan, Alimi, Şairi

2.11. Eşq u Cuyayişê Keyeyi

2.12. Vatişi ki ê Binan Ser Vaciyeni ki Karakterê Şexsi u Muşterek dı yi u Parçeyo Tarix ê Yo Komeli Ani Meydan

3. Efsaneyi Kesan u Mexluqatanê ki Wahirê Halo İstisna yi

3.1. Qeder

3.2. Merg ra Wet

3.3. Cayi ki Bêoğır i

3.4. Cayi ki Leteyêkê Tebieti (Gem, gol ueb.)

3.5. Zey Cın, Peri, İjdihtayan Mexluqati ki Wahirê Qeweto İstina yi

3.6. Şeytan

3.7. Mexluqati ki Nêweşi u Seqetey Ani

3.8. Kesi ki Wahirê Qeweto İstisna yi

3.9. Vatişi ki Derheqê “Heywan u Nebati ki Wesıfê “Mythique” dı yi

4. Efsaneyi Dini (Sakaoğlu, 1980: 18-19).

Boratav ra pey xebata aredayişê efsaneyan ê Tırkan eğleb yo mıntıqa, yo bajar, yo motif ya zi yo mewzuyo kışkerde ser ameyi meydan u ini xebati goreyê mewzuyanê xu tesnif biyi. Sakaoğlu xebata xu “ Efsaneyanê Tırkan ê Anadolu dı Motifê Biyayişê Kerreyi u Katalogê Tip ê Ini Efsaneyan” dı efsaneyi hına tesnif kerdi:

1. Eşq
2. Halo Çetin ra Xelîsiyayış
3. Bêhurmeti
4. Xuyi Xırabi
5. Xızır u İnsani
6. Kerra Biyayişê Ferqın
7. Vaciyayışi Nêmceti (Sakaoğlu, 1980: 65).

Bilge Seyidoğlu, xebata xu “Erzurum Efsaneleri “ dı goreyê mekan efsaneyan ercınena u hına tasnif kena:

A. Efsaneyi ki Derheqê Binayê Dini dı yi

1. Efsaneyi ki Cami u Mescidan Ser Ameyi Vatiş
2. Efsaneyi ki Derheqê Qebranê Muqedesan dı yi
3. Efsaneyi ki Derheqê Teke, Ocax u Muridan dı yi
4. Efsaneyi ki Ziyaretgahan Ser Ameyi Vatiş
5. Efsaneyi ki Kelayan Ser Ameyi Vatiş.

B. Efsaneyi ki Derheqê Banan u Cayanê ki İnsan Cuyeni dı yi

1. Efsaneyi ki Derheqê Alqarısı u Keynaya Peri dı yi
2. Efsaneyi Şaneyan u Pırdan
3. Efsaneyi ki Derheqê Ari dı yi
4. Efsaneyi ki Derheqê Banan dı yi

5. Efsaneyi ki Hemaman Ser Ameyi Vatiş
6. Efsaneyi ki Derheqê Qewexane u Aşxaneyan Ser Ameyi Vatiş
7. Efsaneyi Kesanê ki Wahir Keremati
8. Efsaneyi ki Derheqê Dewan dı yi
9. Efsaneyi ki Derheqê Bir dı yi
10. Mexluqati Bêoğiri ki Cayanê Bêoğır dı Cuyeni

C. Efsaneyi ki Derheqê Tebiet u Geman dı yi

1. Efsaneya ki Derheqê Hêni dı ya
2. Efsaneyi ki Derheqê Cayanê Raştayan dı yi
3. Efsaneyi ki Derheqê Golan u Çırran dı yi
4. Efsaneyi ki Derheqê Germawan dı yi
5. Efsaneyi ki Derheqê Şikeftan dı yi
6. Efsaneyi ki Derheqê Çeman dı yi
7. Efsaneyi ki Derheqê Hêniyan dı yi
8. Efsaneyi ki Derheqê Kerra u Zinaran dı yi (Seyidoğlu, 1978: 7-298).

Ali Berat Alptekin kitabê xu “ Fırat Havzası Efsaneleri-Metinler” dı Çolig, Xarpêt, Dêrsım u Malatı ra 101 heb efsane aredayi u goreyê mewzuyanê inan ino qeyde yo tesnif vıraştı:

1. Efsaneyi ki Derheqê Kerra Biyayişi dı yi
2. Efsaneyi ki Derheqê Welıyan dı yi
3. Efsaneyi ki Derheqê Gejan dı yi
4. Efsaneyi ki Derheqê Hz. Xızır dı yi
5. Efsaneyi ki Derheqê Qehremananê Namdaran dı yi
6. Efsaneyi ki Derheqê Cayan dı yi
7. Efsaneyi ki Derheqê bı Çeşidê İşaretan dı yi
8. Efsaneyi ki Derheqê bı Çeşidê Awaniyan dı yi
9. Efsaneyi ki Derheqê Ku, Gol, Hêni u Şikeftan dı yi
10. Efsaneyi ki Derheqê Daran dı yi

11. Efsaneyi ki Derheqê b1 Çeşidê Nêweşiyani dı yi
12. Efsaneyi ki Derheqê Hediseyanê Tebiati dı yi
13. Efsaneyi ki Derheqê Cismanê Asmini dı yi
14. Efsaneyi ki Derheqê Kayanê Şari dı yi
15. Efsaneyi ki Derheqê Mexluqatê İstisnayı dı yi
16. Efsaneyi ki Derheqê Heywanan dı yi
17. Ê Bini (Alptekin, 1993a: 37).

Alptekin, efsaneyanê Çoligi ra pa aredayişanê neweyan u çimeyanê nuştekiyan hendê heştay hebi çeşidê efsane tespiti keno u binê heşt hebi xetanê bingeyin dı dano:

1. Efsaneyi ki Hezargolan u Koroğlı Ser Wareameyi,
2. Efsaneyi ki Herbê Usmaniyan u Rusan Ser Wareameyi,
3. Efsaneyi ki Kayan u Deyiranê Şari Ser Wareameyi,
4. Efsaneyi ki Mexluqatanê İstisnayıyan Ser Wareameyi,
5. Efsaneyi ki b1 Çeşidê Cayan Ser Wareameyi,
6. Efsaneyi ki Kerrabiyayişi Ser Wareameyi,
7. Efsaneyi ki Heywanan Ser Wareameyi,
8. Ê bini (Alptekin, 1993b: 756)

Efsaneyanê Çoligi ser, dı hebi tezi lisansê berz vıraziyayî. Inan ra yo tezê Ali Duymaz “ Bingöl Efsaneleri (Metin-İnceleme) yo. Ali Duymazi benatê serranê 1985-1989 Çolig dı melımti kerda u serra 1989 dı tezê xu ê lisansê berzi “Bingöl Efsaneleri” daya (biyografya.com). Wexto ki xebata xu arda ca dewan dı nufus zêd b1. Zey televizyon, telefon aletê teknoloji çın bi. Wendış zi zaf tay b1. Inay ra kulturê fekki zaf zengin b1. Heto bin ra zi virameyişê herbê Usmaniyan u Rusan gani bi. Şahidanê herbi ra têki extiyari bi bi. Ino sebeb ra aredayişê xu dı mewzuyê herbê Usmaniyan u Rusan dı cayo hira geno. Tesnifê Ali Duymazi hına yo:

1. Efsaneyi Dini
 - 1.1. Efsaneyi ki Aliman Ser Yeni Vatış
 - 1.2. Efsaneyi ki Cayanê Ziyaretan Ser Yeni Vatış
 - 1.3. Efsaneyi ki Pêxamber, Xızır u Pılanê Binan ê Dini Ser Yeni Vatış
2. Efsaneyi ki Herbê Usmaniyan u Rusan Ser Yeni Vatış
3. Efsaneyi ki Nameyê Cayan Ser Ameyi Meydan
 - 3.1. Efsaneyi ki Derheqê Cayanê İkametan i (Şehir, qeza, dew, mezra)

3.2. Efsaneyi ki Derheqê Şeklanê Tebiet i (ku, şikeft, çem, maden)

3.3. Efsaneyi ki Derheqê Cayanê Bêoğır i u Cayanê Binan dı yi

4. Efsaneyi Kerrabiyayış

5. Efsaneyi ki Derheqê Heywanan dı yi

6. Efsaneyi ki Derheqê Mexluqato İstisnayı dı yi

7. Efsaneyi ki Eşq Ser Ameyi Meydan.

8. Efsaneyi ki Kay u Deyiranê Şari Ser Ameyi Meydan. (Göde, 2002: 47-48; Duymaz, 1989:44-45).

Efsaneyanê Çoligi ser tezo bin zi tezê lisansê berzi ê Recai Bazancir o. Bazancir tezê xu “Bingöl Efsaneleri” dı tesnifê efsaneyan hına vıraşt:

1. Efsaneyi Dini

1.1. Efsaneyi ki Şexısanê Dini u Tarixi Ser Ameyi Vatiş

1.2. Efsaneyi ki Piran u Welıyanê Elewıyan Ser Ameyi Vatiş

1.3. Efsaneyi ki Keyeyê Cem, Tekke, Ocax, Camıyan (Cayanê İbadeti) Ser Ameyi Vatiş

1.4. Efsaneyi ki Ziyaretgahan, Tırban, Qebiran, Zıyaran, Mezaran Seri Ameyi Vatiş

2. Efsaneyi ki Qeweten u Mexluqatanê İstisnayı Ser dı yi

2.1. Cını, Periyi, Devı, İjdıhayı, Kaposı

2.2. Mexlukatı ki Nêweşı u Merg Anı

3. Efsaneyi ki Heywanan Ser dı yi

4. Efsaneyi Tarixi

4.1. Herbı u Fetihi

4.2. Kokê Sulaleyanê Padişahan, Nameyi-Unwani

4.3. Kelayı, Suri, Pırdı

4.4. Efsaneyi ki İkametan Ser dı yi

5. Efsaneyi ki Derheqê Tebiet dı yi

5.1. Kerrayi, Zınari, Qılı, Kuyi, Gemi

5.2. Goli, Çırri, Hêniyi

5.3. Dari, Nebati, Fêkiyi

6. Efsaneyi ki Derheqê Xızır u Îlyasi dı yi

7. Efsaneyi Etiolojiki (Îzah Keni)

Tesnifanê corinan ra kîfş beno ki yo mewzu, motif ya zi yo mıntıqa ser xebati ameyi meydan u goreyê aredayişî tesnif biyi. Ma zi efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser çiyê ki aredayo goreyê mewzuyan hına tesnif kerd:

1. Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişî

1.1. Wareameyişê Cismanê Asmêni

1.2. Wareameyişê Hediseyanê Tebieti

1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni

1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan

1.5. Efsaneyi Kerrabiyayiş

2. Efsaneyi Golan u Awan

2.1 Efsaneyi Golan

2.2.Efsaneyi Awan

3. Efsaneyi Dini

3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciye

3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızır Ser Vaciye

3.3.Efsaneyi Şêxan, Welîyan, Piran u Kesane Bînanê ki Wahirê Keremati

3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciye

3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciye

3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciye

4. Efsaneyi Tarixi u Komelki yi

4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Gıroto

4.1.1. Heyduti Sosyali

4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan

4.2. Binayi Tarixi

4.3. Efsaneyi Xızınayan

4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi

4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi

5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni

5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni

5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni

6. Efsaneyi Heywananê Binan

7. Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan

7.1. Efsaneyi Meleketan

7.2. Efsaneyi Cınan u Şeytan

7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayıyanê Binan

8. Efsaneyi Bini

Aredayişê ma dı efsaneyi ki Hezargolan u Koroğlı ser i zaf tay i, ini eğleb edebiyato nuşteki dı ca geni u çımeyê xu Seyahatnameyê Ewliya Çelebi ra geni. Ma kayan u deyiran ser o zi seha dı zaf tay melumat areda. Ino xısus dı tesirê dewrê aredayiş zaf o. Benatayê ini xebatan dı zaf serri viyerti. Ino mudet dı dewi biyi veng, têki virameyişi virê şari ra şiyi, çımeyê kesan biyi tay u bedılyayi, cuyayişê şari zi bedıliyayo u hin zey veri çew efsane nêvano.

5.5. Efsaneyi Zazayan ê Çoligi

Efsane tewiranê edebiyatê şari ra tewirêko muhim o. Şar ekseriyet efsaneyan ra inan keno u raştıkin qebul keno. Inay ra vatışê efsaneyan muteber o u miyanê şari dı hema zi dewam keno. Tewiranê edebiyatê şari ra hikayeya şari, estanık u destan dı

qeyde u vatoği zaf muhim i. Ini xısusı efsaneyan dı çın i. Yo dew dı qıc ra heta pir heme kes eşkeno efsane vaco. Çünke efsaneyi tarix, coğrafya, baweri u cuyayişê şari ra yi. Kesi ki dewan dı cuyeni hişar ya zi bêhiş tesirê efsaneyan dı heyatê xu dewam kenî. Ma vac seba şifa, qısmet u nezeri nuşte kenî, moraya nezeri milê xu u heywananê xu ra alıqnene, awa şifayin weni, ziyaretgahan dı dua kenî, cın u şeytanan ra gerguşanê xu paweni ueb. heminê inan heyatê şari dı egleb tesirê efsaneyan ra yi. Cuyayişê Zazayan ê Çoligi dı zey inan zaf xısusan dı tesirê efsaneyan aseno.

Mıntıqayê Çoligi hetê efsaneyan ra zaf zengin a. Efsaneyanê Çoligi ser çımeyan dı zanayiş zaf o. Bêğeyr çend nımuneyan heminê inan bı Tırki nusiyayi. Ini efsaneyi zi kulturê Zazayan ra yi. Xebata ma heminê mintıqayi Zazayan ê Çoligi ihtiya kena. Ma derheqê efsaneyan ê Çoligi çımeyanê nuşteki u internet dı melumat top kerd, Çolig dı zi zanayoğan ra fıkır girot. Ma inan ra istifade kerd u yo plan hedre kerd. Ma planê xu dı kamci mintıqa dı kamci efsaneyi yeni vatış, seni melumat geni u kam ra ardım wazeni belli kerd u heta rocê şiyayiş not girot. Labelê caardışê plan zaf zehmet bı. Çoligican demo peyin dı seba asayiş, debare, wendiş ueb. dewanê xu ra bar kerd u ameyi bajaran. Nesili ki bajaran dı biyi pil urf u edetê dewanê xu hol nêzani. Efsaneyi zi inan ra yi. Ma vaci efsaneyi ki nameyê cayan, ziyaretgahan, tarix u cuyayişê dewan ser i, niyeni zanayiş ya zi zaf tay zaniyeni. Inay ra ma seba xebata aredayişê efsaneyan dew dew geyrayi, kesi ki dewan dı biyi pil inan dır mulaqat kerd. Inay ser ra ma bajaran dı zi kesi ki serri xu zêd i u urf u edetê xu hema xu vir ra nêkerdi goştari kerd u inan ra melumat girot.

Ma xebata aredayiş dı metodê ilmi taqib kerd. Ma cihazê qeydan, defter, qelem u sobina malzemeyi giroti u persi xu zi hedre kerd u veciyayi seha. Labelê seha dı sobina problemi veciyayi. Zazayi Çoligi termê efsane nêşixulneni. Herinda efsane egleb kelimeya “mesele”yi şixulneni. Bê ina estanık, fıqra, hedise, keremat, ge ge zi bı nameyê hediseyan şixulneni u vani. Ma termê efsane inan rê seni terif kenî? Ma gereka metotanê neweyan bıvin. Inay ra ma tewiranê efsaneyan ra nımuneyi giroti u her mulaqat dı verco misali dayi. Bı misal ma vatên “Kuyê Çotlayi ser hına yo mesele yena vatış. Mintıqayê şıma dı zi hına yo mesele esta?”. Yona metodê ma zi hına bı: Ma dewan ser cuwaver cıgêrayiş kerdên u melumat aredayên u dewıcan ra vatên. Dewıcan zanayişê ma ki derheqê dewanê inan dı yo ra biyên şa, samimiyeti ameyên meydan u persanê ma ver çına zaneni vatên. Misal seba efsaneya Keloğlı ma şiyi dewa Fatrakom.

Uca dı cemat gıredaye bı, galgala bı, çew goş nêda ma ser, eleqedarê ma nibi. Ma bı pers va “Kalikê şıma Keloğlı ser hına yo mesele yena vatış, şıma şınawıta?” Cad galgala qediya heminê cemat natırê xu da ma ser u zanayışê xu va. Bê inan xebata aredayış dı zaf tengasi bı u ma zaf zehmet di. Kesi çımeyan, merdımânê ğeriban het rehet nêbeni. İnan ra terseni ya zi şık keni. Ma zi piya şınasnayanê inan ya zi referansê şınasnayanê inan şıyi. Ino xısus dı ma zey derneqê Zıkteyi u Kareri dernekan ra ardım girot u bı referansê inan geyrayi. Ma ini tengasiyan bı rêz izah bıkeri:

1. Destpêkê aredayışê ina xebat dı tesirê jonê Covid-19 dewam kerdên. Ino sebeb ra ma mulaqatê xu zafın ra teber dı kerd. Bı misal ma vatoğanê xu ra Hec Murat Görgel dır Çamlıxê Darehêni dı mulaqat kerd.
2. Vinayışê şexısanê çımeyi u resayışê inan zehmet bı. Dewan dı aşmanê amnani dı kar u gure zaf o. Herkes xebitiyeno, seba mulaqati çew qayıl niyo kar u gureyê xu war verdo. Aşmanê zımıstani dı zi dewıcı şiyêni bajaran. Herkes şıno yona heta u dewan dı zaf tay merdımı maneni.
3. Têki dewi hem zaf dur bı hem zi rayirê wesayitanê inan zaf xırab bı, her wesayit nêşiyeni. Bı misal dewanê Siwun ra Kaso u Ğerzo hem dur i hem zi rayirê inan zaf xırab o. Ma heta dewa Gewılı pê wesayitê xu şıyi u uca ra pey yo wesayitê erazi kira kerd u şıyi.
4. Dewican dı ters u şık bı, nêeftayên cewabê persanê ma bıdi. Ma ra pers kerdên: Şıma kami, çı geyreni, ini meseleyan pê sekeni? Inay ra seba iqna ma universite ra wesiqeyo resmi ê xebata xu girot u her mulaqat dı nawıtên dewican. Ma şıyayışê dewan dı zi muheqeq yo şınasiyê inan xu dı berdên.
5. Vatoği verba kamera dı rehet nêbiyeni. Bilhesa ciniyan şermı ra qısey nêkerdên. Ino hal dı ma verco sohbet kerdên, çı wext ters u şermiyê inan rema ma xebata xu ardên ca.
6. Dewan dı çı wext yo ğerib biro, herkes bı meraq yeno pêser u cemat gıredıyeno. Ino hal ge ge zarar dano mulaqat. Herkes piya qısey keno u çew sıra nêdano yobinan. Helê mulaqati dı vengi koweni têmeıyan, sobina meselayi zi abeni u qeyd dı meseleyi niyeni fehmkerdış.
7. Vatoğan têki efsaneyi heqiqi qebul kerdên u qala efsane ser hêrsbiyeni. Inan gore zey kerematê şexısan, welıyan, piran; meseleyi şehidan, pêxamberan,

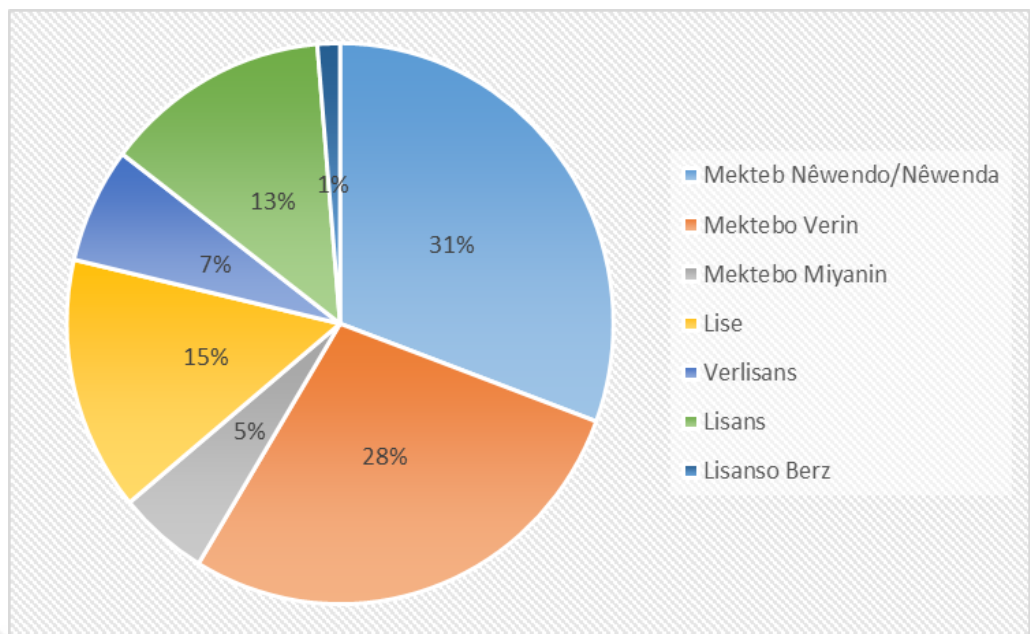
Xızır ueb. meseleyi dini raştikin i u ê bin zi efsaneyi yani zur i. Ma xaseten mala u piran ra bê inan u efsaneyanê tarixi zaf tay efsane aredayi.

8. Têki vatoği bilhesa efsaneyi ki kesan u meselanê komelki seri, inan ra dur şiyeni. Hem terso siyasi, hem zi xatirê merdîmanê qehremanan ê efsaneyan ra nêvaten. Ma Darehêni dı yo ziyaretgah ser efsane areda u qeyd kerd. Efsane dı yo dızd şino serê ziyaretgah dı sond waneno u a hel beno lal, hin nêşkeno sondê xu tamam bikero. Badê cu vatoğê ma poşman bı u ma ra rica kerd. Va torni inê mêrîki esti eyb beno, menus. Ma zi ricaya ey ser ina efsane nênuşt.
9. Vatoği ma ekseriyet extiyari bi. Veng nêşiyen cı u vengê inan zi tay veciyeni. Hişê inan hin bibi vıla, meseleyi kerdên têmiyan. Ge ge şireti ser qal kerdên, ge ge qıcey xu ra behs kerdên.
10. Têki vatoğan het xebata ma ercaye nibi. Qayil nibi vaci, bı rica vatên. Inan ra yoyi mı ra hına va: “Qusurê mı meoni mı qey xatırı felankesi va. La ina xebata tu bêqıymet a. Efsaneyi zur i, çiyêk rê nibeni.”. Pê ino vateyê ey zerra mı zaf şikiya.
11. Têki vatoğan seba ardım soz dayên ma, la sozê xu dı nêvîndertên. Ma seba yo efsane şeş aşmı yo mêrîki dıma geyrayi u belka vist hew şiyi cayê ey. Labelê her şiyayış ma ra qusurê xu waştên, yo sebeb vatên u mulaqat eştên pey. Peyni dı ma zi hêviya xu fina u ca verda.
12. Vicnayışê vatoğan dı meseleya cinsiyeti xu mocna. Ino xısus dı Metin Ekici hına vano: “Yo arekerdoğo camêrdo ki dewan dı aredayış keno eke zey xısusiyetanê merdımı, embazi ya zi cirani çini yo cini ya zi keyna ra melumat aredayış cı rê zaf zor o heta mumkun niyo.” (Ekici, 2019:32). Ma hem dewan hem zi bajaran dı ino xısusiyet ra zaf muzdarib biyi. Ciniyan dır mulaqat kerdış zaf zor bı. Ino sebeb ra miyanê vatoğan ma dı ciniyi zaf niyi. Ma piya bırayan ya zi qıcanê inan şiyeni, labelê reyna zi ma zor mulaqat kerdên ya zi ma dest veng ameyni.
13. Ma hemînê mulaqati xu bı Zazaki qeyd kerdi. Labelê ino xısus zaf zehmet bı. Têki vatoğan bı Tırki vatên ya zi nêmeyê yo Zazaki nêmeyê yo Tırki vatên. Ma timotım bı Zazaki çiko vato tekrar kerdên u ino qeyde vatışê inan tadayni Zazaki.

14. Têki vatoği qayil nibiyi Zazaki mulaqat bikeri. Vatên qey ma seba propagandaya siyasi geyreni u qeyd geni. Inay ra persayên, vatên ma bî Tırki vaci, şıma Zazaki pê sekên? Ma ge ge iqna kerdên, ge ge zi sekerdên nêkerdên nêşkayên inan dır mulaqat biker. Ino hal bajaran dı çın bî.

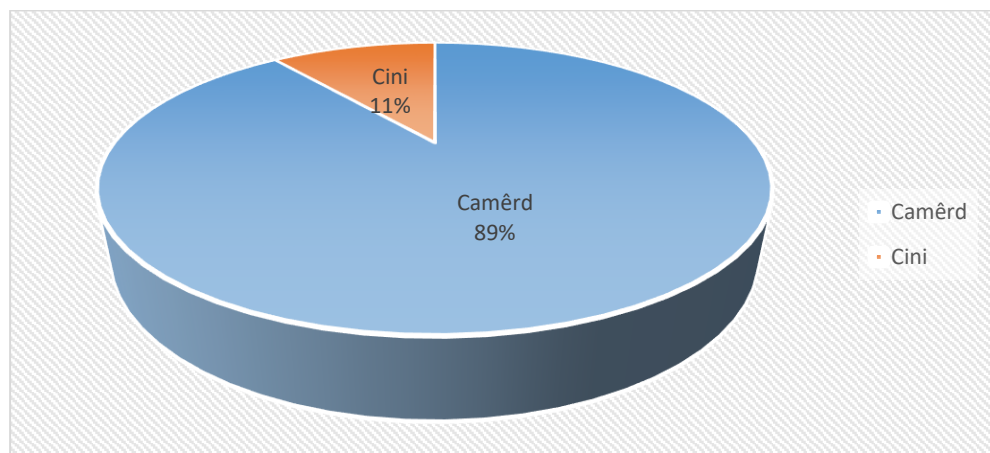
5.5.1. Hetê Cayê Aredayış u Vatiş u Vatoğan ra Efsaneyi Zazayan ê Çoligi

Ina xebat dı cayê vatoğan zaf muhim o. Ma mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı her ca ra geyrayi u qıc ra pil efsane ser zanayışê kami esto ey dır mulaqat kerd. Ma pêro piya 75 tenan ra efsane aredayi u 200 teni ra zêd şexısan ra zi melumat girot. Ma mulaqat dı xaseten kesi extiyari vicnayı. Çunke merdimo extiyar Zazaki fıkırıyeno, kelimeyi inan Zazakiya xalıs ra yi. Labelê ge ge hişê inan vin biyên u sobina meseleyi vatên. Ino hal dı ma qıcan ya zi şınasnayanê inan ra ardım waştên. Bê inan keso ki kultur u tarixê Zazayan ser xebıtiyayo u zanayışê cı esto ma tesbit kerd u ey dır hem mulaqat kerd hem zi derheqê kultur u tarixê Zazayan dı melumat girot. Mala u piri ki medrese u dergehan dı tehsil diyo roşnvirê şari yi. Ma efsaneyi ziyaran, meseleyi komeli, keremati, meseleyi şehidan ueb. zêd ra inan ra aredayi. Ini efsaneyan dı tesirê dini esto u raşt qebul kerdên. Labelê ekseriyetê inan têki tewirê efsaneyan ser melumat nêdayni, ini tewiran ra vatên zur. Ma vac efsaneyanê cinan, şeytanan, biyayışê şeklê kerreyan, bediliyayışê mexluqatan ueb. inan ra yi. Ma tewirê efsaneyan ra meseleyi cın, şeytan, kapus, nezari egleb ciniyan ra aredayi. Dewan dı keso ki wendişê cı çın ya zi tay o efsaneyan ser çı şınawito vatên. Vatoğanê ma ra yo qısım zi tewirê efsane ra xebardar bî. Ini kulturê şari zani, qıymet dani cı u ser ra cıgêrayên. Ino qısım egleb bajaran dı cuyeno u wendişê inan esto. İnan ra têki muesesanê qamu dı xebıtiyeni têki zi teqawıt i. Ma ina xebat dı inan ra zaf istifade kerd. İnan hem çiyi ki zanayi ma ra vati hem zi ma rê rayberi kerd. Hetê wendişi ra istatistikê vatoğanê ma hına yo:

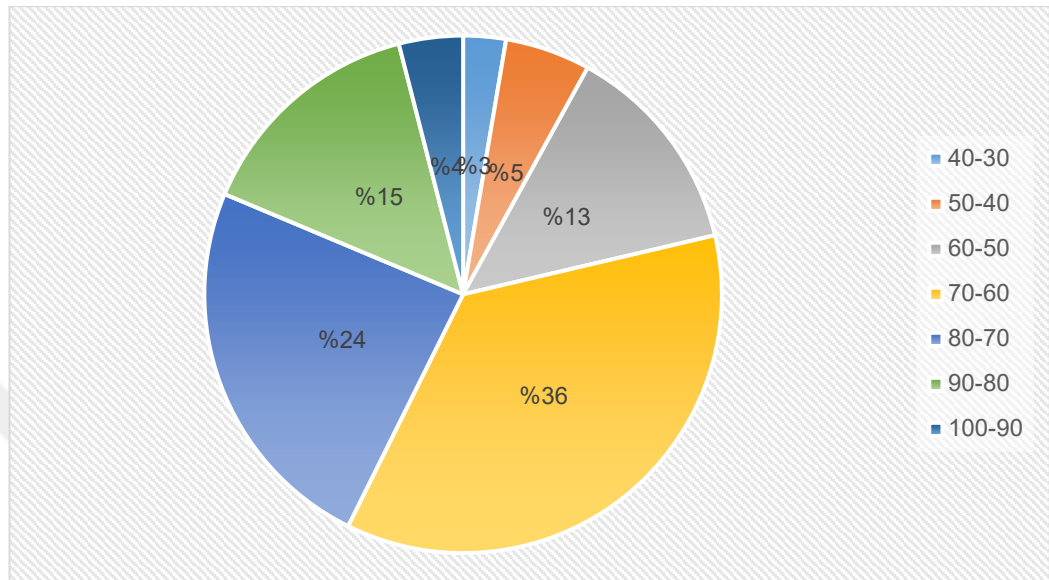
Şekil 6: Hetê Wendîşî Ra Îstatistikê Vatoğan

Ma efsaneyi xu ekseriyet camêrdan ra aredayi. Ma seba mulakati baxîsus camêrdi tercih nêkerdi. Labelê bilhesa dewan dî ciniyi verê ğeriban dî rehet nibiyên u nêeşkayni xu ifade bikiri. Ino hal dî ya mulaqat qebul nêkerdên ya zi bêzerri vatên. Têki ciniyan zi rehet vatên la qayil nibiyên ma vengê inan qeyd biker. Ino sebeb ra ma têki efsaneyi ki ciniyan ra şinawitî qeyd nêkerdi. Yona xîsus zi wextê aredayişê ma dî tesirê jonê Covid 19 dewam kerdên, ma inay ra mulaqatê xu eğleb teber dî kerd. Çolig dî ciniyi ki efsane zani eğleb xanîmê keyeyi u teber dî zaf nêgeyreni ya zi verê ğeriban dî nêvîndeni. Ini sebeban ra miyanê vatoğanê ma dî nisbetê ciniyan tay o. Hetê cinsiti ra nisbetê vatoğanê ma hîna yo:

Şekil 7: Hetê Cinsitey Ra Nisbetê Vatoğan

Ma ina xebat dî hetê serranê vatoğan ra xaseten kesi ki serri cî estî tercih kerdî. Vatoğanê ma ra tor cîwan 32 serre yo u tor extiyar zî 95 serre yo. Vatoği ma hetê emrê xu zêd ra ser 60 î. Serê 90 dî zî hîrî tenî estî. Îstatistikê emrê vatoğan ma hîna yo:

Şekil 8: Îstatistikê Emrê Vatoğan

Mıntıqayê Zazayanê Çoligî dî her çeşid efsaneyî yenî vatış. Aredayışê ma dî bilhesa efsaneyî dînî zaf î. İnî, tor zêd kerematan ra yenî meydan. İnân dî tesirê medreseyan, şêxan, pîran zêd o. Ino xîsus dî vatoğanê ma ra yoyî hîna izahat da: “Verê cuyan şîretî ser keremati, meseleyî ameyênî vatış. Zey kıtabî Envarul Aşîqîn, Durettul Vaizin kî tede meseleyê dînî estî medreseyan dî ameyênî wendış. İnî meseleyê dînî bî fekê malayan u talebeyan vîla biyî. Miyanê şarî dî zî fek ra fek neqıl biyî, esilê xu ra biyî ciya u şeklê efsane giroto.”(V.42) Yona xîsus zî dewan dî wendış zaf tay o u inay ra kulturo fekkî zaf aver şîyo. Şar derheqê tebiat u cuyayış dî çî zano pê cerîbnayışê xu u goştarikerdış musayo u fek ra fek neqıl kerdo. Ma vac yo nêweş, honê xu dî kalêko sîpîla dî u cî rê şîfa biya u bî weş. Ina mesele fek ra fek vîla bena u şeklê efsane gena. Ya zî yoyî tarî dî tersê xu ver yo mexluq dî u bî çeşid vengî şînawîti. Ino kes meseleyê xu dew dî vano, mesele bena vîla u zey inayî cayanê binan dî zî meseleyî yenî vatış. Bî kîlmi miyanê Zazayanê Çoligî dî dînî, tarixî, şîretî, şîfa, ters, xela u ceza ueb. ser zaf hedîseyî biyî u zaf meseleyî ameyî vatış. İnî bî bawerî ameyî vatış u cuyayışê Zazayan

dı cayeko muhim giroto. Muşahedeyê ma gore Zazayi Çoligi egleb efsaneyan ra inan keni u inay ra zi Çolig dı vatışê efsaneyan dewam keno.

Ma xebata aredayişê xu aşmanê amnani dı u dewanê Darahêni ra dest pê kerd. Ma hemînê mıntıqayi Darahêni geyrayi u tor zêd tiya dı efsane aredayi. Aşmanê amnani dı dewici ki teber dı cuyeni yeni dewanê xu. Ma inan ra zi istifade kerd. Ma dewanê qezaya merkezi ê Çoligi u qezayanê binan dı xebata xu verê aşmanê zımistani ard ca. Aşmanê zımistani dı zi xebata xu merkezê qezayan dı dewam kerd. Çünke coğrayaya Çoligi zaf çetin a. Vor varena, rayir giriye u şiyayişê dewan beno zor. Yona xısus zi aşmanê zımistani dı dewan dı zaf tay keyeyi maneni. Extiyari zi egleb yeni bajaran keyeyê qıcanê xu. Ma dewan dı zafin ra mulaqatê xu teber dı kerd. Bajaran dı keyeyan, qewexaneyan, ofisan, karxaneyan ueb. vatoği ma kam ca dı qebl kerdi ma uca dı xebata xu ard ca. Tebii destpêkê xebata aredayişê ma dı tesirê jonê Covid-19 dewam kerdên. Inay ra merdimo ki nêweşiya kronik tede bi eke cayo hira u temiz çın bi ma qebl nêkerdên ya zi bi maske qısey kerdên.

Ma xebata xu dı hem teknikê mulaqato ki kanalize biyo u hem zi teknikê mulaqato ki kanalize nibiyo şıxulnayı. Ma mulaqati xu rê bı teknikê mulaqato ki kanalize biyo destpêkerdên. Ancax ino hal cayê mulaqati gore bediliyeno. Baxısus dewan dı helê mulaqati dı milet ameyên pêser, galgala vıraziyeni, mudaxele biyên u sobina meseleyi ameyni vatış. Ino hal dı ma bı teknikê mulaqato ki kanalize nibiyo hereket kerdên. Ma muşahade kerdên, ge ge bı persan qıseykerdişê inan bınayên u newe ra kanalize kerdên. Ino çeşid mulaqat zaf biyên derg, vengê qeydan zi zor fehm biyên. Labelê ma dewan dı ino qeyde zaf melumato newe peyda kerd. Ma bajaran dı zi egleb teknikê mulaqato ki kanalize biyo şıxulna. Mulaqato ino şekil dı ma zehmet nidi u mulaqatê xu lezabez kerd tamam.

Xebata aredayiş dı cayê şıxulnayışê teknik ê mulaqati zaf muhim o. Ma ina xebat hem cayo tebii hem zi cayo vıraşte dı ard ca. Ma aredayişê xu ser zey festival, veyvi, teziye, nımacê cumeyi ueb. cayanê ki milet top bena ra geyrayi u cayo tebii dı mulaqat kerd. Ma ge ge ini cayan dı cayo vıraşte hedre kerd u zanayış top kerd. Ma vaci dewa Aldu ya Daraheni dı festivalê Kalemin, dewa Hezarşah ê Bogloni dı nımacê cumeyi, beldeya Gırwas ê Boglon dı tezeyi dı vatoğan dır ameyi yo ca u mulaqat kerd. Bajaran dı zi ma zafin ra cayo vıraşte dı xebata xu ard ca.

Yo vatoğ hetê vatış u neqıl kerdış ra çend rehet bıbo zi cayo tebiî ra teber zanayışê xu cad nêvano. Çı wext benateyê vatoğ u aredayoğ dı yo dayış-gırotışê xeberan, embazti u dosti vıraziya o wext vatoğ zanayışê xu vano (Ekinci, 2019:77). Ino xısusî xebata ma dı zi xu mocna. Ma zi inay ra zaf diqet kerd. Ma ge ge mulaqat ra ver şınasnayan ra derheqê fikr, wendış u cuyayışê vatoğan dı zanayış gırotên, helê mulaqat dı adapte biyên u zey inan hereket kerdên. Ma ikramê inan qebul kerdên, ge ge xu dı çiyêkê weri berdên u piya werdên. Ma munaqeşe ra dur şiyên u fikr, baweri u cuyayış inan rê hurmet kerdên. Bilhesa kesanê extiyaran virameyişê xu vatên u meseleyê din u dinya ser nesihat dani. Ge ge mewzuyê ma ra kowtên dur, labelê ma bı sebr goştari kerdên.

Ma seba ina xebat zaf geyrayi, zaf tengasi dı mendi u peyni dı 304 efsaneyi aredayi u heminê inan bı Zazaki qeyd kerdî. Ino sebeb ra xebata ma zaf bı kıymet a u kulturê Zazayan ê Çoligi ser çimeyêko muhim a.

5.5.2. Çimeyan dı Derheqê Efsaneyanê Çoligi dı

Ma efsaneyanê Çoligi ser çimeyanê nuşteki dı nımuneyanê tor verinan kıtabê Ewliya Çelebi “Seyahatname” dı vineni. Ewliya Çelebi kıtabê xu dı derheqê mıntıqayê Çoligi dı efsaneya Kelaya Cebaxçur u efsaneya Gola Milçık neqıl keno (b. r. 2). Baxısus efsaneyanê Çoligi ser, dı hebi xebatê akademiki vıraziyayi. Inan ra yo tezê lisansê berzi ê Prof. Dr. Ali Duymaz o u serra 1989 dı hedre biyo. O bin zi tezê lisansê berzi ê Recai Bazencir o u serra 2012 dı qebul biyo. Bêğeyr inan xeylê kıtaban, tezan u meqalayan dı efsaneyi Çoligi viyereni. Çend nımuneyan ra teber ini xebati bı Tırki ameyi nuştış. Labelê her çı bı Tırki bınusi zi kulturê Zazayan ê Çoligi ra yi u Zazaki ra ameyi açarnayış. Çünke Çolig mıntıqayê Zazayan o. Piya qezaya merkez heşt qezayanê Çoligi dı Zazayi cuyeni u nufusê Çoligi zafi ra Zazayan ra yeno meydan. Ini sebeban ra ma ini xebatan efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra ciya nêgeni. Xebati ki ma tesbit kerdî u efsaneyanê Çoligi ihtiya keni hına yi:

Tezi

1. Ankışhan, A. (2006). *Bingöl İli Masal ve Efsaneleri*, İnönü Üniversitesi, Lisans Tezi, Malatya. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
2. Ankışhan, Güler. (2007). *Bingöl İli Halk Edebiyatı*, Gaziantep Üniversitesi, Lisans Tezi, Gaziantep. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
3. Ayva, Aziz (2001), *Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Selçuk

Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.

4. Bazancir, Recai. (2010). *Bingöl Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van. Ino tez dı 140 hebi efsaneyi Çoligi ca geni.
5. Can, Sadin(1979), *Şarge ve Çevresindeki Adak Yerleri ve Çeşitli Halk İnançları*, Atatürk Üniversitesi, Lisans Tezi, Erzurum. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
6. Çakar, B. (2014). *Bingöl Folkloru*. Bingöl Üniversitesi, Lisans Tezi, Bingöl. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
7. Duymaz, Ali, (1989), *Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ. Ino tez dı 101 hebi efsaneyi Çoligi esti.
8. Hamarat, Handan. (2017), *Bingöl Alevi Toplumunda Halk Kültürü Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi. Bingöl Üniversitesi, Bingöl. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
9. Kaygalak, Sevda. (1995), *Bingöl Folkloru*, Dicle Üniversitesi, Lisans Tezi, Diyarbakır. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
10. Küçük, Paki(1988), *Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağzıları(İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
11. Namlı, Gülten, (1982), *Bingöl-Kurudere Köyü Folkloru*, Fırat Üniversitesi, Lisans Tezi, Elazığ. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
12. Özer, Osman,(1990), *Karlıova ve Yöresi Ağzıları(İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
13. Pesen, Ömer Faruk, (2001), *Bingöl Sahasından Derlenen Folklor Ürünleri*, 18 Mart Üniversitesi, Lisans Tezi, Çanakkale. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.

Meqale u Tebliği

1. Alay, Okan, (2016), *Seyahatnamelerde Folklorik Öğeler*, *Journal of International Social Research*, 9(46).

2. Alptekin, Ali Berat. (1993). “Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”. *Türk Kültürü*, 368, 754-762.
3. Alptekin, Ali Berat,(1986), Köroğlu’nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Munasebeti, *Sultan Baba ve Köroğlu Sempozyumu Bildirileri*, Ankara,55-60
4. Bulmuş, Ahmet, (2010), “Bingöl Halk Oyunları Çıkışı”. *Ankara Binyar Dergisi*, 1.
5. Duymaz, Ali, (1992), “Bingöl’de I. Dünya Savaşı’na Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler”,*Türk Kültür ve Siyasi Tarihi İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu*, (30 Nisan-1 Mayıs), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
6. Çapak, İbrahim (2014). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Bingöl”. *II. Bingöl Sempozyumu*, (25-27 Temmuz 2008), Ankara, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 197-208.
7. Irmak, Yılmaz. (2016). “Mitten Efsaneye Bir Halk Oyunu: Bingöl Kartal Oyunu”. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6/10, 90-105.
8. Irmak, Yılmaz. (2015). “Bingöl Halk Oyunları”. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 55-74.
9. Samuk, Hidayet. (2017). “Servi Bölgesi ve Köyleri”. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 9-40
10. Şaroğlu, Fuat. (1983). “Bingöl Dağı ve Öyküleri”. *Yeryuvarı ve İnsan*, 8/3, 3-4.

Kıtabı

1. Akdeniz, Hüseyin Abdullah (2009), *Melekan Şeyhleri*, Malatya, İtaki Kitabevleri.
Ino kıtab dı kerematanê şêxan ê Melekan esti.
2. Alptekin, Ali Berat, (2018), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ, Ankara. Ino kıtab dı efsaneyanê Çoligi ra panc hebi efsaneyi esti.

3. *Bingöl 1973 İl Yıllığı*, (1973), Pars Matbaası, Ankara. Hiri hebi efsaneyi Çoligi ca geni.
4. *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, (1995), Gen Matbaası, Ankara. Efsaneya Şarık u Şivan ca gena.
5. *Bingöl İli Kültür ve Turizm Envanteri*, (1987), Bingöl. Yo efsaneya Çoligi tede esta.
6. Boratav, Pertev Naili, (1969), *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınları, İstanbul. Ino kitab dı efsaneya Köroğli ra behs beno.
7. Boratav, Pertev Naili, (1973), *100 soruda Türk folkloru: inanışlar, töre ve törenler, oyunlar*. Gerçek Yayınları, İstanbul. Ino kitab dı efsaneya Köroğluyi, efsaneya Golê Hezar u Gola Milçık ca geno.
8. Bukan, İbrahim, (2022), *Zegun Zazaki*, Eğiten Kitap Yayıncılık Organizasyon, Ankara. Ino kitab Zazaki nusiyyo. Kitab Kulturê Zazayan ser o. Kitab dı efsaneyanê Çoligi ra zaf nımuneyi esti.
9. Fırat, Mehmet Şerif,(1961), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara. Ina xebat dı, dı hebi efsaneyi Çoligi esti.
10. Korkutata, Diyaddin,(2016), *Tasavvuf Yolu (Şeyh Ahmed-i Çanevi Ailesi)*, Bingöl.
Nuştoğ ino kitabı xısusı çap kerdo. Kitab dı kerematanê şêxan ê Çun esti.
11. Mehmet Önder(1966), *Anadolu Efsaneleri*, Ankara. Ino kitab dı derheqê nameyê Çoligi dı 2 hebi efsaneyi ca geni.
12. Mehmet Önder,(1966), *Efsane ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları*, Ankara. Ino kitab dı hiri hebi efsaneyi Çoligi esti.
13. Fırat Kalkınma Ajansı (Aredayoğ: Nihat Elçi),(2023) *Fırat'ın Bingöl Efsaneleri*, Şafak Ofset Matbaacılık, Malatya. Ino kitab dı 13 efsaneyi Çoligi ca geni.
14. Önder, Ali Rıza,(1955), *Yaşayan Anadolu Efsaneleri*, Yeni Erciyes Yayınları, Kayseri. Ino kitab dı efsaneya Köroğliyi ca geno. Boratav maqaleya xu dı ino kitab dano şınasnayış u efsaneya Köroğli ser hına vano: “ Ino versiyon fekê yo Xınısıc ra arediyaya u tede vatışê Zazaki esti.”(Boratav,1997:115).
15. Sakaoğlu, Saim. (1976). *101 Anadolu Efsanesi*, Damla Yayınevi, İstanbul. Ino kitab dı derheqê Çoligi dı hiri efsaneyi yeni vatış.

16. Sakaoğlu, Saim, (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. Sakaoğlu ino kıtab dı efsaneyanê Çoligi ra zi nımuneyan dano u hetê motifan tetkik keno.
17. Samuk, Hidayet,(2022), *Servi Bölgesi Folkloru*, Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bingöl. Ino kıtab dı new hebi efsaneyi ca geni. İnan ra heşt hebi hem Zazaki hem Tırki nusiyyai.
18. Sevin, Hasan (2008), *Karer Dar Vadide Çarıklı Çocuk*, Can Yayınları,İstanbul. Ino kıtab dı kerematê seyidan ê Karer ser çend efsaneyi esti.
19. Yiğitbaş, Mehmet Sıddık(1950), *Kiği*, İstanbul. Ino kıtab dı hiri hebi efsaneyi esti.

Efsaneyanê Çoligi ser literaturê Tırkan dı melumat zaf o. Bilhesa eseri Ewliya Çelebi, Pertev Naili Boratav, Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, Ali Berat Alptekin u Recai Bazencir tor muhim i u ini zafinê xebatanê akademik rê biyi çime. Bêğeyr xebatanê corinan efsaneyanê Çoligi ser kıtaban, mecmuayan u internet dı zaf melumat esto. Labelê ekseriyetê inan dı aredayişo newe çin o u zêd ra çimeyan ra neqıl biyi. Litaraturê Tırkan dı efsaneyanê Çoligi ra efsaneya Cebaxçur, efsaneya Golê Hezar, efsaneya Awa Heyati, efsaneya Şarık Şiwan, efsaneya Köroğlu u efsaneya Cınawıro Bırindar (Kerreya Gawan) zaf namdar i u zafinê xebatanê akademikan dı tetkik biyi.

QISIMÊ YOYIN

1. TEHLİLÊ EFSANEYANÊ ZAZAYAN Ê ÇOLİĞİ

1. 1. Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi

Însan, heta nika derheqê xelqkerdîşê xu, kainat, dinya, mexluqat u xalîki timotim fikirîyayo. Verba kainato bêpeyni dî pê aqıl u ceribnayışê xu cehd kerdo, çiyêko nêzanayo mena dayo cı, izah kerdo. Têki tewirê efsaneyi zi ini izahatan ra ameyi meydan. Bilhesa efsaneyi wareameyiş u bediliyayişi hetê wareameyiş u şekılı mexluqatan izah kenî. Boratav ino xısus hına izah keno: Efsaneyi ki xelqkerdîşê kainat, dinya, asiman, erd, astare ueb. izah kenî ra vanî “cosmonogie”; efsaneyi ki peyniya dinya u mexluqatan ra behs kenî u çınbiyayişê inan ra xeber dani ra zi vanî “eschatologie”. Inî vatîşî derheqê folklori dî yî u teberê baweriya resmi (teberê kıtabanê dini) dî yî. Efsaneyi bediliyayiş u “etiologique” yî hikayeyi ki yo dar, yo heywan ya zi tebiet ra çiyêko bêgan o, seni halê xu yo nıkayın girot izah kenî. (Boratav, 1969: 109)

1.1.1. Wareameyişê Cısmanê Asmêni

Efsaneyi ki ma aredayi ra hiriyes hebi wareameyişê cısmanê asmên ser î. Ma inan ra new hebi kıtabê İbrahim Bukan “ Zegun Zazaki” ra giroti. İbrahim Bukan zon u kulturê Zazayan ser bî şexsi cıgêrayo, tewirê edebiyatê fekki aredayi u ino kıtab dî top kerdi. Ma ey ra zaf efsaneyi aredayi. Inan ra têki cısmanê asmên ser î u wextê aredayişê ma dî kıtabê ey hema neşır nêbî. Badê cu kıtabê xu neşır kerd u bî teklifê ey efsaneyi ki ma behs kerdi kıtabê ey ra giroti u bî ifadeyanê ey nuştî. Bê inan hiri hebi efsaneyi zi ciya ciya vatoğan ra aredayi. Efsaneyi ki ma aredayi bî kılmi hına yî:

Efsaneya 1. dî Leyl u Mecnun yobinan ra zaf heskenî. Serê yo hêni dî Mecnun sareyê xu nano serê çaqeyê Leyl ro. A hel keyeyê babiyê Leyl ra yo inan vineno. Leyl ters u şermı ver Homayi rê dua kena u duaya aye qebl bena. Homa inan keno astare. Vani wexto ki şewanê tari dî astareyi pereni Leyl u Mecnun reseni yobinan. Efsaneya 2. dî way u bira teyna maneni u seba heyato rehet koweni rayir şını. Şiyayişê inan, o şiyayiş o u hema zi asmên ra geyreni. Efsaneya 3. dî hiri birayi şını seyd u yo heywana seyd vineni. Heywan bî hesiyayiş remena u birayi zi koweni dıma. Birayi aleman ra hema zi geyreni nêşkeni seyd bıkeri. Efsaneya 4. dî hot birayi esti. Inî birayê xu yê qıcı aşma gulani dî kenî vin. Geyreni cı nêgeyreni cı nêvineni. Birayi cı rê zaf

qehıriyeni u zaf bermeni. Aşma gulani dı yo hefte zaf varan vareno. Ino varan hesirê çımanê hot bırayan o. Efsaneya 5. dı hot bırayi esti. Bırayê xu yê qıcı keni golıkan ver u ê zi şını gayan çerineni. Bırayi yeni ki ne bırayo qıc ne zi goliki aseni. Dıma şını hetê gayan eke gayi zi biyi vıla. Bırayi vani ma yobinan ra nêkowi dur u piya bıgeyri bırayê qıcı u heywanan. Inay ser hema zi alemê hiriyın dı piya geyreni bırayê xu yê qıcı. Efsaneya 6. dı yo şane hon dı maneno. Şane wexto ki xu hesiyeno hin biyo tari u dewar çın o. O zeman asmên serê erd bı. Wexto ki asmên beno berz, ê zi piya şını. Vani Astoreyê Şaneyi seba şaneyan ro veciyeno u şoq dano dınya. Şaneyi zi oniyên ey ra dewarê xu beni çerineni. Efsaneya 7. dı Astoreyê Zımeysi cuwa ver yo merdımı bıqewet u gıdar bı. İnat keno vano ez gere şiyeri mundiya hotın. Şıno mundiya hotın dı cemıdıyeno u maneno. Wexto ki beno tari hetê zımeysi dı sareyê xu veceno u xu nawneno, wexto ki şefeş dıyeno zi beno vin. Efsaneya 8. dı aşm yo keynaya seur a. Damariya aşm mir alawena, aşm ra vana bıoni golıkan. Aşm nêşına, damari miyanê mir ra yo lapat dana paşta aşm rê. Nıka ma oniyeni serê aşm dı lekeyi esti, vani ê lekeyi herında gıştanê damari yi. Efsaneya 9. dı aşm keynaya yo ağayi ya, roc zi lacê yo gawani yo. Aşm u roc yobinan ra zaf heskeni, labelê ağa keynaya xu nêdano lacê gawani. Keyna babiyê xu ra vana ez lacê gawani ra zaf heskena, mı bıdên cı. Ağa keynaya xu keno teber. Keyna şew şoq dana geyrena lacê gawani u roc zi xu nımnena. Keyna u lac tımotım dua keni. Homa duayê inan qebul keno u keyna bena aşm, lac zi beno roc. Vani serr dı, panc serran dı ya zi des serran dı yo dor yeni yoca u gıriyayışê aşm u roc yeno meydan. Efsaneya 10. dı dınya dadi ya, aşm keyna ya u tic(roc) zi bıra yo. Bıra beno pil dadi ra koweno dur şıno, way zi ey dıma şına. Bıra verni dı şıno, way zi ey dıma şına; bıra zer vêşneno, way kena wenık; bıra roşn dı sineno, way tari dı sinena... Derheqê inan dı mo qeyde yo vatış vaciyeno şıno. Efsaneya 11. derheqê astarekan dı ya. Inay ra vani rêça sımerê pır/cehdeyê pır (bı Tırki Samanyolu). Goreyê ına efsane yo pır erşa cêrin dı cuyena. Zımıstan dı sımerê pır qediyeno. Pır şına xalanê xu ra yo sela sımeri gena. Bınê sela sımeri qulkerde yo, sımer pır dıma rışiyeno. Nıka asmên dı ma ra yo rayiro horın aseno. Ey ra vani “cehdeyê pır”. Yona vatış dı wexto ki pır ageyrena keyeyê xu tica aşm şına, beno tari u pır rayirê xu gıletnena. Rayir dı şeklê merdımê kokımı dı şeytani vinena u ey ra ardım wazena. Şeytan rayiro gılet tera vano. Pır şına şına rayir nêqediyeno, fehm kena ki xapiyeya, rayirê aye raşt niyo, geyrana a. Pır oniyena kainato corin Astoreyanê Hot Bırayan vinena u oniyena astoreyê şani zi veciyayo. Pır Astoreyanê Hot Bırayan gena kıfta xu ya çep, Astoreyê Şani zi gena kıfta

xu ya raşt u rêça xu vinena resena keye. Derheqê rêç dı hına vatiş zi esto: Pir keye ra remena, şına keyeyê babiyê xu. Kal zi koweno dıma, labelê nêreseno cı u yo çara çatalın pey ra erzeno cı. A çara çatalın uca dı menda.

Efsaneya 12. gore astareyê meğrebi dat o. Yo zeman dı yo tofan wedariyeno. Dat bar keno meğreb ser şıno serê yo qılı. Dat hend şıno diyar, ku viyereno reseno serê hori. Wexto ki hor ku sera şıno dat asmên ra alıqiyeno maneno. Dat nızdiyê şani dı adır wekeno ki şar ey bıvino. Dat hend adıro pil wekeno şoq u alazê adırı zey tic berıqiyeno. Ino berıqnayış ra zi vani “tica meğrebi”. Efsaneya 13. vıraziyayışê dinya ser o vaciyena. Ina efsane gore Homa Teala dinya vırazeno u Cebrail ra vano şu bıoni dinya ra, mı seni vıraşta. Cebrail dinya ra geyreno, yeno Homa Tealayı ra vano têki cayı hol i, raşte yi; têki cayı zi ku u kendal i, xırab i. Mexluq seni cayo rınd warverdeno u şıno cayo xırab. Homa Teala vano ez ini cayan mexluq rê hındêk kena weş, cayo raşte warverdeno, şıno kuyan dı cuyeno. Kulturê Zazayan dı ku zaf muhim o. Zazayı eğleb zey kuyan,wareyan cayanê berzan dı cuyayı. Ma vac dewi Çoligi ki deşt dı yi eğleb dewanê kuyan ra badina ameyi u deşt dı ca dayo xu. Dêmek Homa Tealayı Zazayan rê ku kerdo weş.

1.1.2. Wareameyişê Hediseyanê Tebieti

Ma wareameyişê hediseyanê tebieti ser çar hebi efsaneyi aredayi. Hemînê inan erdlerz ser o vaciyeni. Ma teberê inan dı derheqê hediseyanê tebieti zaf vatiş goştari kerdi. Labelê ma inan dı wesîfê efsane nidi, eğleb şeklê fikro şexsi ê vatoğan dı bi.

Ino qısım dı efsaneya 14. dı orteyê dinya dı yo qulp esto. Homa Teala dı hebi meleketan rê emır keno, yeni o qulp depışeni u tişaneni. Ino qeyde erd lerzeno. Efsaneya 15. dı erd dı damari esti u yo meleket damaranê erdi ancena. Ellah ına meleket ra vano filan ca dı damar kaşkır. Wexto ki damar kaşkena erd recıfıyeno. Efsaneya 16. gore dinya ha serê sareyê yo gayi dı ya. Ino ga wexto ki sareyê xu tişaneno pa dinya leqeno. Ino sebeb ra erdlerz vıraziyeno. Efsaneya 17. gore zi dinya serê paşta yo gayi dı ya. Wexto ki ga xu tişaneno erdlerz yeno meydan.

Çolig mıntıqayê erdlerzi yo. Çolig dı riyê erdlerzan ra zaf teni merdi. Şarê Çoligi erdlerzan ra zaf decayo. Inay ra Çolig dı erdlerzi ser vatiş u baweri zaf i. Ma hema hema her dew dı erdlerz ser o efsane şınawıt. Şar wextê kalıkan ra sebebê erdlerz ser fıkrıyayo u goreyê baweri, zanayış u cerıbnayışê xu izah kerdo. Efsaneyi erdlerz zi ini izahatan ra wareameyi.

1.1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni

Efsaneyi ki bediliyayişê heywanan ser yeni vatış epey zêd i. Miyanê inan ra nîmuneyê bediliyayişê teyran tor zêd i. Yo halo çetin ra xelas, şermî u ceza dayiş sebebê esîl ê bediliyayişê teyran i. Eke bediliyayişê teyr bî waştîş biyo ina teyr ra şar heskeno u egleb seydê cî yasax o. Eke yo teyr neticeyê ceza wareameya şar tera hesnêkeno. Teyran ra teber bediliyayişê heywananê binan zî eynî şekîl dî yeno meydan. (Ergun, 1997a: 178-179). Motifê bediliyayişê teyran zafî ra neticeyê duaya insanan kî qey xelîsyayişê halo çetin keni ra yeno meydan. Ino bediliyayiş ge ge şeklê şermîyayiş u cezadayiş ra zî beno. Qıcı kî kowtî bînê destê damari, qıcı kî babîyê xu ra tersenî, keyna u veyvî kî botan erziyayo cî, qıcı kî yo çik kerd vîni u înay ra nêeftanî şîyerî keye dua keni u bediliyeni benî yo teyr (Türktaş, 2012: 157).

Miyanê Zazayanê Çoligî dî bediliyayişê heywanan ser zaf efsaneyî yeni vatış. Inî efsaneyan dî teyrî egleb neticeyê duayan; zey heş, hermuş ueb. heywanê bin zî ekseriyet neticeyê zotan ra bediliyayî. Ma inan ra tor meşhurî aredayî. Ino qîsîm dî heşt hebi efsaneyî estî. Inan ra çar hebi vuriyayişê teyran ser î, çar hebi zî vuriyayişê heywananê binan ser î.

Efsaneya 18. gore dije yo terzi bî. Kami yo parçeyê qumaşî dayên cî, o qumaş ra kînc viraştên. Labelê qumaş ra çiko zêd mendên nêdayên çewî u zur kerdên, vatên çik nêmendo. O wext insan feqîr bî, pê parçeyanê zêdan qîcanê xu rê yo çik viraştên. İnay ra şarî zot da pîro. Şar vato “ Eke çiko zêd mend u tu nêdayo Homa ê derzinanê tu, tu ra bîdisno.”. Vani ino sebeb ra Ellah ey keno yo dije u şermî ver rocan nêşîno teber. Efsaneya 19. dî legleg cuwa ver yo nanopoc bî. Vani yo ciniya feqîr bî. Mirdeyê aye yo sahabe bî, herb dî şehîd bî u panc hebi sewîrî tera pey mendî. Qıcı biyî veyşan u çik çîn o kî dadiya inan bîdo cî. Dadi şîna nanopoc ra derdê xu vana u nan wazena. Nanpoc vano kîncanê xu vec u ina merdan ra şu ser, ez zî cêr ra oniyena tu ra. Cini şîna paynîka pancîn, nanopoc zî cêr dî oniyeno u zey legleg huyeno. Uca dî nanopoc zaf eyb keno. Homa Teala ceza dano cî u ey keno yo legleg. Efsaneya 20. dî bediliyayişê hermuşî ser o. Ina efsane gore dî tenî meseleyê hêga ser muneqeşe keni u şînî dewa. Yo zî inan rê beno şahîd. Şahîd raşt nêvano u hetê neheqî geno. O bin zî zot dano pîro, vano “ Tu raşt nêva, Homa Teala tu bîkero yo hermuş”. Roco bin Homa Teala ê şahîdo zurkerî zerreyê ê hêgayî dî keno yo hermuş. Efsaneya 21. dî yo cini viyarî kena u zerriya aye şîna goşt. Cini lînga yo bergîrê murdarî ra yo leteyê goştî tera kena u wena. Vîstoreyê cini aye

vineno. Cini zaf şermiyena u dua kena. Vana “ Ya Rebbi, ez ino hal dı seni oniyena riyê vıstore u vısturiya xu ra? Tı mı bıkeri yo heywan.”. Homa Teala duayê aye qebul keno u cini bena yo heş. Efsaneya 22. zi meleseyê heş ser a. Yo merdimo feqir bı, xu rê qeyreni zıka. Yo zi şanê bı, mêşnayê ey zafı bı. Şanê purtê mêşnayanê xu bıneno u keno piser. Şane oniyeno ki merdimo feqir ho yeno, xu bınê purti dı nımneneno ki tera zıka nêwazo. Merdimo feqir weliyê Homayi bı, pê çunqal dano purt rê. Şane bınê purt ra naleno. Feqir vano “heş, heş” , yani vengê xu bıbırn. Uca dı purt duseno pa, şane beno yo heş, koweno rayir şıno. Efsaneya 23. meseleyê teyra keku ser a. Ina efsane zaf meşhur a, heme mınıqayanê Zazayan dı vaciyena. Ina efsane dı damari zaf teda kena way u bırayi. Damari bınê pêlek qul kena u seba kinger aredayiş way u bırayi raykena deşt. Way kinger top kena, bıra zi dekeno zerreyê pêlek. Pêlek qul bı u çik tede nêmend. Wextê ageyrayişê keyeyi dı oniyeni ki pêlek dı çik çın o. Way bırayê xu ra vana, tu inı kingeri werdi. Ma pê ino pêleko veng seni şini keye. Bıra vano mı nêwerdi, tı mı ra inan nêkena pizeyê mı bışeqn u bıoni cı. Way u bıra hema zaf qıcı bı, nêzaneni ki merg çıta yo. Way pizeyê bırayê xu şeqnena, oniyena cı eke tede çik çın o. Vana tu nêwerdi, hadê wırz ma şiyeri keye. Way sekena nêkena bıra nêwırzeno, bıra merdo. Way zaf qehıriyena, dua kena. Vana “ Ya Rebbi, tı mı bıkeri yo teyr. Ez heta peyniyê dinya kuyan dı bıgeyr u şew u roc vaci keku.”. Uca dı Homa Teala duaya way qebul keno u way keno yo teyr. Teyra keku kulturê Zazayan dı hema zi muqedes a, çew destê xu pa nênano. Efsaneya 24. dı lu verco yo veyva finder biya. Zaf fesadey kerdên, insani vıstên yobinan. Milet zot da pıro. Zotanê millet ver veyv biya yo lu. Seba findan u fesadey xu ra zi şari tera vato luya findker. Efsaneya 25. dı zarec verco yo veyv bı. Veyv hend rınd bı vısturiya aye nêverdayên şiyero teber. Tımotım teda kerdên cı, zaf xebıtnayên. Hetı bin ra zi nêverdayên veyv şiyero qıb u çik bıwero. Wexto ki vısturi keye ra dur kowtên veyv şiyên qıb ra çiko di werdên. Rocêk vısturi şına qıb, oniyena ki wer bıyo kê. Vısturi veyv ra persena, veyv vana ez nêşiya qıb. Vısturi zot dana pıro. Veyv bena yo zarec fırena ku. Wexto ki ku ra wanena vana “Qa qıbo, qa qıbo... Qey ez kowta qıb, ina omeya sareyê mı ser, ez kowta ku.”.

Zarec kulturê Zazayan dı bê efsane zey deyir, şiiran, hikâyeya seydarın, hewalan zaf tewiran dı viyerena. Deyiran dı waştı zey zarec rında, çımsiya ya. Dest, lıngı u lewi waştı zey zarec sur i. Zarec bı xu waştıya hıneyin a. Aşıq derdê xu zey zarec waneno u kuyan rê vano. Rındı u qaçıbnayişê zarec cı rê beno bela u bı inan bena seyde seydarın. Rındiyê waştı zi cı rê bela yo. Ya zi zey zarec bêmırad a. Efsaneyan dı zi

eğleb xayin a, cayê pêxamberan duşmanan ra vana, cayê embazanê xu seydaran ra vana. Inay ra qetîlê cı heq o.

1.1.4. Efsaneyi Biyayış u Bediliyayışê Nebatan

Ma ino qısım dı, dı hebi efsaneyi aredayi. İn an ra yo dara wers/hors ser o. O bin zi zebeş ser o. Dara wers mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı bı qıymet a u zımıstan dı pelanê xu nêrışnena. Efsaneya 26. dı hin beno payiz. Milçiki seba xu tamarnayış geyreni yo ca. Şını bınê kamci dar, dar cad peli xu rokeno. Peyni şını bınê wersi. Wers pelanê xu ano pi, miyanê gılanê xu dı qulıkan verdeno u mılçikan rê ca vıraziyeno. Milçık zi cı rê dua keni, vani “ Peli tu tim zergun bi, tı tim teze bi.” Vani inay ra wers pelanê xu nêrışneno u timotım zergun o. Efsaneya 27. zi wareameyişê zebeş ser o. Ina efsane gore Hezret Silemun awa heyati vineno. Labelê eke ina aw bıwero, zaf erey reseno Homayê xu. Qayil niyo Homayi ra dur bıkwero. Emir dano, awa heyati rışneni, doruverê aw geni ki çew nêşiro ser. Badê cu a aw ra zebeş yena meydan.

1.1.5. Efsaneyi Kerrabiyayış

Efsaneyi kerrabiyayış ra ver lazımo ki ma cewabê persa bedılneyişê şekılı bıdı. Sakaoğlu persa bedılneyişê şekılı ver hına yo cewab dano: Çiyi ki gani ya zi bêgani u yo efsane dı ca geni, pê destê yo qeweto pil, seba cezadayış ya zi yo felaket ra xelısnayışi şekılo esilê xu ra ciya sobina şekıl gırotış o.(Sakaoğlu,1977:29) Ergun zi motifê bedılneyişê şekılı ino qeyde izah keno: Bedılneyişê şekılı yo motifo ki kokê yo zınar, kerra, dar, ku, gol ya zi heywani izah keno u ini vatışan dı yeno vinayış. Efsaneyi ki ca dani ino motifi zêd ra sebeb, wareameyiş u kokê yo çi izah keni. Ini vatışan dı xısusiyetê dın u exlaq zi aseno (Ergun, 1997: 167).

Efsaneyan dı nımuneyê bedılneyişê şekılı epey zêd i. İn an ra tor zêd efsaneyi kerrabiyayış i. Kerrabiyayış dı yo gani ya zi yo obje bedıliyeno u beno yo kerra. Efsaneyi Tırkan dı qıcı ki vateyê dadi-babi u pilanê xu nêkeni, şexısı ki nimet rê bêhurmeti keni, kesi ki vateyê xu ser nêvındeni, kesi ki bı hile insanan xapineni, kesi ki Homayi rê isyan keni u kesi ki çiyêko muqedes rê bêhurmeti keni beni kerra (Türktaş, 2012: 154).

Tanyu biyayışê kerra yê insanan ser o hına yo tesnif vırazeno:

1. Kesi ki pê zotan biyi kerra. Kesi ki lanetini mar dano pede ya zi pê zotan beni kerra.
2. Kesi ki gune keni gezebê Homayi ver beni kerra.
3. Kesi ki peyniya waştışê xu dı beni kerra. Keynayı rındi ki muradê xu nêvineni, keynayı rınd u bêbexti ki wahirê ifet i, kesi ki vera ğari qey ifet u heskerdışê xu biyayışê kerra wazeni.
4. Seba rêç u virameyişê kesani ki qehreman u efsane biyi, kerra yo wesıfo newe gena. Rêçê Hz. Eli, Battal Gazi, Köroğlu u ey binan, heta pê rêçê astoranê inan ki kerra u kurn ser i kerrayi yo nasnameyo xısusî geni. (Tanyu, 1968: 166)

Sebebê cezayî ki Tûrktaş u Tanyu ifade kerdî ekseriyet kulturê Zazayan dı zi xu ramocneni. İnan ra teber kulturê Zazayan dı yo cini zey babî, bîra, dat ueb. verê merdîmanê xu gereka zıt nêmano. Yo cini ğelet ra, ya zi bê waştış zi verê inan dı zıt bîmano bê edebey kerda, ino hal eybo pil hesîbiyeno. Gereka cini u camêrdi ki merdîmê yobinani u desmacê inan yobinan nêşikiyeno yona çım ra meoni yobinan u yo şık zi niro meydan. Ino hal bînê şarê Zazayan dı sebebê kerra biyayış o. Yona xısus zi keso ki rigîrot u qureyi bıkero, beno mustahaqê ceza u Homa Teala seba ibreti ceza dano cı. Kulturê Zazayan dı rigîrotış u qureyi çiyi zaf xırab i, lazımo ki insan sînoranê xu bızano u xu pil nêhesîbno.

Efsaneyî ki ma aredayî ra new hebi biyayışê kerra ser i. Inan ra hiri hebi pê dua, hiri hebi nimet rê bêhurmeti u hiri hebi zi seba xu roc u tic dır têver nayış u inan dır hemberi kerdış biyi kerra. Hiri hebi efsaneyan dı pê nan bînê qıcı esterani u beni kerra. Nan kulturê Zazayan dı muqedes o u kami ki bêhurmeti kerd gezebê Ellahi keno xu ser. Dı hebi efsaneyan dı zıtey esta u Ellah inan keno kerra. Zıteyi zi eybo pilo. İnsan ancax verê ciniya xu ya zi mêrdeyê xu dı xu keno zıt. İnî efsaneyan dı way u veyv eybê xu ver zaf şermiyayî u dua kerd biyi kerra. Yo efsane dı zi pê duaya dadi îjdiha, dadi u gerguş beni kerra. Cînîka xelîsiyeya bêgune ya u duaya aye meqbul a. Gerguş zi zey melekete o. Heta baweriya Zazayan gore melekete gerguş dı kay keni ey huyneni. Dadi îjdiha ra zaf tersena u dua kena. Dadi u gerguşê xu beni kerraya sıpi, çünke bêgune yi. İjdiha zi beno kerraya sur. Sur tehluke ifade keno.

Efsaneyî ino qısım bî kılmi hına yi:

Efsaneya 28. dı yo keyna nişena astora xu u roc dır reqabet kena. Vana ma kam verco raseni cayê xu? Keyna şına, Ellah nêverdeno u aye keno yo kerra. Efsaneya 29. dı

yo ijdihayo gird esto. Yo cini zi hema newe qic ana. Wexto ki ijdiha yeno, cini oniyena zırar dano cı. Cini dua kena ijdiha beno kerraya sur, cini u gerguşê xu zi beni kerraya sıpi. Efsaneyaya 30. dı yo veyve şino. A hel yo qic bınê xu keno pis. Veyv zi pê nan kena temiz. Homa Teala ina bêhurmeti ser a inan keno yo kerre. Efsaneyaya 31. zi eyne zey efsaneyaya 30. a. Yo veyve şino, yo qic xu herımneno u cini pê lawaş kena pak. Ellah Teala hemın uca dı keno kerre. Efsaneyaya 32. dı yo veyve beno. Nızdê şan dı veyv nişena astor u xu tic ra vana ez verê tu şına keyeyê mêrdeyê xu, ez tu ra ver muradê xu vinena. Veyve şino yo nuqta dı tic şına awan. Homa Teala zi veyv a nuqta dı keno kerra. Efsaneyaya 33. dı yo way u bıra esti u yobinan ra zaf heskeni. Bıra eskerey ra yeno. A hel way sareyê xu şuwena. Dewıcı mijdan dani cı. Way o heyecan ra cılanê xu nêdana xu ra u zıt verardi şına bırayê xu ra. Badê cu way oniyena ki ha zıt a. Way zaf şermiyena u şermı ver Ellahi rê dua kena. Ellah inan keno kerra. Efsaneyaya 34. dı veyv keynaya qırali ya, zoma zi lacê qırali yona welati yo. Wexto ki veyve yeno veyv zi a hel xu şuwena. Pê reseni, çım çewi çew ra nêaseno. Yo mexmel nani sareyê veyv ra u beni hetê zomayi. Zona nişeno astorê xu u veyv zi geno pêy xu. Hewa dano mexmela veyv ro, beno riyê weri. A hel ferq keni ki veyv zıt a. Şermı ver veyv u zoma dua keni uca dı pa veyvi beni kerre. Efsaneyaya 35. dı yo veyve yeno ki veyv bero. Uca dı yo tut bınê xu herımneno. Dadiya tuti pê nanê tiri bınê tutê xu esterina. Uca dı yoyi zot dano pıro. Ellah Teala uca dı pa astoran, inan keno kerre. Vani inan ra yo ten xelisiyayo. O zi cuwa pey veciyayo u nêresayo veyve. Wexto ki reseno cı oniyeno ki pêro piya biyi kerre. Efsaneyaya 36. dı yo veyve beno. Veyve tic dır koweno hemberi. Tic ra vato “Ticê ticê tı veri şına awan nu ma veri reseni cayê xu?”. Vani Ellah Teala o veyve uca dı keno kerre.

1.2. Efsaneyi Golan u Awan

1.2.1. Efsaneyi Golan

Anadolu dı golan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Aziz Ayva tezê xu yê lisansê berzi “Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)” dı, dı sê ra zêd efsaneyi golan ê Anadolıyi etud kerdi u ê hetê mewzu u motifan ra hına tesnif kerdi:

- a. Efsaneyi ki çımeyê golan izah keni
- b. Efsaneyi ki vatışê “goli hesıran ra ameyi meydan” seri
- c. Efsaneyi ki golanê maseyinan ser yeni vatış
- ç. Efsaneyi ki Köroğlu u Hezar golan ser yeni vatış

- d. Efsaneyi ki Gola Tortum u Çırrê yê ser yeni vatiş
- e. Efsaneyi ki golanê guninan ser yeni vatiş
- f. Efsaneyi ki name girotişê golan ser yeni vatiş
- g. Efsaneyi ki derheqê “golê bêbınan “ yeni vatiş
- ğ. Efsaneyi ki mexluqatê istisnayı ser yeni vatiş
- h. Efsaneyi ki wahirê golan ser yeni vatiş
- ı. Efsaneyi ki bajari bınê golan u xızneyi inan ser yeni vatiş
- i. Efsaneyi ki gırawa gol u hikayeyi eşqi ki itya dı cuyiyayı ser yeni vatiş
- j. Efsane u baweriyi ki awa şifayin ê golan ser yeni vatiş
- k. Hikaye/efsaneyi eşqi ki doruverê golan dı yeni vatiş
- l. Efsaneyi ki serê gol ra pay şiyayış ser yeni vatiş (Ayva, 2007: 192).

Çolig hetê golan ra zaf zengin o. Nameyê xu zi ini golan ra giroto. Kıtabê Ewliya Çelebi “Seyahatname” dı golanê Çoligi ra nameyê vist u hot golan pa wesıfanê inan ca geni. Gol u awanê Çoligi ser zi çend hebi efsaneyi zi naqıl beni(Kahraman & Dağlı, 1999: 135-141). Ma zi derheqê efsaneyi golan ê Çoligi dı hot hebi efsaneyi aredayi. Tesnifê Eziz Ayva ra maddayı ç,h,g,ğ,j hetê mewzu ra aredayişê ma dı zi est i. Efsaneyi ino qısım hına yi:

Efsaneyi 37. u 38. Gola Gerindal ser i. Goreyê ini efsaneyan Gola Gerindal nameyê xu “gerr” ra giroto. Esilê nameyê ina gol gerdol a.Wextê verinan dı kamci heywan gerr vetên, berdên ina gol u heywani biyên weş. Ina gol ser yona xısus zi hına yo: Vani bınê gol çın o. Yo nire erzeni gol. Ino nire efsaneya 37. gore dewa Horsel ê Pali dı, efsane 38. gore zi Çemê Muradi dı veciyeno. Efsaneya 39. zi Gola Gerindal ser o. Goreyê ina efsane yo espar yeno kışta gol dı arısıyeno. Espar mayına xu uca dı giredano. A hel gol ra yo yaxte veciyeno u mayına ey dır temas keno. Serra bin mayın yo cane ana. Espar mayına xu pa cane ra geno şıno verê goli. Yaxne heyına gol ra veciyeno u caneyê xu geno şıno. Efsaneya 40. Gola Keyna ser a. Ina efsane zey efsaneya 39. ya. Yo mêrik yeno verê Gola Keyna. Uca dı astora xu giredano, desmacê xu geno nımac keno. A hel gol ra yo astor veciyeno. Ino astor sur o, çareyê ey sıpi yo, lıngi ey zi xerxalin i. Astor şıno erziyeno astora ey ser u dıma xu dano gol rê beno vin. Yo serr sera şına, astora mêriki yo cane ana. Ino cane eyını qeydeyê ê astori sur o, çareyê xu sıpi, lıngi xu xerxalin i. Cane hend rınd o ki herkes yeno dormaleyê ey geyreno u mêrik ra cane wazeno. Mêrik reyna astora xu u cane geno şıno verê gol.

Reyna desmac geno, nımac keno u gol ra astor veciyeno. Astor yeno verê cane buy keno, cane zi xu saweno pıra u piya şını gol u beni vin. Mêrik astora xu geno yeno dewıcan ra ina mesele vano. Dewıcı vani “A gol, Gola Keyna ya, bınê cı çın o.”

Efsaneyi 39. u 40. derheqê astoro ki gol ra veciyeno dı ameyi vatış. Alptekin gore motifê astoro ki aw ra veciyeno eyro ma zêd ra destananê Tırkan ê Asyaya Miyanin dı vineni(Gola Issıg ê Kırgızistan dı zey inan efsaneyi esti). Ino motif Anadolu dı zi cayanê kıfşan(Ardahan-Gole, Mersin Gulnar) yeno ma ver. Ge ge zi herında astori ga geno. Astorê Koroğlı zi neticeyê temasê mayına ki aw ra veciyena u astori ameyo dınya. Erzincan dı Gola Aygır dı zi gol ra yo yaxte veciyeno, mayınan dır temas keno u gol dı beno vin (Alptekin, 2018: 103-104).

Efsaneya 41. dı Gola Keyna ser a u gol nameyê xu ina efsane ra gena. Yo zeman Rusi yeni. Dew dı yo keyna biya ki rındiya xu ra meşhur a. Rusi çım verdeni cı u koweni dıma. Keyna yena serê gol, hin ca çın o birema. Keyna Homayı rê dua kena u xu erzena zerreyê gol. Gol zaf xuri ya, çew dıma nêşino. Keyna sebiya çew nêzano, labelê ina mesele ra nameyê gol bı “Gola Keyna”. Efsaneya 42. Gola Qılıcı ser a. A gol dewa Oğnit ê Kanireş dı ya. Vani nire eşt zerreyê ina gol, nire gola Ezizan dı veciya. Efsaneya 43. Gola Qulingi(bı Tırki Yüzenada) ser a. Verco ina gol dı qulingi zaf bi. Inay ra tera vani Gola Qulingi. Vani bınê Gola Qulingi çın o. Dewa Hezarşah dı Gola Ağon esta. Vani yo nire eşt ina gol, nire Gola Quling dı veciya yo.

Efsaneyanê Gola Gerindal, Gola Qılıcı u Gola Quling dı yo nire erziyeno gol, nire yona gol dı ya zi yo çem dı veciyeno. Tiya dı nire egleb zey motifanê “ tas, zel ueb. ki hêni dı beni vin” yo. Sakaoğlu gore çımeyê ino motif çına yo ya zi ino motif ça ra ameyo hema belli niyo. Sakaoğlu ino xısus dı çend hebi metnanê efsaneyan etud keno u bı kılmi hına dano:

1. Tasa ki Qıbrıs dı yo hêni dı yena vinayış, Kuyanê Toros dı zerreyê yo hêni dı kowta.
2. Zela ki Kuyanê Torosi dı kowena zerreyê hêni, awa İvriz dı yena vinayış.
3. Tasa ki kowta birê Zemzemi, yo mudet ra pey birê Tırba Şemsi ki Konya dı yo dı yena vinayış.
4. Heciyo Konyayıco ki tasa xu vıst birê Zemzemi, ina tas welatê xu dı hêniyê Pêxamberi dı vineno.

5. Çonqala ki Çemê Tuna dı biya vin, Kaynarca(Kırklareli) dı yo çime dı yena vinayış.
6. Sımer u zığalo ki Demirkapıyo verê Tuna dı ameyi rokerdış ariyanê Dona, Pınarhisar u golanê Çekmece dı veciyeni.
7. Cısnê Maseyanê Tuna, golanê Çekmece dı zi aseni.
8. Awa tay ariyanê mıntıqayê Kırklareli Çemê Tuna ra yena. Çünke ini awan dı maseyê Çemê Tuna aseni.
9. Sımer u zığalo ki Çemê Tuna dı ameyi rokerdış ariyanê Dona, golanê Çekmece u Pınarhisar dı veciyeni (Sakaoğlu, 2018: 99).

1.2.2. Efsaneyi Awan

Çolig dı hêniyan u awan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Ini efsaneyan dı çend xısusî zaf xu belli keni. Inan ra yo vatışê awa heyatî yo. Wextê verinan ra miyanê Çoligican dı baweriya estiya awa heyatî esta. Kami ra gore Laya Metan, kami ra gore Laya Hemaman, kami ra gore awa Merga Mir kami ra gore zi awa Ku Şerevdin dı çimeyê awa heyatî esto. Labelê ino yo sır o çimeyê awa heyatî kamci aw da çew nêzano. Xora efsaneya golê hezaran dı zi çimeyê awa heyatî vin beno u çew hin nêzano kamci gol a. Yona xısus zi hına yo: Munasebetê weliyanê Ellahi u awan ser ra şarê ê mıntıqayan ini hêniyan u awan muqedes hesıbneno. Ma vac awa Kuyê Şarıkî hem Siwun, hem Qerebegan, hem zi Pali dı efsaneya Şarık u Şiwan ra muqedes hesıbiyena. Ini efsaneyan dı zafın ra keremat esta. Efsaneyi ino qısım hına yi:

Efsaneya 44. vatışê awa heyat ser a. Yo seydar yo zarec kışeno u zerreyê dere dı yo gol dı şuweno. Zarec roneno u destan u riyê xu şuweno. A lehza dı zarec bena weş u firena. Seydar ca verdeno yeno keyeyê xu. Qıcı ey oniyên tera riyê xu biyo pak, nur ameyo ser. Seydar verco nêweş bı, riyê ey dı pijik bi bi. Seydar vano riyê mı biyo pak, zarec zi firaya şi, a aw dı çik esto, a awa heyatî ya. Seydar dono ra şino hetê a gol. Oniyeno ki her ca gol i, kamci gol a nêzano. Efsaneyi 45, 46, 47 u 48. awa Kuyê Şarıkî ser i. Hetê Siwun, Qerebegan u Pali dı hına yo baweri esta. Kuyê Şarıkî dı yo aw esta. A aw merdimî bêgune u holê Ellahi teyna vineni. Kuyê Şarıkî zıkuzıwa yo, labelê wextê kalıkan ra heta nika vani zaf tenan uca dı aw diya. Efsaneya 45 dı Sofî Cunik, efsaneya 46. dı yo tuto des serre, efsaneya 47. dı wextê Usmaniyan dı yo mulazım, efsaneya 48. dı zi dewa Hasbeg ê Pali ra yo heci ma aw vineni. Yo vatış gore ma aw çimeyê xu efsaneya Şarık Şiwani ra gena. Goreyê efsane wexto ki ağa yeno Şarık pes çerineno u

waya ey Şiwan zi howz vırazena. Ağayi vineni uca dı pa howzi ğeybiyeni, beni vin. Aw zi a howz ra yena (bo. efsaneya 94.). Efsaneya 49. Çımeyê awa Anqabir ser a yena vatiş. Awa Anqabir ha bınê qezaya Hêni dı ya. Yo ağa awa Anqabir vineno. Aw zaf weşê ey şına. Çımeyê aw meraq keno labelê nêşkeno ca kero. Rocêk yo luli awa hêni ra yena. Ağa vano esilê hêniyi ino niyo, yona ca dı yo, ina aw bınê kuyan ra yena u zaf a. Ağa luli dês ra alıqneno u heme ca dı geyreno wahirê luli. Rocêk yo şane yeno keyeyê ağayi u serê dês dı luli vineno. Şane ağayi ra vano ina luliyê mın a. Vano ez Kuyo Sıpi dı dewar çerinena. Helak mı hêni ra aw werd, luli kowt zerrê aw vın bi. Ağa dı hebi merdımânê xu şane dır şıraweno. Ağa inan temi keno, vano serê hêni bıgırên u şaneyi zi bıkişên. Ağa, dı hebi merdımânê xu zi inan dıma raykeno. İnzan ra zi vano merdımı ki şane kışeni, şıma zi inan bıkişên ki hin çew cayê hêniyi nêzano. Ino qeyde şane zi merdımı ki şahid biyi zi yeni kıştı u çımeyê awa Anqabir beno sırr. Efsaneya 50. Peymawıtışê çırr ser a. Efsaneya Çırr Kason şeklê fıqra wextê verinan ra yeno vatiş. Şarê o mintıqayi ina efsane ser pê Kasonıcan u Ğerzonıcan yari keni. Goreyê efsane dewıcı berzê çırr meraq keni. O wext metre çın bi. Dewıcı şını serê kıftanê yobinan u berzê çırr peymaweni. Efsaneya 51. dı yo çırr esto, tera vani Çırrê Sofi Şekeri. Bêğeyr merdımânê holan u merdımânê Ellahi çew nêvineno. Efsaneya 52. gore puşê koreki fekê İniy Çım Gırote geno u yo dol vıraziyena. Badê fek abeno u puşê korek dewa Şıxmiron ê Pali dı veciyeno. İniy Çım Gırote u dewa Şıxmiron yobinan ra zaf dur i. Efsaneya 53. dı İniy Muso ra behs beno. Awa İniy Muso şıfayın a. Serê hêni dı yo ziyaret esto. Vani uca dı yo merdımı cılsıpi esto ki zafın diyo. Yo hew zi awa gunin tera ameya. Efsaneya 54. dı İniy Rızo ser hına yo vatiş esto: Vısturi, veyv raykena aw. Veyv şına oniyena ki çılka aw çın a. Tersa vısturi zi nêeftana ageyra. Veyv uca dı bıney vındena, aw yena. Veyv elba xu kena pırr u yena keye. Vısturi a aw dekena meşk. Meşk şaneni u keni veng. Oniyeni ki pêro run o. Vısturi veyv ra persena, “Tu ina aw ça ra arda.”. Veyv meseleyê aw vana. Vısturi a aw erzena keyeyê xu, embaranê xu, dana bızanê xu. Bereket kowen keyeyê inan u beni zengin.

Efsaneya 55. dı İskender yeno Çoligi u zaf nêweş o. Merga Mir ra aw ani dani cı u İskender beno weş. Vano ina awa heyati ya. İskender uca dı yo dız vırazeno u awa Merga Mir pê kanalan ano uca. Efsaneya 56. dı İniy Rızo u İniy Şirko bırayê yobinan i u wırd zi xas i. Seba aw lec keni. Xasê İniy Rızo, destê Xasê İniy Şirko qerıfneno u aw tera geno. Inay ra awa İniy Rızo zaf a, awa İniy Şirko tay a. Destê Xasê İniy Rızo aw dı yeno Rızo, dewıcı defin keni. Nıka zi yo ziyaret o u ser ra çaput gıredani u dua keni.

1.3. Efsaneyi Dini

Bawerkerdîş xîsusiyetê efsane ra yo. Bilhesa baweriya dini efsaneyan dî xu mocnena. Tebliğê dini bî kıtabanê muqedesan u vatîşê pêxamberan destpêkeno. Dîma herînda pêxamberan sahabe u alîmî genî u tebliğ u vatîşê dini miyanê şarî dî ino qeyde vîla beno. Meseleyî dini zerreyê kulturê fekkî dî vatîş ra vatîş bedîliyenî, xerîpiyenî u şeklê efsane genî. Kulturê Zazayan dî zî baweriya dinê Îslamî bîqewet a. Wextê verinan ra heta nîka heyato komelkî goreyê dinê Îslamî dewam kerdo. Inay ra efsaneyî dini zaf u bî tewîr î. Derheqê pêxamberan, alîman, Hezret Eli, Xîzîr, şehîdan ueb. zaf efsaneyî yenî vatîş. Efsaneyî kî ma aredayî ra tor zêd efsaneyî dini yî.

1.3.1. Efsaneyî kî Pêxamberan Ser Vaciyenî

Ino qîsîm dî çar hebî efsaneyî ca genî. Efsaneyâ 57. gore wexto kî Hezret Îbrahîm erzenî adîrî, Cebrail reseno cî. Vano Homa Tealayî va şû tera vac, mî ra çîna wazeno? Hezret Îbrahîm vano halê mî ey ra aseno, halê mî hewaleyê Homa Teala yo. Tî vecî benateyê ma ra. Inay ra Homa Teala ê adîrî cî rê keno baxçe, howz. Efsaneyâ 58. dî morcele zaf xebîtiyeno u çîko kî zîmîstan dî weno ra zêd beno. Ino xîsus diqetê Hezret Sîlemanî ancena. Hezret Sîleman morcele keno zerreyê yo şuşe yî, şeş hebî heba gileyî zî dano u tera vano rîzqê tu ez dano, hin mexebî. Hezret Sîleman morcele yî keno xu vîra, ser ra dî serri zeman vîyereno. Badê cu Ellah Teala ano virê ey, şîno hetê morcele yî, oniyeno kî dî hebî werdî u çar hebî heba gileyî mendi. Morcele vano, mî serr dî, dî hîrî hebî werdên, o wext rîzqê mî Ellah dayên, Ellah mî xu vir ra nêkeno, nîka rîzqê mî kowt destê tu. Mî vatê tu bîkerdên, ez gesver merdên. Efsaneyâ 59. Hezret Sîleman Ellahî ra vano, rîzqê heywanan ez bîdî cî, tu rê zehmet nê bo. Ellah Teala ey raykeno verê yo kerra, kerra abena eke yo karmê dari hema newe hak ra veciyayo u ho pelo teze weno. Ellah Teala vano zey îmî milyaran estî. Uca dî Hezret Suleyman ef wazeno u tobe keno. Efsaneyâ 60. dî benateyê hududê Darahênî u Miyaran dî hetê Ruymelekan dî dî hebî quçî estî. Goreyê efsane Pêxamber u sahabeyê xu Kelaya Palîyî genî u yenî uca dî îstîrahat kenî. Bî emîrê Pêxamberî herkes yo kerra geno yo ca dî nano pîser u yo quç vîraziyena. Badîna şînî gîza kenî u yenî verê quç. Bî emîrê Pêxamberî sahabeyî serê quç ra kerraya kî naya ro genî u kıştî bîn dî roneni u yona quç vîrazenî. Pêxamber oniyeno kî quça verin dî zaf kerrayî estî, qehîriyeno u zaf bermeno. Vano demek ma hîndêk şehîd dayî.

1.3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızırı Ser Vaciyeni

Quran dı Sureya Kehf dı benateyê ayetanê 64-81. dı qısaya Hezret Musa u Hezret Xızır yena vatış. Ini ayetan dı Hezret Xızır ra ino qeyde behs beno: Yo kulo ki hetê Ellahi ra rehmet u yo ilım diyayo cı. Ayetan dı o kulê Ellahi Hezret Musayı cerıbneno u sırranê meseleyan nawneno cı. Hezret Xızır eğleb bı inı xısusanê xu yeno zanayış: Xızır rısıpi, derg, bı şıfıqet u fekweş o. Ge ge feqir o, kinci ey kıhan u lêşın i, nêweş o, zeif u eciz o. Ino qeyde xu nawneno şari, inan ra sedeqe u ardım wazeno u insanan cerıbneno. Ino hal dı kam cı rê ardım bıkeru duaya ey geno u bereket koweno mal u mulkanê ey u bı weşi cuyeno. Kam zi teda pey bıkeru, zotê Xızırı geno u perişan beno. Xızırı awa heyati werda u biyo bêmerg. Kam ki tengasi dı yo ey xelısno. Xızır şıfa dano nêweşan (Uludag, 1998: 410).

Hezret Xızır cıwaniya xu dı dest pê keno u timotım Ellahi rê ibadet keno. Riwayetan gore babiyê ey qayilo ki ey bızewıno. O waştışê babiyê xu ver bêzar beno, welatê xu terk keno u welat welat geyreno. Allah Teala zi kam ki ey ra heskeno bêxelat nêverdeno u awa heyati dano Hezret Xızırı. Yona riwayet gore Xızır, İlyas u İskender Zulqarneyn piya geyreni awa heyati. Şını Welatê Tariyan dı awa heyati vineni. Xızır u İlyas ina aw weni, labelê İskender ra nêvani. İnay ra Xızır u İlyas hê weşi. Xızır riyê erd dı, İlyas zi dengızan dı kam ki muhtac o u tengasi dı yo ey rê ardım keni. Xızır u İlyas her serr rocê 6. ê aşma Gulani dı şewa Xıdırellez bınê yo dara gul dı yeni pêhet (Sevin, 2016: 176). Ini riwayeti zêd ra miyanê Zazayanê Elewiyan dı vaciyeni.

Kulturê Zazayanê Çoligi dı zi baweriya Xızırı xu her ca dı mocnena. Kesi ki tengasi dı yi, nêweşi Allah rê dua keni u bı sebir ardım ya zi şıfa paweni. Ge ge zi hêvi keni ki cı rê pê destê yo ardımkar ya zi xelaskari ra ardım ya zi şıfa biyero. Ino xelaskar u ardımkar ge şeklê yo kalo erdiş sıpi dı xu nawneno, ge zi şeklê yo feqirêk dı yeno u xu rê zıka wazeno. Ino qeyde şari cerıbneno. Ino sebeb ra Zazayi Çoligi berê xu ra yo feqiri, yo parsekeri destveng nêşaweni. Teber dı zi yo feqir, yo raywan, yo muhtac rê ardım keni. İhtimalo ki o kes Xızır o u inan cerıbneno u gereka duaya ey bıgeri. Çolig dı qey muhtacan hına yo dua zi esta: “Pelê Xoca Xızırı tu sera bo.”. Yani Xızır tu rê ardım bıkeru, tu bıpawo, derdanê tu rê derman bıdo.

Sehaya xebata ma dı Hezret Xızır bı inı nameyan şınasiyeno: Hezret Xızır, Xızır Eleyhselam, Xoca Xızır u Xıdır. Ma ino qısım dı new hebi efsaneyi aredayi. Efsaneya

61. gore Xızır u İlyas bırayı yobinan i. Eke Xızır u İlyas kuyan dı raşt pê yobinan ameyi a serr vor zaf varena. Deştan dı raşt pê ameyi a serr zaf rınd viyerena. Efsaneya 62. dı Şêx Kasım seba zıka geyreno. Serê yo hêni dı desmac geno u nımac keno. Yo merdım yeno verê ey, yo kiseyê zerdan dano cı u tera vano hin çew ra zıka mewaz. Mêrik cad beno vin, Şêx hin zano ki o Xızır o. Efsaneya 63. dı yo mêrıko ğerıb geyreno Xızır. Cami dı yo cı rê Xızırı terif keno u vano rocê cumeyi yeno u nımacê cumeyi keno. Hefteyo bin mêrik yeno cami, Xızır vineno. Xızır tera vano mêrık ki mı tu rê terif kerd merdo. Mêrık ğerib zaf terseno u remeno. Efsaneya 64. dı dewa Gewil dı yo nêweşi veciyena u heywani qır beni. Dewıcı nêşkeni yo çare bıvini. Rocêk yo extiyaro erdış sıpi yeno. Vano ez nêweşi edılne la şıma wesar dı her yoyi gerekı yo bızêk bıdı mı. Kalo erdış sıpi nuşte keno u şıno. Nêweşi cad qediyena. Wesar yeno kal niyeno. Reyna nêame, çew o kal nêdiyo. Vani o kalo erdış sıpi Xızır bı. Efsaneya 65. dı Seyid Huseyin u Budo şını gome. Seyid Huseyin Budoyi temi keno, vano eyro Xızır yeno tı tera çik bıgir. Yo aspar yeno. Budo ra vaş, cew u simer wazeno. Budo vano esti. Aspar vano xatırê tu u şıno. Budo reseno astori tera çend muyan geno. Seyid Huseyin bı keyfweşi vano Xızır ameyo u çend heywanan bırneno, keno qurban. Efsaneya 66. dı Budo bar weneno gayê xu şıno hetê keyeyê xu. Rayer dı ga meğel beno u bar nano ro. Budo teyna nêşkeno bar weno serê gayi. Yo kalo erdış sıpi yeno Budo rê ardım keno. Bar weneni serê gayi u kal vin beno. Nıka uca dı kemer top kerde yo u tera vani “Nışanê Budo yi”. Efsaneya 67. yo murid zaf qayilo Xızırı bıvino u her şan şêxê xu ra vano. Yo roc şıno verê rezê xu eke dızdi kowti rez u hêrs beno. A hel yo extiyar yeno tera engur wazeno. Dewıc vano dızdan engur nêverdaya u çik nêdano extiyari. Wextê şan reyna şêxê xu ra vano ez qayila Xızırı bıvin. Şêx vano Xızır eyro ame rezê tu, tu engur nêda cı. Efsaneya 68. dı yo mêrık zengin esto labelê lacê ey çın o. Yona dew ra yo feqir yeno ey ra deyn wazeno. Mêrik pere dano cı u cı rê keno helal. Feqir cı rê dua keno u şıno. Badê yo merdım veyşan yeno verê berê ey, ciniya ey ra nan vazeno. Cini nan dana cı. Mêrik beno mırd u dua keno. Ciniya mêrık zengin ra vano “Tu rê yo lac beno, eke ez ameyo ez name nano pa, ez nêameyo nameyê ey İsmayıl o.” Merdım uca dı beno vin. Cini zana ki o Xızır o. Cı rê yo lac beno u nameyê İsmayıl nani pa. Efsaneya 69. gore Xoca Xızır awa heyati werda. Her serr muheqeq yo donım keyeyan ra geyreno u çi wazeno. Kam çi bıdo cı beno zengin, kam zi medo cı beno feqir. Dew dı yo cini ra run wazeno. Cini run dana cı u bereket koweno keyeyê inan, beni zengin. Şıno yo dadiya sekuran ra ardan wazeno. Keyeyê cini dı yo tasa ardan teyna esta u a zi dana cı. Şıno verê embarı, cini ra

vano fekê embari ameker u meoni zerreyê embari, çime ra çend lazımo bıgir. Weni weni nêqediyeno. Yo roc cini meraq kena, qepax akena u oniyena cı eke a tasa ardan teyna tede ya. Ay zi weni ardi qediyeni.

1.3.3. Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Pıran u Kesanê Binan ki Wahirê Keremati

Cuya komeli dı cayê şêxan, pıran u welıyan ciya yo. Ini mubarek hesıbiyeni u terefê şari ra zaf hurmet vineni. Ini merdımê Homa yi, rayirê Homayi ra şini u şari rê rayiro Heq telqin keni. Çımê şari dı wahirê sırranê alemê ğeybi yi. Keremata inan esta, hetê Ellahi ra yo ikram diyayo cı. İnani dı qeweto istisna esto u ino qewet badê mergê inan zi dewam keno. Duaya inan meqbul a, helm u aliya inan nêweşan rê şifa yi. Keremat wesifo esıl ê inan a. Xora keso ki keremata xu eşkera nê bo, weli ya zi şêx nêhesıbiyeno. Keremat çıta ya? Keremat yo halo istisnayı ya ki kulanê Ellahi ra salihan, wahirê teqwayan u welıyan dı xu mocnena. Keremat zey mucize yo hediseyo istisnayı ya, pê qanunê tebieti izah nêbena u esılê xu mucize ra ciya niya. Ferqê inan şeklê wareameyişê xu dı yo. Mucize pêxamberan dı, keremat zi welıyi ki bı qetiyet bestiyeyi pêxamberan dı xu ramocnena. Labelê pêxamberi pêxamberiyê xu idda keni u seba ispati mucize nawneni. Welıyi tabıyi pêxamber i u welıtey idda nêkeni. Hem mucize hem zi keremat Ellah ra yi (Uludağ, 2022: 265). Kesi çımeyanê ma ra Ali Kavran zi vatışê efsaneya Sofi Şeker dı derheqê keremat dı hına vano: “Keremat u ikrami İlahi est. Ferqê aray yin ino: Wexteko mecburiyet çınik vatê yin yesax o. İkramı İlahi tı gereka vac, beno sebebê zêdnayışê rındey. Tı pê ikrami İlahi şıkır keni.”(bo. Efsaneya 91.).

Wareyê xebata ma dı welıyan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Ini efsaneyi keremata welıyan ser i. Miyanê şari dı inan dır baweri esta u bêşik a. Ahmet Yaşar Ocak efsaneyi ki welıyan sera yeni vatış hına dano şınasnayış.

1. Qehremenê inan kesi raştikin u muqedes i.
2. Wext u cayê hediseyan kıfş o.
3. Seba şayi kerdış, izahatê yo eşya ya zi hedise nênanı piya. Bawer beno ki ey raştikin i.
4. Nim muqedes i u zey yo nas xu dani qebulkerdış.
5. Ini efsaneyi welıyo ki tera behs beno hem wextê cuyayışê ey di hem zi badê mergê ey dı yeni wareameyiş.

6. Hetê şekıl dı kılın u sade yi (Ocak, 1992: 33).

Boratav gore qey mocnayışê gureyanê istisnayı ê pêxamberan kelimeya “mucize” şıxuliyena, verba inay qey gureyanê istisnayı ê weliyan rê kelimeya “keremat” yena şıxulnayış. Baweriya şari dı seba yobinan ra ciyakerdış ê mucize u kerematan yo sınuro qati çın o. Boratav xısusiyeto şirik ê motifanê kerematan gore hırıs u panc hebi motifan dano (Boratav, 1984: 42-45)

Ahmet Yaşar Ocak pancyes hebi menakıbnameyan tetkik keno u goreyê ini menakıbnameyan motifanê menakıbnameyanê Tırkan ino qeyde tesnif keno:

- A) Motifi keremat ki leşa weliyan dı yeni meydan
- B) Motifi keremat ki mexluqatê tebieti u eşya ser yeni meydan
- C) Motifi keremat ki heywanan ser yeni ware
- D) Motifi keremat ki çiyêko nımıteyo ser yeni ware
- E) Motifi keremat ki qeweti muqedes, insan ra ser u nımıte dı yeni ware
- F) Motifi keremat ki wesifê biyolojik dı yeni ware
- G) Motifi keremat ki kesi ki welitiya inan qebul keni ser yeni ware
- H) Motifi keremat ki kesi ki welitiya inan qebul nêkeni ser yeni ware

Ocak bınê ini sernuşteyan dı şêşt heb motif u çoras u panc hebi zi motifi bınên rêz kerdi (Ocak, 1992: 88-92).

Ino qısım dı pancas heb efsaneyi esti. Eğlebê inan dı nameyê weliyan belli yi, labelê teki efsaneyan dı kesi bı leqmatık u wesifanê xu yeni zanayış. Ma vac Mala Por, veyva Pirik Seyfî, Solderz ueb. inan ra yi. Ini kesi miyanê şari dı bîrumet i u şarê Çoligi ini kesan ra vani şêx, pir, weli, seyda, xas, xoca u mala. Ma efsaneyanê ino qısım bı kılmi dani u motifanê inan goreyê rêzkerdışê motifan ê Ocak u xebatanê binan nawneni.

Efsaneya 70. dı Eli Xoca u Şêx Eli Pali bırayê axreti yobinan i. Şêx Eli Pali yeno dewa Çun u uca dı beno nêweş. Muridanê xu ra vano serê howl ra veng bîdên bırayê mı Eli, wa bêro. Eli Xoca dewa Kelaxsi dı yo. Kelaxsi Çun ra zaf dur a. Keyeyê xu dı vengê muridan şınaweno. Qıcanê xu ra vano bırayê mı nêweş o, ez şino diyara bırayê xu. Zımistan o, vor zaf a, bıney ca şino u beno vin. Muridi Şêx Eli Pali oniyeni ki Eli Xoca ameyo u ho uca dı desmac geno. Eli Xoca yeno zerre bırayê xu perseno u dua keno vano emirê mı bîd bırayê mı. Homa Teala duaya ey qebul keno. Uca dı Şêx Eli Pali beno weş, Eli Xoca zi nêweş koweno u dınyaya xu bedılno. Eli Xoca ina mesele

ra bî nameyê Eli Canfeda yeno zanayîş. Efsaneyê 71. dî Heci Huseyni Şemson yo weli yo, la icazetê cî çîn o. Verba halo zarurî dî mecbur beno u keremata xu eşkera keno. Goreyê efsane yo mêrik deynê xu nêdano u inkar keno. Mêriko ki deyn dayo cî heqê xu wazeno u şîni hetê Mala Mehmed. Uca dî deyndar sond waneno heyne inkar keno. Heci Huseyni Şemson inan goştari keno. Heci Huseyn Şemson uca dî ilmo ğeyb ra qisey keno, seke her çi verê çîmanê xu dî yo u tera aseno. Mêrikê deyndari ra vano şîma felan ca dî, felan qeyde qisey kerd u ino mêriki deyn da tu. Tî çî ra sond wanenî? Birayê xu ra vano eke ez ilmo ğeyb ra qisey nêkerî mêrik zur keno, sond waneno u xu erzeno adir. Efsaneyê 72. dî yo kes derheqê Heci Guevi dî çîko xirab vano. Yo muyes musalatê cî bena u muyes nêverdena şewan rakowero. Yeno Heci Guevi het, derdê xu vano. Heci vano derheqê mî dî tu hîna vato, inay ra muyes yena tu ser. Efsaneyê 73. dî Husê Emeri timotim Ellahi rê dua keno. Vano tî mî Kuyê Şarîki ra leyr bîkerî u îman ser ganê mî bîgerî. Eynî o qeyde dinyaya xu bedîlneno. Efsaneyê 74. Mala Ebdulkerim sond waneno ki yo cîni ra teber eyro ware dî çew nîmacê sîbayî nêkerdo. Şîni ware dî persenî eke raşt, yo cîni teyna wîrîşt nîmacê xu kerd. Efsaneyê 75. dî Mala Kose mîntîqayê Siwunî ser bî keremata xu çend xîsusan vano, inan ra bîğeyr yoyî heme zî ameyî ca. Yo vatîş zî gore Mala Kose u Şêx Şemsedîn Palîyî, wexto ki ameyên yoca, seke yobinan bîvinî, yoyî vatên tu felan roc felan saet dî hîna kerdo, ê bin zî vatên tu zî hîna kerdo. Ino qeyde pê hîkmetê Îlahî dur ra halê yobinan diyên. Efsaneyê 76. dî wexto ki Mala Musa wefat keno yo buya miskê ember yena. Şew dî cenazaya ey benî, teberê kuçeyî dî yo çîlaya xerîpiyaye esta ki nêvêşana, a lehza dî a çîla xuver vêşena. Cenaza uca ra benî camî, ina çîla xuver şîna hona u uca ra pey hin nêvêşena. Efsaneyê 77. dî yo qewğeyo gîrd yeno meydan. Dew bena dî parçeyî, pê kerrayan yenî yobinan ser. Mala Musa uca dî ezan waneno u dua keno. Dew bena mij u dîman, çîm çîmî nêvineno. Hêrsê şarî qediyeno, heme kes şîno keyeyê xu dîman zî vîla beno. Efsaneyê 78. u 79 dî Mala Por keyna remneno, kowenî dîma mûndîya xu erzeno serê çemî u aw sera şîno. Efsaneyê 80. dî Wextê Herbê Korfezî dî Mala Salah yeno Darahênî dî beno meymanê yo merdîm. Mêrik oniyeno cîlanê Mala Salah ra gunîni. Oniyeno tera darb u bîrîni çîni. Mala Salah qayil niyo vaco. Mêrik bî zor îqna keno. Mala Salah vano, ê ki herb dî şehîd biyî ma defin kerdî, ina gunîya inan a. Efsaneyê 81. yo mêrik pê Mala Salahî yari keno. A hel zerbet weno u loqme qîrîka ey dî maneno. Mala Salah zano, yeno cî rê yo la nuseno u mêrik beno weş. Mêrik poşman beno u qusîrê xu wazeno. Efsaneyê 82. dî Mala Salah mergê xu ra çend roc ver wesîyetê xu keno. Vano mî felan ca dî defin bîkerên. Dewa ey

dı awa werdiş çın a, dewici perişan i. Dewici wesiyetê ey ani ca, cayo ki vato keneni u aw veciyena. Efsaneya 83. dı pereyi Mala Salahî çın i. Mala Salah istasyonê Dowerni dı wenişeno tren. Şef ey tren dı vineno u ano war. Tren şına Darahêni şef yeno war. Uca dı şef oniyeno ki Mala Salah ho uca dı yo. Şef tera helali wazeno. Efsaneya 84. dı Mala Salah paçê xu veceno, erzeno serê aw u nişeno ser şıno wever. Efsaneya 85. dı Melow Kal Cizira Botan dı feqi yo. Feqiye uca dı bı sıra şını koliyan ani. Dora ey yena, şıno veng yeno. Seyda tera vano tu çıra koli nêardi? Vano ez şiya verê kamci bırr zıkır kerdên. Seyda vano tı hema kali, yani cıwan i. Nameyê xu uca ra geno. Efsaneya 86. dı Pirik Seyf şıno yo dew. Uca dı yo cini u dı hebi sêwurê xu bi. Sêwuri biyi veyşan. Cini kerreyi kerdı yo tencere, nayi adiri ser u pê sêwiranê xu xapinena. Vengê inan yeno Pirik Seyfi. Şıno yo kerg bırneno u dekeno zerreyê tencere yi. Dadiya qıcan oniyena ki tencere dı goşt esto, dana sêwuranê xu u dua kena. Pirik Seyf keremata xu uca ra geno. Efsaneya 87. dı aşma gulani dı Seyda Mala Eziz u dewici xu şını ware. Dı hebi sêwuri beni veyşan, yeni keyeyê ey kuware ra ardan veceni, dekeni yo çente u goya şını. Yeni verê beri, ber çın o; çenteyê ardan roneni yeni verê beri, ber akerde yo. Ino qeyde ra zaf hew yeni verê beri nêşkeni şiyeri teber. Seyda ciniya xu ra vano mınafiqi zerre dı ecız biyi, ez şına keye. Seyda yeno keye inan rê malêz vırazeno u dano cı. Badê inan rê nesihet keno, sêwuri zi tobe keni u şını. Efsaneya 88. dı yo keyna gınena war, felç bena. Beni doxtoran, ziyaran heme ca dı çarneni şifa nêvinena. Rocêk Seyid Eli keyna vineno, cı rê la gıredano. Seyid Eli cı rê layê hiriyın gıre dano, yo kalo sıpi yeno verê beri keyna ra vano rawırz pay. Keyna wırzena u bena weş. Efsaneya 89. dı wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı çar hebi espari yeni verê hêgaya Sofiye Ekragi. Sılom dani cı nameyê xu nêvani u şını. Yo hefte ra pey eyne roc, eyne ca, eyne saet dı yeni. Sofi perseno “ Şıma kami?”. Yo vano “ Ino Eli yo, ino Ebubekir o, ino Hemza yo, tı mı zi zani. Ma şiyi Kerreyê Gayan Rusan ra gırot, ê fetılneyi hetê Raştêyê Şerefi u ameyi. Efsaneyi 90. u 91. dı Sofi Şeker u çend weliye yeni pêhet u kerematê xu zahir keni. Serê hêni ra pê sela engur aw beni Camiya Şarık u inşatê cami tamam keni. Sela Sofi Şeker ra aw nêkemiye. Efsaneya 92. dı keynaye Sofi Şekeri şını ware dı pesi çırkeni. Çend merdımı şını verniya inan xu nımneni ki inan bıremni. Keynaye remeni yeni weverê dew. Varan vareno, laser yeno keynaye hin nêşkeni bêri naver. Sofi Şeker mundiya xu erzeno serê aw, keynaye mudi ser ra yeni naver.

Efsaneyi 93, 94 u 95. varyantê efsaneya Şarık Şiwani ye. Varyanta yoyın dı Şarık Şiwan camêrd o, Diyarbekir dı yo ağayi het dı şaneti keno. Diyarbekir ra pesê xu geno

fireno yeno Kuyo Sipi dı pesê xu çerineneno u şan dı eyne şekıl pesê xu beno. Rocêk yo lema kılkorî sareyê yo kelce ra şına. Ağa vineno, vano ino vaşê Kuyo Sipi yo. Ağa heta Kuyo Sipi Şarık Şiwani taqib keno. Ağa Kuyo Sipi dı Şarık Şiwani vineno. Uca dı sırr bena eşkera Şarık ğeybiyeno. Varyanta dıyın dı Şarık camêrd o, Şiwan zi waya ey a. Şarık Diyarbekir dı verê yo ağayi dı şaneti keno Şiwan zi Kuyo Sipi dı howz vırazena. Yo keli ra buya weş yena, ağa vano ina buya Kuyo Sipi ya. Ağa Şarık taqib keno. Şarık pa pesi fireno yeno Kuyo Sipi. Ağa yeno uca eke Şarık ho cami vırazeno, Şiwan zi howz vırazena. Uca dı sırrê inan bena eşkera u wırd zi ğeybiyeni. Pesê Şarık zi beno peskuvi. Varyanta hiriyn dı Şarık Şiwan way u bıray i. Diyarbekir dı yo ağayi het dı şaneti keni. Esilê nameyê Şarık Şeriban a, esilê nameyê Şiwan zi Mustafa yo. Ciniya ağayi zi esilê xu Siwun ra ya. Dewar ra buya weş yena, ağa ra vana ina buy buyê kuyan ma ya, buyê Kuyo Sipi ya. Ağa zaf meraq keno, yo posteyê mişna onceno xu ser, koweno miyanê dewari. Dewar teberê dew dı beni hingi fireni, şını Kuyo Sipi. Ağa uca dı inan taqib keno, badê xu nawneno inan. Sırrê inan eşkera bena, Şarık dua keno u wırdi zi uca dı mirenî. Efsaneyê Şarık Şiwan ser ya zi tesirê ina efsane dı mıntıqayê Siwuni, dewanê Pali u Miyaran dı zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneyi awa Kuyo Şarık zi çımeyê xu ina efsane ra geni.

Efsaneya 96. dı Pali dı bırayê Şariki solderz esto. Solderz tam pociyayo, biyo xas. Şarık şıt keno zerreyê sela xu, şino Pali diyariya bırayê xu. Şarık sela şıt dikanê bırayê xu dı alıqneno. A hel yo cini yena, Şarık oniyeno tera. Sel ra çılê şıt koweni. Solderz bırayê xu ra vano, “ Şu, itya cayê tu niyo. Tı nêşkeni tiya dı xu muhefeze bıkeri.” Şarık weta yeno Kuyê Şariki, ğeybiyeno. Ina efsane dı halê Şariki maneno efsaneya Kuyê Heseni dı halê Hesên Dedeyi(Pirik Hesên). Efsane gore, Hesên Dede yo weli yo u ku dı cuyeno. Rocêk vor dekeno zerreyê yo pêşgir, ano bajar dı dikanê embazê xu u dêş ra alıqneno. Hesên Dede seni ki yo cini vineno tesirê aye dı maneno u vor cad heliyena. Embazê ey vano, “ Ku dı weliti rehet o, çiyeko zor bajar dı weli biyayış o.”(Sakaoğlu, 1976: 121-123). Tiya dı kıfş beno ki yo weli heta zehmeti nêvino u nêcerıbnî, tengasi dı nêmano tam nêpociyeno u nêbeno weliyo xas.

Efsaneya 97. dı rocêk astorê yo Urfayic remena. Urfayic bêçare maneno, çik ey vir nêkoweno, vano “Ya Şêxê Cergo!”. Şêxê Cergo, Şêx Ebdullah o. Biney ca şino yo mênıko sare sıpi astora ey depışto, nano dest a u beno vin. Urfayic vano ez hetani Şêx Cergo ca nêkeri, ez nêşına keye. Mênık hemınê wilayetan ra geyreno, peyni yeno

Boglon wareyê Qeldil dî Şêx Ebdulahi vineno, xu erzeno pişeno cî. Efsaneya 98. dî yo heş yeno dormeyê Şêx Ebdulahi dî geyreno. Şêx muridanê xu ra vano, ina heş leyirê xu kerd vin ameya dua wazena. Yo serr ra pey eyî ca dî a heş u dî hebi leyirê xu reyna yeni dormeyê Şêx Ebdullahi geyreni u şîni. Efsaneya 99. dî yo şêx ayetêk mocneno Şêx Ebdulahi, tera vano ina ayet mena biker. Gayeyê ey Şêx Ebdulahi şeqîznayîş o. Şêx Ebdulah vano şîma şîyerên teber, ez oniyena cî. Wahirê kıtab yeno Şêx Ebdulahi ra menaya ayet vano. Ino nuştog rewna merdo. Şêx Eli Palîyî zî qulê meftî ra inan vineno. Yeni zerre, Şêx Ebdulah cewabê ayet dano. Efsaneya 100. dî yo merdîm cayêk ra yeno u yo heş yeno verniya cî. Mêrîk vano “Ya Şêx Ebdulahê Melekani!”. Uca dî yo çik gînenê heş ro, heş remeno. A hel dî Şêx Ebdulah lînga astor nale keno. Nale beno vin, şîno gînenê heş ro u heş îno sebeb ra remena. Efsaneya 101. dî wexto kî Rusî yeni Kanîreş, Şêx Ebdullah u Şêx Emin seba kîfşî şîni u kowenî pusiya Rusan. Şêx Ebdulah uca dî şehîd beno, Şêx Emin zî bîrîndar beno. Rusî ey benî cayo kî dest ser nayo. Uca dî Qerman Ağa memleket dî pere top keno u Şêx Eminî Rusan ra geno. Şêx Emin benateyê Kanîreş u Erzîrom dî yo dew dî malatî keno u uca dî şîno rehmet. Dewlet Şêx Ebdulahi rê meqber vîrazena. Şêx Emin rê zî zerreyê camî dî meqber vîrazenî. Efsaneya 102. dî Şêx Ehmedê Cebaxçurî Şêx Eli Palîyî het dî talebe yo. Varan vareno talebeyî bî sıra serê bonî loğ kenî. Sıra yena Ehmedî. Şîno serê bonî dî roşeno u loğ xuver şîna yena. Talebeyê bin vînenî u Şêxê xu ra vanî. Şêx tera vano tehsîlê tu biyo temâm, hîn şî memleketê xu dî xîzmet biker. Efsaneya 103. dî Şêx Ehmedê Cebaxçurî Xarpêt dî şîno medrese, yo camî dî zî xîzmetkarî keno. Rocêk Îstanbul ra sadrazam yeno. Şêx Ehmedî vînenê, vera wîrzeno pay, qîymet dano cî. Walî u ê bin hayret dî manenî. Vani eceba Sadrazam ça ra îno sofî şînasneno. Sadrazam pa ê binan beno meymanê ey. Ehmed yo kîlo rîz poceno. Pa sadrazam u walî pêronê meymanan o rîz weni reyna zî nêqediyeno. Uca dî keremata ey bena zahîr. Efsaneya 104. dî yo merdîm bîrayê xu kîşeno u suçê xu erzeno yona ser. Wîrdî terefî seba mehkemeya şerîetî yeni Şêx Ehmedê Çunî het. Şêx Ehmed suçdarî zano, labelê mêrîk suçê xu qebul nêkeno. Şêx zot dano suçdarî ro u vano “Ellah Teala tu bîkîşo u karman dekero zerreyê tu.”. Suçdar vor dî xenîqiyeno. Geyrenî cî, nêvînenî. Wesar yeno buy kowena cî, cesedê ey vînenî, karmî dekowtî cî. Efsaneya 105. dî yo mala oniyeno Şêx Ehmed ho serê astor ra ho yeno u zerriya xu dî vano kî eke alîmêko pîl o çîra keremata ey çîn a. A lehza dî sareyê astor u sareyê Şêx hend beno berz kî oniyeno sareyê Şêx nêvînenê u xu qelb dî vano “hîn beso”. Efsaneya 106. dî Şêx Ehmedê Çunî wesîyetê xu dî vano eke mî wefat kerd, bîrayê mî Şêx Selîm

bêro mî bîşîwo. Şêx Ehmed wefat keno, dewa Şêx Selim zaf dur a, çew xeber nêdano cî. La Şêx Ehmed seni wefat keno Şêx Selim cad yeno reseno cî u ey şuweno. Efsaneya 107. dî şêxi yeni yo ca. Şêx Ehmed zi o roc kincanê rîndan dano xu ra. Lacê ey Şêx Eyub xu zerr dî vano, “Babiyê mî goya şêx o, wahirê keremat o, eyro hend merdîmî ameyî tiya, qey xu bedîlnayo?” Şêx Ehmed tera vano eke tî şîyeri teber, tî vineni. Şêx Eyub şîno teber, yo dewîc ho hetê ey ra yeno. Yo çuxa daya xu ra, porê xu zi eşî serê kıftanê xu u pê fexîr keno. Uca dî Şêx Eyub mesajê babiyê xu fehîm keno: Nefîs cube dî niyo. Eke yo merdîm dî fexîr u qureyî bîbo pê çuxa zi nawneno. Efsaneya 108. dî ağayê Eli Paymegî şîno hec. Xanîma ağayî kuftan pocena. Elîk vano îni kufteyî verê ağayê mî dî bîbîyen ey zi xu rê bîwerdên. Xanîm vana qey zerriya Elîkî şîya kuftan. Yo tasa kuftan dana cî. Elîk tas geno u hec dî dano ağayê xu. Wexto ki ağa hec ra yeno însanî şîni vera. Ağa vano şîma qey ameyî mî vera, şîyeri Elîk vera. Elîk zi ho paweyê ağayê xu yo. Uca dî sırrê ey eşkera beno, dua keno u uca dî mîreno. Efsaneya 109. dî Şêx Erîf şîno camî. Yo mêmîk oniyeno ki paltoyê Şêxi dirate yo, zerra xu dî vano, ez yo palto bîdî cî. Şêx Erîf camî ra yeno, ê mêmîkî ra vano “o paltoyê mî ça dî yo, bîyar ez xu ra dî.”. Efsaneya 110. dî Şêx Erîf yo cîni ra yo dik wazeno. Cîni dik nêdana cî. Dî saetî ra pey yo helî ey dîkî keno xu fek a u şîno. Şêx Erîf vano a cîni dik nêda mî, heliyê mî zi gîrot berd. Efsaneya 111. dî Şêx Erîf yo dewîc ra her wazeno. Dewîc hera xu nêdano cî. Şew dî cînawîrî a her kîşenî. Dewîcî ra vanî se bî? Vano verganê Şêx Erîfî hera ma berd. Efsaneya 112. dî Şêx Evdîlsîlom yo merdîmo zaf feqîr bî, şêx dewan ra geyrayên u xu rê zîka aredayên. Yo merdîm zi tera zaf qîcîx gîrotên. Yo roc taqîb keno, şîno keyeyê Şêxi. Uca dî cîniyî feqîrî, verdayeyî, bêwari estî. Şêx Evdîlsîlom dewan ra zîka aredano u dano îni feqîran. Efsaneya 113. dî Seyda Mala Feyzulah Erzîrom dî şîno nîmacê cumeyî. Mala xutbeyê xu raşt waneno, labelê menaya ğelet keno. Mala Feyzulah keno ki qarşî bîvecîyo. Şêx Ebdulah Çolîg dî yo u ğeyb ra tera vano roş! Reyna teşebus keno. Şêx Ebdulah vano roş, şohret afet o! Wexto ki Erzîrom ra yeno îno hedîse beno eşkera. Efsaneya 114. dî Şêx Hemza pa dewîcan şîni ziyaretê Sîltan Qubeysî. Şêx Hemza cêr dî vîndeno u bermeno. Hem bermeno u hem zi Quran waneno. Tera vanî se bî, tî çîra bermenî? Vano Sîltan Qubeysî hêrs bî, mî o Mekke ra açarna. Şîni serê ziyareti ki eke qefleyê cîniyan u cîwanan hê ser dî yî. Şêx vano semedê înan remayo. Efsaneya 115 dî behsê biyayîşê Şêx Saidî beno. Pîrîkê ey Şêx Eli Palîyî nêverdeno dadiya Şêx Saidî gorîkero u çîce bîdo dî. Gerguş şuwenî anî verê Şêx Eli Palîyî. Wexto ki gerguş anî wadeyê Şêx Eli Palîyî, gerguş cad wîrzeno pay, Şêx Eli Palîyî zonê xu erzeno fekê

gerguşi. Vano “Nameyê ey Said o. O Saidê wırdi dınyayan o. Ez hayret manena mı ra Mehmud, Mehmud ra ino durrê Ellah bıbo.”. Efsaneya 116. dı yo muridê Şêx Selhedin şino Erzırom şêxê xu diyar keno. Murid, Şêx Selhedin ra keremat wazeno. Şêx Selhedin qayil niyo keremat bıawo cı, la murid cı nêgeyreno. Şêx sareyê ey geno keno binê çengê xu ra, von de hê bıni. Murid çımanê xu akeno ki ho Çolig dı yo. Nêzano seni ameyo. Efsaneya 117.dı Şêx Selhedin dewa Xıraba dı piya dewıcan nımacê cemat keno. A lehza dı serê Kuyê Şariki ra yo çıla yena serê cemati, şoq u şemal dana u heyne peyser şına. Efsaneya 118.dı wextê Herbo Yoyın ê Dınya dı Ataturk yeno dewa Misyan dı yo alaya milis roneno u Şêx Şerif zi keno miralayê qewetanê milisan. Duşmeni Ataturk derbest kenı u benı. Şêx Şerif davist ten suwari geno şino cayê duşmenan. Verê çadır dı nobetdari esti. Şêx Şerif yo çengê herr erzeno serê duşmenan u şını Ataturki xelısneni. Ataturk Şêx Şerif ra vano, “Tı mı ra çı wazeni, bıwazı?”. Şêx Şerif vano, “Paşam peyniya peyni tu dest dı ya.” Ataturk vano, “Tı qey qalanê otır vani?”. Şêx Şerif vano “Ma vani, ma vineni.”.

Şêx Şerif Çolig dı hem bı şêxey hem zi bı qumandaneyê xu meşhur o. Aydar derheqê Şêx Şerifi u mucadeleyê ey ser hına vano: Şêx Şerif yo qumandanê milisan ki Herbê Dınyaya 1. dı vera Rusan dı xeta Cilligol, Oğnit u Kurık dı pa 650 milisanê xu herb kerdo u bı qebiliyet u cesaretê xu virameyişê şari dı herında xu girot. Şero ki Derbendê Siği u Kerraya Gawan(Çoban Taşı) dı vera Rusan u Armeniyan dı dayo qederê herbi bedılneyo u qewetê Rusan uca ra açernayi. Bı qerarê Mahkemeya İstiklal ê Diyarbekiri darde biyo (Aydar, 2009: 602). Efsane dı ifadeyê “Ma vani, ma vineni.” İdame Şêxi işaret keno. Yani Şêx Şerif keremat mocneno, zano ki derheqê ey dı qerar koweno destê Paşayı u ino qerar ey rê peyniya peyin o.

Efsaneya 119. dı Pirık Seyf şino hec. Mangaya inan ziyena. Heriş poceni u nani xu ver. Ciniya Pirık Seyfi vana, kaşka pirıkê şıma zi tiya dı bıbin, xu rê bıwerdên. Veyva inan vana, “Dayê bıd mı, ez beri bıdi cı.” Vısturi zerra xu dı vana, veyv nêweşa zerra ay kowt cı. Yo xıla heriş dana veyva xu. Veyv şına teber, hec dı heriş dana Pirık Seyfi u xıla xu şuwena yena. Wexto ki Pirık Seyf hec ra yeno keremata veyva xu vano u ino qeyde keremata aye bena zahir.

Hediseyo ki efsaneyi Şêx Eli Paymegi u Veyva Pirık Seyfi dı viyereno zaf meşhur o. Esmâ Şimşek gore ino hedise hema hema heminê coğrayaya Tırkan dı yeno zanayış u her mıntıqa dı sobina nameyan ser yeno vatış. Ma vac Balıkesir dı “Ali

Dede”, Bursa dı “ Helvacı Bacı”, Bergama dı “Lokma Dede”, Diyarbakir dı “Eli Baz”, Erzirom dı “ Ehmed Baba”, Gazienteb dı “ Şêx Bilecen” u “Memik Dede”, Dersim dı “ Munzur Baba”, Kars dı “ Heci Kağızman”, Hatay dı “ Bayezidi Bestami”, Kocarli dı “Bilal Dede”, Kozan dı “Heci Efraim Dewletlu”, Malati dı “Heci Yusuf”, Mudurnu dı “ Fariğ Emine”, Muğla dı “ Çoban Ewliya”, Yozgat dı “ Aliyar”. ueb. Ina efsane Tırkiya ra teber Qıbrıs, Bosna Hersek u Polonya dı zi yena zanayış u nızdê pancas varyantê cı esti. Hemın dı zi hedise bı sıra ino qeyde yeno meydan.

1. Ağa (beg, efendi, patron) şino hec ya zi şino cayêko dur.

2. Xanıma keyeyi wero ki ağa tera heskeno pocena.

3. Xızmkaro (şane, lala) ki wahirê keremat o hediseyê tayyizaman-tayyimekan gore wero ki zerra ağayi kowena cı germın beno dano cı.

4. Ağa yeno welatê xu, qabê weri xu dı ano u keremat eşkera bena (Şimşek, 2015: 105-115).

Alptekin gore ma ino tewır efsaneyan dı piya zengini u feqiriyi rêça heyatê koçeriyi zi vineni. Ini efsaneyi dormaleyê motifê “şane helwa beno ağayo ki şıyo hec” dı yeni meydan. Berdışê helwaya germın pê motife tayyizeman u tayyimekan wareameyo. Ma nımuneyê tor verin ê ino motif Xoca Ehmed Yesewi u Velayetnameyê Heci Bektaş Weli dı vineni u efsaneyanê Anadolu dı zi ino motif ra zaf nımuneyi esti (Alptekin, 2018: 126).

Efsaneyi weliyan hetê motifan ra zaf dewlemend i. Ma tiya dı rêzkerdışê motifan ê Ocak (Ocak, 1992: 88-92) ra bı istifade motifi ki xebata ma dı esti mocneni.

A) Motifi keremat ki leşa weliyan dı yeni meydan

1. Şeklê heywanan dı xu nawıtış

Efsaneyanê 93,94 u 95. dı ağa, Şarık Şiwani taqib keno. O zi pa pesê xu koweni şeklê hıngan ya zi muyesan fireni, şini Kuyo Sipi.

2. Şeklê kowtışê roşn dı estışê xu mocnayış

Ino, motifo zaf meşhur o. Roşn yo motifo ki efsaneyanê weliyan dı zaf viyeren. Bawer beno ki verco roco ki defin biyi, badê cu her rocê kiri u yene roşn koweno serê mezelanê şehidan, kesi ki bı zulm ameyi kıştış u weliyan. Menkıbeyi ki derheqê Mewlana u Heci Bektaş Weli dı yeni vatış dı roşn viyeren. Nika her mıntıqayê Tırkiya

dı roşn ser o menkıbeyi yeni vatış. Adana dı tırbê Uzun Arab- Uzun Ehmed, Dortyolê Adana dı mezelê Hesen Dede, Mezelê Arpaçı Dede; Balıkesir dı mezeli weliyanê ki leweyanê Çamlar, Ilıca u Dadalar dı yi; Bingol dı mezelê Seyid Mustafa, Xarpêt dı mezeli Ewliya Baba, Diyarbekir dı ziyaretê Pir Mansuri, Siwas dı mezelê Eli Baba, İstanbul dı tırbê Eyup Sultan dı bawer beno ki roşn ameyo vinayış. Eyni şekıl dı Erzirom, Kayseri, Xarpêt, Karacahisar, Trabzon, Muğla u Bosna dı zi roşn ameyo vinayış (Önal, 2007: 7-8).

Aredayışê ma ra efsaneya 117. dı ino motif esto. Wexto ki Şêx Selhedin u muridi xu nımac keni serê Kuyê Şariki ra yo çıla yena serê inan, şoq u şemal dana u peyser şına. Kuyê Şariki mekanê Şarık Şiwan o. Şarık Şiwan weliyê Homayı yo u a mınata dı zaf meşhur o. Baweriya şari gore weliyi hem verê mergê xu hem zi badê mergê xu eşkeni sobina weliyan ziyaret bıkeri.

3. Tayyimekan

Motifê tayyimekan menakıbnameyan dı zaf viyeren. Ferhengê İlhan Ayverdi gore tayyi mekan; 1) Seke yo ca ra pê perayış vıyertış, 2) Mucize u keremat ki şeklê bınê lıngan dı tadeyişê erdi, a helık şiyayışê cayeko dur i, mesafe ser ra vıyartış o (Ayverdi, 2010: 1213).

Alptekini gore ino motif Xoca Ehmed Yesewi ra pey hema hema heme efsaneyi ki weliyan ser yeni vatış dı esto: Sultan Weled, Heci Bayram Weli, Heci Bektaş Weli ueb.(Alptekin, 2018: 119).

Efsaneyê 70. dı Eli Xoca, 80 u 83 dı Mala Salah, varyantanê Şarık Şiwan ra 93, 94 u 95. Şarık Şiwan, 108. Şêx Eli Paymegi, 116. Muridê Şêx Selhedin u 119. Veyva Pirik Seyfi a helık şını menzılê xu u yeni.

4. Wareameyişê halo istisnayı ki ver u badê mergi dı yi.

Efsaneya 74. wexto ki Mala Musa miren o têki halê istisnayı yeni meydan. A hel yo buya weş yena, yo çılaya xerıpnaye xuver vêşena u badê hin nêvêşena.

5. Wareameyişê halo istisnayı ki wextê biyayış dı yi.

Efsaneya 115. dı Şêx Said dadiya xu ra beno, beni verê pirikê ey Şêx Eli Palıyi. Şêx Said cad wırzeno pay.

B) Motifi keremat ki mexluqatê tebiyeti u eşya ser wareameyeni

1. Serê aw ra pay şiyayış.

Efsaneyi 78 u 79. dı Mala Por,84. dı Mala Salah u 92. dı keynayı Sofi Şekeri aw ser pay şını.

Ino motif zaf kıhan o. Ocak gore ino motif çımeyê xu Kıtabo Muqedes ra geno. Hezreti İsa u şakirdê xu duşmenan ra remeni. Yeni verê dengızı duşmeni reseni cı, uca dı İsa şakirdanê xu wenışneno serê yo kelek u o zi serê dengız ra ling şino. Menakıbnameyê Heci Bektaşî Weli, Menakıbul Kudsiye dı nımuneyê ino motif esti. Mewlana u Ahi Evren zi ino qeyde keremati mocnayı (Ocak, 2002: 277-278).

2. Qewetanê tebiyeti u hediseyi bı waştışê xu gore idare kerdış

Efsaneya 77. dı qewğe esto, dew kowena têmiyan. Mala Musa dua keno. A hel heme ca beno mij u du. Çım çıman nêvineno, qewğe biriyeno, dewıcı şını keyeyanê xu u hema du vıla beno.

3. Şınawıtış u pê hesnayışê zıkır u tesbihan ê mexluqatanê bêgan

Efsaneya 85. dı Melow Kal seba ardışê koliyan şino darıstan. Uca dı şınaweno ki dari hê zıkır kenî. Uca ra çik nêbırneno u dest veng yeno.

4. Xızmetê xu dı mexluqatanê bêgan xebıtıniş.

Miyanê weliyan dı çiyêkê gani ya zi bêgan rê hukumkerdış dereceya piliyi nawneno. Ini motifi şeklê motifanê yo têverok i. Sebebê esilê inan zi weliyi ki wahirê keremati, qayili ino wesifê xu bımocni sobina weliyan. Labelê şexıso bin ki wahirê keremat o, eke yo keremata dahina zor bımocno, şexıso verin ino hal dı hurmet dano cı u ey xu ra piliyêr hesıbneno (Sakaoğlu, 2018: 188)

Efsaneyi 90 u 91. dı Sofi Şeker; efsaneyi 93,94 u 95. dı Şarık Şiwan; efsaneya 96. dı Şarık u Solderz sel, aw u şıt rê hukum kenî u pê sel aw ya zi şıt benî. Tiya dı sel yo wasıtaya ki efsaneyê Şarık Şiwan dı weliti; Sofi Şeker u Şarık u Solderz dı zi dereceya weliti nawnena. Eke sela yo weli ra çilki kowti o weli dı kêmane esto, o weli hema tam nêpociyayo. Eke sel ra yo dilope zi nêkowt u weli a sel biresno menzıla xu kêmaneyê ey çın o, o weli biyo xas. Ini efsaneyan gore Sofi Şeker u Solderz xas i u tam pociyayî. Şarık zi xas o, la hema kêmane ey dı esto. Efsaneya 102. dı Şêx Ehmed Cebaxçuri bı keremata xu serê bani dı loğ çarneno u bı ina keremat Şêx Cebaxçuri welitiya xu mocneno u beno serfiraz. Efsaneya 118. Şêx Şerif herr rê hukum keno, yo çengê herr erzeno duşmenan ser, duşmeni çik nêvineni u eskeran xelısno.

C) Motifi keremat ki heywanan seri wareameyeni

1. Qıseykerdişê heywanan

Efsaneya 98. yo heş leyirê xu kerd vin u Şêx Ehdulahi rê dua wazena.

D) Motifi keremat ki çıyanê nımıteyan seri wareameyeni

1. Vinayış u nawıtışê kes u hediseyan ki cayê binan dı yeni wareameyiş

Efsaneya 75. Mala Kose u Şêx Şemsedini Palıyi yobinan ra zaf dur i, labelê bı kerematanê xu halanê yobinan vineni.

2. Zanayışê fıkır u çiyeko aqlê yoyi ra viyereneno

Efsaneya 107. Şêx Ehmed çıyo ki aqlê lacê xu ra viyereneno zano, efsaneya 109. dı zi Şêx Erif derheqê xu dı çıyo ki aqlê embazê xu ra viyereneno waneno.

3. Eşkera kerdişê eşya u madeyi ki nımıteyi

Efsaneya 82. awa werdişî çın a. Dewıcı zaf tengasi dı yi. Mala Salah dewican rê cayê mezelê xu wesiyet keno. Wexto ki wefat keno, dewıcı cayo ki wesiyet kerdo keneni, aw veciyena.

4. Zanayışê çıyo ki demo viyerte dı wareameyo u qediyayo

Efsaneyê 71. Hec Huseyin Şemson, 74. dı zi Mala Ebdulkerim hediseyi ki biyi seke çımanê xu ra bıvini yo yo vani.

5. Xeberdayışê çiyi ki demo ameyoğ dı yeni wareameyiş

Efsaneyê 75. dı Mala Kose, 118. dı zi Şêx Şerif demo ameyoğ ra xeber dani.

6. Zanayışê halanê qebıran

Efsaneya 114. dı Şêx Hemza halê weliyo ki mezelê xu dı yo zano u ey dır qısey keno.

E) Motifi keremati ki qeweti muqedes, insan ra ser u nımıte ser dı wareameyeni

1. Viniyayışê Pêxamberan

Efsaneya 89. dı yo dewıc wextê Herbo Yoyın ê Dınya dı çar hebi asparan vineno. Yo Hezret Eli yo, Yo Hezret Ebubekir o, yo Hezret Hemza yo u bıhurmet nameyê asparê çarın nêvano, labelê o zi Hezret Muhammed o.

F) Motifi keremat ki wesifê biyolojik dı wareameyeni

1. Holkerdişê nêweşıyan

Efsaneya 88. dı yo keynaya nêweş u bêçare esta. Seyid Eli la giredano u dua keno keyna şifa vinena u bena weş.

G) Motifi keremat ki kesi ki weliteyê inan qebul keni ser o wareameyeni

1. Xelîsnayîşê kesi ki binê tehlûke u felaket dı yi

Efsaneyê 97. astorê yo merdım remena, o merdım bı nameyê Şêx Ebdulah ardım wazeno u yo kalo sıpi astor depışeno u teslim keno. Efsaneyê 100. dı yo heş musalatê yo merdım beno. O merdım bı nameyê Şêx Ebdulah ardım wazeno. Yo çi gınenê heş ro u heş remeno. Efsaneyê 118. dı zi Şêx Şerif bı keremata xu xeylê duşmenan ra Ataturki xelîsneno.

2. Pê tay weri zaf tenan mird kerdış

Efsaneyê 102. Şêx Ehmed Cebaxçuri pê yo kilo rız Sadrazam, wali u meymananê xu yê binan keno mird.

Anadoli dı nımuneyê motifê kerematanê weliyan ra tor zêd ino motif o. Ahmet Yesewi yo nan neway u new hezari weliyan, eskeran u padişah rê bar keno u hemînê inan keno mird. Tesirê Ehmed Yesewi ra Anadoli dı nımuneyê motifê “Pê tay weri zaf tenan mird kerdış” xeylê zafî: Adıyaman dı Şêx Şukru pê yo tasa mast u qedayîfî heme muridanê xu, Abdal Musa yo qaba qıçek dı wer poceno u pê çoras hezar eskeran, Ebdurrahman El Erzingani pê çar panc kilo cew u çar panc balye sîmer astoranê leckeran u pê yo vara zi leckeranê Muradê 4.i, Weli Babayo Ispartayıc pê yo tenceri leckeran u pê yo şinik cew u dı cıwal sîmer astoran, Karacasu ya Aydın dı Şêx Kemal pê sîmer u cew astoran u pê yo tasa şorbaya goştê yo zarec zi eskeran keni mird. Wan dı Seyid Fehim Arwasi u Heyder Bey; Siwas dı Dadaş Emi, Samit Baba u Çoban Bey; Çolig dı Şah Kızıl Deli; Erzingan dı Terzi Baba; Giresun dı Koyun Baba, Derviş Eli Baba, Şêx Mustafa u Çoban Baba weliyi ki “pê tay weri zafin tenan kerdî mird” ra yi (Karadavut, 2016: 720).

3. Bı iqaz xelîsnayîşê kesânê ki tehlûke u xırabî dı yi

Efsaneyê 113. Şêx Ebdulah ğeyb ra Seyda Feyzulah i iqaz keno, nêverdeno bıkow şan u şöret.

H) Motifi keremat ki kesi ki welitiya inan qebul nêkeni ser o wareameyeni

1. Bı qewetê keremat vera yona weli serkowtış u ey rê hukm kerdış.

Efsaneyê 99. dı Şêx Ebdulah, 102. dı Şêx Ehmed Cebaxçuri u 105. dı Şêx Ehmed Çuni bı keremata xu welitiya xu mocneni u vera weliyanê binan serkowte beni.

2. Pê zotan duşmenanê xu rê ceza dayış

Efsaneya 104. dı yo qetılkar sucê xu nano yona merdım ser. Şêx Ehmed zot dano pıro. O qetılkar mıreno.

3. Duşmenanê xu rê felaket musalat kerdış

Efsaneyê 72. dı Heci Guevi, 81. dı Mala Salah, 87. dı Seyda Mala Eziz kesi ki tera inan nêkeni, bêhurmeti keni ya zi zırar dani cı rê felaket musalat keni.

1.3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni

Ini efsaneyi çımeyê xu verê İslamiye ra geni. Ma gereka tiya dı kultê weliyan u kultê kalıkan izah bıkeri. Kultê kalıkan dı eğleb kalıki muqedes hesıbiyeni. Baweri ra gore badê mergê kalıkan yo çeşid qeweto istisnayı dıyeno cı u bı ını qeweti eşkeni keyeyê xu rê ardım bıkeri. Ina baweri ra yo fehm ameyo meydan ki ters u hurmet têmiyan dı yo. Inay ra ruhê kalıkan rê qurban biriyeni, eşyayê inan muqedes hesıbiyeni u mezelê inan zi muqedes i (Ocak, 1992: 12).

Kultê kalıkan dewro Şamanist dı bilhesa badê qebul kerdışê Budizm bı kerematê ezizanê Budistan dahina biyo zengin u badê İslamiye bı tasawuf kultê weliyanê Tırkan kerd hedre. Ino qeyde kultê weliyan hem dergahanê Suniyan hem zi dergahanê teberê Suniyan dı aver şı (Çıblak Coşkun, 2020: 38).

Kultê weliyan, keso ki Homayi ra nızdi qebul beno u wahirê qeweto istisnayı yo rê bı baweri -wexto ki gani ya zi merde yo- seba ardım girotişi bı çeşid rituelan ca ardış o. Ini weliyi temsilkarê ercê hemınê ya zi yo qısımê ictimai, dini u exlaqî ê komelê xu hesıbiyeni. Komel bı ını erceyanê xu keso ki muqedes qebul kerdo xu ey rê yo hesıbneno. Ino qeyde o weli, qey ê komeli yo insano sade niyo, o hemınê erceyi xu yi ki tera inan keni. Ino kult ancax badê mergê weli yeno meydan. Her weli kult qebul nêbeno. Gereka qebirê ey weli bıbo ya zi yo qısım eşya ki ey ra mendo bıbo. Ino qebir ya zi eşya gereka seba caameyişê têki waştışan, tedawiyê nêweşıyan ziyaret bıbo u ser dı adaq ya zi qurban bıbirniyo. Gereka seba dua derheqê ê weli dı têki qısayi bıbi ya zi duayan dı nameyê cı bıviyero (Ocak, 1992: 6-9).

Tiya dı ma vateyê Ocak ra fehm keni ki efsane ya zi qısayê rındi ki weliyan ser yeni vatış bı esıl exlaq, erce u pawıtışê komeli yo. Ma vac yo komel ki zanatkar o weliyê o komeli zi o qeyde zanatkar o, zanat ser qısey keno u exlaqê zanati telqin keno. Ahi Evran inan ra yo. Yo komel zi ğeza keno weliyê inan zi lecker o. Sarı Saltuk inan ra

yo. Tiya dı muhimiya efsaneyan zi kıfş beno. Efsane teyna yo vatışê şari niyo, hemînê erceyê komeli ihata keno u zaf tewıro ercayeyo.

Kulturê ziyareti welatê ma dı zaf zengin o u wextê kalıkan ra heta nıka muhimiya xu muhefeze kerdo. Anadolu dı hema zi insani bı çeşid sebeban şını ziyaretan ser u bı tewır rituelan ani ca. İskender Oymak sebebê ziyaretê ını cayan bınê dı hebi sernuşteyan dı top keno:

Bı meqsedo manewi ziyaret kerdış: Yo qısım ziyaretkeri seba dua, Homayı rê dest akerdış, hazo manewi u feyz şını. Ini kesi uca dı çiyêk nêwehdneni, qurban nêbırneni u çaput nêbesteni. Sureya ihlas u fatiha waneni, ruhê keso ki definkerdeyo rê hediye keni u çiyê ki wazeni Homayı ra paweni.

Seba menfeato maddi ziyaretkerdış: Ini kesi zi esas ziyaretgâh ra çiyêk nêwazeni, Ellahi ra wazeni. Ziyaretgâh waştışê inan rê yo wasıta yo. Bı ziyaretgahan Homayı ra wazeni. Bı ekseriyet,

- a) Nêweşi ra xelısyayış
- b) Seba cı rê gerguş biyero dinya
- c) Seba duaya varan
- d) Wehdınayış u waştış
- e) Seba keynayanê keye dı mende rê veciyayışê qısmeti
- f) Seba mal u mılkk
- g) Seba ziyaretgah ra tawsıye gırotış (Oymak, 1996: 296-297)

Eliade gore kesi ki eleqedarê ziyaretani ziyaret, kerra ya zi darı herında qeweto esıl qebul nêkeni; ını muqedesi u asayeyê qeweto esıl i (Eliade, 1992: x). Fıkrê Eliade ra gore ma eşkeni vaci keso ki şino ziyaretan derd u waştışê xu vano u dua keno seke verê qeweto esıl (Homa) dı yo u ey ra wazeno u xu hına his keno.

Atasagun gore fenomenê ziyareti zey mezelan, tırban, kerreyan, daran, çimeyê awan, banan, şıkeftan, leweyan, kuyan u mewkiyan bı çeşid objeyan dı aseno. Şar bawer keno ki ini cayan dı serê tebiet dı yo qeweto istisnayı esto. Şar ıno çım ra oniyeno ziyaretgahan, inan dır eleqeder beno u goreyê fıkır, aqıl u xeyalê xu isbat keno (Atasagun, 2006: 49). Tiya ra kıfş beno ki geyretê isbatkerdışê şari ki ziyaretan ser o biyo sebebê zêdinayışê efsaneyan ê ziyaretan.

Çolig hetê quban, ziyaretan, tırban u inan rê inankerdiş dı zaf dewlemend o. Şarê Çoligi egleb inan ra vani ziyar ya zi ziyaret. Ma tiya dı ziyareti ki mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı yi u inan ser efsaneyi yeni vatış ra behs kenî. İnî ziyaretan dı şêxi, weliyi, şehidi, xasi definkerde yi. Ge ge zi ziyaretgâh dı weliyan ra yo eşya ya zi virameyiş esto u biyo sebebê ziyaret. Ma vaci efsaneyanê ma ra “Estuna Sofi Şekeri” ino qeyde yo ziyaret o. Kesi ki ziyaretan dı definkerdeyi ra têki nasnameyê xu belli yo u şecereyê inan zi esto. Ma vaci Kur Huseyin, Sofi Şeker inan ra yi. Têki bı nameyê xu yeni zanayış, la derheqê inan dı melumat çin o ya zi tay o. Ma vaci Ziyara Şêx Kalenderi inan ra ya. Têki zi vatışê weliyan, hon ya zi vinayışê merdımânê xasan, cerıbnayışê şari ra yeni zanayış. Ma vaci yo merdım xas honê xu dı ya zi bı şeklo istisna yo aspar bıvino, ya zi yo ca dı kalo rısıpi bıvino; ino hal miyanê şari dı yeno vatış u uca beno ziyaretgâh. Ziyaretê Mezelê Horsi inan ra yo. Şarê Çoligi inı cayan muqedes qebul keno u zaf hurmet dano cı. Baweriya şari gore inı ziyaretgahan dı qeweto maddi u manewi esto. Şar hêvi keno eke ziyaret bıkeroy feyde reseno cı. Ino sebeb ra waxtê verinan ra derd u waştışê kami beno şıno ziyaretgahan ser, têki rituelan ano ca, xu rê yo çare wazeno. Ino qısım dı çoras hebi efsaneyi esti. Ma inı bı kılmi dani şınasnayış u dıma tehlil kenî.

Efsaneyi 120, 121, 122, 123 u 124. Estuna Sofi Şekeri ser i. Estuna Sofi Şekeri dewa Xeylan ê Darahêni dı ya. Ma verco Sofi Şekeri ra behs kerd, ina estun zi ey ra yo yadigar a. Sofi Şeker gem ra yo dar ano dewa xu u erzeno. Ina dar pay vındena, doruverê dar dês kenî, ban vırazenî. Şarê o mıntıqa ina estun muqedes hesıbneno. Verco ziyaretkeran seba şifa estun telaş kerdên, berdên eştên serê adırı u du verdayên xu ser. Ina estun ser zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneya 120. dı wexto ki dewıcı şını ware zey run, turaq çiyo ki bı qıymeto ani verê estun dı roneni u bawer kenî ki Estuna Sofi Şekeri weri inan muhefeze kena. Rocêk dızdı yeni ki wadeyê Estun dı her çi werê dewican esto bıtıravi. Şını zerre dı run geni. Wexto ki şını oniyeni ber çin o. Run ani cayê xu dı roneni a hel ber abeno. Ino qeyde çend hew geyret kenî, la nêeşkeni çik beri u dest veng şını. O roc ra pey çewi uca dı dızdey nêkerda. Efsaneya 121. dı dewa Heydan ra yo merdım pê cınaza ani. Ino kes verê estun dı rakoweno u serê sıbayi beno weş, wırzeno pay u pê lıngan şıno dewa xu. Efsaneya 122. dı mehkumi yeni yo keye. Yoyi ciniya o keyeyi ra perseno, vano mehkumi ameyi keyeyê şıma? Cini vana “İna “estun” ocağa mı weşun ki mehkumi nêameyi keyeyê ma”. Serê sıbayi wırzeni ki a cini merda. Efsaneya 123. dı yo cini pa dı hebi qıcanê xu bano ki estun tede ya cuyena. Mırdeyê aye zi esker

dı yo. Şew cini sareyê xu verê estun dı nana ro, a hel ber abeno yo merdım yeno ki çımanê cı dı çıla vêşena u şaşika kesk pıradaye ya. Lehif serê qıcan ra nano hewa u destê xu saweno qıcan ra, şıno oniyeno embar u bad oniyeno turaq ra. Cini serê sıbayı oniyena ki ber ho kilitkerde yo. Çıkeso nêzani, la mıqatê ey keyeyi keno. Efsaneya 124. dı yo cemat dı vani çew nêşkeno axuro ki estun tede ya ra dewar bero. Yo dewıc vano ez eşkeno. Yeno axur ra yo bız geno şıno verê dereyi, uca dı yo xas yeno ver. Tera vano “ Tı ina bız veradani, nu ez çımanê tu veci teber”. Mêrik bız veradano u remeno. Estuna Sofi Şekeri wesifê kultê weliyan nawnena u hema zi şarê o mintıqa tera inan keno.

Efsaneya 125. dı Kur Huseyin Kol nêweşo, wesiyetê xu dano. Vano cenazaya mı bıdên serê yo tawugi, tawug ça dı vındert uca dı mı defin bıkerên. Kur Huseyin şıno rehmet, cenazaya ey nani serê yo tawugi. Tawug xu bı xu şıno, şar zi kowen dıma yeno Darabi dı cayo ki nika defin kerde yo. Uca dı tawug vındeno u Kur Huseyin defin keni. Efsaneya 126. dı Darabi dı Seyid Hesên Sevin nêweş o. Mabeynê mide u loqlayanê ey dı yo qul esta. Hiriyes serri doxtoran dı geyreno, perhiz keno nêbeno weş. Wehd keno ki eke nêmiro meqberê Kur Huseyin vırazeno u wehdê xu ano ca. Şew hon vineno. Dı teni yeni ey ser ra, halê ey perseni, dıma destê xu beni sineyê cı u şını teber. Sodır wırzeno dest beno sineyê xu ki dec çın o u beno weş. Babiyê xu ra vano kalıkê ma Kur Huseyin Kol qulê mı girot u ez biyo weş. Efsaneya 127. Mezelê Horsî ser yeno vatış. Ino mezel kışta dewa Ğeyd ê Darahêni dı yo. Wextê verinan dı pilanê dew seba dısmacê sıbayı şıyi uca yo sıpıla diyo. Pırin u tımanê sıpi pıradaye bi. Vatên verê hêni ra desmac geno u şıno Mezelê Hors dı beno vin. Yo dewıc zi şeklê cini dı diyo u kincê kesk pıradaye bi. Mezelê Hors dı zaf qebir esti, çew nêzano qebrê ey kamci yo. Efsaneya 128. dı cayê mezelê Mala Por ra kam dar bıbırno, yo bela yeno sareyê ey. Yo dewıc cesaret keno, uca ra dar ano. A şew banê ey vêşeno. Efsaneya 129. derheqê Mezelê Sofî Eli dı vaciyena. Ino mezel dewa Armaşin ê Darahêni dı yo. Serê mezelê Sofî Eli dı yo kerra esta. Şarê o mintıqa gore ina kerra muqedes a. Yo serwan bêhurmeti keno, vano ino merde sekeno mı u a kerra leyr keno. Serwan pancas metreyi şıno ya zi nêşino astor ey dana erd ro, miyaneyê ey şıkiyeno u uca dı mireno. Efsaneya 130. Mezelê Torsa ra behs beno. Mezelê Torsa dewa Vartok(Yazkonağı) dı yo. Ino mezel dı Şêx Hesên u Şêx Usman definkerdeyi. Ino mezel zaf rewin o. Dewıcı her serr serê mezeli dı qurban bırayni. Vani ku ra horês teqeyo ameyo serê dew. Serê ziyaret ra yo çi hiri hew biyo berz u nêverdayo zırar bıdo dew. Horês verê dew ra viyeren o şıno. Efsaneya 131. dı dewa Xelîfan ê Kanîres dı yı qub esta. Kalıkanê Xelîfanican verco uca dı zıkır kerdên,

badê cu biya ziyaret. Her ca ra seba şifa mîlet ameyni. Wextê Usmaniyan dî esker adır erzeno o mîntîqa. Uca dî heme çi vêşeno a qub nêvêşena, teyna manena. Efsaneya 132. dî Şêx Sileman wefat keno. Dewa ey dî bendaw vîrazeni u meqbera ey kowena bînê aw. Yo Xarpêtîc honê xu dî Şêx Silemani vineno. Şêx Sileman tera vano ez filan ca dî yo, cayê mî zaf xîrab o, mî tera vecî. Xarpêtîc bî tewafuq yo Çoligîci vineno u tera perseno: Tî ino qeyde yo dew zani, uca dî ziyaret esto? Çoligîc vano dewa ma dî yo, uca dî bendaw vîraziya, dew neqîl kerda Çolig. Honê xu ra behs keno, piya yenî Çolig, şîni meqbera Şêx Silemani hewîlneni. Wexto kî hewîlneni oniyeni tera hema kefenê ey nêhelîsiyayo. Benatê dî se serr ra zêd zeman vîyert o, la hema zîrar nêdiyayo cî. Efsaneyî 133 u 134. Sîltan Qubeysî ser î. Inî efsaneyan gore Sîltan Qubeysî sencexdarê Pêxamberî yo. O rîd ra tera vanî Sîltan Qubeysî. Ino ziyaret sînorê Çolig u Palîyî dî yo u serê yo leweyo berz dî ca geno. Efsaneya 133. gore serê ziyaretê Sîltan Qubeysî dî yo teyra sîpî esta. Vani eke gruba ziyaretkeran dî keso gunakar ya zî bêdesmac bîbo a teyr fîrena şîna. Yo grup şîna ziyaret. Rayer dî yo kal vînenî. Kal vano miyanê şîma dî yo gunekar esto, o zat xu kerd şeklê teyr fîra şî. Efsaneya 134. dî şarê Çoligî gore wextê Hezret Omerî dî eskerî Bîsîlmanan yenî Darahênî dî çend hebi dewan genî, şîni Kelaya Gêgî genî, yenî Kelaya Palî yî. Tîya dî zaf şehîd dani u remenî serê leweyê Gîrdbelek. Uca dî zî zaf şehîd dani, Sîltan Qubeysî zî sencexdarê Bîsîlmanan bî u o zî uca dî şehîd beno. Bîsîlmanan ra hotay tenî teyna manenî. Efsaneya 135. gore serê Hênîyê Rîzo dî yo xas esto. Rîzo dewa Darahênî ya. Vani yo gunekar şîno serê hênî oniyeno kî yo kal ho nîmac keno. Kal tera vano, tî reyna bêrî tîya ez çîmanê tu yo qul ra vecena. Verinan ra yo cinî vatên,” Ez seba awa meşk şîyeni serê hênî, mî zaf rey serê hênî dî yo sîpîla dî. Serê salan dî nîmac kerdên. Cîlê ey sîpî bî, zey vor bî. Mî sîtlê xu dekerdên ameyên, mî ra çîk nêvaten.” Efsaneya 136. Ziyara Ağan ser a. Ino ziyaret dewa Fatrakom ê Darahênî dî yo. Efsane gore serê ziyaret ra panc hebi çîlayî wîrîştî, serê dew ra şîyî u heme ca bî roşn. Vani welî u şehîdê Ellahî yobinan ra geyrenî, o roşnê inan o. Efsaneya 137. Ziyaretê Az ser vaciyena. Ziyaretê Az dewa Bînzîyar ê merkezê Çoligî dî yo. Çew nêzano kam definkerde yo. Vani wextê Herbê Dînyaya Yoyîn dî serê ziyaret ra topî erziyayî Rusan ser. Kami zî vanî Herbê Qîbrîsî dî top erziyayî. Efsaneya 138. Ziyaretê Bastek ser vaciyena. Ino ziyaret dewa Evdalôn dî yo. Vani ziyaretê Bastek dî waya Şarîk u Şarwon definkerde ya. Rocê ineyî yo veng u reqîyê lînganê astoran rayîr ra vîyerenî, labelê çîk nêaseno u şîni serê ziyaretê Bastek. Vani ê Şarîk u Şarwon î u ameyî waya xu diyariya waya xu. Efsaneya 139. Ziyaretê Celâledîn ser vaciyena. Ino

ziyaret dewa Melekan ê Darahêni dı yo. Vani ıno ziyaret dı Celaleddin Harzemşah definkerde yo. Dewa Zımag ê Siwun ra yo merdım şıno hec. Hec dı yo xort yeno verê ey. Perseno cı, vano ez Celaleddin Herzemi yo, ciranê tu yo u filan ca dı definkerde yo. O merdım hec ra yeno, o ziyaret newe ra vırazeno u wesiyetê xu dı vano ki mı kışta Celaleddin dı defin bıkerên. Qıcı ey, o wesiyeti ani ca u kışta ziyaretê Celaleddin dı ey defin keni. Ma derheqê ıno ziyaret dı kitabê xu “Servi Bölgesi Folkloru” dı çend melumat dayi. Şarê o mıntıqa gore a ziyaret dı yo qomutan u eskeri xu definkerde yi (Samuk, 2022: 169-170).

Efsaneyaya 140.dı Ziyaretê Fetıl ser a. Fetıl dewa Kelaxsi ê Darahêni dı yo, wextê verinan dı dersxane bı. Yo seyda uca dı muderisey kerdên, ders dani softeyanê xu. Rocêk yo nêweşi kowena Fetıl, hemînê softeyan mıreni. Uca ra pey Fetıl biyo ziyaretgah. O mıntıqa ra heta Darahêni kam nêweşo u bêçare yo, şıno Fetıl dı çiyêk bırneno, dua keno u yo şew rakoweno. Vani uca ra zaf kesan şifa diyo. Efsaneyaya 141. Ziyaretê Heci Xelifeyi ser vaciyena. ıno ziyaret dewa Xelifan ê Kanireş dı ca geno u meqamê Heci Xelifeyi yo. Vani kam uca ra çaran bıbero muheqeq yo bela yeno ey ser o. Yo mênık uca dı çaran bırneno u beno, lodê vaşê ey vêşana. Xelifan ra yoyi uca ra çar ano, cınawır koweni axura ey u yondes hebi bızê ey kışeni. Efsaneyaya 142. derheqê Ziyaretê Hecer Babayi yena vatiş. Wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı yo heli serê kuyê Hecer Babayi dı serê ziyaretê Şeker Babayi ra fireno u serê eskeranê ma dı tur erzeno. A hel eskeri ma qewet geni, Rusi meğlub beni u memleketê ma ra şını. ına mesele ra eskeriyê nameyê Şeker Baba nawo pa. Efsaneyaya 143, 144 u 145. Ziyaretê Kalemin ser vaciyeni. ıno ziyaret dewa Aldu (Alaaddin) dı yo. Kalemin zi kalıkê Aldunıcan o. Efsaneyaya 143. gore wext verinan dı yo nêweşi kowena dewari u heywani telef beni. Şını serê ziyaret dı qurban bırneni nêweşi edilyena. Keni edet u her serr ıno ziyaret dı qurban bırneni. Benate dı epey zeman viyereno, dewıcı ıno edet terk keni u nêweşi heyna veciyena. Qurban bırneni edilyena. ıno edet hin terk nêkeni, hema zi devam keno. Efsaneyaya 144. dı mehkumi yeni dewa Aldu, Kalemin şıno vera, inan ra vano eke şıma zırar bıdı ına dew, ez çımanê şıma vecena. Mehkumi yeni keye dı ına mesele vani. Yo dewıc inan nêkeno u şew honê xu dı Kalemin vineno. Efsaneyaya 145. dı zi yo mênık serê dara ziyaret dı yo simore kışeno. O mênık beno nêweş çoras roc koweno cıl.

Ziyaretê Kalemin dı kultê weliyan esto. Kalemin kalikê dewıcan o u weliyê Homayi yo. Panc sey serr ra zêd esto ki dewıcı her serr serê ziyaret dı qurban bîrneni bî çeşid rituelan anî ca.

Efsaneya 146. dı Ziyaretê Kondurman ser yeno vatış. Ino ziyaret hududê Boglon u Muşi dı yo. Yo şane beno. Nêweşi kowena cı, heme cayê ey dı bîrin veciyeni. Wahirê pesi tera ecız beno u ey fetilneno. Şane teyna kuyan dı maneno. Geyreno şino zerreyê yo şikeft dı maneno. Awa şikeft ra weno, destan u riyê xu şuweno. Badê cu oniyeno ki heme cayê xu biyo weş. Efsaneya 147. u 148. Ziyaretê Leckeri ser vaciyeni. Ino ziyaret dewa Fatrakom dı binê qereqol dı yo. Vani uca dı yo lecker definkerde yo u xasê Homayi yo. Efsaneya 147. dı yo esker şew nobet depışeno. Oniyeno mezelê Leckeri eke o mezal yo bajaro gırd o u qêri gınena cı. Efsaneya 148. gore zi mehkumi şini qereqola Fatrakom ser. Vani mehkuman vatên, heme ca bî tari, ma çık nêdiyên, mermiyi ma isabet nêkerdên. Vani a grub dı hotay panc tenan ra panc teni mendi. Efsaneya 149. Ziyaretê Mehmed Meyrabi ser wextê kalikan ra yena vatış. Vani o wext nêweşi zey merdîman ameyni. Hiri hebi aspari yeni, astorê inan nêmaneni astorê insanan. Yeni verê Ziyaratê Mehmedi Meyrabi ra şini. Mehmed Meyrabi mezalê xu ra wırzeno u esparan fetilneno. Badê cu yo dewıc ra vano inî nêweşi yi. Mı inan ra yo kışt, yo kerd bîrindar u o bin zi rema. Hin nêşkeni nêweşi biyari ina dew. Efsaneya 150. Ziyaretê Pırık Mala Wısıf ra behs beno. Yo seydar tıfing nano simore ra. Simore şino zerreyê dara ziyaret dı xu nımneno. Seydar a dar vêşneno. Şew pırık Mala Wısıf yeno honê seydari u nêverdeno rakowero. Efsaneya 151. dı Ziyaretê Qerwaşi ser vaciyena. Yo ğireti verê yo qıral dı qerwaşi kerdên. Ellahi rê dua kena, vana hin emanetê xu bıgir. Allah Teala ganê aye geno u uca dı defin keni. Efsaneya 152. Ziyara Qıl Sur ser vaciyeno. Ina ziyar dewa Mataron ê Darahêni dı ya. Yo ciniya geş verê yo dar dı gınena erd u xu ra şına. Badê cu xu hesiyena, oniyena ki biya weş u zıt a. Dewıcan ra vana, kincan dani pıra, doruverê a dar geni u keni ziyaret. Efsaneya 153. Ziyaretê Ser Kerri ser vaciyena. Ino ziyaret dewa Gewil(Eskibağ) ê Darahêni dı yo. Efsane gore vısturi zaf teda kena veyva xu. Rocê cumeyi veyv raykena ki heywanan rê velg biyaro. Rocê ineyi bîrnayışê velg gune yo. Veyv tersa vısturiyê xu şına. Darey dana kamci dar ra guni yena. Veyv dua kena Allah duaya aye qeşul keno u serê kerri dı hêdi hêdi şına war u bena vin. Efsaneya 154. dewa Xeylan ê Darahêni dı viyerena. Serra 1989 dı mehkumi u qorici pêkoweni. Mêrîkan vatên yo sîpila veciya destê xu nani guleyanê ma ver u açarnayên, guleyi ameyên ma

ser. O sîpila Ziyaretê Sofî Şeker o. Efsaneyâ 155. derheqê Ziyara Şeş Bîrayan dî vaciyena. Ino ziyaret dewa Ğeyd(Karcî) dî serê yo leweyo berz dî yo. Çew nêzano inî kami, ça ra yî, çî wext şehîd bî. Vani serê Ziyara Şeş Bîrayan ra çîlayî wîrzeni, zey astareyî benî berz u çî qeyde estare qerîfîyeno o qeyde şîni serê Ziyara Şarbon. Dewîcan zaf rey diyi. Efsaneyâ 156, 157, 158 u 159. Ziyaretê Şêx Kalenderî ser yenî vatîş. Efsaneyâ 156. dî sareyê yoyî zaf deceno, şîno ziyaret ser u dua keno. O merdîm xu ra şîno. Yo sîpila veciyeno. Cêr ra cor sîpî yo u derg o. Sîpila çend hew ey mêrîkî hewa nano u roneno. Mêrîk xu hesiyeno, oniyeno xu biyo weş u war. Efsaneyâ 157.gore serê Ziyaretê Pîr Ezîzî (hetê Hêni dî yo) ra yo çîlay ameyâ serê Ziyaretê Şêx Kalenderî dî biyâ vin. Dewîcan zaf hew îna çîla diya. Efsaneyâ 158. gore dî tenî şîni serê Ziyaretê Şêx Kalenderî dî geyrenî zerdan. Qazme dani pîro, yo dest qazme înan ra geno u erzeno. Oniyenî çîk nêvinenî u remenî. Înan ra yo serê sîbayî bî ğeletî damançe dano lînga xu ra u beno seqet. Efsaneyâ 159. gore dew dî cîni yo merdîm estî. Vani ma şîyerî serê Ziyaretê Kalenderî dî dua bîkerî. Kenî nêkenî nêeşkenî ey merdîmî berî. Vani cîni ey merdîmî nêverdayo o şîyero ser. Ziyaret cînan tera geno.

Ma motîfî kî ziyaretanê Çolîgî dî viyerenî gore tesnîfê Ahmet Yaşar Ocak (Ocak, 1992: 89-92) izah kenî.

1. Badê merdîşî xu gani nawîtîş

Efsaneyê 127 dî Mezelê Horsi, 130. dî Mezelê Torsa, 135. dî Xasê Hêni Rîzo,139. dî Celâledîn Harzemî,144. dî Kalemin, 149. Mehmed Meyrabî. 154 dî Sofî Şekerî, 156. dî Şêx Kalenderî xu nawnenî.

2. Bî qîseykerdîş cayê xu kîşkerdîş

Efsanaya 139. dî Celâledîn Harzemşah Mekke dî xu nawneno yo dewîcî, ey dîr qîsey keno u cayê xu tera vano. O dewîc yeno tîrba Celâledîn Harzemî vîrazeno. Efsaneyâ 149. gore nêweşî şeklê insanan dî yena, Mehmed Meyrabî mezelê xu ra vîrzeno, înan fetîlneno u badê cu yo dewîc dîr qîsey keno.

3. Çiyî kî kîşenî ya zî tehrîb kenî ra muteesîr nêbîyayîş

Efsaneyâ 131. her ca vêşeno Quba Xelîfan zîrar nêgena.

4. Kesi kî tera înan nêkenî u zarar dani cî rê felaket ardîş

Efsaneyî 122 u 124. dî Estunê Sofî Şekerî, 128. dî Mezelê Mala Pori, 129. Mezelê Sofî Eliyî, 135. sîpilayê Hêni Rîzo, 141. Ziyaretê Hecî Xelîfeyî,145. Ziyaretê

Kalemini, 150. Ziyaretê Pirik Mala Wısıfı, 153. Ziyaretê Ser Kerriyi u 158 dı Ziyaretê Kalemini dı ino motif aseno.

5. Mexluqatê bêgani rê hukum kerdış, xızmetê xu dı xebitnayış

Efsaneya.148. dı Ziyaretê Leckeri, efsaneya 154. dı ziyaretê Sofi Şekeri pêrodayışê eskeran u mehkuman dı qerşunan rê hukum keni u açarneni mehkuman ser.

6. Mexluqatê bêgani ki xu bı xu hereket keni.

Efsaneya 125. dı Kur Huseyin Kol mireno. Cenaza ey nani serê tawugi, tawug xu bı xu şino cayo ki nıka definkerdeyo.

7. Şeklê Heywani dı xu nawıtış

Efsaneya 133. dı Siltan Qubeysi xu şeklê teyra sıpi dı nawneno u wexto ki gunekari yeni fireno. Efsaneya 142. Heser Baba şeklê heli dı serê leckeranê ma ra fireno u ceraset dano inan.

8. Weş kerdışê nêweşiyan

Efsaneyê 121. dı Eftuna Sofi Şekeri, 126. dı Ziyaretê Kur Huseyin Koli, 140. Ziyaretê Fetılı, 143. Ziyaretê Kalemini, 146. dı Ziyaretê Kondurmani, 152. dı Ziyaretê Qıl Sur, 158. dı Ziyaretê Şêx Kalenderi ino motif mocneni. Tesirê İnan ra têki nêweşan şifa vineni.

9. Yo kesi ya zi yo komeli halo tehlikeyin u afetan ra xelısnayış

Efsaneyê 120. dı Estuna Sofi Şekeri, 130. dı Mezelê Torsayi, 137. dı Ziyaretê Azi, 142. dı Ziyaretê Heser Babayi, 144. dı Ziyaretê Kalemini, 148. dı Ziyaretê Leckeri, 149. dı Ziyaretê Mehmed Meyrabiyyi u 154. dı Ziyaretê Sofi Şekeri dı ino motif esto.

1.3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni

Baweriya şari gore tayê cayan dı şehidi esti. Şar egleb bı honan, bı şeklo istisnayı dı vinayış, bı keremata weliyan u bı motifê roşn ini cayan kıfş keno u bı kelimeya “şehid” cayanê inan teqdim keno. Xısusiyetê inan zi zey ziyaretan o. Göde zi ino xısus dı hına vano: Anadolu dı mezelanê şehidan zafı ra bı zeman halê tırban giroto u şehidi zi zey weli ameyi hesıbnayış. Ini mezeli bı zeman biyi muqedes i, şar şeklê ziyaretan inan diyar kerdo u zey efsaneyan bı kerematan waştı ki weliti bıdı cı (Göde, 2002: 323).

Şarê Zazayanê Çoligi zaf itibar dano şehidan. Cayê inan zi ziyaret hesıbneni, rituelanê ziyaretan ani ca u cı rê dua keni. Ino qısım dı pancyes hebi efsaneyi esti.

Efsaneya 160. Şehidê Belqıs ser o vaciyeno. Fexran dı yo mêrik şino serê mezêlê Şehid Belkısı bêhurmeti keno. Yo veng u şoq veciyeno, mêrik gineno erd u xu ra şino. Efsaneya 161. Şehidê dewa Şueği(Aricılar) ser a. Dewa Şueği mıntıqayê Sencex dı ya. Uca ra rayir beni. Yo kerra kowena fekê dozer, dozer nêşına. Ramitoğ yeno war, oniyeno ki yo merdım ho binê kerra dı yo. Cızmeyi pay dı yi u silah zi kışta cı dı yo. Vani ino yo şehid o. Dewıcı cı rê ca vırazeni u uca keni ziyaret. Efsaneya 162. u 163. Şehidê Gırdbelek ser vaciyeni. Ino şehid leweyê dewa Kuermon (Yelesen) dı definkerde yo. Efsaneya 162. dı yo çıla asmên ra kowena serê Gırdbeleki u heme ca beno roşn. Efsaneya 163. dı zi zey efsaneya Rustemê Zali vaciyena. Vani yo lecker o, ina welat ra yo. Otır yo merdım ki zaf qewetın o. Hendê gıranê yo merdımı yo kerra depıştên, eştên dur. Yo gurzê ey bı, zaf gırd bı. Efsaneya 164. u 165. Şehidê Gola Beji ser vaciyeni. Ino şehid dewa Arçuk ê qezaya merkezê Çoligi dı yo. Efsaneya 164. gore dewa Arçuk ra yo merdım u Şêx Tahar şini cayê ey. Şêx u şehid uca dı cezm keni. A hel uca ra yo çıla şına serê Şehidê Gomêli. Şêx dewıc ra vano, eke çiyeko tu diyo, heta hot serri çew ra vaci, tı mirenı. O dewıc heşt serri ra pey dewicanê xu ra vano. Efsaneya 165. gore kam qorriyê Şehidê Gola Beji ra dar bıbırno, yo bela yeno sareyê ey ser. Yo dewıc uca ra dar bırneno, a şew ciniya ey lacê xu xenıqnena. Yoyi, dar ra yo gıl bırneno, hınglan serê dar ra koweno, gineno gayê ey rê, ga mirenı. Dew dı yo zi tera inan nêkeno, şino uca dı dar bırneno, gineno erd ro u destê ey şikiyeno. Efsaneya 166. derheqê Şehidê Gomêli dı vaciyena. Ino şehid zi dewa Arçuk dı yo. Dew ra dı teni ino şehid dır raşt yeni. Yo esker bı, tıfingê ey zi dest dı bı. Vani ma tıfing tera bıgiri. Tesel keni nêşkeni tera bıgiri. Kayışê şehidi bırneni, tıfing dest ra koweno. Şehid yo paskul dano inan ro, yoyi çoras roci cıl dı maneno. Efsaneyê 167. Şehidê Heşwareyi ser vaciyena. Ino şehid Fexran(İlıcilar) dı definkerde yo. Vani uca dı yo şehid esto, wextê Herbê Usmaniyan u Rusan dı biyo şehid. Verinan ra yo uca dı rakoweno. O şehid yeno honê ey. Vano “Ez niz sekana tu, ek ez leşa bêsareya”. Ino şekıl cıgiriyo tera u ey wırıznenı. O kes uca dı yo howş vırazeno u keno ziyaret.

Alptekin gore ino motif çimeyanê fekki hem zi çimeyanê nuşteki dı yeno zanayış u edebiyato modern dı zi ca geno. Ino motif egleb wextê fethê dızdan dı yeno mocnayış. Efsaneyan gore İstanbul dı Ulubatlı Hasan, Bağdat dı Genç Osman, Qers dı Celal Baba, Konya dı yo esker, Magosa dı Canbulat Paşa fethê dızan dı bêsare herb kerdi. Motifo esıl qomutan ya zi yo esker herb dı sareyê cı biriyeno, la bêsare herb keno(Alptekin,

2018: 124). Efsaneya Şehidê Heşwareyi ino motif esto, labelê hikayeya şehidi nêyeno zanayış.

Efsaneya 168. Şehid İlyas ser yena vatiş. Cayê Şehid İlyasi Fexran dı Goristanê Alas dı yo. Dew dı yo şino serê mezelê şehidan ra viyeren u beno nêweş. Vani cını perayi ey ser. Şini Seyda Mala Ebdulcelil ra seba şifa dua wazeni. Seyda şino serê mezelan, oniyeno yo mar ho şino. Pancês kilometre taqib keno. Mar ageyreno tera vano, “Agêr şu! Feqihan helqaya zıkır gireda bi, şiy o gınayo pıro. Ino sebeb ra biyo nêweş. Tı heta şiyeri keyeyê xu, beno weş.” Seyda reseno keye, o zi beno weş. O mar şehid İlyas o, xu şeklê mar dı mocnayo. Efsaneya 169. Şehid Karer ser vaciyena. Ino Şehid mıntıqayê Karer dı, nızdê Kuyê Heser Babayi dı yo. Yo bezırgan şino hetê Kareri, keyeyê dostê xu dı beno meyman. Dostê ey kowto cıl, nêweş o. Bezırgan ra meseleyê xu vano. Dostê bezırgan yo quçê kerra vineno. Qul ra oniyeno ki eke yo merdım ho uca dı, cızmeyi pay dı yi u silah zi ver dı yo. Kerrayan wedareno u a gam dı yo pay dano fekê ey ro. Gınen o erd ro, dı roci ra pey milet ey vinena u ana keye. Efsaneya 170. dı Şehid Kurê Hesiran ra behs beno. Kurê Hesiran Gırwas dı yo leweyo berz o. Yo şane uca dı pesê xu meğelneno. Yo aste vineno, vano qey koli yo u geno şeqneno. Uca dı sareyê xu nano ro, oniyeno weta ra yo ho yeno ki kincê sıpi pıradayeyi. Tera vano “Şıma pesi ma ser çarneni tay o, nıka zi asteyanê ma şeqneni. Lez a lınga mı biyar, nu ez çımanê tu vecena.” Şane wirzeno, lezabez uca quç vırazeno u pesê xu geno şino. Şane beno nêweş, dewıcan ra meseleyê xu vano. Dewıcı şini ey asteyi vineni, defin keni u ser dı yo heywan zi bıneni u yeni. Efsaneya 171. Şehidê mezelê Vılık ser yena vatiş. Ino şehid dewa Vılık ê Darahêni dı goristanê dew dı yo. Bınê mezelê dew dı rayir vırazeni. Dewıcı ramitoği ra vani tiya dı mezel esto, bıney dur ra rayir ber. Ramitoğ inan nêkeno u dozer dano pıro. Seni ki dozer berkule finena xu fek nışka ra kowena hewa çend metreyi erziyena dur. Verinan ra yoyi zi uca dı serê hêni dı yo sıpıla diyo, desmac gırotên. Efsaneya 172. Şehidê Tırpon Sıpi(Tırb Sıpi) ser o. Ino şehid dewa Serbon (Dilektepe) ê Boglon ra dı km dur o. Uca dı yo eskero şehid esto. Milet şına ziyaret kena. Fek u çımı yo mêrik beni çot, beni serê Tırpon Sıpi. Yo muyes yena dana çıman ey ro cad beno weş. Vani rocê paşeme nımacê eşayi ra pey yo çıla kowena ta, şına Sarbon dı kowena u dı saeti ra pey reyna a çıla vêşena u şına cayê xu. Şarê o mıntıqa gore a çıla ruhê o şehid o. Efsaneya 173. Şehidê Yekmali ser vaciyena. Cayê Şehidê Yekmali dewa kıhan ê Xelifan ra hiri kilometre dur o. Vani qomutanê Usmaniyan bı. Wextê Herbê Usmaniyan u Rusan dı yo hon vineno. Yo tera vano, “Rusi Qerecehenım

dı yi, heme zi hon dı yi, eskerê xu bıgir u şu.”. Leckeranê xu geno şını heminê Rusan uca dı qır keni. O zi birindar beno u yeno Yekmal dı şehid beno. Efsaneya 174. Şehid Zurav ser yena vatış. Şehid Zurav kışta rayirê Çolig u Kanireş dı yo. Vani wexto ki uca dı rayir vıraşt, des hebi dozeri şıkiyayi. Oniyeni imkan çın o ki rayir vırazi, cayê ey dês keni u rayir biney ca hewılne.

Ma verco vato ki mezelê şehidan zey ziyaretan u şehidi zi zey weliyan hesıbiyeni. Efsaneyi şehidanê Çoligi zi ino xısus mocneno. Kerematê weliyan, şehidan ser zi vaciyeni u motifê ki kerematê weliyan dı viyereni tiya dı zi esti. İnan ra tayi hına yi:

1. Badê merdîşi xu gani nawıtış

Kokê ino motif dı bêmergey esto. Quran dı “Kesi ki rayirê Homayi dı kışiyayi ra mevacên merde yi, ê merde niyi; labelê şıma nêzani.”(Bakara, 2/154). Ina baweri ra bilhesa efsaneyi şehidan wareameyi. Efsaneyanê ma dı şehidi şeklê roşn ya zi çıla, honan dı, ya zi bı gani xu nawneni. Şehidê Belqıs, Şehidê Gola Bej u Şehidê Mezeli Vılık xu gani nawneni. Şehidê Heşwari u Şehidê Kurê Hesiran hon dı xu mocneni. Şehidê Gırdbelek, Şehidê Gola Bej u Şehidê Tırpon Sıpi dı zi motifê roşn esto u ê xu şeklê roşn ya zi çıla dı nawneni.

2. Keso ki beno şahidê keremata yo weliyi, eke vaco felaket yena ey ser a

Ino motif efsaneya 164. dı Şehidê Gola Bej dı viyereni. Uca dı Şehid u Şêx Tahar cezm keni u Hec Selim zi inan vineno. Şêx tera vano eke tı hetani hot serri ino sır çew ra vaci, tı miren.

3. Kesi ki tera inan nêkeni u zarar dani cı rê felaket ardış

Ino motif efsaneyanê şehidan dı zaf viyereni. Kam ki zırar dano cayê inan, cayê inan ra yo çi beno, bêhurmeti keno kerdışê xu ver bı qati yo felaket yena sareyê ey. Efsaneyanê 160, 165, 166, 168, 169, 170, 171 u 174. dı ino motif esto.

Mezelê şehidan ki zerreyê bajaran dı mendi bı qatiyet niyeni wedarnayış. Planê bajar se beno wa bıbo gereka cayê şehidan gore vıraziyo. Kam ki wazeno cayê inan bıbedılno felaketi yeni ey ser. Şıkiyayışê zengeneyan u kepçeyan, qelıbiyayışê kamyonan, karkeri ki serban ra gıneni erd, idarekari ki felç beni heme zerreyê inê motifi dı yeni vatış (Göde, 2012: 323)

Efsaneyê Şehidê dewa Şueği, Şehidê Mezelê dewa Vılık u Şehidê Zurav dı wesayiti tehrib beni u nêeşkeni rayir vırazi. Inay ra cayê rayir yeno hewılınayış.

4. Motifê Roşn

Efsaneya 160, 162, 164 u 172. dı cayê şehid dı, zey çıla ya zi astare roşn aseno. Şehidê Tırpan Sıpi dı bilhesa şewanê paşeme badê nımacê eşayi dı yo çıla kowena ta, çend saeti ra pey heyne şına cayê xu u bena vin.

5. Şeklê Heywani dı Xu nawıtış

Efsaneyê Şehid İlyasi dı ino motif xo mocneno. Şehid şeklê mari dı xu nawneno.

6. Weşkerdişê nêweşiyen

Ino motif efsaneyê Şehid Tırpan Sıpi u Şehid İlyasi dı aseno.

1.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni

Hezret Eli zumayê Hezret Muhamedi u xelifeyê çarın o. Hezret Eli miyanê Bısilmanan dı bı cesaret u cengaweriya xu yeno şımasnayış. Ey, bı ini wesifanê xu İslamiye rê zaf xızmet kerd. Meydananê herbi dı bı astorê xu Dundıl u şımşêrê xu Zulfikar biyo namdar. Her mıntıqayê Anadolu dı Hezret Eli ser o meseleyi yeni vatış. Xaseten cengnameyan dı Hezret Eli serê insanan dı yo, wahirê wesifanê istisnayı yo u qehremanê hemınê Bısilmanan o. Dundıla ey zi wahira halo istisna ya. Zulfikarê ey bı halo istisna taswir beno. Her nuqtaya Anadolu dı Hezret Eli ra alameti esti. İnan ra yoyi efsane yo. Anadolu dı heme her ca dı Hezret Eli u Dundıl sero efsaneyi yeni vatış.

Anadolu dı hema hema her ca dı herında lınga astori ki serê yo kerrı dı ya, şeklê ameyişê Hezret Eli ercınıyayo. Ge ge zi wexto ki Dundıl bı ters ya zi yo ca ra peraya herında lınganê verinan ya zi lınganê peyinan biyo hikaye. Zey Bucakê Divriği, Çermikê Diyarbekiri, Gaziantap, Divriği yê Siwasi, Doğanşar, Hafik, Malatı, Erzingan, Yozgat, Xarpêt, Diyarbekir, Afyon, Niğde, Çıldır, Fethiye, Alanya, Korkuteli, Pulumur, Maçkayê Trabzon u Giresun ciya ciya mıntıqayanê Anadolu dı ma eşkeni ini herından bıvini (Göde, 2002: 268-269).

Çımeyanê tarixi gore ordiyê İslami wextê Hezret Osmani dı ameyo mıntıqayê Çoligi. Efsaneyi ki ma aredayi ra efsaneyê Sıltan Qubeysi gore Ordiyê İslami yeni Kelaya Gêgi geni u dıma yeni Palı dı herb keni. Efsaneya Quçê Pêxamberi gore zi Ordıyê İslam yeni Kelaya Palı, Kelaya Seyar u Kelaya Babiğ geni u ina gêza dı Hezret Eli zi ca geno.

Ino qısım dı heşt hebi efsaneyi ca geni. Efsaneya 175. dı dewa Sayerê Siwun ê Darahêni dı şeklê gew yo ca esto, tera vani Gewa Hezret Eli. Kafiri uca dı doruverê

Hezret Eli geni u yo gew vırazeni. Hezret Eli pê Dundıl xu erzeno weverê dereyi u xelisiyeno. Nika uca ra vani Gewa Hezret Eli, tayi zi tera vani Gola Hezret Eli. Yo çal a u doruverê cı dı kerreyi esti. Efsaneya 176. dı gore Hezret Eli yeno mıntıqayê Kuyê Hesareki. Uca dı paya Dundıl esta. Vani Hezret Eli yeno uca ra oniyeno hetê Suka Merran eke keynayê Armeniyan hê meydan dı kay kenı. Uca ra yo kerraya gırd geno erzeno inan ser. Nika a kerra dı herında engıştanê Hezret Eli belli ya. Efsaneya 177. dı dewa Ruymelean(Çaybaşı) ê Darahêni dı yo kerraya qulkerde esta. Tera vani “Kerraya Dundıl”. Vani sahabeyi yeni uca ra şını Kelaya Seyar geni. Hezret Eli uca dı yo kerra qul keno, Dundılê xu pa besteno u peya şıno herb. Efsaneya 178. dı rayirê Sayer u Kason dı yo kerra esta. Ina kerra ra vani “Kerraya Lınga Beri” Serê kerra dı herında lıngan esta, vani ini herındi lınganê Dundıla Hezret Eli yi. Wexto ki beno vêrsi dur ra şeklê astori veciyeno. Seke fotoğrafê astor o, vani o fotoğrafê Dundılê Hezret Eli yo. Efsaneya 179. gore pey dewa Şenig(Gözer) dı serê yo leweyi dı herında payê Dundıla Hezret Eli esta. Yo nuqta zi Simsor dı ya. Vani Dundılê Hezret Eli hend derg bi ki yo lınga xu Simsor dı naya ro, a bin zi leweyê Şenig dı naya ro. Nika serê kerran dı herında lınga Dundıl belli yo. Efsaneya 180. dı serê rayirê Zımag u Wışkala dı yo kerre esto. Ino kerre dı yo qul esta, zey herında payê her ya zi astor a. Vani ina qul herında payê Dundıla Hezret Eli ya. Efsaneya 181. dı verê dewa Melekun ê Darahêni dı yo kerreyo xışn esto. Vani Hezret Eli u keynayê qırali serê Kela Seyar dı qenc kay kerdo u ino kerre zi qencê inan a. Efsaneya 182. dı mabeynê dewa Şelaheydo ê Darahêni u dewa Horsel ê Hêni dı yo kerreyo xışn esto. Vani ino kerre şeylê Hezret Eli ya.

1.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki yi

1.4.1.Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Gıroto

1.4.1.1 Heyduti Sosyali

Tarix dı zafinê komelan dı qehramanê şari esti ki vera statuko, zulm u nêheqey serewedarito. Ini qehremani wextê xu dı miyanê şari dı biyi bıqıymet. Cuwa pey vir u vatışanê şari dı ca gırot u bı zeman biyi efsane. Ini qehremani hema hema her komel dı ameyi vinayış u miyanê şari dı biyi pil. Wexto ki otorite biyo zeif xu nawıto u vera kesane ki şar rê zulm kenı mucadele kerdo. Komelê binan dı Robin Hood (İngiltera), William Tell (İsviçra), Gregorio Cortez (Meksika), Jesse James (ABD); kulturê Tırkan dı zi Koroğlu, Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal, Çakıcı Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe qehramananê şari ra tor zêd yeni zanayış (Gacar, 2019: 302).

Eşqıyayi ser o şeklê pozitif u negatifi dı hebi hawayê oniyayişi esti. Hawayê oniyayişo verin gore eşqıyayi, seba şari hereketê xuvereştış u hereketêko pil o. Hawayê oniyayişo bin gore zi eşqıyayi, verba qontrolê dewlet kesi ya zi komi ki xuver hereket keni u zırar dani şar (Gacar, 2019: 303; Gözütok, 2011: 50).

Hobsbawn mefhumê “heyduto sosyal” erzeno orte u inê mefhumî hına terif keno: Dızdo ki dızdiya yo mutemeti keno ra heta asiyê organizekerdeyi u komanê gerilayi ki hetê idarekaran ra bı nameyê heydut yeni wesıfnayış, kesi ki bı zor şelêneni u azayê yo grubi qanunan gore eşqıya yi. Eşqıyayi yo sarewedartışo komelki u hediseyê protesto yo. Otoriteya dewlet u miranê feodal gore eşqıyayo sosyal sucdar hesıbiyeno u esilê xu dewico ki kowto teberê qanun dı yo. Şar gore o qehreman o, hetê inan ra yo, heyfgêr o, verba bêdaleti qewge keno u belka yo serwer o ki azadiya inan dano cı (Hobsbawn, 1995: 10-11).

Çolig dı zi zey Yado, Qasê Kosi, Keloğlı u Em Heyd kesi efsanewi ya zi qehremani şari esti. İfadeyanê corinan gore ma eşkeni vaci Yado, Qasê Kosi u Keloğlı heyduti sosyal i. Ini kesi qanun gore heydut i, labelê şari gore qehreman i. Virameyişê şari dı cayo muhim giroti. Zey efsane, deyir ueb. vatışanê şari dı nameyê inan viyereni. Miyanê şari dı inan rê hurmet esto u hema zi virameyişê inan gani yi. Em Heyd ser o ma nêşkeni ino terif bıker. Mucadeleyê ey egleb şexsi bı. Labelê o zi bı cesaret u mucadeleyê xu biyo efsane u virameyişê şari dı ca giroto. Ino qısım dı ma çar hebi efsaneyi aredayi.

Efsaneya 183. dı Em Heyd ser o. Em Heyd (Ömer Becerikli) dewa Vazenan ê Darahêni ra yo. Hediseyanê Şêx Said dı ca geno. Eskeri yeni dı bırayê ey kışeni. O zi çend hebi eskeran kışeno u beno mehkum kuyan ra geyreno. Badê cu teslim beno, cezaya hepis dani cı. Wexto ki hepisxane ra veciyeno yatağa xu nêbeno, embazan xu ra vano ez çend hebi bînamusan kışeno tepiya yeno. Şıno epey wext niyeno, yo mude ra pey reyna koweno hepisxane. Embazê ey bı meraq vani “ Tu va ez çend tenan kışeno yeno, tı çıra zaf mend?”. Vano “ Ez şıyo mı bînamusi kışti nêkışti nêqedyayi, ê ma zi biyi nênamus.”. Em Heyd şêşt u çar tenan kışeno. Se serr emir keno u Muş dı şıno rehmet. Em Heyd dewanê Darahêni u Boglon dı namdar bı, hema zi bı qısey xu “ Ez şıyo teber bînamusan bıkişı, heme kes biyo bînamus, pê kıştiş nêqediyeni.” yad beno.

Efsaneya 184. dı meseleya Kel Oğlı vaciyena. Esilê nameyê ey Ehmed o, ağayê dewa Fatrakom o. Şewa Serrnewe dı mirê Palıyi İsmail Begi kışeno u şıno ku. Fermanê

ey veciyeno. Eskeri yeni Fatrakom dı zaf tenan alıqneni. Ehmed Ağa beno mehkum. Qeydan dı şeklê Keloğlı viyeren. Kuyan Siwun, Palı u Qerebegan ra geyreno. Çı wext, seni merdo belli niyo. Vani teslim nêbiyo, heta extiyariya xu dı zi kuyan dı geyrayo u kuyan dı merdo.

Keloğlı, yo şexıso efsanewi yo. Hediseyê ey peyniya serranê 1700'ın ameyo meydan. Virameyişê ey biyi zeif, labelê ey ser hema zi meseleyi yeni vatış. Kami gore pehliwan o, kami gore qehreman o, kami gore zi Keloğlan ê estanikan o. Kam vano idam biyo, kam zi vano kuyan dı emirê xu kerdo tamam. Nıka Çolig dı, Xarpêt dı, Diyaberkir dı, Adana dı tornê ey esti, herkes derheqê ey dı ciya ciya çi vano.

Efsaneya 185. meseleya Qas Kosi yena vatış. Qas Kosi Herbê Dınyaya Yoyın dı serwanê milisan bı u Şêx Şerif het dı vera Rusan herb kerdo. Hediseyê Şêx Said ra pey bırayê Şêx Saidi Şêx Ebdurrahim teslim nêbı u kuyan dı pa eskeranê xu geyreyên. Eskeriya zi ey dıma bı, taqib kerdên. Astorê Şêx Ebdurrahim beni keyeyê Qas Kosi emanet keni u dıma gerreyê ey keni. Xeber geno ki şikayet biyo u esker ho ey dıma yo. Qas Kosi pa cini u qıcanê xu remeno, şını ku. Badê cu koweno miyanê eskeranê Şêx Ebdurahimi u inan het dı mucadele keno u uca dı beno namdar. Miralay Eli Heyder ra cayê inan vani. Inay ser yeno dewa Melekan koşka Xelil ağayi vêşneno u inan ra heşt tenan kışeno. Esker badê cu cayê inan tesbit keno, ciniya ey kışeno u ey zi derbest keno. Miralay Eli Heyder wazeno ki miyanê şari dı şerefê ey bışikno. Inay ra çoras roci dew dew ey çarneno, işkence keno cı u tera vano “ Qaso eman bıwaz!”. O zi vano “ Heydo, ez comêrd o, eman nêwazeno.” Eli Heyder bıhêrs vano “ Tı qey mı ra nêvani Eli Heyder Beg, mı ra vac Eli Heyder Beg u eman bıwaz ez tu ef bıkeri.”. Qas Kosi vano “ Eke tı mı ra vaci Qasım Ağa, ez zi tu ra vano Eli Heyder Beg”. Eman nêwazeno. Badê cu hukmat ey ef keno, labelê Eli Heyder bı işkence ey kışeno.

Qas Kosi mıntıqayê Siwun, Qerebegan, dewanê Palı u dewanê Hêniyi dı zaf namdar bı. Zaf tenan nameyê ey nayo qıcanê xu ra. Cewabo ki dayo Eli Heyderi hema zi vaciyeno. Mucadeleyê ey teyna verba dewlet nê bı, verba ağayan u milisan dı zi mucadele kerd.

Efsaneya 186. meseleya Yadoyi ser o. Yado ya zi Yadê Mehmudê Ebasi esilê xu dewa Darahêni Şın ra yo. Kam gore qaçaxê eskeri bı, kam gore cendermeyan dır dano pêro u ey ra şıyo ku u biyo mehkum. Yado kuyan dı bı serran geyreyo, hediseyanê Şêx Said dı ca giroto u eskeran dır kowt pê. Mucadeyê Yadoyi dı ciniya ey Telli Xanım zi ca

gena. Ya zi zey camêrdan kincan dana xu ra, Yado het dı bê ters mucadele kena u kuyan dı kişiyena. Yado zi Telli Xanım ra dıma kişiyeno. Yadin bı cesaret, cıhati u camêrdê xu kuyanê Çoligi dı bı namdar. Şarê Çoligi tera zaf heskerdên, inan çım dı Yado yo qehreman bı. Inay ra şarê Çoligi zaf wesîfı u nameyi dayi cı.

Ehmedê Dırîhi wesîf u nameyanê Yadoyi hına izah keno: “*Yadînî tarîxê kurdan de bi qehremanîya xo ca girewto. Yado miyanê şari dı bı ini nameyan ya zi wesîfan ameyo şınaşnayis. Yadîn, mîyanê şarî de, kitabın de, kilamanê dengbêjan de bi kirdkî (zazakî), kurmanckî û tirkî bi zaf nameyan şinasîyêno (nas beno). Nameyê eyê ke mi tesbît kerdê, nê yê: Bingöllü Yado, Uzun Boylu Yado, Yad, Yade Began, Yade Ewasî, Yade Mehmudê Ebasî, Yadîn, Yadîn Axa, Yadîn Paşa, Yado, Yado Axa, Yado Paşa, Yadoyê Dimilî, Yadoyê Navdar, Yahaza, Zaza Yado*” (Dirîhî, 2010: 26)

Yo komel yo kesi ra hesbikero virameyişê ey gani depişeno. Inay ra zaf cayanê Çoligi dı Yado ra xatırayi esti u bı nameyê ey yeni zanayış. Dırîhi ino xısus dı hına vano: “*Ez bi zanayîşê xo eşkena vajî ke hetanî ewro, tarîxê kurdan de çi kesî hendê ey nameyê xo nêdayo welatê ma. Banê Yadîn Paşayî, Cawo ke Yadi teyare vista, Çirê Yadi/Kaniya Yado, Gemê Yadi, Gomê Yadi, Hokê/Wekê Yadi, Newala Yadi, Mezêl Cîne Yadi, Qulê Yadi, Warê Yadi, Xirbê Yadi...*” (Dirîhi, 2010: 27)

Nameyê Yadoyi nika tayê faaliyetın ya zi propagandaya siyasiyan dı şıxuliyeno. Labelê Yado xaseten yo fıkır ya zi yo dahwa ser nêkewt ku. Vatoğanê ma zi ino xısus izah kerdo. Elaltuntaş u Karaca meqaleya xu dı ino xısus dı hına melumat dayo: Yado seba siyasetê dewletê newe ra kowt miyanê hereketê sarewedartış. Labelê Yado direkt verba dewlet mucadele nêkerdo. O verba despotiyê meheli vınderto. Heto bin ra zi Yado verba ağıyê ki teda keni şar rê mucadele kerdo. Ino sebeb ra ma nêşkeni vaci Yado seba dewletê bînazami ya zi nizamo bê dewlet mucadele kerdo. Waştışê ey şarê xu rê zordarey ra dur, yo heyato bîdalet temin kerdış o (Elantuntaş&Karaca, 2021: 54-55).

1.4.1.2. Efsaneyi Şexîsanê Binan

Verco mıntıqayê Çoligi dı têki şexîsî cuyayî ki zey qewet, cihatey, aqıl ueb. bı tayê wesîfanê xu şınasiyayî u meselayê inan hema zi vaciyenî. Ekseriyetê inan bı leqmatık u efsaneya xu yeni virameyiş. Ino qısım dı heşt hebi efsaneyi ca genî. Efsaneyi 187,188 u 189. Evdalonıcan ser o vaciyenî. Evdalo Darahênî dı yo dew a. Vani Evdalonıcı verini zaf bıqewet bi. Efsaneya 187. dı Evdalonıcı yo qıl dı vay vecenî, raştê

yo kerri yeni nêşkeni veci. Vani ancax datê ma bîşko ino kerreyi bîşeqno u vay veco. C1 rê hot hebi patilayan poceni(yo patila hendê hiri çar hebi nan a). Datê inan patilayanê xu weno, o kerre şeqneno u vay vîrazeno. Ina vay hema zi esta. Efsaneya 188. dı yo Evdalonic şino esker. Qomutan yo golaşgir ano Evdalonic dır golaş keno. Evdalonic o golaşgir nano hewa erzeno. Qomutan hayret dı maneno, vano tu seni yo antreman kerdo ki hend bîqewet i. Evdalonic vano, ez antrenman ra çık nêzano, wexto ki şiyen dewari, mı herında kerra gewe kaş kerdên eştên dewari ser. Efsaneya 189. gore mêrîko Evdalonic dewa Rızo ra yo berda velgi nano serê kıftanê xu ano dewa Fatrakom(benate dı nızdiya 20 km rayir esto), uca dı zi yo loğ esta ki çew nêşkeno hewa nano. Evdalonic a loğ zi hewa nano, erzeno serê berd. Ino merdım teyna arrsiya ari nani hewa(vani panc sey kilo esta). Efsaneya 190. gore dewa Şabon bı nameyê Gelt yo merdimo bîqewet biyo. Muş ra yo pehliwan yeno. Çoligi dı miyaneyê hemın roneno. Veng dani Gelt. Gelt o pehliwani keno berz u roneno u paya xu nano serê miyanê ey. Wali seba heywananê ey sol dano cı. Vani belka a sol panc sey kilo biya. Çıwalê sol erzeno serê kıftanê xu şino dewa xu. Efsaneya 191. Gılgıloğlı ser o vaciyena. Yo dewic zerreyê hêgayê gılgılı dı yo gerguş vineno u beno mıqat keno. Nameyê xu zi hêgayê gılgıl ra geno, tera vani Gılgıloğlı. Vatên hend bîqewet bı, arrsiyê ari bestên lınganê xu şiyên herb u dayên dêsi banan ro u bani war şiyên. Efsaneya 192. gore yo heş cityerê ağayı keno bîrindar. Ağa xeber şıraweno Hesê Wıson rê. Hes Wıson u heş gulaş keni. Hes Wıson heş kışeno u heyfê ağayı geno. Efsaneya 193. dı bı nameyê Hıng u Wasi dı hebi bırayi biyi. Ini wırdi zaf cihat bi, zaf bîqewet bi. Her roc cayêk ra yo bız tırawetên u werdên. Yo roc dest veng yeni u bıza dadiya xu weni. Dadiya inan kıfş kena ki yo bız kemiyaya. Vani şıt eyni şıt o, new çı des çı. Ino vateyê inan dewa Gewil dı zey idyomi hema zi vaciyeno. Efsaneya 194. Pırık Seyf ser o vaciyena. Pırık Seyf kalıkê eşıra Seyfanıcan o u merdimo bıaqıl u cihat o. O wext mıntıqayê Seyfan dı Ecemi biyi. Pırık Seyf pê aqıl u cihatê xu Eceman uca ra fetılreno.

1.4.2. Binayi Tarixi

Mıntıqayê Çoligi dı zaf medeniyetan hukum kerdo. Labelê inan ra tay eseri tarixi mendi. Ini eseran ser o Çolig dı têki efsaneyi vaciyeni. Ino qısım dı hiri hebi efsaneyi esti. Efsaneya 195. meseleya Dıza Keynaya Qırali u Dıza Lacê Qırali ser o vaciyena. Efsane gore keynaya qırali u lacê qırali aşiqê yobinan bi. Benatayê wırdi kelayan dı mesafe zaf o. Lac u keyna bınê erdi ra yo tunel vırazeni u şını yobinan vineni. Rocêk

tunel gınena pıro, wırdi piya bın dı maneni u mıreni. Efsaneya 196. dı meseleya Kelaya Şewatari yena vatış. Ina kela ra bı nameyo resmi vani “Kelaya Sebetias”. Labelê ina kela miyanê şarê Çoligi dı bı nameyanê Kelaya Şewatari, Dıza lacê Qırali yena zanayış. Kelaya Şewatari Darahêni dı naverê Çemê Muradi dı ya. Kelaya Keyna zi weverê Darahêni dı ya. Ina efsane gore zerra lacê Kelaya Şewatari kowena prenses. Her şew nışeno yo gamêş şıno hetê keyna u yeno. Rocêk çend embazi laci yo qamış meqata gomêş rê kenî war. Lac reyna şew nışeno gamêş şıno hetê keyna. Awa Muradi zaf a, gamêş aw geno u ro dı şıno. Lac zi xeniqiyeno. Inay ra a kela ra vani Kelaya Şewatari. Efsaneya 197. Koşka Madeni ser o yena vatış. Koşka Madeni dewa Ownik ê Darahêni dı ya. Efsane gore wextê Bizansi dı lacê qırali aşiqê keynaya qıralê Palıyi beno. Yo koşk vırazeno u keno berz ki Kelaya Palıyi tera biaso u waştıya xu bıvino. Koşk zaf keno berz, keyna tera nêasena u o mıreno.

1.4.3. Efsaneyi Xıznayan

Çolig dı xıznayan ser o zaf efsaneyi vaciyeni. Ini vatışan dı zey sêhr tayê halo istisnayı esti. Eğleb ini xıznayi sêhrin u şifreyin i. Kam ini sêhr u şifreyan safi bıkeroy eşkeno a xızna bıgeroy.

Efsaneya 198. Xıznaya Quç Kun ser vaciyena. Vani wextê tehcir dı Armeniyan zey zerd, sêm ueb. hotay hebi barê dewa madeno bıqıymet uca dı defin kerdo. 199. gore bınê Kelaya Keyna dı yo xızna esta. Mangaya yo gawan verê Kelaya Keyna dı bena vin. Gawan rêça manga taqib keno, verê kela dı yo qul vineno. Şıno zerre dı yo xıznaya gırd vineno ki her çi tede esto. Goreyê xu çi geno, şıno ki qul giriyaya. Zerdan nano ro qul abena. Ino qeyde sekeno nêkeno nêeşkeno çik bero teber. Dewicanê xu ra vano, yeni qul biya vin. Heta şew uca keneni. Sıba yeni ki uca heyne biyo zey ver. Çend hew ino qeyde keneni u kendışê inan xuver debeno. Peyni dı hêviya xu fineni u caverdeni şini. Efsaneya 200. gore Dıza Keyna dı yo wadeyê xızna esto, kamcin heywan şiyero uca dı a xızna bıvino beno belek. Efsaneya 201. dı yo mêrik şıno Kuyê Şerevdin dı beno meymanê yo şane yi. Şane cı rê şıt ikram keno u rakoweno. A hel yo muyes zerreya zıncê şane ra veciyena, şına zerreyê zeli, uca ra zi veciyena şına serê yo quç dı bena vin. Şanê zi a hel yo hono weş vineno. Şane wirzeno honê xu vano. Mêrik fehmi keno, bena şew yeno bınê quç dı yo xızna vineno u geno şıno. Efsaneya 202. dı Tahirê Tayro seba vıraştışê bani erd keneno u yo xızna vineno. Yo Armeni ano, zerdan helneni. Ino Armeni tera cayê yo xızna vano. Labelê ina xızna sêhrin a, nêasena. Eke ina xızna ser

ewlad u dadiya xu zina bikeri sêhr xeripiyeno u cayê xızna xu belli keno. Tahirê Tayro yo manga u yo viştıra ki aye ra biyo ano o mıntıqa dı gayi dano. Sêhr xeripiyeno uca dı yo lênê zerdan vineno u beno zengin.

1.4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi

Çolig dı tayê cayi esti ki bı çeşid sebeban terk biyi ya zi helaq biyi. Herında ini cayan belli ya, labelê ini cayan dı kam cuyayo, ini cayi çı wext u seni terk biyi ya zi helaq biyi qeti nêyo. Miyanê Şari dı ini cayan ser o wextê kalıkan ra efsaneyi yeni vatış.

Ino qısım dı panc hebi efsaneyi ca geni. Efsaneya 203. gore benateyê dewanê Darahêni ra Armaşin(Güvercin meyrası) u Mezraya Solaxan (Bayırlı) dı yo dew biya. Ina dew dı çoras heb keyeyi biyi. Yo del leyiri ardi. Dew dı çew nan nêdayo cı. Del u leyiri xu piya gesver mîreni. Homa Teâla ina dew helaq keno. Pa insanan u heywanan dew erd ro şına war. Efsaneya 204. dı dewa Kexmut ser o vaciyena. Dewa Kexmut, Boglon dı yo dewa Armeniyan bi. Wesar yeno, yo pising leyiranê xu kena xu fek u bena cayê dewa nıkayin dı ronena. Armeniye ina mesele pilê xu ra vani. Zonayeyê Armeniyan vano dew terk bikerên, yo felaket yena ma ser. Serê sıbayi hezaz qılayeno, dew bînê herr dı manena. Kesi ki vateyê zonayeyê xu keni xelîsiyeni, ê bini piro mîreni. Efsaneya 205. dewa Qırqulaq ser a. Hetê Palıyî ra yo dew yena o mıntıqa dı ca dana xu. Nêweşiya goşrap(qabaqulaq) kowena miyanê dew. Pêro nêweş koweni, goşi inan maseni u mîreni. Hemînê dew leweyê Kuermôn (Yelesen) dı defin keni. Inay ra a dew ra vani Qırqulaq. Efsaneya 206. dewa Xıraba ser a. Xıraba zerreyê Şîrnan (Sudûğünü) dı yo mıntıqa ya. Vanî xışt(yo nêweşi) kowta miyanê dew. Bê dı tenan pêro merdî. Çew nêzano ini kami u kamci qebile ra yi u çı wext merdî. La mezelanê inan ra belli yo ki Bısilman i. Efsaneya 207. derheqê Kiy Bela dı vaciyena. Kiy Bela yo het dı yeno menaya maya herr (bı Tırki toprak ana), heto bin ra zi yeno menaya “bajarê bînê erdî”. Yo tofan beno. Asmên ra adır vareno, her çi vêşneno. İnsan her gani ra yo cıt geno u şino şikefta Kiy Bela. Uca dı yo awa pil veciyena, a aw ra maseyi werdên u pê cuyayni. Hiri aşmî cuwa pey hende qama yo holyer vor varaya. Dıma hiri aşmî varan vareno u dınya bînê aw dı mend. Hiri aşman ra pey zi aw anciya, asmên abıya, tic veciya u insani pa ganiyanê binan kowt teber u dınya ra biyi vıla. Efsaneya 208. derheqê Mezelê Doqan dı vaciyena. Mezelê Doqan wareyê dewa Azizan ê Kanireş dı yo. Miyanê mezelan dı yo rayir esto. Uca dı, dı keyeyê koçeran cuyeni. Vani kutıki yobinan geni. Semedê kutıkan ini wırdi keyeyi yobinan kışeni, inan ra çew nêmendo. Nameyê kutıko ki biyo sebebê

qewği “Doeq” o. Inay ra vani Mezelê Doqan. Çew nêzano ini koçeri kam i, ina mesele çî wext biya.

1.4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi

Tarix dî têkî hediseyi esti ki virê şari ra nêşini. Ini hediseyan ser zaf çî vaciyeni u fek bî fek vîla benî. Herînda ini hediseyan, vatîşî hediseyan virê şari dî cayeko muhim geni. Ino qîsîm dî zî çend hebi efsaneyi esti ki virê şari dî hema zî gani yî.

Efsaneya 209. hududê Palî u Lîceyi ser vaciyeno. O wext dewê mîntiqayê Siwun besteyê Palî biyî. Siwun Palîyi ra zaf dur o, Hêni u Lîce ra zî nîzdi yo. Erdê Palîyican zaf bî, hududê Palîyi zî nîzdiyê Lîce dî yo. Çîra hîna yo? Vani Palîyican u Lîceyican semedê hudud yobinan ra zaf tenî kîştî. Mirê Palîyi u mirê Lîceyi seba omîşî yenî pêhet. Vani ma yo wer poci wenîş astoranê xu, kamca dî werê ma bî serdîn ma vîndenî. Eke ma nêresayî pê, ma orteyê xu kenî hudud. Mirê Lîceyi pilaw vîrazeno, dekeno zerreyê yo xîl u wenîşeno astorê xu koweno rayîr. Mirê Palîyi zî somîr poceno u dekeno zerreyê kuya qîrîkî u koweno rayîr, yeno nîzmiyê Lîceyi dî rastê mirê Lîceyi yeno. Oniyenî eke hema zî somîr germîna. Uca kenî hudut. Vani inay ra erdê Palîyi zaf o. Efsaneya 210. dî lecê Zazayan u Kurmancan yeno vatîş. Mîntiqayê beldeya Gîrvasî dî Zazayî u Kurmancî semedê heywanan lec kenî. Qewğê beno gîrd. Hetê Xînis ra Kurmancî, Sêwregî ra zî Zazayî yenî ardîm. Badê cu pê yenî u mirî Kurmancan u mirî Zazayan Kanîreş dî nanê omîş dî yenî yo ca u benateyê xu dî werî vîrazenî. Derheqê ino lec dî miyanê Zazayanê Boglonî dî ini wîrdî hediseyi hema zî vaciyenî: Yo hedise dî vanî nanê omîş dî Zazayan ra yoyî gîştî xu eşî adîr u pê ciğarayê yo begê Kurmancan tafîna. Hediseyo bin dî Kurmancan vato, şîma ra ini namdar Remo u Omo kam î? Şîma veng dayên cî; vatên Remo, Omo! Ma zî tersayên u remayên. Uca dî Zazayî huyenî. Tî nêvani kî wexto kî Kurmancî ramîtên cî, Zazayan vatên omey! Wexto kî Zazayan tîfîng pa nayenî Kurmancî tepîya şîyenî. Ina hew Zazayan vatên remayî, remayî... Kurmancan zî vatên qey Remo u Omo dî hebi qehreman î u ameyî ardîm. Efsaneya 211. dî hediseyê Quça Merga Menc ser o. Quça Merga Menc beldeya Germaw (Ilîcalar Beldesî) dî ya. Vani yo keynaya Armenîyan bena Bîsîlman. Babîyê keyna aye kîşeno u kerrayan erzeno ser, keno yo quç. Dur ra yo şane zî inan vînenî. Cuwa pey botan keno Bîsîlmanan. Vano Bîsîlmanan keynaya mî remnaya. Armenî yenî yoca, vanî ma Bîsîlmanan dew ra bîker teber. A hel şane yeno, çîyo kî diyo vano. Babîyê keyna remeno. Cayê keyna kenî ziyaret. Kam kî yo waştayê yî bibo, niyetê xu ardên yo kerra nayên ser. Kam zî nahlet

kerdên Armeniyan u yo kerra eştên a quç ser. Ino şekıl kerrayı eşti piser yo quç viraziyaya. Efsaneyaya 212. wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı yo hedise ra behs beno. Verco mıntıqayê Çoligi dı Armeni u Bısilmani piya weri u weşi dı cuyayên. Badê cu Herbê Dınyaya Yoyın ame meydan. Rusi yo het ra heta dewa Armelu (Elmalı) ameyi u heto bin ra zi heta Raştêyê Şerefi ameyi. Armeniyan zi zafın ra hetê Rusan giroto u zaf zırar dayo Bısilmanan. Armeni şını yo dew, dewıcan dekeni zerreyê banan u vêşneni. Armeniyan ra dı teni bi, verco xızmkarê yo Bısilmani bi. Eqrebayi ey keyeyi zerreyê yo celi dı nımneni u inan xelısneni.

1.5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni

1.5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni

Benateyê insan u cayê ronıştışê xu bı zeman yo eleqeyo hisi yeno meydan. Ini cayi cı rê beni welat. İnsan qayilo ki mena bıdo her cayê welatê xu. Hedise u virameyişanê xu ra bı hereket mena dano cı. Efsaneyi ki cayê ikametgahan seri zi eğleb ino qeyde yeni wareameyiş. Ino qısım dı hot hebi efsaneyi esti.

Efsaneyaya 213. gore dewa Dirı Armeniyan ra menda. Ina dew nıka besteyê Gırvas a. Dirı ibadetxaneyê Armeniyan o. Direy dı pilê Armeniyan ronıştên. Serr dı yo hew teber ra Armeni ameyni, uca dı ritueli xu ardên ca. Vatên ware ra pê boriyan şıt ardên zerreyê dirı. Efsaneyaya 214. dewa Gaweron ser ra vaciyena. Nameyê Gaweron ser, dı hebi efsaneyi vaciyeni. Efsaneyaya yoyın gore pili eşıra Kejon mal u mılkkê xu bar keni u dew ra weneni. Vani wexto ki mal mılkkê xu bar keni yo ga zêd maneno u pê nêkeni. Gayi sare birneni, weni u şını. Inay ra a dew ra vani Gaweron. Efsaneyaya dıyın gore zi dewanê binan ra yo ga yeno zerreyê baxçeyê inan u zırar dano cı. Ini zi gayi sare birneni u weni. Inay ra dewanê binan name nayo pa “Gaweron”. Efsaneyaya 215. gore yo pising şına serê locın, zimbêlanê xu estirena u çik vana. Yo Kasonıc vano, ina pising vana eke şıma tiya ra nê şiyeri Ellah Teala şıma helaq keno. Vani ino sebeb ra Kasonıcı uca ra bar keni, yeni cayo nıkayinê xu. Efsaneyaya 216. dewa Muradan ser o vaciyena. Vani kalikê Muradanıcan Murad yeno cayê dew dı erd keneno u a herr reyna dekeno zerreyê çal. Çal nêdebena. Vano tiya dı insani beni zaf, la rızqê inan tay o. Murad uca dı mendo u nameyê xu nayo ina dew ra. Efsaneyaya 217. dı yo keli şıno binê ğabi u weta yeno ki erdişê ey hi ya. O ğab birneni heta dewa nıkayin u çımeyê aw vineni. Uca dı dewa Rızorroneni. Efsaneyaya 218. dewa Xelifan ser o vaciyena. Pirikê Xelifanıcan Heci Xelife seyid o, Beğdad ra ameyo. Çuwaya xu dano qıcanê xu u wesiyet keno. Vano ina çuwa kam ca

dı erd dı şiyero war, şıma uca awan keni. Qıci ey yeni cayo nıkayin dı çuwa erzeni erd, çuwa şına war. Uca keni dewa xu u nameyê Xelifan nani pa. Çuwa zi bena yaşıl, bena dara valêr. Efsaneya 219. Eşıra Tawzi ser yena vatış. Efsaneya gore kalıki Tavican seyidi yi u Moğolan ver Basra ra remeni, yeni yo mudet Kulp dı vındeni. Uca ra zi yeni mıntıqayê Tavzi dı roneni. Mirê o mıntıqa pa merdımânê xu yeno beno meymanê inan. Xanıma Şêx Zerraqi bê adır serê toq dı inan rê nan pocena. Mir u merdımı xu nanê xu weni u o mıntıqa Şêx Zerraqi rê hibe keni. Efsaneya 220. Taxa Simoni ser vaciyena. Vani Simon yo Armeni bı u braqıl bı. Keynayanê xu dano lacanê began u keynayanê began zi lacanê xu rê geno u pêronê mıntıqa keno binê destê xu. Her yo goşeyê Çoligi dı lacanê xu, tornanê xu, xalanê xu, vıstoreyê xu rê dew ronayo. Taxa nıkayin ê Simoni dı zi lacanê xu rê yo dew ronayo.

1.5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni

Yo ca, ku, kerre, dere, çem ueb. hema her çi ser o efsaneyi yeni vatış. Bı ini efsaneyan vırameyişi gani maneni u ini cayi qıymet geni. Ino qısım dı şıyes hebi efsaneyi esti.

Efsaneya 221. dı Banê Koroğlı ser vaciyena. Kuyanê Çoligi dı zey kela yo ban esto. Vani ino banê Koroğlı yo. Koroğlı ku dı banê xu vırazeno u zımıstan dı ku dı maneno. Vor zaf varena, beno puk, fırtına yeno. Kuyi veng dani, orreni, qêreni hal zaf beno xırab. Koroğlı hin zano ki mıreno yo not nuseno. Vano ez nê gestver merda nê zi teyşaney ver merdo. Ez orri u qêriye kuyan ver merdo.

Ina efsane zaf cayanê Çoligi dı vaciyena. Alptekin ino xısus hına izah keno: Efsaneyanê Çoligi ki kuyan ser yeni vatış dı baweriya “binê erd ra vengê xofin yeni” esta. Zaf teni vor, serd u zımıstan ra nê merdi, bı ini vengan tersayi merdi. Diyarbekir, Elaziz u Erzırom dı ino hal çın o. Ino xısus ma eşkeni bı erdlerzanê gırdan ki tiya dı wareameyi izah bıkeri (Alptekin, 1993a: 762).

Efsaneya 222. dı Cey Zeyn Şirini ser vaciyena. Voni Zeyn Şirini wareyê Kuertev ra viyertên. Zaf vêşan bı, hin nêşka gam bierzo u ronışt. Ey dı zerdi biyi. Ini zerdan keno xu dest, vano “ Şıma nê weriyeni ez şıma bıweri, nê zi quçıyeni ez şıma bıquçi.”. Zerdan erzeno u uca dı mıreno. Efsaneya 223. Dereyê Sallani ser o vaciyena. Dereyê Sallani Darahêni dı yo. Uca heywanê kuyi biyi. Milet tersê xu ver hêgayê xu nêramıtên, keyberê xu aw nêdayêni. Yo şair şıno uca dı bı şiir derdê xu vano. Heşi zi goştari keni u

xu miyan dı vani ki insan tersê xu ra dani ma ro. Qerar geni hin teda nêkeni insanan. Însani zi qerar geni hin mudaxele nêkeni heşan rê. Benateyê xu dı omîş vîrazeni u nameyê dereyi zi bedılneni keni “Dereyê Omîşî”. Efsaneyâ 224. gore Darahêni dı yo dere esto, tera vani Dereyê Qul. Vercu uca ra kam bîviyertên şeklê pîsing ya zi insan dı ğul(bı Tırki Gulyabani) diyêni. Ğul zey şeytan çiyêko xeyali yo. Şeklê xu bedılnayni u insan tera xof kerdên. Bı zeman Dereyê Ğul biyo Dereyê Qul. Efsaneyâ 225. Dêw Zir ser vaciyena. Dêw Zir benateyê Kawar u Lıceyi dı, yo ku yo. Yo dêw bînê ku dı şikeft vîraşt u uca dı cuyeni. Herb veciyeno, dêw şino zerreyê kuyi. Yeni uca hisar keni u uca geni. O dêw zi zerre dı maneno. Efsaneyâ 226. Gola Şekeran ser vaciyena. Gola Şekeran cayê Sofî Şekeri yo, nameyê xu ey ra geno. Yo daristano gîrd o. Ino ca muqedes hesibiyeno. Vani uca dı merdım niyeno kıştış. Adır eşto nêvêşayo, ğızali nêşkayi uca dı daran bıbırni. Efsaneyâ 227. Kafır Dere ser yena vatış. Kafır Dere mabeyn dewanê Qejac u Kuertev ra yeno, deştâ Çoligi dı awa Qedran u awa Sağyer dır kowen têmiyan. Laser yeno yo qıc aw dı şino. Dadiya qıcı bermena figan kena, dereyi ra vana “Kafır tu qıcı mı berd”. Uca ra pey inê dereyi ra vani “Kafır Dere”. Efsaneyâ 228. Kurê Hesiran ser vaciyena. Kurê Hesiran bajarekê Gırvas dı, serê Kuyê Şerevdin dı yo leweyo berz o. Kurê Hesiran ra bı Tırki vani Esir Tepesi. Wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı Rusi yo alaya leckeranê ma esir geni u bê dı tenan heme leckeranê ma şehid keni. Efsaneyâ 229. Kuyo Sıpi ser yena vatış. Kuyo Sıpi benatê Darahêni, Palı u Miyan dı yo. Vani bînê Kuyo Sıpi dı xeylê bajari bînê erdi dı esti.

Miyanê Şarê Zazayan dı bajarê bînê ku ser o baweri esta. Ê verinan inan kerdên ki bînê Kuyo Sıpi dı bajaro gîrd esto. Ino xısus dı Alptekin hına vano: Efsaneyanê Çoligi dı ma eşkeni rêça mitolojê Tırkan bıvin. Raştâ yo bız yo cınawîrê birindari pê şiti xu kena weş. Bînê kuyan dı zi bajari gîrdi esti (Alptekin, 1993a: 762).

Efsaneyâ 230. gore Kuyo Sıpi u Kuyo Karmıcın bırayê yobinan i. Pêro dani, zot dani yobinan rê. Zoti inan qebul beni. Ino sebab ra Kuyo Sıpi ser zergun çın o, Kuyo Karmıcın ser zi timotım vor esta u karmi dekowti cı. Efsaneyâ 231. dı Kuyê Şerevdin dı Merga Aqtebor esta. Armeniyan Aqtebor dı pereyi kerdên wırdı, dayên qıcan. Uca ra zi şiyên dirı ziyaret kerdên. O wext pere ra vatên aqte, yani aqçe. Aqçe bol dayên, may ra a merg ra vani merga Aqtebor. Efsaneyâ 232. gore kuyê dewa Miyalan dı serê yo kerra dı herında payê caneyi esta. Vani ina herında payê caneyê qıralê gawıran a. Efsaneyâ 233. Qerecehenım ser o vaciyena. Qaracehenım Kanirêş dı yo gemo gîrd o.

Herbê Dinyayê Yoyin dı uca dı seke cehenım bıvıraziyo, eskeranê ma zaf şehidi dayi. O wext ra nat uca ra vani Qerecehenım. Efsaneyı 234. Qılê Dueqi ser vaciyeno. Vani zımıstan dı uca ra yo veng yeno, yoyi ardım wazeno. Ino veng şıno pêronê dewan. Vani uca dı yo merdım ğeybiyayo. Çı wext vor zaf bı u hewa zaf serdın bı veng dayên ki insani bêri uca dı bıxenıqi. Efsaneyı 235. Raşteyê Şerefi/ Meydanê Şerefi ser vaciyena. Verco uca ra vatên Raşteyê Heran. Wextê Herbê Dinyaya Yoyin dı Armeniyi, yo dewa Zazayan ra ciniyan remneni u kışeni. Dewıcı vani ina hin ma rê meselaya şerefi ya. Uca dı Armeniyan dır herb keni u heyfê xu geni. Ino hedise ra nameyê o meydan zi beno “Raşteyê Şerefi”. Nıka bı Tırki tera vani “Şeref Meydanı”.

1.6. Efsaneyi Heywananê Binan

İnsani miyanê tebieti dı cuyeni. İnsan hem tebiet ra feyde vineno hem zi verba zoriya tebieti cehd keno u cuyê xu devam keno. Heywani verba ina zori, insanan rê ardım keni u cuyê inan keni asan. Heywani hem werê insanan temin keni hem barê insanan kırışeni hem zi bı çeşid ihtiyacanê insanan anı ca. Quran dı ino xısus hına izah beno: Nêvineni ki ma bı qudrêtê xu inan rê hındêk heywani xelqkerdi. Ma ê kerdi binê destê inan ki wenışeni qısımkê, yo qısım zi weni(Yasin, 71-72). Ma tiya dı müşahede keni ki heywani cuyê insanan dı zaf bıqıymet i, ardımkarê insanan i. Ino sebeb ra insani, xu heywanan ra ciya nêgıroti, inan dır pozitif ya zi negatif yo eleqeyo hisi vıraşti. Ge ge heywanan zey xu hesıbneni. Tewiranê edebiyan ra efsane, fabl, fıqra u estanık dı ino xısus xu mocneno. İnsani zey şekıl, veng ueb. bı wesıfan heywani izah kerdi. Bilhesa efsaneyan dı ino xısus zêd ra aseno. Efsaneyi bedılnayışi dı ma di ki insan verco zey heş, zarec ueb. têki heywanan xu ra hesıbnayo. Xeylê efsaneyan dı zi insani kamiya xu daya heywanan u bı inay mena dayo cı u yo hikâye eşto orte.

Adem Yıldız tezê xu yê lisansê berzi dı çımeyê efsaneyanê heywanan hiri sernuşte dı izah kerdo: Çımeyı Mitolojiki, Çımeyı Dini u Çımeyı Tarixi (Yıldız, 2002: 144-151). Efsaneyi ki ma ina qısım dı ca dayi cı bı ekseriyet wesifê mitolojik u dini nawneni. Ma vac yo qısım Gemiya Nuh dır eleqedar i, ini zêd ra wesifê mitolojik mocneni. Efsaneyı peskuvi dı zi wesifê mitoloji esto. Ekseriyetê efsaneyanê ma dı behsê qısayê Pêxamberan beno. Ini çımeyê xu kitabânê muqedesan ra geni u inan dı wesifê dini zêd o. Zey efsaneyı boran têki efsaneyan dı wesifo tarixi zi esto. Tiya dı Pêxamber u Hezret Ebubekir müşrikan ra remeni u şikefta Sevr dı xu nımneni. Ino hedise hem dini hem zi tarixi yo.

Ino qısım dı vist heb efsaneyi esti. Efsaneya 236. gore peskuviyi bızê Şarık Şiwan i. Yo seydar raştê yo bolê peskuviyan yeno. Yo peskuviya zıxm kowena verniya suri, yo zi kowena peyniya suri. Seydar nişan geno peskuviya verni bena yo kal, tıfingê xu tadeno peskuviya peyin a zi bena yo kal. Vani ey wırd peskuviyi şaneyê suri yi, nêverdeni çew zırar bıdo suri.

Alptekin gakuvi(peskuvi) ser o hına vano: Helê seydi dı seydari tıfing nani gakuvi ra, şını oniyeni ki herında gakuvi di yo pir esto. Bilhesa menkıbeyan dı fıkrê “gakuvi beno yo derviş” zaf cayan dı esto (Alptekin, 2018: 130).

Peskuviyi Dersim dı embazê welıyan, xasan u kesanê muqedesan qeul beni. Baweri gore peskuviyi kuyan dı bı ruhê inan geyreni. Ê pesê Hezret Eli, Dayıka Fatma, Xızır, Munzur Baba u Duzgun Baba yi (Köse, 2021: 38).

Baweriya Zazayanê Dersimi ki peskuviyan ser o ya, tiya dı zi xu mocnena. Baweriya mıntqaya Siwun dı zi peskuvi pesê Şarık Şiwan o. Vatoğê ma gore peskuviya ki suri ra perena, tek manena, zıkaya inan a u helal a. İnsan eşkeno bıkişo, bê inay kıştışê inan gune yo. Wexto ki zıka kowena cı ê miyanê xu ra yoyi veceni u raykeni (V.22).

Efsaneya 237. dı yo bız timotım bena vin, şına şıt dana yo cınawıro kori. Alptekin xebata xu “Fırat Havzası Efsaneleri” dı nameyê dewa Kerreyê Gawan (Çobantaşı) ê Çoligi ser varyantê ina efsane dano. Ina varyant gore dewa Kerreyê Gawan nameyê xu ina efsane ra giroto (Alptekin, 1993b: 83-84). Ma varyanti ina efsane zaf cayanê Çoligi dı şınawıto. Bı ekseriyet rısq ser o yena vatiş u ino qeyde yo şıret tede esto: Homa Teala cınawırê kori zi bê rısq nêverdeno. Eke icab bıkeroy bız şına duşmenê xu mıqat kena. Ino sebeb ra ma tiya dı ca da ina efsane.

Efsaneya 238. gore Pêxamber şino yo şıkeft dı kafıran ra xu nımneno. Pırık fekê şıkeft gena u boran leyiran vecena. Kafıri oniyeni mığara eke fekê cı qefılneyeyo u boran zi pa leyiranê xu uca dı ya. Vani mumkun niyo tiya dı bo. A hel zarec u mase sond waneni, vani ho şıkeft dı yo. Uca dı Pêxamber qetilê mase u zarec keno helal. Efsaneya 239. gore Hezret Sileman awa heyati vineno, fıkrê heywanan geno. Heme zi vani ina aw bıwer ki emirê tu derg bıbo. Dodı vano tı ina aw bıweri, tı dostê xu ra (Ellah) koweni duri, ina dostey niya. Hezret Sileman a aw rışneno u yo tac dodı rê hediye keno. Efsaneya 240. gore ciniya yo pêxamberi wazena ki pê pelanê teyran yo

bina virazo. Pêxamber xeber dano heme teyran. Verco dodı yeno, pêxamber cı rê yo kelawa zerdın hediye keno. Şewşewik niyena, pelanê aye zi ruçıkneni. Inay ra peli şewşewik ruçıkneyeyi. Efsaneyaya 241. gore Gemiya Nuh dı şeytan merre xapineno, merre gemi qul keno. Nuh mar ra vano pê boça xu ına qul bıgir. Mar seba ıno gure guniya şırın wazeno. Melşe vano guniya insani tor şırın a. Hehecik zonê melşeyi tera kena, inay ra melşe viğviğeno. Mar zi vano ez guniya insani wene. Nuh zot dano pıro. Vano “Kam tıfing tabıdo tu, guleyê ey bê tu nêşiyoy.”. Ino sebeb ra zi kam tıfing bıpano mari ra, bı qeti gıneno cı. Efsaneyaya 242. gore heheciki her serr şını hec u yeni. Inay ra mubarek i u çew zırar nêdano cı. Efsaneyaya 243. gore wexto ki Hezret İbrahim erzeni adır, hehecik pê fekê xu aw bena heskerdişê xu mocnena. Efsaneyaya 244. gore Hezret İbrahim erzeni adır. Hehecik pê fekê xu aw ana dana cı. Bızlotik oniyena tera huyena. Hehecik vana ki nebiyê Ellahi bızano ki ez dostê ey a. Uca dı ayet yena war. Ayet gore kam bızlotik bıkişo seke hot hebi kafıran bıkişo sewab geno. Ino sebeb ra insani bızlotik kışeni u hehecik mubarek hesabneni. Efsaneyaya 245. gore her yena Hezret Sileman rê şikayet kena. Vana insani baro gıran weneni ma, teda keni ma. Hezret Sileman yo wesiqe dano cı. Her nêzana ıno wesiqe seni bınımno u gena wena. Ino sebeb ra her timotım sılê xu buy kena. Efsaneyaya 246. gore kındkor şewan çı het dı veng bıdo, o het dı yo mıreno. Efsaneyaya 247. gore koter u qijik nışeni serê yo dar, vani tiya ra insani şını ma zonanê inan bımusni. A hel koter rakowena, insani yeni şını u peyni dı yo kurri maneno. Qijik heme zonan musena. Koter wırzena, a hel kurri zırreno. A zi zonê kurri teyna musena u inay ra vana “ kurr, kurrr...”. Efsaneyaya 248. gore gem vêşena, yo mar zi serê yo gıl dı mendo u ardım wazeno. Hezret Musa pê çanqılê xu mar xelısno. Mar Hezret Musa ra vano, ez tu pede dano. Miyanê inan dı yo muneqeşe viraziyeno. Lu yena, mar xapinena u Hezret Musayî tera xelısnena. Hezret Musa vano “ luyê, wa goştê tu nê helal bo, nê zi heram bo.” Inay ra goştê lu nê heram u nê zi helal o. Efsaneyaya 249. gore eke insan yo mari bıkeroy bındar, o mar insani taqib keno u pede dano. Ino sebeb ra insan gerekay yo mari darcıbe nêverdo u ey bıkişo. Efsaneyaya 250. gore Gemiya Nuh dı del u kutik temas keni yobinan. Pising inan vinena u pê huyena. Del zot dana pışing ro. Inay ra pising wextê edetê xu miyanê şari dı bı vengê xu belli kena. Efsaneyaya 251. gore Hezret Sileman awa heyatı dano qela, vano bıdı insanan. Qela serê yo dar dı pê xu şuwena. Bınê dara mahşlêrdı zi mari biyi, aw rışiyena inan ro zi. Ino sebeb ra emirê qela derg o u mar her serr ver (poste) erzeno, dara mahşlêr zi her serr tole erzena. Efsaneyaya 252. gore leyirî werdek mıreni. Werdek dana xu ro, zaf bermena u weq weqena. Inay ra

hema zi weq weqena. Efsaneya 253. gore verg qıcanê xu rê wesiyet keno. Vano eke şıma kowti bınê yo pesi, heta çoras wesiyetê mın o, uca ra pey şıma çına kışt kar şıma yo. Inay ra eke vergi kowti bınê pesi çik nêverdeni, heminê inan kışeni. Efsaneya 254. gore wextê herb bı, yo Bısilman şıno bınê hors dı xu nımneno. Zarec zi serê hors dı veng dana, cayê ey vana. Inay ra qetılê zarec helal o. Efsaneya 255. gore kafiri koweni pêxamberi dıma, o zi yo ca dı xu nımneno. Zarec veng dana, cayê pêxamberi kafiran ra vana. Pêxamber zot dano zarec ro. Vano wa zonê tu, belayê sareyê tu bo. Inay ra zarec wanena u cayê xu seydaran ra vana.

1.7. Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan

Ino tewir efsaneyan dı zey cın, şeytan, peri, xaftar, alqarısı, gıbılık ueb. vatışi esti. Ekseriyetê inan cayanê bêoğiran dı aseni. Ma gore ino tewir vatış efsane ra zêd baweri u mitoloji ra dahina nızdi yi. Ini vatışan dı zey asayış, xeberdayış, hereket u çımanê ver ra vin biyayışê mexluqatanê istisnayan ra behs beno (Alptekin, 2018: 134).

1.7.1.Efsaneyi Meleketan

Efsaneya 256. dı heyatê dınya qediyeno. Ellah Teala Ezraili ra vano tı zi ganê xu bıgi. Ezrail heta gozekê xu ganê xu kaş keno, gan verdiyeno. Hewa dıyın heta çaqeyê xu kaş keno, gan heyna verdiyeno. Ellah cı rê keno asan hewa hiriyin ganê xu gena.

1.7.2. Efsaneyi Cın u Şeytan

Quran dı cınan ser o hına vaciyeno: “Sond bo ki ma insan yo çamuro wışk u yo lınca ki şekıl diyeno cı ra xelıqna. Cını zi hına verco ma adır ra xelıqnaybi (Sureya Hicr, 26-27). Ma vatên qey insi u cını derheqê Homayi dı bı qetiyet zuri nêvani. İnsan ra tayê kesan iltica kerdên cınan ra tayê kesan. Ê zi rayir ser dı kowtışê inan zêdnayi (Sureya Cın, 5-6).

Ayetan dı aseno ki cını raştikin i, zey insanan bı aqıl i, mesuleyê inan zi esta. Munasebetê cın u insanan esta.

Efsaneya 257. dı yo ciniya feqir yena keyeyê Mehmed Seyo. Oniyeni cı, mıqat kenı. Cini nan nêwena, timotım bınê fırağan lisena. Wesar yeno, ğeybiyena şına. Uca dı hin zani ina ciniya bêkes yo cın a. Uca ra pey tera vani cına Mehmed Seyo. Efsaneya 258. gore cını qıcan bedılneni. Qıcanê xu yê nêweşan ani, herında ey dı gerguşo ki newe ameyo dınya benı. Inay ra dadiyi heta çoras roci ardan vêşneni u gerguşê xu pıxur kenı.

Efsaneyaya 259. gore wexto ki qıc yeno dinya şeytan gıştê xu koweno qınê qıcı. Eke gışt kowt cı, o qıc beno nahletin. Efsaneyaya 260. gore yo gawan verê hêni dı aw weno. Uca dı veng yeno, wılwılı bestiyena. Gawan terseno şıno keyeyê xu dı rakoweno. Cını yeni honê ey. Eke veyveyê cınan o, dı teni yeni verê gawani, yo vano ma pırodı, o bin nêverdeno. Efsaneyaya 261. gore ku dı veyveyê cınan zey gijolek yeno, tıfingi erzeni, wıtwıti keni u viyereni şını. Efsaneyaya 262. dı yo mala yeno verê mezelan dı veyveyê cınan vineno. Cını wer dani cı, tera vani werê xu bıwer u çew ra mevac. Mala oniyeno ki fistanê veyva xu yoyi ra dayaya. Destanê xu keno runın u saweno tera. Mala pey xu tadenno bismila waneno, a hel veyve vin beno. Yeno keyeyê xu, şıno oniyeno fistanê veyva xu ra ki runın a.

1.7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayianê Binan

Ino qısım dı mexluqati ecayib esti ki insanan tersneni. Ge şeklê insani dı xu nawneni ge zi şeklê heywani dı xu nawneni, şekıl ra şekıl bediliyeni. Cın, şeytan, xeyal ueb. esilê cı çın o belli niyo. Eğleb şewan dı u cayanê bêoğıran dı aseni. Nameyê inan mıntıqa ra mıntıqa bediliyeni. İnsani tera xof keni u pê inan yobinan tersneni. Ino tewır efsaneyi binê Zazayan ê Çoligi dı zaf vaciyeni. Ma tiya dı vist u hiri hebi efsaneyan bı kılmi vani.

Efsaneyaya 263. dı çequer şeklê insani ya zi heywani dı xu nawneno u insanan tersnenno. Ina efsane dı yo dewıc şew dı cayêk ra yeno. Rayır dı şeklê yo merdımê xu dı çequer vineno. Veng dano cı, biney ca şıno, o merdım beno yo astor, dıma beno yo herr. Dewıc terseno yeno keyeyê xu u beno nêweş.

Efsaneyaya 264. dı diw zey çımlewe yo u serê sareyê ey dı yo çım esto. Verco şewan dı pê qıcı tersnayêni. Vatên eke diw şıma herqılıya dano şıma ro, şıma erzeno pey Kuyê Qafi.

Efsaneyaya 265 u 266 gunahar sero vaciyeni. Gunahar têki ziyaretan dı u cayanê ki zulüm biyo, mazlumi qetıl biyi dı xu kena eşkera. Ini cayan pawena, nêverdena şewan dı çew uca ra bıviyero. Efsaneyaya 265. verê yo ziyaret dı gunahar esta. Kam şewan dı uca ra bıviyero şeklê insan ya zi heywan dı xu nawnena cı, tersnena. Efsaneyaya 266. gore pey dewa Heziran dı yo daristan esto. Yo ordıyo ğerib yeno uca dı insanan qır keno. Vani uca dı gunahar esta. Yo cini meğreb dı uca ra viyerena binê daran dı qêri yena. Qêriyê qıcan, ciniyan yena; vengê astoran yeno. A cini bı ters remena.

Efsaneya 267. dı nızdê dewa Miyalan (Gökdere) dı Wareyê Gor esto. Uca dı viro dano pıro bı nameyê Sileman yo dewıc pa astorê xu mıreni. Ino hedise ra pey kam o mıntıqa bıviyero zey lu, arweş ge zi şeklê kutik dı yo heywan yeno verni, rayir bırneno, insanan u heywananê inan tersneno. Dewıcan gore Silemani yo guneyo gırd kerdo, Homa Teala viro dayo pıro u ruhê ey zi şeklê heywanan dı koweno dewıcan dıma.

Efsaneyi 268 u 269. ijdiha ser vaciyeni. Baweri gore ijdiha zey mar o u asmên ra koweno. Eke hot serri çımê insanan nêgıno cı, beno xışn, serê sareyê ey dı yo estri veciyeno u meleketi ey kaş keni asmên. Eke çımê insani bıgıno cı zey mari maneno, nêbeno xışn. Alptekin meqaleya xu dı hına vano: Ma ijdihayê xofin ki awan u serê kuyan depışeni Erzırom u Diyarbekir dı diyi; labelê Çolig u Elaziz dı nêşkayi bıvini (Alptekin, 1993a: 762). Ma bı ini wırdi efsaneyan mıntıqayê Çoligi ra nımuneyê efsaneya ijdihayo xofin dayi. Çolig dı zi ijdihayo xofin rê baweri esta. Efsaneya 264. dı yo dewıc yo mexluqê ecayibi kışeno. Oniyeno cı eke yo ijdiha yo, hendê yo gayi xışn o. Efsaneya 265. Kerreyê Gewıl dı yo ijdiha cuyeno. Uca ra şıno verê ruyi, fekê xu nano aw ver u ro peysneno. Badê cu naleno u şıno cayê xu.

Efsaneya 270. gore kapus yo cın a. Şewan dı yena serê insani, fekê xu nana fekê insani ser, linganê xu nana linganê insan ser. İnsan nêşkeno xu tado u veng bıdo. Efsaneya 271. dı kawıs şew dı yena zerre, manena ciniya yo dewıcı. La a cini merda. Kawıs nışena cinika keyeyi ser, zonê cini beno gıran, hin nêşkana xu tado. Mêrdeyê cini xu hesiyeno, kawıs ber akena u şına.

Efsaneya 272, 273 u 274 lingvaşturi ra behs beno. Ino mehluq zey insan o, labelê lingi ey zey vaşturi yi. Şewan dı veng dano insanan, inan cılê xu ra wırıznenno u beno cayanê duri. Efsaneya 272. dı lingvaşturi şewan dı wexto ki insan hon dı yo, veng dano cı, xapinenno u beno cayanê duri dı verdeno. İnsan seke hon ra bıwırzo, xu hesiyeno ki keyeyê xu ra zaf kowt dur. Eke linganê ey kıfş bıkerro lingaşturi cad beno vin. Efsaneya 273. dı lingvaşturi vengdano yo cini, vano lacê tu gınayo erd u xapinenno beno. Xeylê şını cini oniyena ki lingi ey zey vaşturi yi. Nehlet kena cı, lingvaşturi uca dı beno vin. Efsaneya 274. dı dewa Melekan ra Mihê Dati teyna gume dı yo. Yo veng dano cı, şıno teber çew çın o. Reyna ber koyeno, reyna şıno çew çın o. Hewa hirin dı ber abeno, Mihê Dati tıfing nano pa, yo qêri kowena cı. Beno roşn, verê beri dı bıney ca dı çılki guni esti, la uca dı tırm çın o. Yo aşm viyerena ino hedise vano. Tera vani çıyo ki tu tıfing nayo pa lingvaşturi yo.

Efsaneyaya 275. dı Mihê Dati teyna gumeyê xu dı yo. Beno tari adır wekeno u koweno cıla xu. Ber koyeno, teber dı yo babi u lacê xu yi. Çımanê Mihê Dati padeni, erzeni xu ver. Çend saniyeyi viyereni, vani çımanê xu aker. Oniyeno hê wareyê dewa Aldu dı yi. Destê babi dı yo çuwaya demiro tuj esto, şino zerreyê keyeyi yeno ki serê çuwa dı yo parçeyê qeseba esto. Babi vano ina qesebaya filan merdımı ya, hiri rocan ra pey mireno. Reyna çımanê Mihê Dati padeni. Mihê Dati çımanê xu akeno ki ho gumeyê xu dı verê adiri dı yo. Ino hedise malayê dew ra vano. Mala vano eke hiri rocan ra pey o merdım bımıro çıyo ki tu diyo raşt o, nêmiro tu hon diyo. Hiri rocan ra pey o merdım mireno.

Efsaneyaya 276. gore yo meyit esto, zırreno. Yo mala o mıntıqa dı yo meyit vineno, şuveno u vano ez defin kerı. Meyit beno gani, wırzeno pay. Mala u meyit yobinan çarneni, mala bı zor ey dekeno tırba xu. Mala zi uca ra tew geno u mireno.

Efsaneyaya 277, 278 u 279 dı behsê mezelan beno. Mezel şeklê vara, pısing ya zi sobina heywan dı yeno verniya milet u inan tersneno. Kam gore şeytan o, kam gore zi ruhê keso ki definkerde yo. Cayê inan bêoğır o uca dı yo qebır esta, labelê kam definkerdeyo belli nêyo. Efsaneyaya 277. dı dewa Melekan (Saribudak) ra Eldayi rayir dı yo vara vineno u nano serê astorê xu şino hetê dewa xu. Eldayi bı meraq boça vara hewa nano, derê ner a nê mak a? Yo veng yeno, vano ner o, ner o. Eldayi vara erzeno u çarpay şino dew. Efsaneyaya 278. dı dewa Şirnan (Suduğünü) bı Mezelê Eli, yo ca esto. Dewıcan gore uca dı mezel esto, rayir bırnenno u insanan tersneno. Yoyi pa astorê xu uca ra viyerenno, zey pısing yo çi xu erzeno verniya astori. O kes u astorê xu zaf terseni, astor çarpay uca ra şino. Efsaneyaya 279. dı Mezelê Ezom rayirê Sirbê(Servi) u Sosin ser o. Vani uca dı mezel esto insanan tersneno. Dewa Wışkala ra Hec Ehmed muy weneno dı hebi qatıran u yeno verê Mezelê Ezom. Uca dı yo çık nawayeno qatıran u qatırı terseni. Hec Ehmed yeno war oniyeno ki yo vara ya. Meraq keno eceba ina vara ner a nê mak a? Vara vona “Ner o, ner o hak liter o.” Hec Ehmed gıneno erd, qatırı barê xu dani erd u remeni.

Efsaneyi 280, 281 u 282. nêweşi ser o vaciyeni. Mıntıqayê Siwuni dı hına yo baweri esta: Nêweşi şeklê insan dı nışena astorê xu u geyrena. Lingi astorê nêweşi bariçek i u zey bızan çıp çıpeni. Nêweşiye nêeftani verê ziyaretan u mezelan ra viyeri. Mezeli u ziyareti kowen dıma, inan fetılmeni. Eke şiyeri yo keye, bıdı kam rê qesebaya ey qerıfmeni, bı qeti o kes beno nêweş u dıma mireno. Efsaneyaya 275. dı “Meseleya Mihê

Dati” dı zi, qısıma Efsaneyi Ziyaretan dı “Ziyaretê Mehmed Meyrabi” dı zi ino xısus xu mocneno. Ziyaretê Meyrabi esparan fetılreno. Efsaneya 280. dı hiri hebi espari şını yo keye. O keye dı benateyê hiri rocan dı hiri teni mirenî. Efsaneya 281. dı zi yo cini hiri hebi esparan vinena. Tera vani ma hê şını felan dewan. Roco bin xeber yena ê dewan dı hiri teni merdi. Efsaneya 282. dı, dı hebi espari yo dewıcı kenî xu ver u şını dı hebi dewan dı şını zerreyê keyeyan u yenî. Roco bin xeber yena ê dewan dı, dı teni merdi. O dewıc zi beno nêweş çoras roc koweno cıl.

Efsaneya 283. gore peynişew yo mexluqa pırçın a. Yo mênık teyna keye dı adır wekeno. Ber abeno peynişew yena zerra, oniyena mênık ra yena verê adırı dı ronışena. Mênık sekeno ya zi o qeyde kena. Mênık run saweno xu ra u adır nano pa. Ya zi otır kena u kıl gena, remena şına teber u vêşena bena wel. Efsaneya 284. peynişew ser o vaciyena. Lingi peynişew çot i, şewan serê locın ra vengdana insanan, inan xapinena u bena verê çırr dı şeqnena. Eke insan bızano a ki veng dana peynişew a, vano “ Tı vınd, ez zengene gena u yena.”, a hel cad bena vin.

Efsaneya 285. dewa Seyfan ra yo mênık wextê şew tica aşm dı şino velg bîrneno. Yo dewicê ey şino serê dar dı velg bîrneno, o zi bînê dar dı keno gırze. Mênık oniyeno dewıcı xu hend biyo derg, resayo asmên. Hin zano ki o qulşew o. Yo muyin vırazeno u dano pıro ey şeqneno. Mênık zi beno nêweş u yo aşma ey qıdyena mîreno.

Efsaneya 286. gore lingê xırtıkı çep i. Şewan dı koweno şeklê insani, veng dano, insani xapineno u beno yo cayo berz ra erzeno u mezgê ey weno. Dewa Gewıl (Eskibağ) ra yo mêniki xapineno, beno teberê dew. Mênık oniyeno ki lingi ey çep i. Fehm keno ki o xırtık o u remeno.

Efsaneya 287. dı dewa Arçuk(Alatepe) dı yo ca esto, tera vani Dereyê Wasi. Uca dı yo mexluq esto. Zey insan o ya zi sobina çi yo, çew nêzano. Vani zıt o, insanan tersneno u nêverdeno dere ra raviyeri.

1.8. Efsaneyi Bini

Efsaneya 288. dı urf u edetê Zazayanê Çoligi ra edetê veyv ardış ser o melumat dıyeno. Edetê Zazayan dı wexto ki veyvek ani tayi rituelan ani ca. Wexto ki veyvek ani destanê aye hıne kenî, bı inay vani eyro veyveyê tu yo. Yo çiko sur erzeni serê sareyê cı. Bı inay vani tı hin besteyê mêrdeyê xu ya, ancax gunê tu bırışıyo tı biageyra. Wexto ki veyvek ani keyeyê zuma yi, zuma serê bani ra zey eskıc, loqum, goz, şeker ueb. çiyê

weri erzeno serê sareyê veyvek. Bı inay vani çımê tu teber dı nêmano, rısqê tu hin mêrdeyê tu temin keno, tı besteyê inê keyeyi ya.

Efsaneyaya 289. gore verco hiri aşmi roce girotên. Vist u yoyê aşma edari dı roce qediyeno u hiri roci roşan kerdên. Rocê vist u yoyın ê aşma edari rocê serrnewe yo. Benateyê vist u yo u vist u çar ê aşma Keşkulan dı zi çar roc roşan esto. Vani inay ra aşmi şiyi Homayi het gerre kerdo, vato tu piyorê xeyr dayo edar u keşkulan, ma rê çık nêmando. Homa zi vano des roc des roc xu miyan dı bıçarni ki xeyr bıraso şıma hemın. Efsaneyaya 290. dı kam yo gozêr bıramo, qalıneyê gozeri bıbo hendê qalıneyê miyaneyê ey o kes mıreno.

Efsaneyaya 291. dı wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı şerê milisan u Rusan yeno vatış. Efsane gore Rusi Heciyan dı meğlub beni. Herb dı leckeranê Rusan ra zafı kışiyeni. Qomandanê Rusan u Qomandanê milisan Şêx Şerif omış kenı. Rusi pey ser şını. Serê cesedi leckeranê Rusan ra heliyi/qertali geyreni u cesedan beni. Vani figuri “kayê qertali” tiya ra wareameyi. Leckerê ma asayeyê herbi teswir kerdo u şari zi bı kay teqlid kerdo. Kaya Qerteli dı poste herında cesedê leckeranê Rusan geno. Efsaneyaya 292. dı yo şaneyo kerr u lal verê yo ağayi dı şaneti keno. Wext nimroc dı şanê binê yo dar dı qeldiyeno. A hel yo qertal yeno binê cerg ra yo vara beno, serê yo kerreyi ra erzeno, keno parçe u weno. Şane yeno keye ağayê xu ra ina mesele pê destan, lıngan u ifadeyanê riyê xu vano. İfade kerdış u hereketê şaneyi weşê ağayi şını. Ağa hereketanê şaneyi binê şari dı teqlid keno. Badê cu ina mesele vıla bena, şar teqlid keno, pê kayneno, ifade kerdışê şaneyi beni figurê govend u kayê qertali yeno meydan. Efsaneyaya 293. yo koçer ra behs beno. Koçer zımıstan dı ku dı vındeno. Vor zaf varena, nêedilyena. Koçer hend terseno ki hin inan nêkeno ina vor heliyena. Yo merdımio bıaqıl oniyeno ki ino koçer tersê xu ver mıreno. Awa gırênaye erzeno serê vor. Koçeri ra vano bıoni, vor ha heliyena u tersê koçeri şıkneno. Mıntıqayê Zazayan dı hediseyanê tebieti ser o zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneyaya 221. “Banê Koroğlı” dı zi ino xısus ra behs beno. Zey dewanê Kuyo Sipi, dewanê Kuermon, dewanê Kanireşi mıntıqayanê kuyeyan dı çetınêye hewayi ser o vatış zaf i. İni mıntıqayan dı iklim çetin o, hewa zaf serdın o u vor zaf varena. Efsaneyan dı zi verba hediyesanê tebieti dı ters u bêçareyiya şari xu mocneni.

Efsaneyaya 294. gore Lacê Qersi şıno seyd. Hewa beno puk, zaf beno serd u rayir keno vin. Astorê xu kışeno u şıno zerreyê astor dı xu serd ra paweno. A şew hot rey

beno puk, hot rey zi beno roşn. Serê sıbayı tic akowena, şino keyeyê xu u ciniyanê xu ra vano bişew hewa senin bı. Ciniya qıc nêzana, ciniya pil yo yo vana. Mêrık ciniya xu ya qıc verdeno. Kulturê Zazayan dı bı ina efsane hesabê çileyi yeno mocnayış. Wexto ki serê sıbayı tic akowena çileyo ner a puk ra pey qediyeno u çileyo mak koweno erd. Cı rê vani çileyê wesari, yani cemre koweno erd. Efsaneya 295. gore çileyo ner çoras roc o. Rocê 20. ê aşma Qanun (kanuno verin) destpêkeno u rocê 20. ê aşma Kal(kanuno peyin) dı qediyeno. Ino wext dı Gağan u Rocê Lacê Qersi esti. Efsane gore rocê 20.ê Kanuno Verin dı Qers rê yo lac beno. Biyayişê Lacê Qersi ra dıma hewa zaf xerıpiyeno. Yo zuri gınena hewa rê u qırf kowena insan u ganiyan. Teber zaf beno serd, tufan vıraziyeno. İnsani Qers ra vani sebebê ino hali biyayişê lacê tu yo u ê rocanê serdın ra vani Rocê Lacê Qersi. Efsaneya 296. gore yo mêrık şino rehmet. Mêrık wexto ki dostê xu defin keno tizbeyê xu qebır dı koweno war. Şew şino qebrê dostê xu akeno, çew tede çın o. Yo pencera ra şino zerre, xu zerreyê baxçeya ceneti dı vineno. Dostê xu dır sohbet keno, tizmeyê xu geno u veciyeno teber. Oniyeno ki her çi bediliyayo, çew ey nêşinaseno, keyeyê xu cayê xu dı niyo. Şino qaraqol dı derdê xu vano. Polisi tesbit keni ki ino merdım hiri sey serr veri cuyayo u o wext vinbiyo. Ino tewir efsaneyi kulturê Zazayan dı zaf yeni vatış. Eğleb kokê inan dini yo. Miyanê şari dı şiretan ser yeni vatış. Ina efsane yo het dı zey Qısaya Eshabê Kehf a (bo. Sureya Kehf 9-26). Heto bin ra zi mezelan dı halê merdeyan teswir beno. Baweriya şari gore qebra merdımê ceneti, cı rê beno zey baxçeyê cenet i, beno gul u gulistan. Qebra merdımê cehenımı zi karm u mari kowen de. Adırê cehenım vêşeno.

Efsaneya 297. gore yo qebile cayêk dı arısiyeno u reyna koweno rayir. Ino qebile xeylê şino dur. Yo tut nêaseno, qebile pey ser yeno u geyreno tuti. Yo vano ma tiya dı arısiyayi, “kuri ma ci”. Yani vano tutê ma ça dı yo? Nameyê inê qebile tiya ra beno “Kurmanç”. Efsaneya 298. dı yo qebile yo çiko ki eyb o, şar pey deceno otır yo hereket kerdo. Vani hemınê pêxamberan ra vani ino qebileyê şıma yo, pêxamberi vani ma ra niyo. Hezret Muhemmed ra vani qebileyê şıma yo? Vano ma ra bı, ma o terk kerdo. Vani nameyê Tırkan tiya dı kelimeya “terk” ra yeno. Efsaneya 299. dı yo padişah yo persa zor perseno. Vano kam bızano yo mukafato pil dano cı. Çew cewabê pers nêzano. Peyni dı yo cewabê pers dano. Padişah bı heyecan vano “za, za” yani cewab zona. Vani uca ra nameyê a qebila biyo “Zaza”.

Efsaneyi 300 u 301. Qere Çarşeme ser o yeni vatış. Aşma edari dı zıpeyi koweni. Zıpeyo verin koweno hewa, zıpeyê diyin koweno aw, zıpeyê hiriya koweno erd. Zıpeyo verin dı Qere Çarşeme esto. Miyanê Zazayanê Çoligi dı Qere Çarşeme ser o tayê baweri esti u bı inan tayê ritueli yeni ca. Ma eşkeni vaci demo nıkayin dı ini baweri terk biyi. Labelê kulturê Zazayan dı tesirê inan dewam keno. Bê Çoligi sobina cayan dı zi Qere Çarşeme ser baweri esta. Bilhesa cayi ki Zazayi cuyeni ina baweri zêd ra xu nawnena.

Qere Çarşeme miyanê çarşemeyo peyin ê aşma sıbati u çarşemeyo verin ê aşma edari dı hot rocan ra vani “qere çarşeme”. Baweri gore dinya hot roci dı vıraziyaya u rocê çarşemeyi dı çiyi ki xırabını u belayı vıraziyayı. Qere Çarşeme ser têkî baweriyi şari esti. Ini rocan dı seba pawıtışê qeza u belayan keye dı yo şuşe yan zi yo tebox şikneni. Ini rocan dı kami lec bıkeri heta peyniya serr niyeni pê (Işık, 2012: 34).

Doruverê Çolig, Dersim, Erzincan u dewanê kuyan ê Muşi dı çarşemeyo verin ê aşma edari ra vani “Qere Çarşeme”. Ino roc dı camêrdi yo lekeyo siya ya zi teni saweni çareyê xu ra u şini yo dere ya zi ro dı keni pak, verba aw dı dua keni u waştışê xu vani (<http://www.mus.gov.tr>).

Efsaneya 300. gore Qere Çarşeme serr dı yo roc o u o roc zey cın, şeytan, peri, heminê heywanan ueb. dinya dı çı esto serbest veradiyeno u ini zarar dani insanen. Cın, şeytan locın ra zehir erzeni. Vor u vart bıvaro pêro zehir o. Qıcı bermeni. Inay ra dı hebi çuwayan şeklê çepraşt nani serê locın ra ki zırar nêdiyo cı. Efsaneya 301. gore rocê qereçarşeme dı pêro meleketi şini erş u zey cın, şeytan çıyo ki xırab o u pêronê xırabey nışêni erdê dinya. O roc dı insani verê keyeyanê xu, cılanê xu, fırağanê xu ueb. şuweni. Qıcê keyeyi çaran bı çepraşt nano serê locın u her ronayışê çar dı dua keno. Ino qeyde serê locın geni. Adır wekeni, lol poceni, kert erzeni gılê dara fekiyi u waştışê xu vani ueb. rituelan ani ca. Roco bin zi heyatê xu yê normalî dewam keni.

Efsaneya 302. vergan ser o vaciyeno. Ina efsane gore dewa Xeylan ra yo mêrik şino gem. Vergi doruverê ey geni, mêrik şino serê yo dar. Heta şefeq vergi binê dar dı edilyeni. Oniyeno yo çi cor ra ame war, kowt binê lınganê vergan. Vergi ey çi weni u şini. Mêrik zi dar ra yeno war. O çi ra yo parçe vineno u bı meraq erzeno xu fek. Sond waneno, vano heta yo hefte ez nêbiyo veyşan. Kulturê Zazayan dı verg qetılkarê pesan o, cınawır o, bêrehm o. İnsan tera zaf terseno. Labelê wahirê vergan zi Homa Teala yo. Ê zi Homayê xu rê dua keni. Homa Teala inan zi veyşan nêverdeno. Verg heta zırar

nêdo, insan gereka zırar medo cı. Ina efsane dı Homa Teala asmên ra vergan rê wer ano war. Ino wer tayê cayan dı şeklê şekerî, tayê cayan dı zi şeklê gud teswir beno u kam bıwero nêbeno veyşan.

Efsaneyaya 303 u 304. dara teyêr u nezar ser o vaciyeni. Kulturê Zazayan dı dara teyêr muqedes a. Verba çım kerdışi gılê teyêr ra yo parçê geni vırazeni u keni insanan u heywanan ra. Teyer, çım kerdışi ra pawena (Hayig&Werner, 2012: 269). Efsaneyaya 303. gore teyêr insani nezar ra pawena. Yo mêrik qayil o gayanê yo cîtêri nezar bıkerö. Sekeno nêkeno nêşkeno nezar bıkerö. Badê boça gayi ra muraya teyêr geno, ga mîreno. Efsaneyaya 304. dı şeytan u lacê xu oniyeni yo cıtyer ho cıt keno. Wazeni ki gayan nezar bıkeri. Çık nêbeno gayan. Şeytan lacê xu ra vano, kalmeyê ey teyêrın a, ma nêşkeni zerar bıdı cı.

QISIMÊ DIYIN

2. HETÊ SEMBOLİZMO ARKETİPÎ RA TEHLİLÊ EFSANEYAN Ê ÇOLİGÎ

2.1. Carl Gustav Jung u Psikolojiyo Analitik

Psikoloji prosesanê psişikan etud keno u eşkeno etudê edebiyati zi bikero. Çünke ruhê insani (psyche) çimêyê pêronê ılıman u senatan o. Ma cığêrayışanê psikolojik ra yo het ra izahê wareameyişê yo eserê senati, heto bin ra zi waremayişê faktoran ki yo kesi keno viraştog eşkeni bîpawî (Freud-adler-jung, 1981: 53).

Frued ronayoğê psikoloji hesabiyeno. Frued helê tedawiyanê xu dî hereket u muameleya insani tetkik keno u ino sebeb ra bînhişê insani ser xebitiyeno. Frued cehd keno ki bînhişê insani sewiyeya hişî dî veco teber. Xebata Fruedi senat u edebiyat ser zaf tesir kena. Frued gore hisanê senatkaran ki bînhişê inan dî yi eseranê xu dî şeklê xeyalanê xu yeni mocnayış. Ceribnayışê insani ki bînhiş dî yi sebebê hereket u muameleyanê insanan ra yi. Inay ra eser u metini sewiyeya bînhiş dî tetkik benî. Freud tefsirê eseran dî verco wahirê eseran ser vîndeno. Ey gore şexsiyet u ceribnayışê senatkari tefsirê eseri ser zaf muhim î. Labelê ini xîsusi hetê mena dayışê eseri dî bes niyi. Carl Gustav Jung zi ehemiyet dano sembolan u mitan. Ino xîsus zi cigêrayoğanê edebiyat rê yo rayir akeno. Jung verê xu tadayo eseranê sirîk ê insaniye. Jung mefhumê “hiş ra tebero kolektîf” şîxulneno. Ey gore ino mefhum çiyî ki ma rê baqî mendo u herkes dî esto ifade keno (Ege, 2015: 25-27).

Kefşo pil ê Jungi “hişo kolektîf” o. Jung gore qewetî pozitif u tesirdari, hiş ra teber ra meylanê genetiki u hişê insani ser tesiro muhim kenî. Hiş ra teber, pê sembolan xu ifade keno. Ini semboli eke ceribnayışê insanan imkan bîdî senat, efsaneyan, estanîkan, mitan u honan dî bî şêklo newe xu ifade kenî (Turani, 2009: 71-72)

Psikolojiyo analitik tehlilê tewîranê edebiyati ser muhim yo hawayê oniyayış o. Carl Gustav Jung hon u mandala ser xebata xu destpêkerdo u bî psikoloji, din u mitoloji ser xebata xu aver berda. Hon u mandala şeklê wareameyişê viro kolektîf o. Înan dî seba prosesê biyayışê ferdî semboli estî u “hiş ra teberi” bî cehd hiş dî xu mocneno (Uzun, 2020: 21).

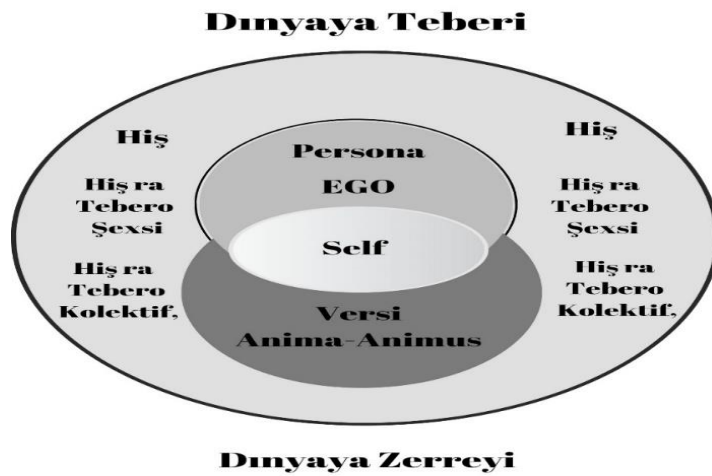
Jung “hiş ra teberi” pozitif vînenî. Zey terifê “bînhiş” ê Freudî yo embaro pêserbiyayış o ki tede her çiyî ki qayil benî vir ra şiyero esto, niyo. Jung gore hiş ra

teber esilê hiş o, bezreyi imkanê cuyanê neweyan tede esti. Ma yo gıraw bıfıkırı. Cayo ki gıraw ser dı ronışte yo riyê erd o u ino vera hiş ra tebero kolektif yeno. Parçeyê gıraw ki bınê aw dı mende yo hiş ra tebero şexsi yo. Parçeyo qıckek ki serê aw dı mende yo zi hiş o, ego yo, “ez” o ki zanaye u waştog o, merkezê hiş o. Hiş ra tebero şexsi teyna aidê kes o; zey cuyayışê vir ra şiyi ki bêhesabi, waştışı ueb. her çi geni miyanê xu (Gürol, 1977: 10).

Frued mefhumê bınhiş egleb şexsi vineno, Jung zi mefhumê hiş ra tebero kolektif ser vındeno u qıymet dano miraso şirik ê insaniyeyi. Inay ra ma zi xebata xu goreyê hawayê oniyayışê Jung ani meydan. Çünke tewirê efsane şexsi niyo, komelki yo u wesıfo universal tede esto. Pa inay efsaneyan dı hefızaya şari esta u bı tehlilo arketipi cuyayışê şari ser o zaf melumati yeni wareameyiş.

2.2. Mefhumê Psikolojiyo Analitiki

Psike (Ruh): Ma seba fehmbiyayışê mefhumê arketipi lazımo ki têki mefhuman u terman izah biker. Psyche heminê prosesê hiş, hiş ra tebero şexsi u hiş ra tebero kolektifi temsil keno (Jung, 2016: 54). Psike heminê his, fikr u hereketanê insan geno xu miyan. Psike verco menaya “ruh” dı şıxuliyayni labelê nıka egleb menaya zihin, hiş dı şıxuliyeno (Geçtan, 2016: 171). Zaf çımeyan dı psike u ruh yo hesıbiyeni. Labelê Jung badê cu inı terman yobinan ra ciya keno. Jung gore psike ra hem hişar hem zi teberê hiş, pêronê prosesı psişik yeno fehmkerdış. Ruh ra zi şexsiyetey yeno fehmkerdış. Sınorê cı belli yo komplekso karkerd o (Jung, 2016: 54). Ma zi xebata xu dı termê “psike” şıxulneni.

Şekil 9: Qısimê Psikeyi

Ego (Ez): Jung gore ego merkezê hiş o. Kompleksê fikran o ki daimiyi u kameye (nasname) cı esto. Inay ra kompleksê “ez” ra behs keno. Kompleksê “ez” hem halê hiş o hem zi muhtewaya hiş o. Eke yo elemanê psişik, kompleksê “ez” dır munasebeta cı esta, hişar o. “Ez” merkezê sehaya hiş o, labelê hemînê psike dır eyini niyo. Ino sebeb ra “ez” u bızatihi (self) beni ciya. “Ez” teyna kerdogê hiş o. “Bızatihi” hiş ra teberi geno miyanê xu u kerdogê pêronê psike yo. “Bızatihi” “ez” zi ihtiwa keno (Jung, 2016: 13).

Hiş: Hiş psike ra ciya yo. Hiş ra irtibatê çiyi ki miyanê psike dı yi u ego (ez) yeno fehmkerdış. Ino irtibat hende fehmkerdışê ego yo. Çiyo ki ego fehm nêkeno teberê hiş dı yo (Jung, 2016:14). Hiş yo parçeyê zihin o ki yo kes direkt ey ferq keno u şinasneno. Demo verinê cuyi dı belka zi verê biyayış dı destpêkeno. Qıc vera vera dadi u babiyê xu, malzemeyê kayê xu u objeyanê binan ki doruverê cı dı yi, ciya keno (Geçtan, 2016: 172).

Hiş ra Tebero Şexsi: Cerıbnayışi ki (çiyi ki cuyiyayi) hetê ego ra peyser açarniyayi, zerreyê psike dı vin nêbeni. Çünke eke yo çi cuyayo bı qetiyet estışê xu vin nêkeno u hiş ra teberê şexsi dı kom beno. Ino qısım ciranê ego yo. Tiya dı çiyi ki cuyayi ya nêresayi hiş ya zi resayi hiş, labelê biyi sebebê pêkowitzi u peyser açarniyayi esti. Bı yona ifade mı ya hend zeifi ki nêreseni hiş ya zi hend bêqeweti ki nêşkeni sewiyeyê hiş dı estışê xu dewam bıkeri (Geçtan, 2016: 173-174).

Hiş ra Tebero Kolektif: Muhtewaya “hiş ra tebero şexsi” cerıbnayışi ki verco hiş dı biyi ra ameya meydan. Muhtewaya “hiş ra tebero kolektifi” heyatê insan dı esla hiş dı nêcuyaya. Hiş ra tebero kolektifi komê xeyalanê nımtıyan ra wareameyo ki Jung inan ra vano “xeyali yoyını”. Ini merhaleyo tor verin ê averşiyayışê psikeyi ani meydan u insan ra kalıkanê xu ra neqıl beno. Teyna mehsulê tarixê insaniye niyo, mehsulê tekamulê verê insani zi yo (Geçtan, 2016: 175-176).

Jung gore hiş ra tebero kolektifi tepiya “hiş ra tebero şexsi” dı yo u yo sehaya teberê hiş o ki dahina xorin o. Jung hiş ra tebero kolektif seba psikolojiyê grup u komeli şıxulneno (Akça, 2016: 59).

Hiş ra tebero kolektif yo depo yo ki kokê xu milyon serran ra ver geno u miyanê cı dı cerıbnayışi kalıkan esti. Ino depo dı her se serran cerıbnayışê hurdiyan pêser beno (Bahadır, 2010: 75).

Kompleksi: Tayê fikr u hisi esti ki zerreyê hiş ra tebero şexsi dı benateyê xu dı beni grub u kompleksan ani meydan. Kompleksi bîqewet i u fikr u hereketanê insan kontrol keni. Zey kompleksê pereyi, kompleksê pespayeyin, kompleksê cinsitey têki mefhumî tesirê Jung ra heyato normal di zi şîxuliyeni. Kompleksi wareameyişê nevrozan ser zaf tesirdar i. Tehlilê kompleksan amancê terapiyo analitik ra yo (Geçtan, 2016: 174-175).

2.3. Arketipi

Muhtewaya hiş ra tebero kolektif bî termê arketip name beno. Arketip bî nîmuneyo verin (prototip) hemmena yo. Jung zey maya xura biyayiş, newe ra dînya ameyiş, merg, bîqeweti, sêhr, qehreman, qîc, hilebaz, kalo bîaqıl, dayika herr u dêw xeyali; zey dar, roc, aşm, va, çem, adır u heywani objeyi tebîi yi; zey gîştire u sileh objeyê vîraştîşê insani zaf arketipi terif kerdi. Jung gore omarê arketipan hendê hediseyanê cuyê raştîkin u omarê objeyan o. Arketipi universal i, bî yona ifade her insan wahirê eyni xeyalanê arketipo esas o. Yo qîc kamci mîntîqayê dînya dı yeno dînya wa bêro, arketipê dayika xu zi piya ano. Ancax tesirê dadiya xu ra pey ferqê ferdi yeni meydan. Çunkê resnayışê qîcan komel ra komel, keye ra keye u heta eyni keye dı qîc ra qîc ferq keno (Geçtan, 166: 2012).

Arketip bî menaya tor umumi prototipi zihni, formi ya zi xeyali ki aidê tebieto hiş ra teberi yi. Ini heme her cayê dînya dı mitanê ki şekil dani kulturi, cerîbnayışan u mehsulanê hiş ra teberi ki tîmotîm ferd ser tesir keni ra yeni meydan. Arketipi wareameyişo muştereki ki teyna bî kultur u urf u edetan nê, bî miraso genetik ra zi neqıl beni. Arketipi averbiyayışê hiş ra ver ferd dı hedre yi, yani mehsulê fikr niyi. Tebietê inan ferd ra ser o, labelê hedefê inan ferd ser wareameyişê insani rê ardîm kerdiş o. Jung gore kokê mefhumê arketipi aidê ey niyo, kokê cı Îsayi ra pey heta serranê verinan şîno u hetê Çîçero, Plînum u ê binan ra zi ameyo şîxulnayış (Bahadır, 2010: 86).

“Arketip, yo mefhumo ki dewro entik dı zi şîxuliyayo u bî “idea”ya Platoni hemmana yo. Ma vaci Corpus Hermeticum ki aidê seserra 3. dı Homa bî το αρχετυπον (arketip) terif biyo. Ino hal gore Homa verê fenomenê roşn dı u serê ey dı “xeyalo tor verin” ê pêronê roşnan ifade keno.” (Jung, 2020a: 17-18).

Teoriya arketipan ê Jung bî esıl qalîbê fikr u xeyalanê ki tecrubeyê insan nawneni u hiş ra tebero kolektif zi tiya ra mîqat beno. Miti, destani, efsaneyi u estaniki seba

wendoğ u goştaran nımuneyê arketipanê nımıteyan kırışeni ki Jung tera behs kerdo (Ege, 2015: 34). Yo hedise ya zi çiyi ki heta ser ra zaf zeman nêviyero u tımotım niyero meydan arketip nêbeno. Ma vaci roc destpêkerdiş ra nat her roc akoweno u awan şino. Ina tımotımayi bı zeman zihinan dı herında xu gena u bena yo arketip. Labelê her arketip zey roci yo wareameyişo belli nêmocneno. Ekseriyetê arketipan demo mitolojik dı wareameyi. İn an ra teyna yo qısım şexsiyetê insan ser o yi: Persona, vêrsi, anima, animus, şexsi u bizatihi/self ini tewır ra yi (Bahadır, 2010: 88).

Sambur gore Jung tarixnasê bınhişê kolektif o. Jung hon, din u mitan ser cıgêrayo u neticeyê xebata xu dı hema hema her kultur dı tayê motif u modelê hereketan ki demo verin ra resayi nıka kıfş kerdi. Ini motifi u semboli mitoloji ya zi heyato dini dı şeklê figur u resim yeni verê ma u şexsiyetanê efsuni u feiq/eli nawneno. Semboli mitolojik, teolojik u honini ma rê sewiyeya hiş dı şeklê metaforik dı nawıtışê arketipan ifade keni. Jung seba muhimiya prosesos ferdıyetey ra têki arketipanê esasen ser zaf vınderto. Ini: persona, anima u animus, vêrsi, dayik, qıc, kalo zanaye u ez (self) i (Sambur, 2005: 93).

Tehlilê metnanê vatışan ser teoriya arketipan zaf ercaye ya, ma zi seba tehlilê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ina teori ra istifade keni. Ma bı vatış eşkeni mena bıdi efsaneyan u kulturê şari ser tesirê cı bıvini. Ma bı inay ancax xısusos komelki yê efsaneyan vineni. Labelê teoriya Jung ma rê yo bero newe akerdo. Ma bı inay efsaneyan tehlil keni u menayanê nımıteyanê ki hiş ra tebero kolektif dı yi keni eşkera. Ma tiya dı arketipi ki efsaneyan dı viyereni izah keni u efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra nımuneyan dani cı.

2.3.1. Persona

Yunano Antik dı kaykeri seba rolanê bedıliyayan maske şıxulnayên. Ino maske bı kelimeya “persona” ifade biyo. Jung verco menaya xısusiyeto şexsiyeteyo ki yo kes komel rê teqdim keno daya cı u ina kelime ego dır eyne hesabnaya. Ego xısusiyetê şexsiyeto negatif ê ma erzeno bınhiş, arketipê persona zi şexsiyetê ma yo raştikin verê komel dı bınê maske dı nımnenno. Ma gerekê verê komeli dı şexsiyetê xu yo raştikin ra zêd goreyê waştış u hukmê qıymetê komeli bı şexsiyeto maskeyin veci. Şexsiyetê ma yo vıraştıyo ki ma teqdimê komeli keno montaj o u şexsiyetê ma yo raştikin u ê yo ki şar ma ra paweno, ini wırdin ano yoca. Arketipê persona pêameyişê ferd u komeli yo ki miyanê komeli dı şeklê asayışê kesi ifade keno. Persona, şexsiyetê ma yo raştikini verê

komeli dı pê maske nımnenen. Inay ra tera vani arketipo komeli ya zi arketipê ahengi. Nika persona menaya mefhumê “rolo sosyolojik” dı şıxuliyena. Ma gereka talim, mal u mulk, meqam, prestijo sosyal u statuyê xu gore verê komeli dı yo rol kay biker (Sambur, 2005: 93-94).

Persona seba cuyayışê insani mecburi ya. Ma bı ino arketip insanan dır hol raviyarneni. Ino arketip menfatê insani muhaze keno u serfiraziya insani rê ardım keno. İnsani xaseten wextê xebitayış dı timotım ini maskeyan şıxulneni u şan dı şini keyeyê xu veceni. Gelêk insanan dı, dı heyati esti; inan ra yo binê hukmê persona dı yo, o bin zi ihtiyacê xısusî ê kesi temin keno. Yo insan eşkeno yo ra zêd maske bışıxulno. Maskeyê xebat maskeyê keyeyi ra ciya yo. Miyanê embazanê xu dı eşkeno maskeyê hiriyın pakero. Ino şekıl dı xu halanê ciyayan rê adapte keno. Eke yo kes rolê xu zaf kay bikero u egoyê cı bı inê roli bıbo zeypê, qısımî binê ê şexsiyetê cı tehn diyo. Ino hal dı persona zaf aver şına u qısımî bini ê şexsiyeti zi tepeya maneni. Qısımî şexsiyeti dı timotım yo pêkotış yeno meydan. Ino kes koweno binê hukmê persona u xu ra beno gërib. Egoyê cı maseno u zaf qıymet dano xu. Ino rolê binan ra zi wazeno. Eke bıbo yo otorite xebatkaranê xu dı huzur nêverdeno. Qıcanê xu ra zaf çi paweno u sıhetê ruhê inan xerıpneno. Ino kes doruverê xu rê beno gërib u miyanê şari dı teyna maneno (Geçtan, 2012: 167).

İnsan, his u fikrê cı ciya bıbo zi lazımo ki miyanê komel dı edet u qanunan gore hereket bikero. Eke ino şekıl hereket nêkero komel ey miyanê xu dı qebul nêkeno. Inay ra insan pawıtışê komeli ser hereket keno u waştışê komeli gore rol kaykeno. Ino rol personaya kesi yo, komel bı personaya cı ey şınasneno. Aredayışê ma dı arketipê persona ra tayê nımneyi esti. Efsaneya 21. dı zerriya veyv şına goşt. Veyv şermiyena vıstore u vısturiyê xu ra bıwaza u nımitki linga yo bergiro murdar ra yo leteyê goşt gena u wena. Vıstore aye vineno. Veyv zaf şermiyena, dua kena u bena yo heş. Hişê komel dı rolê veyv belli yo. Veyv zi bı persona xu gereka rolê xu kay bikero. “Tore u qanuni ki muameleyanê şexsi rê eleqedari, şeklê ifadeyi personaya grub i. İnan rê ihtiyacê ferdi muhim niyo, heminê grub rê yo muameleyo standardi pê zor dani qebulkerdiş.” (Hall & Nordby, 2016:45). Tiya dı veyv zana ki vıstore u vısturiyê xu ra zerriya xu gore yo çi bıwazo miyanê komel dı hol nêhesıbiyeno. Veyv ino sebeb ra zerri waştışê xu çew ra nêvana, şına nımitki goştı murdar wena u ihtiyacê xu ana ca. Goştı murdar werê heywanan o u hetê insanan ra werdişê cı hem eyb hem zi heram o. Veyv dahina eybo pil

kena. Bı ino hediseyi veyv sinorê arketipi ihlal kena, maskeyê cı koweno. Veyv şermı dı manena u hin cı rê ageyrayış çın o, dua kena u bena yo heş.

Efsaneya 30. dı yo veyve şino. Yo qıc bınê xu herımneno, veyv zi pê nani bınê qıcı esterına. Homa Teala bela dano u pa veyve heme beni kerre. Efsaneya 31. dı veyve dı yo cini pê lawaşı bınê qıcı esterına u Homa Teala inan keno kerre. Efsaneya 35. dı zi veyve şino, yo cini pê nanê tir bınê qıcı esterına. Uca dı yoyi vineno, zot dano pıro heme beni kerre. Ini efsaneyi bı nameyê “kerreyê vervi” u “veyvo siyi” ciya ciya mıntıqayanê Çoligi dı vaciyeni, kulturê şari dı nan muqedes o. Nan rê bêhurmeti komel dı çıyo xırab o. Komel dı qıc ra pil heme kes gereka ino nimet rê bêhurmeti mekero. Ino rol hişê komeli dı heme kesi yo, heme kes pê ina persona cuyeno . Ini efsaneyan dı pê nani bınê qıcı pak biyo, ino zi ihlalê sinorê arketipi yo. Veyve dı veyv ya zi cini sinorê arketipi ihlal kerdo, persona cı kot u bêhurmeti ra pa veyve biyi kerre.

Efsaneya 28. dı yo keyna nişena astorê xu roc dır kowena hemberi, vana ma kam verco reseni menzilê xu. Homa Teala bela dano cı u pa astorê xu bena kerra. Efsaneya 32. dı veyv wenişnên astori u veyve koweno rayir. Nızda şani veyv bı heyecan u keyfweşi tic ra vana hetani tı awan şıra ez resena keyeyê mêrdeyê xu u ez tu ra ver muradê xu vinena. Uca dı Homa pey girot u heme kerdi kerre. Efsaneya 36. dı zi yo veyve tic dır koweno hemberi, vano ma ver tu reseni cayê xu. Homa Teala uca dı o veyve keno kerre. Ini efsaneyan dı insani bı keyfweşi sinoranê xu ihlal kenı, gırd cı perreni. Ino hal zi bınê şari dı qebl nêbeno. İnsan gereka sinorê xu bızano, xu xışn mevino. Komel dı heyato kolektif esto, heme kes gereka tore u qanunan gore hereket bıkerö. Yani insani heyato kolektif dı lazımo ki bı personaya xu bıcuıyo u rolo ki şar tera paweno kay bıkerö. Tiya dı keyfweşi u heyecan ra persona kowta u riyo bin kowt teber. Ino ri dı zi kibir, rigıroteyi, xu pil depıştış esto. Gereka keyfkerdişê insani zi sinorkerde bıbo.

Efsaneya 33. dı bıra eskeri ra yeno. Way a hel sareyê xu şuvena. Seni ki mijdan dani cı, way bı şabıyayış u heyecani zıt bulıt kowena teberi u verar şına bırayê xu. Badina way u bıra halê xu ferq kenı u zaf şermiyeni. Ino şermi ver hin bınê şari dı nêeşkeni bıcuı, dua kenı u beni kerra. Tiya dı zi way u bıra bışaşı sinoro ki hetê komeli ra inan rê belli biyo ihlal kerdo u personaya inan kowta.

Efsaneyanê 93,94 u 95. dı varyantanê efsaneya Şarık Şiwan dı arketipê persona xu belli keno. Efsaneya 93. gore Şarık Şiwan Diyarbekir dı yo ağa het dı şaneti keno.

Diyarbakir ra pesê xu geno fireno yeno Kuyo Sipi dı pesê xu çerineneno u şan dı eyni şekıl dı pesê xu beno. Rocêk yo lema kılkorı sareyê yo kelce ra şına. Ağa vineno, vano ıno vaşê Kuyo Sipi yo. Ağa heta Kuyo Sipi Şarık Şiwan taqib keno. Ağa Kuyo Sipi dı Şarık Şiwan vineno. Uca dı sırr bena eşkera Şarık Şiwan ğeybiyeno. Efsaneya 94. dı ağa xızmkarê xu Şarık Şiwani heta Kuyo Sipi taqib keno. Uca dı oniyeno ki Şarık pê sel Laya Xeç ra aw ano. Şarık ağayê xu vineno, sırrê xu eşkera bena u pa pesê xu vin beno. Efsaneya 95. Şarık bıra yo, Şiwan way a u piya Diyarbakir dı yo ağayi het dı şaneti kenı. Şitê heywanan ra buyê Kuyo Sipi yena. Kuyo Sipi Diyarbakir ra zaf dur o. Ağa meraq keno, ını seni şını Kuyo Sipi u yenı. Yo posteyê mişna onceno xu u şino miyanê pesi. Teberê dew dı Şarık Şiwan pa pesê xu beni zey hıngan fireni şını Kuyo Sipi. Ağa zi miyan dı şino, uca dı inan seyr keno. Şarık heywanan çerinenena, Şiwan zi pê sel dere ra aw ano, keno miyanê xerci u pê cami vırazeno. Ağa xu uca dı keno eşkera, sırrê Şarık u Şiwan eşkera beno, dua kenı u wırd zi uca dı mıreni.

Xeylê insan, dı heyati cuyeni. Yoyi tesirê persona dı yo, o bin zi ihtiyacê ruhê insan ano ca. Yo memur roc dı heşt saet pê maskeyo tuzelê şexsi hereket keno. Ino memur wexto ki buro ra veciyeno eşkeno ıno maske bıveco u sobina faliyetan dı ca bıgero. Franz Kafka zi roc dı yo şirketa sigorta dı xebıtiyeni, şanan dı zi nuştên u faliyetê kulturi kerdên (Hall & Nordby, 2016: 44).

Şarık Şiwan verê ağayi dı şaneti keno. Ino hal lazımeya heyato sosyal a. Şaneti miyanê komeli personaya ey o, bı ına persona rolê xu kay keno u wezifeyê xu ano ca. Kuyo Sipi dı maskeyê xu veceno u şexsiyetê xu yo raştikin gore cuyeno. Yani Şarık Şiwan, dı heyati cuyeno. Wexto ki ağa sırrê ey museno maskeyê cı koweno. Beno eşkera ki o yo şaneyo normal niyo, ciya yo merdım o. Ino hal zi serê pawıtışê komeli dı yo. Ino sebeb ra dua keno u ğeybiyeno. Ağa zi wexto ki Şarık Şiwan taqib keno posteyê mişna dano xu ra u xu nımneneno. Ino poste zi maskeyê ağa yo, ağa miyanê pesi dı pê personaya xu geyreno. “Persona yo maske yo ki ma verba komeli dı xu ra dani. Persona şeklê teqdimê insani yo ki insan dınya ra pê ıno xu dano şınasnayış” (Uğurlu, 2022: 1325). Şarık Şiwan zi pê personaya şaneti xu dınya rê teqdim kerdo u bı ına persona şexsiyetê xu yo raştikin nımıto.

Efsaneya 153. dı yo damari zaf tehda kena veyva xu. Rocê ineyi veyva xu ra vana şu velg bıyar. Baweriya komeli gore rocê ineyi dı dar bırnayış gune yo. Labelê veyv tersa damari ra şına velg bırnena. Darey dana kamci dar ro, gun rışıyena. Veyv zana ki

guneyo pil kerdo, dua kena, Homa Teala duaya aye qebul keno u erd ro şına war. Komel toreyê xu, hema qıcey ra her ferdê xu rê musneno. Ferdi zi bander biyayışê xu gore rolê xu kaykeni, miyanê komeli dı kulturê komeli xu gore maskeyê xu dano pıra u heyatê xu dewam keno. Veyz zi zey ê binan tore u baweriya şarê xu gore cuyena. Ino hal lazıme yê heyato kolektifi ra yo. Rocê ineyi dı dar bınayış baweriya komeli dı güne yo. Veyv zi bı velg bınayış personaya xu vecena, kowena teberê toreyi, bena gunakar u suçdar. Veyv ino suç u güne ra Homayê xu rê iltica kena, duaya aye qebul bena u erd ro şına war.

Efsaneyaya 257. dı yo cinika feqir şına keyeyê Mehmedê Seyo. Vani feqir a, bêkes a, heta wesari oniyeni cı. Cini nan nêwena, şına bınê fıraqan lisena. Wexto ki qozbılıki veciyeni, cini vana hin wesar ame u keye ra şına. Uca dı hin zani ki a cini yo cın a. Cın tiya dı şeklê ciniya feqiri miyanê insanan dı xu dana şınasnasyış. Ina zi yo persona ya. Çünke cın riyê xu yo esıl nımto u pê maskeyi keyê Mehmedê Seyo dı biya meyman.

Efsaneyanê 280, 281 u 282. dı nêweşi şeklê insani dı geyrena. Şına keyeyan, temasê insanan kena u inan mırinena. Zey insani pê astoran geyrayış personaya nêweşi yo. İnsani aye zey xu vineni, tera xof nêkeni u geni keyeyanê xu.

2.3.2. Anima u Animus

Jung gore arketipê persona, riyê insani yo ki xu tadayo teber. Riyê insaniyo ki xu tadayo zerre camêrdan dı anima, ciniyan dı zi animus o. Arketipê anima ruhê camêrd dı wesifê cini, arketipê animus zi ruhê cini dı wesifê camêrdi mocneno. Cini u camêrdi hormonanê her wırdi cinsan şıxulneni u hetê psikolojik ra zi têki his u hereketi yobinan ra giroti. Bı nesılan camêrdo ki pa cini cuyayo arketipê anima, ciniya ki pa camêrd cuyaya arketipê animus aver berdo. Bı tarix cini u camêrd yobinan ser tesir kerdo u yobinan ra têki wesifi giroti. Inê hali yobinan fehmkerdış kerdo asan. Inay ra anima u animus zi zey persona dewam kerdışê cuyê insani ser rolêko muhim kay keni (Geçtan, 2012: 167).

Anima u animus halê ruhê cini u camerdi ifade keni. Ini arketipi, dı hebi nim i ki yobinan keni tamam. Hedefê inan pêroneyiya ki xerıpiya ya u ciya biya newe ra yoca ardış o. Ciya biyayışê Adem u Hawa ki şırawiyeyi dinya, huznê inê ciyabiyayışi ki kalıkan ra mendo hetê ferdi ra wegırotış u waştışê newe ra yobiyayış ifade keni. Wexto

ki Adem u Hawa ameyi riyê erdi yoyi xerîpiyaya u dîyi wareameya. Anima u animus zi dî nîmeyî pêroneyi yi u bî cîsnê wesîfan yobinan ra giroti (Bars, 2018: 63).

Anima zey histenîki eqlo hisi, hiskerdîş, empati u itina qeweto maki yi. Hikayeyê qehremano tradisyonel dî anima bî karakteristik keynaya cîwan a ki tengasi dî menda, figurê ciniya ki gerekê qehreman bigeyro bîvino u bîxelîsno. Bî xelîsnayîşê keynaya cîwan, qehremano camêrd aye geno miyanê animaya xu u qîsîmêk şexsiyetê xu dano cî. Animus zi arketipê camêrdî ki ruhê maki dî ca geno. Ino arketip zi zey eftayîş, serwerey, eqlo entelektuel u qeweto fiziki wesîfê camêrdî temsil keno. Ino arketipo ki vatîşan dî ca geno dî ciniya qehreman cesur u bîqewet a (Indick, 2011: 145-146).

Hişê ma verba arketipê anima u animusi muqawemet keno. Çünke sewiyeya hiş, wesîfî cinsiyeta bin ki miyanê xu dî estî qayîl nîya bîvîna. Ya inan inkar kena ya zi teber dî cîya cîya şeklan dî nawnena. Yo kes seba temambiyayîşê şexsiyetê xu gerekê hem anima hem zi animusi gore wesîfanê feminen u maskulen sewiyeya hişê xu dî rehet tecrube bikero u bînawno. Eke yo kes anima u animusi sewiyeya hişê xu dî rehet nêverdo, nêşkeno cinsiyeta bin dîr munasebeto bîsîhet aver bero. Ino hal muwazeneyê şexsiyeti xerîpneno u şexsiyet teyna yo het dî aver şîno. Inay ra zeif maneno (Sambur, 2005: 101).

Tradînasyonelo vatîşê Tırkan dî hikayeyanê Dede Korkut dî karakterê Boyu Uzun Burla Hatun, Banî Çîçek u Sarî Donlu Selcen Hatun nîmuneyê arketipê animus i (Ege, 2015: 38). Aredayîşê ma dî zî zey inan têki nîmuneyî estî.

Resim 1: Anima u Animus

Çıme:<https://holyharmony.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/01/animus2.gif>

Efsaneya 1. dı Leyl u Mecnun yobinan ra zaf heskeni. Serê yo hêni dı bı nımtıki yeni yoca u Mecnun sareyê xu nano serê çaqeyanê Leyl. Merdımânê Leyl ra yoyi inan vineno. Leyl ters u şermı ver dua kena u Homa Teala inan keno astare. Wexto ki şewan astareyi pereni vani Leyl Mecnun resayi yobinan. Tiya dı Leyl hiş ra teberê Mecnun dı anima ya, Mecnun zi hiş ra teberê Leyl dı animus o. Wırd zi qayili bırasi yobinan u bıbi yo. Ino sebeb ra vera zori piya mucadele keni u psikeyê xu aver beni.

Efsaneya 4. dı hot bırayi esti. Aşma gulan dı bırayo qıc beno vin. Bırayê bin zi geyreni cı, ey nêvineni, zaf qehıriyeni u zaf bermenı. Vani aşma gulan dı zerreyê yo dı hefteyi dı zaf varan vareno. Ino varan hesırê bırayan o. Hesır u bermayış egleb xısusiyetê ciniyan o. camêrdan dı wareameyişê ino xısusı arketipê anima ra yo.

Efsaneya 8. dı damariya aşm mir elawına. Damari pê destanê xu yo mirın yo lapat dana pašta aşm rê u pašta aşm dı yo leke veciyeno. Tiya dı damari, tesirê arketipê animus dı ya. Çünke yo cini ra merhamet, şefqat u heskerdış yeni pawıtış. Qewge, şidet u sertey fitratê camêrdan ra yi. Herında lapat zi sembolê vêrsi ya u xırabi nawnena.

Efsaneya 9. dı aşm keynaya yo ağa ya, roc lacê yo gawan o u yobin ra zaf heskeni. Lacê dadi u babiyê xu ra vano mı rê keynaya ağayi bıwazi. Dadi u babi şini keynaya ağayi lacê xu rê wazeni. Ağa vano şima gawani, ez seni keynaya xu dana lacê şima u inan fetılreno. Ağa vengdano keynaya xu, keyna zi vana ez lacê gawani ra heskena, mı bıdên cı. Ağa keynaya xu zi fetılreno. Keyna şewan dı şoq dana u geyrena, rocan zi xu cayêk dı nımnena u o qeyde geyrena lac i u timotım dua kena. Lac zi timotım dua keno. Homa Teala duaya inan qebul keno, keyna bena aşm, lac zi beno roc. Vani gıriyayışê aşm roc dı reseni yobinan. “Teber dı belli bıyayışê anima u animusi munasebetê cini u camêrdi ser zaf tesir keno. Ma vaci bêşınasnayış, bêsebeb zerri dekowtış yobinan bıtemam neticeyê iney o. Ma vineni yo camêrdo bıaqıl, bıkultur u zanaye bêhêvi yo ciniya sade ra zaf heskeno u pê deceno. Eyni şekıl dı têki ciniyi zi zerri dekoweni camêrdano veradayeyan.” (Oğuz, 2020: 125; Gökeri, 1979: 22). Tiya dı ağa arketipê persona ramocneno. Muameleya komelki gore keynaya ağayi u lacê gawani omverê/hemverê yobinan niyi, zeweciyayışê inan mumkun niyo. Lac arketipê anima, keyna zi arketipê animusi mocneni. Animaya roci aşm a, animusê aşm zi roc o. Lac tiya dı bı waştışê keynaya ağayi reaksiyonê xu nawneno persona rê. “Çünke anima

reaksiyon nawnena persona rê. Eke yo kesi teber dı rolê merdimo qewetin kay keno, zerreyê xu dı zi tesirê anima dı yo.” (Jung, 2015a: 18). Hisibiyayişi ki lac tesirê cı dı yo wesîfê anima yo. Tiya dı keyna zi tesirê animus dı ya. Eftayış, rıkını, xuverdayış wesîfê camêrdan i. Tiya dı keyna bı ini wesîfan babiyê xu ver veciyena. Keyna şewan dı şoq dana, rayirê camêrdi kena roşn. Bı fiziki ma zani ki aşm roşnê xu roc ra gena u şewan dı roşn dana dinya. Şewan dı bêters geyrayış zi animus ra yo.

Efsaneya 23. dı way u bira sêwur i. Damari zaf tehda kena inan. Damari binê pêleki qul kena, dana sêwuran u seba kenger topkerdişi inan raykena ku. Way kenger vecena, bira dekeno pêlek. Hin beno erey, oniyeni pêlek dı kengeri zaf tay i. Way bırayê xu ra vana tu werdi. Bira qeub nêkeno. Way pizeyê bırayi şeçnena, oniyena cı tede kenger çın o. Way vana tu nêwerdi hin wırz, labelê bira zi mîreno. Way zaf qehiriyena Homayê xu rê dua kena u bena milçika keku. Tiya dı way dı arketipê animus xu mocneno. “Animus teyna merg niyo. Mitani u estanikan dı şeklê mehkum ya zi qetilkari xu nawneno. Erdiş Kewe ki yo wadeyo nımite dı hemînê ciniyanê xu kışt nımuneyê inan ra yo. Ino hal dı animus bilhesa wexto ki ihtiyacê hisi ê ciniyan nêameyi ca, ciniyan geno tesirê xu u inan dı fikranê nim hişar, serd u rıcnayoği ano meydan (Jung, 2020b: 187). Way tesirê animusê xu ra bırayê xu ra inan nêkena, ey sucdar hesıbnena u kışena.

Efsaneya 39 u 40. dı yo mêrik verê gol dı mayina xu giredano u uca dı qeldiyeno. Gol ra yo yaxte veciyeno u perano mayin ser. Mayin serra xu kena tamam, yo caneyo rindek ana. Mêrik mayina xu pa cane geno reyna şino verê gol. Reyna gol ra o yaxte veciyeno, cane geno şino. “Astor yo arketip o ki mitoloji u folklor dı zaf aseno. Astor yo heywan o, mo sebeb ra insan niyi, insano binêni. Heywano ki zerreyê ma dı yo, yani ruhê hiş ra teberi temsil keno.” (Jung, 2008: 220). Yaxte gol ra veciyeno, caneya xu geno u awa gol dı beno vîn. Tiya dı yaxte tesirê animaya xu dı yo. Yaxte wahirê canaya xu veciyeno, xırabiya dinya ra xelîsneno u qayit keno. Ini wesîfê maki yi u bı arketipê anima yaxte dı wareameyi.

Efsaneya 92. dı keyneyê Sofi Şekeri şini ware. Yona dew ra çend merdımı seba remnayış verniyê inan dı xu tamarneni. Keynaya pil ferq kena, wayanê xu ra bı vengo berz vana “Metersi, aşmek raşteka raywanan a, emşo şewa miranê xasan a.”. Waya pil bı iney hem cesaret dana wayanê xu hem zi duşmenanê xu tersnena. Eftayış, bêtersi wesîfanê camêrdan o. Tiya dı ini wesîfi bı arketipê animusi waya pil dı xu belli keni.

Efsaneyaya 184. dı Mirê Palıyi İsmayil Beg şewa serrnewe beno meymanê Keloğli. Helê kaykerdışi dı İsmayil Beg dano kılawa Keloğliyi rê erzeno binê adiri. Ciniya Keloğli pê şikiyena u hêrs bena, şına zerre. Keloğli ciniya xu ra zaf heskeno, dıma şıno la ciniya ey, ey nêgena zerre. Tera vana “İsmayil Beg biyo çın a, bırr dano kılawa tu rê erzeno adır.”. Keloğli hêrs beno şıno İsmayil Begi kışeno. Ciniya Keloğli animaya ey a. Keloğli ciniya xu ra heskeno u tesirê aye dı maneno. Inay ra bı hisi hereket keno u İsmayil Begi kışeno. Keloğli zi animusê ciniya xu yo. Ciniya ey tesirê animusê xu ra muameleya camêrdan ramocnena. Hêrs bena, şına zerre, xeyf wazena, qewge wazena u bena sebebê kışışê İsmayil Begi.

Efsaneyaya 185.dı botan keni Qas Kosi rê, eskeri koweni dıma. Embazê xu xeber dano cı, vano fermana tu veciya, eskeri tu kışeni. Qas Kosi vano wa mı bıkişî, la qıcanê mı rê duşmenti nêmano. Embazê ey zaf ısrar keno, oniyeno hal zaf xırab o, pa cini u qıcanê xu koweni ku u beni mehkum. Qas Kosi u ciniya xu kuyan dı pa embazanê xu mucadele keni. Peyni dı ciniya Qas Kosi yo pêkowitz dı mîrena u ey zi depışeni. Qas Kosi qıcan u ciniya xu bêwar nêverdeno, inan paweno. Ino hal arketipê anima ra yo, animaya ey zi ciniya xu ra yeno. Ciniya Qas Kosi zey camêrdan bena mehkum u kuyan dı geyrena. Ino hal zi tesirê arketipê animus ra yo. Animusê aye mîrdeyê xu Qas Kosi yo.

Efsaneyaya 186. dı Yado beno mehkum kuyan dı geyreno. Mucadeleyê Yado dı ciniya cı Telli Xanım ey dır geyrena. Telli Xanım zey camêrdan kincan dana xu ra, şer kena u yo pêkowitz dı mîrena. Telli Xanım animaya Yadoyi ya. Yado aye bêwar nêverdeno, qayıt keno. Yado zi animusê Telli Xanım o. Telli Xanım bı tesirê animusê xu kuyan dı zey camêrdan hereket kena, kincanê inan dana xu ra u bı eftayış mucadele kena. “Ciniyê vatışanê Dede Korkuti zey qehremananê camêrdan nışeni astor, şımşêr besteni, tir erzeni u eke camêrdê inan derbest bo xelîsneni. Ciniyê komeli Oğuzi qehreman u bêtersi. Ini wesîfî vatışan dı arketipê animusi nawneni.” (Bars, 2018: 63). Efsaneyanê ma dı ini wesîfî hem ciniya Yadoyi Telli Xanım, hem zi ciniya Qas Kosi dı estî, ey zi zey camêrdanê xu qehremani.

Efsaneyaya 195. Prensese Dıza Keynaya Qırali u lacê Dıza Lacê Qırali eşiqê yobinan beni. Benateyê dızê inan xeylê mesafe esto. Bınê erd ro tunel vırazeni u ino şekıl dı yeni têhet. Rocêk tunel pıro gınena u wırdi zi mîreni. Efsaneyaya 196. dı Dıza Şewatari ra lacê qırali zerri koweno prensese Dıza Keyna u her şew nışeno yo gamêş,

Çemê Murad ra şino prenses vineno. Rocêk camêş aw dı xenıqiyena u lac zi mirenno. Efsaneyaya 197. dı lacê qırali eşiqê keynaya qıralê Palıyi beno u ınno sebeb ra yo koşka berz vırazeno ki tera Palı bıaso. Koşk keno berz la Palı tera nêaseno u derdê xu ra mirenno. Ini efsaneyan dı prensesa qıralê Dıza Keyna animaya lacê qıralê Dıza Lacê Qırali, prensesa Dıza Keyna animaya lacê qıralê Dıza Şewatari ya, keynaya qıralê Palıyi zi animaya lacê qıralo ki koşk vıraştı ya. Hiri laci zi bitesirê animaya xu zaf hisi hereket keni u mergê xu geni xu çıma. Lacê qıralê Dıza Lacê Qırali animusê prensesa qıralê Dıza Keyna yo, lacê Dıza Şewatari zi animusê prensesa Dıza Keyna yo. Ini keynayan bêtersi, eftayış u mucadele xu mocneno, ini zi arketipê animus ra yi. Zerri dekowtış hiş ra tebero kolektif dı mucadeleyo pil o, lazımo ki kesi xu vera bıdı. Hem anima hem zi animus xu teber dı belli keni, wırdi zi qayili bıbi yo yi. Ino hal resayışê qehremani temin keno.

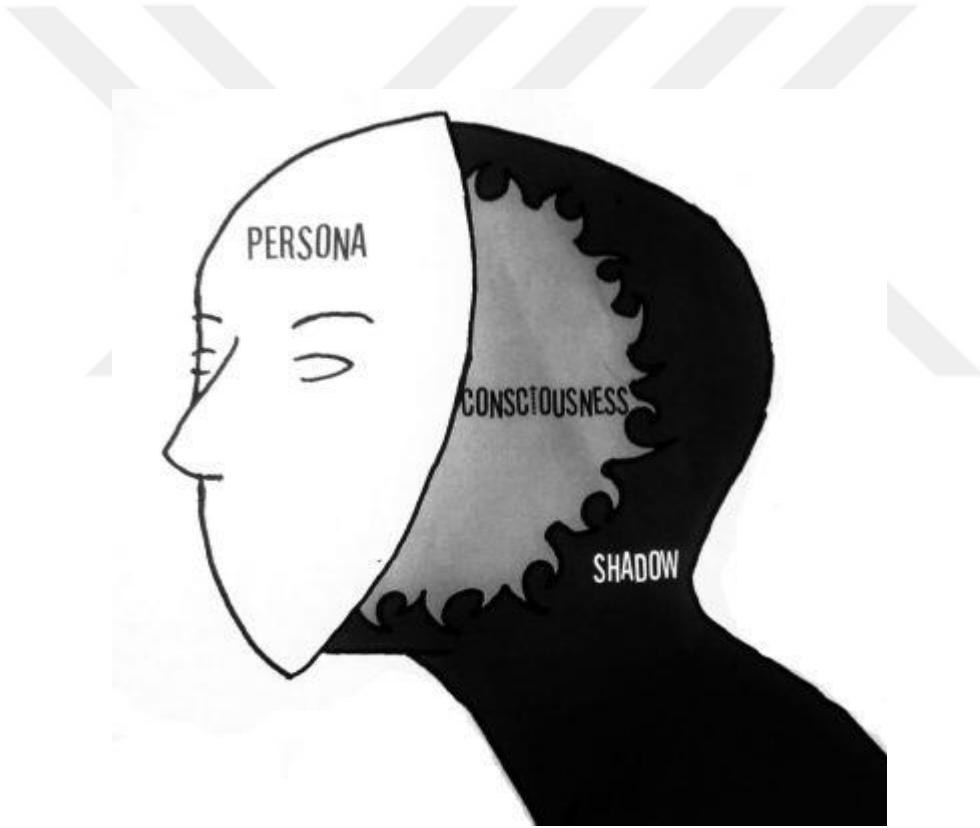
2.3.3. Vêrsi

Arketipê vêrsi qısımno tari yê şexsiyeti ma wareano u wesifê xırab ê insani ihata keno. Bı vateyê Jungi, çiyi ki munasebeta insani cı rê esta u bıqetiyet hetê insan ra itiraf nêbiyi, miyanê arketipê vêrsi dı yi. Jung vano ki bê istisna her kes dı yo şexsiyeto vêrsi esto u çew bêqusur u bêgune niyo. Bê xırabı qet yo holi nêbena, hına bê arketipê vêrsi zi qet yo şexsiyet nêbeno (Sambur, 2005: 95-96).

Vêrsi kokê xu xoriniyê tarixê evrim ra gena u hetê heywani ê insani gena miyanê xu. Vêrsi miyanê arketipan ra belka tor qewetin u tehlukayin a. Ino arketip munasebetê insanan o ki benateyê eyni cinsiyetan dı beno u çımeyê tor hol u tor xırab ê terefê insan o. İnsan seba miyanê şari dı cuyayışi gereka meylê heywani yi ki vêrsiyê cı di esti bıkerro ehil. Keso ki hetê heywaniyê xu bıkerro ehil, miyanê komel dı medeni hesıbiyeno. Labelê verba ina dı bızati, ruhê vıraştış, hisiti u fehmkerdışê xu keno tay. Eke insan dı arketipê vêrsi bıbo vin, qebiliyeti cı nêmaneni, heyatê cı beno bêruh u zeif (Geçtan, 2012: 169).

Vêrsi, riyo tariyê ferdi ya. Hetê ma yo iptidayi, heywani u bê teftiş a. Şeklê merdımno pespaye ya zi merdımno iptidayi honanê ma dı yena meydan. Vêrsi hiş ra tebero şexsi ya, inay ra ma nêeşkeni pê metodê pespaye yê tahlim bırası cı. Vêrsi heminê his u waştışê koyi ma yi ki standartanê komeli u şexsiyetê ma yo ideal rê munasib niyi ihata kena (Akça, 2016: 76-77).

Vêrsi, her çi yi ki ma qayil niyi hişê xu rê bîdi qebulkerdîş ya zi ma nêşkayi bîdi qebulkerdîş; hemînê wesîf u meylê ma yi ki zerreyê ma dî heps biyi, inkar biyi ya zi nêşxuliyayi. Her kes wahirê yo vêrsi yo. Ma çend tay bîoni vêrsiya xu hend bena qewetîn. Peyni dî bena yo tehluke, baro grîan ki niyeno hewanayîş, yo tehdido ki zerreyê ruhê ma dî yo. Eke vêrsi hetê hiş ra qebul nêbo, teber dî ê binan ser xu nawnena. Qısurê mî çin o, problem inan dî yo; ez cınawır niyo, ê bin cınawır î; hemînê ğerîban xırab î; hemînê komînist ya zi kapitalistî xırab î; la pîsing zi ino paşkul heq kerd bî... Eke ma qayilî dînyaya raştîkin dî bîcuyî, ma gerekî ino hal ra fek veradî. Ma qebul bîkerî ki çîyo ki tera nefret beno, xırabî zerreyê ma dî yi. Jung vano ki eke yo ferd vêrsiya xu dîr muhasebekerdîş bîmusno, dînya rê çîyo ki raştîkin keno (Le Guin, 2006: 44).

Resim 2: Persona u Vêrsi

Çıme: <https://carljungturkiye.wordpress.com/2017/06/14/persona/>

Metnê efsaneyan bî ekseriyet muameleyê ki nêwaziyeni u tehda vineni ihtîwa kenî. Efsaneyan dî zey tabu, mûeyideyi komelki, cezayê dîni zaf motifi ca genî u îni motifi zi alametê arketipê vêrsi yi. Efsaneyanê Zazayan ê Çoligî dî îni motifi zaf î, îni hem hiş ra tebero ferdi hem zi hiş ra tebero kolektifî mocnenî.

Efsaneya 9. dı aşm keynaya ağa ya, roc lacê gawani yo. Aşm u roc yobinan ra zaf heskeni. Roc dadi u babiyê xu raykeno keyê ağayi ki cı rê keynaya ağayi bîwazi. Dadi u babiyê laci vani ma gawan i, o ağa yo. Keyna nêdano ma, ino gure nêbeno, fekveradı. Ina efsane dı dadi u babiyê laci ferqê statuyi ra bêhêvi u bêzerri şini keyeyê ağayi. Ağa sebebê ino ters o u arketipê vêrsi temsil keno. “Estanık u destan dı qehreman seba prosesê resayışi lazımo ki vêrsiya xu dır ri bı ri bêro. Eke tabu bışikno beno qehreman. Efsaneyan dı keso ki tabu şıkneno egleb ceza geno. Ino sebeb ra insan, kesi ki tabuyi şıkneni rê muameleyo negatifiye nawneno. Efsaneyan dı arketipê vêrsi sero mesaj yeno dayış u bı ino mesaj pêroneyyê komeli temin beno.” (Ergöz, 2019: 95). Ino efsane dı zi ferqê statuyi, yo tabu yo u lac, dadi u babiyê laci zi seba şıknayışê ino tabuyi şini keyeyê ağayi. Labelê ağa pa inan keynaya xu zi fetılreno.

Efsaneya 20. gore dı teni şini dehwa, yoyi zi şahidey keno. Şahid heq nêvano u zur keno. Merdimo heqdar zot dano pıro u şahido zurker beno yo hermuş. Şahidiya zurkeri neheqey a, miyanê komeli dı eybo pil hesabiyeno. Ino sebeb ra arketipê vêrsi ya u hermuş sero şekil geno. Efsaneya 22. dı yo merdimo feqir şino hetê yo şaneyi, tera zıka wazeno. Şane çımteng o u binê purtê mişnayan dı xu nımneno. Merdimo feqir çuwa dano purt rê, şanê binê purt ra naleno ki wa bıterso u şiro. Merdimo feqir vano “heş, heş!” wa vındero. Şanê beno yo heş u binê purt ra veciyeno. Çımtengi çiko xırab o u wesifê arketipê vêrsi mocneno. Zıka dayış zi miyanê komeli dı çiko ercaye yo. Ino arketip karakterê şaneyi dı aseno u şane neticeyê çımtengiyê xu ra cezaya heş biyayış geno. Tiya dı estışê vêrsi u ceza qıymetê zıka keno pil. Cezaya şaneyi hiş ra tebero kolektifi dı yo mesaj o u bı inê mesajı komel dı zıka teşwiq bena.

Efsaneya 29. dı yo cini qıc ana dınya. A hel uca ra yo ijdiha şino. Cini manena pa tersena u Homayê xu rê dua kena. Cini u gerguşê xu beni kerraya sıpi, ijdiha zi beno kerreyo sur. “ Arketipê vêrsi estanikan dı rey rey şeklê dêw, ijdiha, mar, cın, ifrit; rey rey zi zey way, bıra, xal şeklê merdımı kesi yi aseno.” (Işık, 2009: 359). Arketipê vêrsi efsaneyê ma dı şeklê ijdihayi xu belli kerdo. Dadi wexto ki ijdiha vinena bı hisê pawıtışê xu hereket kena, zana ki zırar dano gerguşê cı u nêşkena bıpawa. Ino his şexsi ra zêd kolektif o, wesifê dadiye ra yo. Ino sebeb ra dua kena u pa ijdiha inı zi beni kerra. Tiya dı kerrabiyayış ijdiha rê ceza yo, dadi u gerguşê xu rê mıkafat o. “ Sur, dinamik u tehrikin o. Zey şidet, nefret u işkence sembolê hisanê xırabın o.” (Yılmaz, 1991: 20-21). İjdiha biyo kerreyo sur u hiş ra tebero kolektif dı temsilkarê hisanê

xırabın o. “ Sipi zey roşn, samimiyetey, masumiyetey, paki u asaleti sembolê hisanê rından o.” (Yılmaz, 1991: 44). Dadi u gerguşê xu zi biyi kerraya sipi u hiş ra tebero kolektif dı bêguneyi u masumiyeti temsil kenî. “Eke ma seba çiyeko dahina pil xu bıwehdêni, ma kıfş kenî ki estışê ma dahina beno manidar.” (Person, 2023: 46). Dadi seba gerguşê xu, xu feda kerda u yo mertebeyo pil girot. Ino meretebe zi bı rengo sipi şekil girot.

Efsaneyi 30, 31 u 35. veyve dı yo qıc bînê xu xerimneno u pê nani bînê qıcı estireni. Homa Teala bela dano cı u veyve beno kerre. Seyidoğlu efsaneyanê Erzırom ra efsaneya Kızıloğları neqıl keno u ina efsane ser hına vano: Yo mêrik nengi çineno gelee rê. Roco bin laser yeno u hemînê geleyi beno. Baweriya şarê Korucuk gore gelee u zexireyê binan muqedes i, inan rê vatışê qısa xırab guney yo. Badê cu beno sebebê bêoğirey (Seyidoğlu, 1978: 261). Nan zexire ra vıraziyeno, nimet o u kulturê Zazayan dı zi muqedes o. Pê nani bînê qıcı pak kerdış çıko xırab o, nimet rê bêhurmeti yo. Ino rıd ra Homa Teala bı kerrabiyayışi ceza dano qefleyê veyveyi. Ino hal arketipê vêrsi yo. Kerra biyayış cezaya qefleyê veyve ya u ê kerran dı arketipê vêrsi muşexes biyo.

Efsaneya 104. dı yo merdım çım verdene ciniya bırayê xu, ino sebeb ra bırayê xu kışeno u guneyê xu erzeno yona keyeyi ser. Seba mehkemeya şerieti yeni şêx het. Şêx wahirê keremat o, his keno, zano qetılkar kam o. Labelê hukmê şerieti gore gereka şahidê hadiseyi bibi, ya zi gunekar sucê xu qebul bıko. Mêrik sucê xu qebul nêkeno, şêx zot dano pıro. Mêrik cayêk dı mıreno, dewıcı çend aşman ra pey ancax cesedê ey vineni u qarm dekowti cı. Qetılkar tesirê vêrsiya xu dı mendo. Çım verdene ciniya bırayê xu, bırayê xu kışeno u guneyê xu erzeno yona keyeyi ser. Ini muameleyi vêrsi yi, miyanê komeli dı guneyê pil hesabiyeni. Tiya dı arketipê vêrsi hem hiş ra tebero şexsi hem zi hiş ra tebero kolektifi dı xu mocneno. Vêrsiya qetılkarî personaya cı ra dahina bıqewet a u ina ra veciyeya teber. Hesudey u kıştış hiş ra tebero kolektif dı vêrsiyê zaf kıhan i. Kıtabanê muqedesan gore ini muameleyi tor ver hadiseyê Habil u Kabili dı asayi u şexsiyetê Kabil dı wareameyi. Efsaneyan dı arketipê vêrsi egleb beno sebebê ceza u bı ina ceza hiş ra tebero kolektif wıjdanê komeli keno rehet. Qetılkar pê zota şêxi mıreno, mergê ey zi normal niyo, zey zota şêxi yeno meydan. Karm zi yo motif o u tiya dı dereceya ceza nawneno. Komeli gore ancax merdımı zaf xırab musteheqê karman o.

Efsaneyê 111. dı Şêx Erif feqir o, dewan dı gelee aredano. Seba barê xu yo dewıc ra her wazeno. O dewıc zur keno, vano herê ma nêameyo, ez nêzano ça dı yo. Serê

sıbayı wirzeni, her veradiyayo, şıyo teberê dew u vergan her kıştı. Dewıc vano verganê Şêx Erif herê mı kıştı. Feqıran rê ardımkerdış toreyê komeli dı çıko bıqıymet o. dewıc Şêx Erif rê ardım nêkeno u zur keno. Zur çıko xırab o, zurkeran ra zi şar hes nêkeno. Çünke mo hereketi munasebetê insanan xerıpnenı. Tiya dı zur, arketipê vêrsi ra ya u mo arketip zi şexsiyetê dewıcı dı bı zur xu belli keno. Hiş ra tebero kolektif dı neticeyê hereketanê xıraban dı ceza esta. Ina efsane dı zi hetê vergan ra ceza dıyena.

Efsaneya 203. dı bı nameyê Çırrê Kermiyeri yo dew esta. Dew dı yo del leyiran ana. Dew dı çew nan nêdano cı u del pa leyiranê xu mırena. Homa Teala ceza dano, a dew pa insanan, heywanan, daran her çı esto erd ro şına war u bena duz. Çımtengey, bêmehemetey hisanê xıraban ra yi u vêrsiyê insan i. Lazımo ki insan hemınê ganiyan zey xu bıvino, bı wıjdanê xu hereket bıkerı, çımtengey mekerı u nanê xu bar kero. Ini wesifê insaniye ra yi. Ina dew dı bêrehmi peyda bıya, dewıcan dı wıjdan nêmendo u gzezebê Ellahi kerdo xu ser.

Arketipê vêrsi efsaneyê mexluqat u hediseyanê istisnayı dı egleb tersê insanan ramocneno. İnsani kuyan u yaban dı ge ge teyna geyreni, şewan dı teyna maneni ya zi zey gem, qabristan cayanê tari u bêoğıran ra şını. Ini halan dı insani xof keni, zaf terseni. Aredayışê ma ra zey efsaneyi cın, şeytan, gunahar, kapos, qulişew, lingvaşturi, mezel, çequer, dêw, ijdiha, xırtık, peynişew, Zut Derey Wasi, hediseyê Sılemanı ueb. tersê insanan mocneni u arketipê vêrsi temsil keni. Xora mı efsaneyi yo teni ser viyereni, hediseyan dı keso dıyın çın o. Vatışê keso ki cuyayo gore vaciyeni.

2.3.4. Dayik/Dadi

Arketipê dayik zi zey arketipanê binan bêhesab asayışê cı esti. Dadiya şexsi u pırık (dadiya dadi), damari u vısturi, ciniya ki munasebetê ma cı rê esto, dadiya şıt ya zi dadik, babkal, ciniya zanaye; menaya dahina ser dı ilahe, bilhesa dadiya homayı, Meryema bakira, Sophia (dadi-waştı), hedefê waştışo xelısnaıış (cenet,qıraleyê Homayı, Qudusê asmêni); menaya hira dı kılise, universita, bajar, welat, asmên, erd, gem, dengız u ro, made, dınyaya bınerdı u aşm; bı menaya teng dı cayê biyayışı u doli, hêga, baxçe, şıkeft, zınar, dar, çıme, biro xorin, qabê waftizi, vıla ki şeklê qab dı ya, bı dayireyo sêhrin (mandala); dahina menaya teng dı rahim, her çeşid cayê aşaneyi/qor (mavacı cayê vida), fırın, tencere, manga, arweş, her tewır heywano feydeyin (Jung, 2020a: 22-23).

Arketipê dayik seba fehmkerdîşê xelqbiyayîşî, menaya estîşî u kainatî fonksiyonê paynîka tor verin o. Dinya u estîşî verco pê dadiya xu dekoweno hişê gerguşî. Esasê fikrî komelî ki dinya, xelqbiyayîş u estîşî ser i zi arketipê dayik dî xu nawnenî. Zey arketipanê binan arketipê dayik dî zi qîsîmî pozîtîf u negatîfî estî. Mitolojiyê Tırkan dî Ak Ene, Umay, Keyneyê Sîpiyê Ulgenî, Ana Maygıl, Ayısît u Od Ene wesîfê pozîtîfî; Alkarısî, Albastî, Yalmavuz, Keyneyê Siyayê Erlikî, Cadî, Kocakarî ueb. wesîfê negatîf mocnenî (Fedakar, 2014: 8-9).

Arketipê dayik dî bêsnor omar dî wesîfê pozîtîf u negatîfî estî. Jung gore arketipê dayik dî inî wesîfê pozîtîfî estî: Destegê dadi u şefqat, hisê dest pê dayîş/ardîmkerdîşî, zanayeya manewî u resayî/kemalî, çîmeyê wareameyîşey u xalıqeyî sembolê newe ra biyayîşî. Wesîfê pozîtîfî ê arketipê dayik bî sembolanê ilahî, bakire, şew ya zi aşm ueb. ifade benî. Dinya dî zey çîyo ki jehr keno, tersneno, rayir ra veceno her çîyo tari u nîmîte arketipê dayik dîr eleqedar o u qîsîmî negatîf ê arketipê dayik ano meydan. Ino arketipî zi bî sembolanê awa xorin u qor temsîl beno (Sambur, 107: 2005).

Efsaneyanê Zazayanê Çoligî dî arketipê dayik bî wesîfanê pozîtîf u negatîfî aseno. Ma tiya dî tezahur/asayîşê arketipê dayik ra nîmuneyan danî. Efsaneya 19. Mêrdeyê cînî merdo u cînî pa panc sêwiranê xu bêçare menda. Qıcı veyşan manenî, dadi çık çîn o bîdo inan. Dadi şîna nanopocî ra derdê xu vana u tera nan wazena. Nanpoc tera vano kîncanê xu vecî ina derenca ra şu cor, ez oniyena tu ra. Cînî seba qîcanê xu ino teklîfî bêçare qebul kena. “ Hîrî hebi wesîfo muhîm ê arketipê dayik estî: oniyayîş, pîl kerdîş u mîqatkerdîşê holî; hisîbiyayîşo ki pîrr waştîş tede esto; tariyo ki aidê bînê erdî yo.” (Jung, 2020a: 23-24). Tiya dî asayîşo pozîtîf ê arketipê dayik esto, dadiya şexsî esta. Dadi oniyena qîcanê xu, inan mîqat kena u seba inan fedakarey kena. Nanpoc tesîrê animaya xu dî yo. “Fanteziyê erotîkî, tezahuro tor zêd ê anima yî.” (Jung, 2020b: 176). Nanpoc tesîrê animaya xu ra rîyê xuyo xîrab nawneno u ino rîyo xîrab vêrsiyê ey a.

Efsaneya 23. dî efsaneya “keku” yî dî damarî zaf tehda kena qîcanê sêwiran. Bînê tewreyî qul kena, dana qîcan u inan raykena kenger. Kenger aredani, dekenî zerreyê tewreyî, labelê kengerî tewreyo qulbiye ra kowenî. Beno erey oniyenî ki tewre dî çık çîn o. Way, bîrayê xu suçdar vineno u pîzeyê ey şeqnena. Bîra mîreno, way dua kena beno mîlçîka keku. Ina efsane dî asayîşo negatîf ê arketipê dayik esto. Damarî bena sebebê mergê bîrayî. Damarî efsaneyan dî egleb vêrsî temsîl kena u asayîşo negatîf ê arketipê dayik ifade kena. Efsaneyanê mîntîqayê Zazayan ê Çoligî dî zi ino xîsus zaf ca geno.

Efsaneya 25. dı zarec yo veyv a u zaf rınd a. Vısturiya aye tera hes nêkena, tehda kena cı, zaf xebitnena u qibê xu zi tera pawena. Veyv veyşan manena, o nimitık şına qib dı wer wena. Vısturi ferq kena ki qib dı weri kêmiyayo. Vısturi zot dana, veyv bena yo zarec şına ku u timotım vana “qa qıbo, qa qıbo...” u ino şekıl poşmaneyê xu ifade kena. Vısturi asayışê arketipê dayiki ra ya. Komel dı bı wesıfo negatif yena zanayış. Ina efsane dı zi asayışo negatif ê arketipê dayik temsil kena.

“Xeylêk elemanê tebieti bı maki irtibat bi yi. Ini hetê mana ra berz i u ino sebeb ra muqedes hesıbiyeni. Qutsiyetê tebieti semedê wesifê heyat dayış ra yeno menaya “tebiet”, “dadi” u muqedes o. Bawer beno ki her çi tebiet ra yeno u heyne peyser ageyreno tebieti. Ino xısus wesifê qıc ardış/ xelisiyayişê dadi rê qutsiyi dano. Ino wesifê xelisiyayişi, pawıtış u mıqat kerdış hikayeyan dı bıçeşid sembolan ifade beno. Ini semboli ekseriyet ku, herr u şikeft i.” (Yalçın, 2021: 72). Efsaneyanê mıntıqayê Zazayanê Çoligi dı sembolê ku, şikeft u dar ra xeylêk nımuneyi esti ki bı arketipê dayik dır eleqedar i. Efsaneya 26. dı payiz yeno, hewa beno serd. Ca çino milçiki xu miyan dı bıtamarni. Şını binê kamci dar, dar cad pelanê xu rışnena. Peyni dı şını binê dara hors. Dara hors pelanê xu ana pê, zerreyê xu dı qulıkan vırazena u milçikan rê ca hedre kena. Milçiki zi cı rê dua keni u peli dara hors hin nêrişiyeni, timotım zergun maneni. Efsaneya 254. dı wextê herbi dı yo bısılman şino binê dara hors dı xu tamarneno. Yo zarec serê dar dı veng dana u cayê ey duşmenan ra vana. Ini efsaneyan dı dara hors wesıfo pawıtış mocnena. Dar zi sembolê arketipê dayik ra ya u tebiet dı wesifê dadi ana ca. Zımıstan dı serd ver, amnan dı zi germ ver heywani ilticaya cı keni. Bê inan insan u heywanan rê cayê nımiyayiş a. Ini xısusı wesifê dayik ra yi. Dara hors tiya dı wezifeyê dadi ana ca.

Efsaneya 146. dı yo şane nêweş koweno. Her terefê ey dı bızır u birin veciyeni. Maldar ino şaneyi fetılno. Şane şino yo şikeft dı maneno. Uca dı aw weno, şifa vineno u beno weş u war. Efsaneya 207. gore yo tofan dınya dı beno berz. Hiri aşm asmên ra adır vareno, hiri aşm vor varena u hiri aşm zi varan vareno. İnsan her gani ra yo çıt geno u şino şikefta Kiy Belayi dı cuyeno. Kiy Bela dı yo awa pil veciyena u tede maseyi esti. İnsan u ganiyê bin pê cuyiyeno. Badê tofani a şikeft ra veciyeni. Efsaneya 225. dı yo dêw binê kuyi dı yo mığara vırazeno u uca dı cuyeno. Efsaneya 226. dı Sofi Şekeri pa talebeyanê xu yo mudet Gola Şekeran dı cuyeno. Gola Şekeran yo gem a u darê gırd tede esti. Yo mudet mehkumi zi şını uca dı cuyeni. Eskeriya pê helikopteran

zaf hew bombayi eşti uca, çık nêbı mehkuman. Baweriya şari gore ına gem muqedes a, darê cı zi muqedes i. Miyanê xu dı çı biyi, pawena u nêverdena zırar bıraso cı. Efsaneya 229. gore binê Kuyo Sıpi dı xeylêk bajari esti u binê qıl dı yo dereyo hira esto. Efsaneya 237. dı cınawıro kor yo şikeft dı cuyeno u Homa Teala rısqê cı pê yo bız ano dano cı. Efsaneya 238. Kafiri koweni Pêxamberi dıma. Pêxamber yo şikeft dı xu nımneno u duşmenan ra xelisiyeno. “Şikeft cayo ki newe ra biyayiş yeno meydan a, çala nımte ya ki insan seba newe biyayişi zerreyê cı dı maneno u qırp keno.” (Jung, 2020a: 73). Şikeft newe ra biyayiş ifade kena. Ino sebab ra arketipê dayik işaret keno. Efsaneyi 93,94,95 u 96. dı Kuyo Sıpi u Kuyê Şariki cayê iltica yi, Şarık Şiwan tiya dı tamam beno. Ini efsaneyan dı ku, gem, şikeft tezahur/asayişê arketipê dayik i u wesifê pawıtış, mıqatkerdış, weş kerdış mocneni. Ini asayişi heto pozitif ê arketipê dayik nawneni.

Efsaneya 258. gore cını qicê insanan beni, herinda inan nêweşanê xu roneni. Wexto ki cınan qic bedılna, o qıcı beni serê ziyar u nameyê cı bedılneni. Yona metod zi hına yo: Qıco nêweş beni binê teli dı roneni, dadiya qıcı pey xu tadena cı u hiri hew vana qicê xu bıgêri u qicê mı bîdên. Ino şekıl dı cını qıcı xu geni u qıcı insanan peyser dani. Efsaneya 259. gore zi wexto ki qic yeno dınya, şeytan gışt koweno qinê cı. Eke şeytan gışt kowt cı, qic bedıliyeno u beno nahletin. “ Arketipê dayik yo het ra wahirê fonsiyonê wetê aqıl dı yo berziyê ruhi, oniyayiş u mıqatkerdış, pawıtış o; heto bin ra zi war keno, xapinenno u rayir ra veceno, ters ano meydan u jehr dano. Ini wırdê heti miyanê xu dı yo bedılınayış zi işaret keni.” (Fedakar, 2014: 9). Cın u şeytani ki qıcan bedılneni, zırar dani qıcan u dadiya inan Anadolu dı egleb bı kelimeyanê albastı, alkarısı ueb. yeni zanayış. Labelê mıntıqayê xebata ma dı inan ser ifadeyêko xısusı çın o. Ini efsaneyan dı cın u şeytan heto negatif ê arketipê dayik mocneni.

2.3.5. Self (Bızatiyi)

“Arketipê self” dı xıusiyetê universal esto u hemınê insaniye keno xu miyan. Ino arketip bıxu prosesê ferdiyetey o u hem hiş hem zi hiş ra teberi ihata keno. Bı yona ifade Jung self u ferdo ki esilê mehsulê proseso ferdiyetey o zey pê hesıbneno. Luzumo estışê arketipê selfi prosesê ferdiyetey o. Self heme çiyê sistemê ferdiyetey o u hemınê arketipan, kompleksan, wareameyişan u halanê hişi ki mıntıqayê hiş u bınhiş dı yi anceno xu. Hemınê arketipi doruverê self dı qıfle beni u nizam dıyeno cı. Self benateyê hiş u hiş ra teber dı yo nuqtaya merkezi ano meydan u benateyê wesifanê ferdiyetey ki yobinan ra ferqını dı denge u aheng vırazeno. Ino sebab ra tera vani arketipo sistem.

Self yobiyayış, pêroney u ahengê şexsiyeteyê ma ra mesuldar o u xısusiyetanê ma ano têhet, inan halê xu ser nêverdeno. Çünke gayeyê ey ferdê biyaye ki prosesê ferdiyeteyi xu kerdî tamam wareameyış o (Sambur, 2005: 101-102).

Jung gore arketipê self, wexto ki insan yeno dinya hetê Homayi ra diyayo cı. Self, ez u persona ra ferqın o u awanbiyayê biyolojik, averşiyayışo manewi yê ruhi, serkowtışo psikoloji yê din u senat dı raştey qezenc keno. Ino sebeb ra eşkeno yo sırra nımıteyi ya zi yo iniqasê Homayi bıviniyayo. Self, ferdo ki wareameyış dı yo, bı raşteyo muşterek ahengdar keno u ino prosesê adaptasyon dı arketipanê ez, persona, vêrsi, anima u animusi xu desta dano (Bahadır, 2010: 186).

Ferdbiyayış: Jung gore ferdbiyayış prosesı resayışê psikolojik o. İnsan wesıfı xu ki ey, ê binan ra ciya keni kıfş keno u bı inay beno yo ferd. Ferdbiyayış prosesê xu şınasnayış, wesıfanê xu zanayış u inan qebul kerdış o. Jung gore insan ino proses dı raştê tayê arketipanê hiş ra teberi yeno. Eke inan qebul nêkero nevrozi yeni meydan. Kesi nevrotiki elemenê hiş ra teberi qebul nêkeni u ini kesi binan ya zi objeyan ser ramocneni (Tecimer, 2006: 99).

Mandala: Formo sembolik ê arketipê self o, Jung ino sembol ser zaf vındeno. Jung gore mandala sembolê temambiyayışeyê/pêroneyê şexsiyetey o. Mandala homayiyê ki zerreyê insan dı şekil geno, temsil kena. Mandala yo terma Sanskritki ya u yena menaya “dayreyo sêhrin” ya zi “dayreyo pawıtoğ”. Jung gore mandala ra vani çımo felsefik ya zi eyneyo hıkmî u mandala koma melumatê nımıte qebul beni. Mandala yoyi u tameyê şexsiyet u sembolê “arketipê ez” qebul bena. Merkezê şeklo dayre ki mandala doruverê cı dı geyrena “ez” o u tameyê şexsiyetey ifade keno. “Ez” nuqtaya çatê şexsiyeti yo ki mabeynê hiş u bınhiş dı ca geno u metaforê merkezi dır eyni yo. Seba raşt tefsirkerdışê “ez” ki merkezê şexsiyetê ma mabeynê arketipê ez u şeklanê mandala dı munasebetê eyniyi ameyo ronayış. Sembolê mandala ki şeklê nuqtaya odağ dı yo denge, aheng u temambiyayışi temsil keno. Metaforê merkezi ki mandala dı yo zi yo tecrubeyê çiyo ki entegre biyo, ikmal biyo u biyo merkez teqdim keno (Sambur, 2005: 104-105).

Resim 3: Mandalaya Carl Gustav Jungi (Jung, 2015c: 493)

İnsani xu rê pê “arketipê self” yo munasebeta aheng ê hiş u hiş ra teberi ronayo. Ina munasebet têki komelan dı pê sembolanê ferqın ifade bena. Ini semboli tasawuf dı nefis, çembera temamey (mandala), omarê çar, kare ya zi tikgoşe yi. İnsan serguzeştê ferdiyetey dı zerreyê ina dayre dı timotim raywanti keno. Mandala fehmbiyayışê rayiro ki şino merkezê şexsiyeti kena asan. Ino xısus dı efsaneyi zi virê kulturi kırışeni, mandalayê ki efsaneyan dı yi hikayeya rayirê ferdi ki şino hetê merkezi dano fehmkerdış (Doğan, 2020: 113).

Muhtewaya metnê efsaneyanê ma dı zi arketipê self xu mocneno. Eğleb efsaneyanê dini dı şexsiyetê pir, weli, şêx, mala dı pêroney xu belli keno, ino hal arketipê selfi ra yeno.

Efsaneyanê 45,46,47,48 dı awa Kuyê Şariki, efsaneya 51.dı awa çirrê Sofi Şekeri muqedes i. Ini efsaneyan dı aw çew ra nêasena. Ancax merdım ki zerriya cı pak a, layıq o, yani merdımê Homayi yo vineno. Efsaneya 45. dı dewa Hemsor ra Sofi Cunik ina aw vineno. Efsaneya 46. dı yo qıc, o mıntıqa dı ina aw vineno. Efsaneya 47. dı

wextê Usmaniyan dı yo mulazım, dı leckeranê xu şıraweno aw. Leckeri hemınê mıntıqa geyreni, aw nêvineni. Mulazım biney ca şıno, yo çırr vineno. Desmacê xu geno, mataranê xu dekeno u yeno. Leckeri pê matbeni. Efsaneya 48. dı dewanê Palıyi ra, Qerbegan ra, Siwun ra zaf insani yeni Ziyara Şarık Şiwani ziyaret keni. Awa inan qediyena, teyşan maneni. O mıntıqa dı zi aw çın a. Dewa Xasbeg ê Palıyi ra yo heci yo fıraq wazeno, biney ca şıno, çırr vineno, fıraqa xu dekeno pırr u yeno. Heme kes mat beno, dewıcı şını cayê çırri dı çık nêvineni. Efsaneya 51. kam hol bı, merdımê Homayi bı eşkeno Çırrê Sofi Şekeri bıvino, merdımo xırab bıqatıyet nêşkeno vino. Eke ruhê yo kesi dı hisê xırabı çın i, zerriya o kesi pak a. Ino kes tesirê hisanê negatıfan ki hiş ra tebero ferdi dı yi ra xelisiyayo u selfê xu ardo meydan. “Aw elemanê hiş ra teber a. Aw elemanê viyartış, bediliyayış u newe biyayış a. Aw zey awa ganê nebatan heyat dana, zubde ya.”(Uzun, 2020:5 6). Awa Kuyê Şarıkı tiya dı sembolê selfi ya, bediliyayış u newe ra biyayış mocnena. Kesi ki awa Şarıkı diyi bediliyayi, hisanê xıraban ra azade yi, tamam biyi. Ino zi neticeyê prosesê ferdbiyayış o. Qıco ki efsaneya 46. dı viyeren o hema bêgune yo, xırabı nêzano. Ey dı zey arketipê vêrsi, persona hema aver nêşiyi. Psikeyê ey dı pêrone y esto. Ino rıd ra awa Şarıkı ey ra asena. Labelê hema nêkowto rayir. “Prosesê ferd biyayışi eke yo ferd estışê cı ferq keno u ey dı temasê cı esto ancax yeno meydan. İnsan bêşık eşkeno bı hişar averbiyayışê xu dı ca bıgêro. Heta insan bı serbest qerar dano u bı aktif ino proses dı hemkari keno.” (Jung, 2020b: 158). Arketipê self prosesê ferdbiyayışi dır eleqedar o u ino zi hereketo hişar o. Tiya dı qıc prosesê ferdibiyayış ra zi bêxeber o. Xora hıkmê a aw zi nêzano u dadiya xu ra museno.

Efsaneya 110. dı Şêx Erif yo cini ra yo dik wazeno, cini nêdana. Çend saet ra pey yo heli dik keno xu fek u şıno. Şêx vano dik nêda mı, la heliyê mı dik gırot şı. Cini halê ey zana, labelê çımtengey kena. Çımtengey vêrsiya cini ya. Şêx Erif feqir o, merdımê Homayi yo u insano kamil o. Tiya dı heli yo sembol o u şexsiyetê Şêx Erifı mocneno. “Heli, zerd biyayışê metali, merdışê çıko saf niyo ra dıma biyayışê çıko saf temsil keno. Peli zi muwazeneyi nawneni. Zey heli, şahin ueb. heywanê cınawırı bı neri, ruhi u selfi ki her çı cor ra vineno eyni hesıbiyeno.” (Uzun, 2020: 50). Heli sembolê selfê Şêx Erif o. Ino sembol ra ma fehm keni ki Şêx Erif bediliyayo, merdım o biyaye yo u tamamkerde yo.

Efsaneyi 94 u 95 dı Şarık Şiwan pê sel aw kırışeno. Efsaneyi 90 u 91. dı Sofi Şeker ra teber sofiyi bin nêşkeni bêqusur pê sel aw bıkırişı. Kırışışê inan dı sel ra aw

çılık dana ya zi rışıyena. Aw, sembolê hiş ra teber a. “Aw, hiş ra teberi ifade kena, bı yona ifade halê hiş ra teberiyi, halê nımıtışi ifade kena.”(Jung, 2006: 164). Arketipi zi mefhumê hiş ra tebero kolektif i. Ma eşkeni vaci ini efsaneyan dı aw arketipan ifade kena. Aw sel ra nêrışiyena, yani zerreyê sel dı yo muwazene ser a u tam a. Sel ino muwazene u pêroneyi temin kena. Muwazene u pêroneyi wesifê arketipê selfi yo. Yani sel tiya dı arketipê selfi mocnena. “Self arketipo esas o, arketipê sistem o u tameyê şexis ifade keno. Self bı sembolanê dayire, çargoşe, çarın, qıc, mandala usb. xu belli keno (Jung, 2006: 407). Fekê sel dayireyi yo, şeklê sel zi mandala ra dur niyo. Ino sebeb ra ma eşkeni vaci sel yo mandalaya ya. “Esas şeklê mandala dayire u çargoşe yo u pêroneyi temsil keno.” (Jung, 2006: 76). Arketipê selfi zi bı mandala temsil biyo. Efsaneyan gore selê Şarık Şiwan u Sofî Şekeri ra aw nêrışiyeya. Ino, halê selfê inan ra yo u temambiyayışê inan ifade keno. Selê têki welıyan ra aw rışıyena. Ino hal gore zi inan dı kêmane esto, arketipanê inan dı yo muwazeneyo bêqusur çın o. Yani hema prosesê ferdiyeteyê inan tamam nêbiyo.

Efsaneya 96. dı Şarık şıt dekeno zerreyê yo sel u şino Palı dı bırayê xu Solderzi ziyaret keno. Şarık sela xu dês ra alıqneno. A hel yo cini yena zerreyê dıkanı. Solderz oniyeno ki sel ra şıt ho çılık dano. Solderz bırayê xu ra vano, tiya cayê tu niyo, tı nêeşkeni tiya dı mıqatê xu bıkeri, tiya ra şu. Ina efsane dı Solderz xas o, pociyayo u biyo insano kamil. Yani Solderz dı arketipê self xu belli keno. Şarık heta dıkan arketipê self mocneno. Yani şexsiyetê cı dı yo sistem u muwazene esto. Dıkan dı yo cini vineno, oniyeno tera sela ey çılık dana. Sel yo mandala ya, pêroneyi temsil kena. Labelê bı çılık dayış ino muwazene xerıpiyeno. Ino xerıpnayış kêmiya Şarıkı ramocneno. Yani muwazeneyê arketipanê ey xerıpiya yo, Şarık hema nêbiyo tamam. Tesirê cini ra ey dı hisê şehweti yeni meydan. Animusa Şarık bena bıqewet u dengeyê arketipan xerıpiyeno. O hal zi bıfiziki şeklê çılkdayışê şıti xu nawneno.

Efsaneya 102. dı Şêx Ehmed Cebaxçuri Palı dı tahsil vineno. Varan vareno, Şêx bı sıra talebeyan raykeno serê bani u loğ keni. Sıra yena Şêx Ehmedi. Pê arqılıyeni ki loğ pêt şına yena. Şêx talebeyan şıraweno serê bani. Oniyeni Ehmedi paştı xu daya locın u ho vınderteyo, loğ zi bıxu şına yena. Şêx ra halê Ehmedi vani. Şêx Ehmedi ra vano, tahsile tu biyo tamam, tı hin eşkeni memleket rê xızmet bıkeri. “Rayirê Tasawıfî nefis terbiye keno. Ino rayir dı mucadeleyo ki biyo, zehmeto ki anciyayo seba terbiyeyê nefsi yo. Wahirê idareyê xu vıcyayış u nefisê xu qontrol kerdış, xu his u fikranê xıraban

ra pak kerdış o.” (Özçelik, 2021: 6-7). Tasawıf dı nefis arketipê ez/ego ifade keno. Rayirê tasawıfı zi proseso ferdbiyayişi ra yo. Şêx Ehmedê Cebaxçuri ino rayir dı serkowte biyo, tesirê egoyê xu, his u fikranê xıraban ra veciyayo u muwazene sero mendo u biyo tamam. Ino hal arketipê selfi işaret keno. Loğ hetê şekıl ra zey mandala ya u metaforê mandala arketipê selfi mocneno. Yani loğ pêroneyê ruhê Şêx Ehmedê Cebaxçuri nawnena.

Efsaneya 293. dı dostê yo mêrîki şîno rehmet. Ino mêrîk wexto ki dostê xu defin keno tizbeyê cı koweni zerreyê qebr. Mêrîk pê arqıliyeno ki tizbeyê cı çın i, şew şîno serê mezel akeno, oniyeno zerreyê qebr dı nê tizbeyi nê zi meyit esto. Nata weta oniyeno yo şebax/pencera vineno, a şebax ra şîno wer çi vino! Yo dınyaya kesk a, roşn a; hend muzeyin a u rında ki howzi, koşki, hêniyi, dari... her çiyo rınd tede yo. Tizbeyê xu uca dı dardkerdeyi, dostê ey zi ho uca dı yo. Xeylê galgala keni, weni, şîmeni. Dostê cı vano meşo, mêrîk qebul nêkeno. Heyna a şebax ra şîno teber. Mêrîk teber dı oniyeno her çi bediliyayo, nê a suk a, nê zi ê insani. Ina suk nêmanena suka ey, zaf gırd a. Qereqol dı meseleya xu polisan ra vano. Polisi ser cıgêreni, tesbit keni ki ino mêrîk hiri sey serr ver biyo vin u tera xeber nêameya girotiş. Ina efsane zey hikeyaya Ehli Kehf a. Uca dı zi eshabı kehf yo şikef dı hiri sey serr mendi.(bo. Sureya Kehf ê Qurani Kerim). Jung gore şikeft cayo newe ra biyayiş a. Şikefta ki hot teni tede mendi hına yo cayê bediliyayiş o. Menaya ina efsane zi hına ya: Kam şîro zerreyê şikeft yani şikefta ki zerreyê herkes dı ya, ya zi şîro tariyê teberê hişi, xu miyanê prosesê bediliyayiş ê hiş ra teber dı vineno. Neticeyê inay şexsiyetê cı dı pozitif ya zi negatif qati yo vuriyayiş yeno meydan.” (Jung, 2020a: 73-74). Ina efsane dı qebr herında şikeft girot. Qebr zi yo qor o u sembolê newe ra biyayiş o. “ Hoka tasawıfı ra qebr, bero ki abeno alemo raştikin o.” (Kayaokay, 2014: 349). Merdîmo vinbiyaye zerreyê qebr dı alemo raştikin vineno. Zerreyê qebr dı yo şebax ra şîno wetê qebr u yo dınyaya rınd, muzeyin u roşn vineno. Uca dı yona heyat esto. Şebax egleb çargoşe ya. Çargoşe zi sembolê arketipê selfi yo. Merdîmo vinbiyaye şebax ra şîno wetê qebr, uca dı heqiqetê alemo raştikin vineno. Sırrê nımîte u iniqasê Homayi cı rê ifşa beni, ruhê ey dı pêroney yeno meydan, bediliyeno, beno insano kamil u qebr ra veciyeno. Merdîmo vinbiyaye qebr ra veciyeno, serguzeştê xu dı bêmekani u bêzemani ferq keno. Ino şekıl dı hıkmê Homayi, sırrê dınya u alemo bin u menaya heyati kıfş keno. Ina efsane derheqê dınya u alemo bin baweri u pawıtışê şari zi ramocnena.

2.3.6. Kalo/Pira Zanaye (Ferdo Pil)

İnsan heyatê dinya dı ge ge koweno tengasi, verba têki hediseyan dı bêçare maneno. Ino hal dı insan yo xelaskar ya zi rayber paweno ki çare bıdo cı. Ino pawıtış hêviya insani yo u hiş ra teberê insani dı nımite yo. Zey estanık, efsane ueb. metnanê vatışan dı rayirê qehreman derg u çetin o. Qehreman raywantiya xu dı zaf rehmet anceno, tengasi dı maneno. Gereka yo rayir ya zi çare bıvino ki bıraso hedefê xu. Ini tewiran dı bıqetiyet hon ya zi şeklê gani yo zanaye raştê qehremani yeno u cı rê rayberi keno. Jung ino rayber ya zi xelaskari bı arketipê ferdo pil/ kalo zanaye ifade keno.

Arketipê ferdo pil folklor, mitoloji, heyatê dini u honanê insaniye dı yeno ma ver u zey aqıl, melumat, qewetê feraseti ueb. wesifê imtiyazin miyanê xu dı top kerdi. Ferdo pil, tecrubeyo şirik ê insaniye temsil keno. Bınhişê kolektifi ge ge ino arketip dı teşhis beno. Melumat u aredayeyê serranê dergan figurê ferdo pil dı top beno. Ino arketip bı “arketipê mena” wesıfıyeno u mena geyrayişê insani ifade keno. Ino arketip zey vinayişê xızneya hıkmeta nımite, melumato nımite u hıkmeta ki şexsiyet ser tesir kena u bediliyayışo gırd ana meydan ueb. xısusan dır eleqedar o. Ino arketip zey figuranê pêxember, rahib, weli, qıral, filozof, doktor, melım u sêhrbaz xu ramocneno (Sambur, 2005: 106).

Arketipê “kalo zanaye/ferdo pil” miyanê arketipan ra rehet yeno şınasnayış. Hikayeyan dı sebebê biyayeyê (kamil) xu qıco ebedi tımotım ey ra desteg u aqıl geno (Jung, 2015b: 163).

Eke ma serguzeştê estışê insani bı metaforê rayir izah bıkeri arketipê kalo/pira zanaye vengê hiş ra tebero kolektif o ki rayirê qehremani pê tecrubeyanê xu keno roşn. Ino veng metnanê vatışan dı bı qalibanê dapir, dadiya pil, ferdo pil, kalo erdişşıpi/risipi veciyeno vera qehreman (Akça, 2016: 38).

Vatışanê Tırkan dı ma eşkeni karakteranê ferdo pil bıvini. Bilhesa Dede Korkut ino xısus dı cayo muhim geno. Oğuzi wexto ki koweni tengasi Dede Korkut xu nawneno, aqıl dano Oğuzan u beno wesileyê xelısnayışê inan. Baweriya Hz. Xızır dı zi arketipê ferdê pili aseno. Wexto ki insani koweni tengasi Hz. Xızır bı çesid hal, kınc u kısvet dı xu nawneno, insanan cerıbneno, eke layık bıbi dest dano cı. Efsaneyê şêx, weli, xas, pir ueb. dı zi egleb ino arketip esto. Ini kesi serê komeli dı yi, zanayeyi u rayberi şari yi.

Efsaneya 62. dı Şêx Kasım seba zıka dewan ra geyreno. Şêx Kasım nımac keno, sılom dano, oniyeno ki yo merdım ho uca dı yo. O merdım yo kiseyê zerdan dano cı, tera vano hin zıka top meker u uca dı vin beno. Ino merdım Xızır o, Şêx Kasım rê ardım keno, cı rê rayberey keno. Efsaneya 64. dı dewa Gewıl dı yo nêweşi bi, timotım heywani merdên. Dewıcı bêçare mendi. Rocêk yo kal yeno dew. Dewıcan ra vano ez nêweşi edılne, la şıma wesar dı yo bızêk dani mı. Kal nuşte keno, nêweşi cad edilyena. Wesar dı paweni kal niyeno, hin zani ki o kal Xızır o. Efsaneya 66. Pir Hesên Budo barê xu weneno gayan, şıno hetê dewa Çatax. Gayi meğel keni, bar dani erd ro. Budo teyna nêşkeno reyna bar weno, bêçare maneno. A hel qayıt keno ki yo kalo erdişsıpi ho yeno. Kal cı rê ardım keno, piya bar weneni serê gayan u kalo erdişsıpi a hel beno vin. Budo zano ki o kalo erdişsıpi Xızır o. Efsaneya 68. gore yo mêrıkı zengin esto, laci ey çın i. Yo dewıco feqır tera deyn geno. Mêrıkı zengin zano ki mêrıkı feqır nêşkeno deynê xu bıdo u cı rê keno helal. Dewıc cı rê zaf dua keno. Rocêk yo extiyar yeno verê berê inan, ciniya ey ra nan wazeno. Ciniya ey wer dana cı. Merdımo extiyar dua keno, vano tu rê yo lac beno. Eke ez ameyo, ez name nano pa, ez nêameyo nameyê İsmayıl pa nani. Merdımo extiyar uca dı vin beno. Hin zana ki Xızır o. Cini yo lac ana u nameyê İsmayıl nani pa. Efsaneya 69. gore Xızır xu fineno şeklê feqiri serr dı yo donım keyeyan ra geyreno. Kam çi bıdo cı ihtiyacê cı ano ca, beno zengin; kam zi çık nêdo cı beno feqır. Şıno yo keye run vazeno, ciniya keyeyi yo koçıka run dana cı. Cini badê cu ferq kena ki elbê runi, embari biyi pırr. Yona cini ra ardi wazeno. Cini yo tasa ardi dana cı. Cini ra vano qepaxê embari ser ra meker u çıme ra ardi bıgêr. Cini vateyê ey kena, weni weni ardi nêqediyeni. “ Sembolizmê arketipi dı ferdo pil yo merdımo zanaye yo ki hetê aqlê qehremani temsil keno. Vatışanê şari dı eğleb şeklê kalo erdişsıpi, Xızır, pir, weli, ewliya ueb. xu belli keno.” (Şimşek u Özdemir, 2021: 64). Xızır, şêx, weli ueb. komel dı kesi zanaye, biyaye u insano kamil hesıbiyeni. Ini eğleb wesıfê arketipê selfi ramocneni. Arketipê ferdo pil yo het ra asayışe arketipê selfi yo. Xızır zi merdımo biyaye yo, insano kamil o, ruhê ey dı pêroneyn esto. Xızır bı ini wesıfanê xu temsilkarê selfi yo. Labelê ini efsaneyan dı şeklê kalo erdişsıpi, ya zi merdımo feqır veciyeno orte, qehremanan cerıbneno u kam layıq bı cı rê ardım keno. Qehremani zi prosesê ferdbiyayışı dı yi. Çı wext tengasi dı mendi, bêçare biyi Xızır bı şeklê kalo zanaye, kalo erdişsıpi, xelaskar raseno cı. Xızır ınno sebeb ra ini efsaneyan dı arketipê kalo zanaye/ferdo pil temsil keno.

Efsaneyaya 71. dı yo mêrîko feqîr embazê xu ra pere geno u herında pereyan wesar dı sozê tuşk dano cı. Wesar dı embazê ey yeno, tuşkanê xu wazeno, la merdimo feqîr inkar keno. Seba hukmê şerieti piya şîni Mala Mehmedi het. Merdimo feqîr uca dı zi sond waneno, inkar keno u vano mı tera pereyi nêgîroti. Heci Huseyin Şemşon zi uca dı inan goştari keno. Merdimo feqîr ra vano tı çı sond waneni? Seke heme çi tera bîaso mesele kamca dı, çı wext, çı sebeb ameya meydan yo yo tera vano. Mala Mehmedi ra vano eke ez nêvaci ino munafîq zur keno u xu erzeno adır. Ino sebeb ra ğeyb ra qîsey keno. Hec Huseyin Şemşon merdimo zanaye yo, ferdo pil o, labelê xu aşkera nêkerdo. Tiya dı hem seba heqê merdimo meğduri hem zi exiretê merdimo inkarker rê xu eşkera keno u wîrdın zi xelîsneno.

Efsaneyaya 75. dı Mala Kose zanaye yo, merdimo pil o, wahirê keremat o. Ini wesîfanê xu ra demo ameyoğ ra xeber dano. Vano yo zeman yeno, rayir yeno verê beranê ma, elektrik yeno keyeyanê ma. Yo zeman yeno şîma ino welat terk keni, şîni bajaran, badê cu peyser yeni u semedê xîrbânê xu yobinan kîşeni. Bînê Kuyo Sîpi ra tren yena, şîna heta Diyarbekir. Ini hediseyan ra bê vatîşê tren heme zi ameyi meydan. Mala Kose tiya dı kalo zanaye yo u arketipê ferdo pil temsil keno.

Efsaneyaya 86. dı yo cini u dı hebi sêwîri aye esti. sêwîri veyşan mendi, cini kerrayan dekeno tencereyi, vana goşt ho pociyeno şîma rakowî u ino şekil qîcanê xu xapinena. Pîrîk Seyfî ino hal ferq keno, şîno yo kerg sarebîrneno u nîmîtki dekeno zerreyi tencereyi. Cini pê hesiyena ki buyê goşt yena, oniyena tencere dı pîrr goşt o. Homayê xu rê qey wahirê ina holi rê dua kena. Pîrîk Seyf pê duayanê cini beno wahirê keremat. Tiya dı qehreman tengasi dı ya. Pîrîk Seyf raseno cı u ardım keno. Inay ra ferdo pil o.

Efsaneyaya 88. dı yo keyna felc bena. Keyna beni hekîman, ziyaran çarneni, nuşte keni weş nêbena. Rocêk Seyid Eli halê a keyna vineno. Cı rê la gîredano u dua keno. Çend roc ra pey keyna zıkır kena, a hel fekê beri ra kalo erdîşsîpi veciyeno, keyna ra vano “wîrz pay”. Keyna bena weş u wîrzena pay. Seyid Eli ferdo pil o, insano kamil o. Keyna bêçare u bêşîfa menda, hin hêvi cı rê çîn a. Seyid Eli zey Xîzîrî raseno cı, beno wesileyê şîfa.

Efsaneyaya 97. dı yo merdım deştâ Urfa ra şîno. Yo ca dı desmac geno, a hel astora ey dest ra vecina, remena u şîna. Mêrîk deşt dı tikoteyna u bêçare mendo. Çew çîn o cı rê ardım bîkero. Mêrîk vano “ya Şêxê Cergo!” u halê bêçareyiyê xu vano. Şêxê Cergo

leqmatikê Şêx Ebdullahi yo. mêrik keremata ey cayêk dı eşnawıta. Bıney ca şıno, yo merdımı saresıpi astor depışto u ho paweyê ey o. Merdımı saresıpi astor teslim keno u beno vin. Mêrik heme ca dı geyreno u Şêxê Cergoyi wareyê Boglon dı vineno. Efsaneyaya 100. dı yo merdım raywanti keno u heş yeno verniyê ey. Mêrik vano “Ya Şêx Ebdullayê Melekani!” . Yo çık gıneneno heş rê u heş remeno. A hel Şêx Ebdullah zi dewa xu dı astor nalneno. O naleyê astori uca ra şıno gıneneno heş rê u heş fetılreno. Şêx Ebdullah ferdo pil o u serguzeştê inı raywanan dı raseno, ardım keno u rayirê inan akeno.

Efsaneyaya 126. dı merdımı nêweş seba şifa heme ca geyreno. Şıno hekiman, ziyaran ueb. şifa nêvineno. Merdımı nêweş wehd keno, vano eke ez nêmerd sernı meqberê Kur Huseyin vırazeno. Mêrik nêmereno u şıno wehdê xu ano ca, meqber vırazeno u dua keno. Merdımı nêweş şew hon vineno. Dı teni yeni zerre, halê cı perseni, destê xu beni sineyê ey u şını teber. Merdımı nêweş şodır wırzeno, destê xu beno serê sineyê xu ki dec çın o. Badına şıno doxtor, oniyeni cı nêweşi nêmenda, biyo weş. Kur Huseyin ferdo pil o u hon dı ardım rasneno cı. Ê dı teni kami, belli niyo, labelê asayişê Kur Huseyin i u ey temsil keni.

Efsaneyaya 204. gore dewa Kexmut dı yo pısing leyiranê xu kena xu fek u dew ra veciyena. Dewıcı pısing taqib keni, pısing leyiranê xu bena cayê dewa nıkayin. Şını ino hal pilê xu ra vani. Pilê inan vano ma gerekı dew bıhewılını, yo xırabi yena ma ser. Dew hewılneni, şını cayo ki pısing leyirê xu berdi nani ro. Serê sıbayı yo hezaz yeno dewa Kexmut bınê herr dı manena. Pısing bı hisê zerriyê xu leyiranê xu uca ra bena. Pilê dew zi bı zanayış u cerıbnayışê xu işaretanê tebieti vineno, dewıcanê xu rê beno rayber u inan xelısneno. Ino sebeb ra pilê dew kalo zanaye yo, ferdo pil o u dewa xu felaket ra xelısneno.

Efsaneyaya 216. dı pirikê Muradanıcan Murad yeno cayê dewa Muradan ê nıkayın erd keneno u a herr peyser dekeno çalê xu. Oniyeno çal nêdebiya. Vano, tiya dı insani beni zaf, la rısqê inan tay o. O wext nufus zaf bıqıymet bı. Nufus qewet bı, asayış temin kerdên. Murad pê cerıbnayışê xu o mıntıqa dı dewa xu nano ro u nameyê xu nano pa. Vateyê Murad ameyo ca, raştı nufusê Muradan beno zêd la rısqê inan tay maneno. Murad o wext pê zanayışê xu keye u merdımanê xu rê rayberey keno, dew roneno. Ino sebeb ra ferdo pil o.

Efsaneyaya 248. dı adır koweno gem. Yo mar şıno serê yo dar qij qijeno. Hezret Musa asayê xu derg keno u mar xelısneno. Mar Hezret Musa ra vano ez tu gazkeno.

Hezret Musa vano mı tı xelîsnayi, seni gaz dani mı ro? Munaqeşe vîrazeni, lu resena inan. Tera meseleyê xu vani, lu ra hukmê şeriet wazeni. Lu Hezret Musa ra vana asayê xu derg ker, mar ra zi vana şu cayê xu. Mar şîno serê gîli Hezret Musa ra vana asayê xu kaşker. Hezret Musa xelîsiyeno. Ina efsane dı lu pê zanayîş u aqîlê xu mesele hal kena. Lu, tiya dı giragir a, areyê inan vinena. Ino sebeb ra arketipê ferdî zanaye temsil kena.

2.3.7. Arketipê Qehremani (Cengawer)

Arketipê qehremani zey efsane, mit, estanîk ueb. vatîşan dı zaf yeno vîniyayîş. Yo efsane ya zi vatîş dı keso tor muhim bî ekseriyet qehreman o. Zey destani tayê vatîşan dı qehreman şeklo istîsnayi dı yeno dinya. Labelê efsaneyan dı biyayîşê qehreman ra zêd serguzeştê ferdbiyayîşê qehreman vaciyeno.

Cengawer, dedektîfo ki suçdaran dîma geyreno, qehremano super ê xêzê romanan ki seba edaleti merdîmê xîrabi dîr qewge keno u eskero ki şîno herb. Ino arketip sporanê ki reqabet ser i, tîmîyanekiya şîrketanê gîrdan dı, kampanyayanê siyasi dı, hereketanê azadiye dı, sendikayanê karkeran dı u miyanê embazi hemgureyi, dost u waştîyan dı mucadeleyê qeweti ifade keno (Pearson, 2023: 137).

Cîgêrayîşê gîrdi, xelasiyi, kîfşî ya zi hereketi bî arketipê qehremani eleqedar i. Arketipê qehremani sembolê averşiyayîşê libidoyê kesi yo. Qehremano ki enerjîyê cuyê xu (libido) aver berdo bînhîş ra viyeren u wazeno peronê şexsiyeteyê xu tamam bîkero. Arketipê qehremani, imajê kîrîştîşê heme estîşê xu yo. Arketipê selfî yo xîznaya ki resayîşê cî zehmet o. Jung gore ancax bêtersi raseni cî. Mitoloji dı qehreman îjdiha dîr rî bî rî yeno u ey meğlub keno. Zey inay insan zi gereka egoyê xu dîr rî bî rî bêro, ey bîviyero u halê pêroneyi xu (self) temin bîkero (Sambur, 2005: 109).

Qehremano mitolojik sembolê ezi (self) yo. Qehreman teyna yo arketip niyo, o arketipo merkezi yo. Ino arketip zaf hira yo, teyna miyanê yo mefhum dı ca nê geno. Çünke hemînê arketipi ciya ciya qîsîmanê ezi temsil kenî, arketipê qehremani bî xu ezi yo. O hemînê arketipan ano yoca (Indick, 2011: 133).

Seba hedefê ferdiyeteyi cehdo ki beno, verba çiyi ki niyeni waştîş dı herbê qehremani yo. Peyniya herbi dı qehreman qezenc keno u ters, endîşe u probleman hewanano. Bî inay çiyi ki merkezê cuyi dı yi u averbiyayîşê ferdi rê mani benî wedariyeni u hiş dîr yo aheng peyda beno (Oğuz, 135: 2020).

Efsaneya 78. dı Mala Por yo feqir o. Medresa dı hem ders dano hem zi ders geno. Zerriya cı kowena yo keyna, keyna zi ey qebl kena la nêdani cı. Mala Por keyna remneno, keyeyê keyna koweni dıma. Verê royi dı reseni inan. Mala Por mudiya xu erzeno serê aw u nişeni cı şini wever. Keyeyê keyna keremata ey vineni, ey qebl keni u mareyê inan birneni. Efsaneya 79. gore zi keynaya ki Mala Por remnaya keynaya Sofi Şekeri ya. Sofi Şeker alimêko pil o. İhtimalo ki Mala Por zi talebeyê ey o. Mala Por zerr koweno keynaya Sofi Şekeri u keyna remneno. Sofi Şeker pey ra nano dıma heta verê Çemê Murad. Mala Por mudiya xu erzeno serê aw u pa keyna serê aw ra şini wever. Sofi Şeker keremata ey vineni, vano keynaya mı layiqê tu ya ageyri u mareyê inan birneni. “ Cengawer ma rê ina dinya dı wahirê qewetê xu veciyayış u nawıtışê kameyê xu (nasname) dano musnayış. Ino qewet fiziki, psikolojik, aqli ya zi ruhi yo. Ino arketip sewiyeya fiziki dı ma rê wahirê haqê cuyayışê xu dano mocnayış u mesuldarê ino yo.” (Pearson, 2023: 139). Mala Por yo geyrayoğ o u geyrayoği wesifê qehremani ra yo. Ma ino wesifê cı efsaneya 128. dı vineni. Ina efsane gore Mala Por şarê ino mıntıqayi ra niyo, silaleya Heci Bayram Weli ra yo, heta nızdiyanê ey ra yo u ey ra icaret girot. Eftayış u mucadele zi arketipê qehremani dı wesifê muhim i. Mala Por bı inı wesifan keynaya Sofi Şekeri remneno. Sofi Şeker alimêko pil o, wahirê meqamo manewi u qeweti yo. Çew nêeftano keynaya ey biremno. Mala Por qeweti xu yê aqli, fiziki, psikolojik u ruhi şıxulneno; bı inan kameyê xu erzeno orte u serfiraz beno. Wexto ki raşeni cı mudiya xu erzeno serê aw u şino wever. Ina keremat zi pêroneyê ruhê ey mocnena, yani arketipê selfê xu nawneno. Ino şekıl dı zi layiqeyê xu ispat keno u reseno miradê xu.

Efsaneya 118. gore wextê Herbo Yoyın ê Dinya dı Ataturk yeno Çolig. Çolig dı qewetê milisan esto labelê sileh u malzemeyê inan çın o. Şêx Şerif sereskerê milisan o, Ataturk ra sileh wazeno u verna Rusan dı pê milisanê xu mucadele keno. Ataturk u çend eskerê ey seba kıfşı şini mıntıqayê Rusan. Uca dı Armeni inan ixbar keni u Ataturk u embazê xu derbest beni. Şêx Şerif çend milisanê xu şini verê çadırê Rusan. Şêx Şerif yo çengê herr waneno, erzeno serê लेकरanê Rusan. Ino şekıl लेकरê Rusan, inan nêvineni u şini zerreyê çadiri Ataturk u embazanê xu xelısneni. Efsane gore Ataturk vano çı waştışê tu esto vac, ez biyar ca. Şêx Şerif vano “ Paşa, ez zano ki peyniya peyni ho tu dest dı yo.”. Neticeyê hediseyanê Şêx Said dı Şêx Şerif zi idam beno u peyniya peyni ê Şêx Şerif ino şekıl dı netice beno. “ Bê fedakari, cengawer teyna seba qezenckerdışê avantajı şexsi mucadele keno. Seba zobina insanani pawıtış u inan rê ardım kerdış niyi.

Raştı cengawer cesaret u mihraqê xu seba holiyê heme kesi rê bışixulno beno arketipê qehremani.” (Fedakar, 2023: 143). Şêx Şerif bî keremata xu peyniya xu zano. Labelê seba xu nê, seba milletê xu mucadele keno. Cengawero bêters o, fedakar o, qehremano raştikin o, şino miyanê Rusan dî Ataturk u eskeranê ma xelîsneno.

Efsaneya 142. gore wextê Herbê Usmaniyan u Rusan dî serê ziyaretê Hesar Baba ra yo heli fireno, serê eskeranê ma ra geyreno. Ino qeyde eskeri ma cesaret geni u zêd ra mucadele keni. Miyanê eskeranê Rusan dî zi xof koweno. Rusi terseni u remeni. “Heli sembolê qeweti yo. Serkowtış, statu u zanayışê heme çi yi temsil keno.” (Wilkinson, 2011: 63). Heli tiya dî Ziyaretê Hesar Babayi yo, ya zi ruhê ey o. Hesar Baba şeklê heli dî xu belli kerdo, pê qeweto manewi destek dayo eskeranê ma u serkowtışê eskeranê ma temin kerdo. Baweriya Zazayan dî şehid u weliyi wextê herbi ya zi yo xırabi dî xu nawneni, seke ganiyi cayê xu u milletê xu paweni. Ge ge hetê Bısilmanan dî herb keni, ge ge zi rayberê keni, rayir nawneni.

Efsaneya 149. gore nêweşi şeklê insanan yena. Hiri espari şini hetê dew nêweşi beni. Mehmed Meyrabi tırba xu ra wirzeno, çılaya xu geno u koweno esparan dîma. Mehmed Meyrabi inan dîr lec keno, esparan ra yoyi kışeno, yo zi keno darbice u yo zi remeno. Ino şekıl dew nêweşi ra xelîsneno. Ziyara Mehmed Meyrabi zi nêweşi ver şarê xu sevekneno, seba inan mucadele keno u nêweşi fetilneno.

Efsaneya 173. gore wextê herbê Usmaniyan u Rusan dî sereskerê Usmaniyan hon vineno. Hon dî yoyi tera vano Rusi gema Qerecenehim dî yi u pêro zi hon dî yi. Sereskerê Usmaniyan wirzeno, लेकरanê xu geno u şini Qerecehenim, dormaleyê Rusan geni u inan qır keni. Seresker zi uca dî beno bîrindar u mîntiqayê Yekmali dî şehid beno. Eskero ki herb keno cengawero raştikin o. Esker fedakar o, bêtersi seba welatê xu herb keno. Şehidê Yekmali zi cengawero pil o, seba welatê xu mucadele kerdo, xu ma dehwa ser feda kerdo. Hend dehwaya xu ser fikiriyeno ki hemînê mihraqê xu daya cı u honê xu dî zi tesirê cı dî yo. Peyniya mucadeleyê xu duşmenanê xu qır keno u o zi beno şehid. Arketipê qehremani dî peyni dî maddi ya zi manewi yo xela esta. Şehidey zi meqama gird a, Şehidê Yekmali peyniya mucadeleyê xu dî zey şehidey yo mertebeyo gird u bîqıymet geno.

Efsaneya 185. dî eskeri her ca dî geyreni Şêx Ebdurrehim u rêça ey taqib keni. Bî emir Helil Ağayi astorê Şêxi beni axurê Qas Kosi u ey ixbar keni. Qas Kosi çık ra xeberê cı çın a. Xeber geno iftira eşta cı u eskeri hê seba ey yeni. O wext cezayê mo

suci kıştış o, Qas Kosi kıştış ra nêterseno, labelê zano ki duşmeni keyeyê ey rehet nêverdeni. Ino sebeb ra pa cini u qıcanê xu şını ku. Badê cu hetê Şêx Abdurrehim dı ca geno. Kuyan dı beno namdar. Duşmeni cayê ey Miralay Eli Heyderi ra vani. Şino koşka ağayi vêşneno, ağa u lacanê ey kışeno. Ino şekıl heyfê xu geno. Çend serri kuyan dı geyreno, cayê ey Eli Heyder ra vani, şew eskeri doruverê inan geni. Yo roc pêkowitz dewam keno. Cini u çend merdımı ey mirenı, qerşunê inan qediyeni u derbest beni. Eli Heyder zaf dima geyra yo, Qas Kosi derbest keno, her roc işkence keno cı u ino şekıl dew dew çarneno. Meqsedê Eli Heyderi dewan dı qewetê xu nawıtış u şerefê Qas Kosi şıknayış o. Ino sebeb ra her ca dı vano tı gereka mı ra vaci Eli Heyder Beg u eman bıwazi. Qas Kosi tera vano ez camêrd o, merdımı camêrd eman nêwazeno u her ca dı tera vano“ Heydo,”. Eli Heyder çoras roci işkence keno cı u nêşkeno fekê ey ra kısa “Eli Heyder Beg” veco. Qas Kosi rocê çorasın mirenı. Efsaneya Qas Kosi dı hem wesifê arketipê asi hem zi wesifê arketipê qehremani xu nawneno. Qas Kosi seba qıcanê xu mecbur beno u şino ku. Ku dı bıserran mucadele keno u xeyfê xu geno. Bı cesaret u camêrdeyê xu beno namdar. Geyrayış, cesaret, mucadele arketipê qehremani ra yi. “Esasê enerjıyê cengaweri hisê gurur, gıraniye u itibar o.” (Pearson, 2023: 136). Qas Kosi ino enerjıyê xu zêd ra mocneno. Çoras roci işkence vineno u pê işkence mirenı, labelê Miralay Eli Heyder ra eman nêwazeno, tera nêvano beg, vano “Heydo” u binê şari dı şeref u itibarê ey şıkneno. Ino sebeb ra yo sewiyeyê ercaye qezenc keno. Bı camêrdey u cesaretê xu nam geno, şarê o mıntıqa nameyê ey nano qıcanê xu ya.

Efsaneya 191. dı yo dewıc miyanê hêgayê gılğılı dı zerreyê yo kundaxi dı yo tutek vineno u beno mıqat keno. Çewê tutek çın o, tera vani gılğılığı. O tutek beno pil, beno yo cengawer. Gılğılığlı beno qehremanê mıntıqayê xu. Siyê ari besteno lınganê xu u o qeyde şino herb. Herb dı pıro dayên dês u banan rê u weşınayên. Gılğılığlı hetê dadi u babiyê xu ra zerreyê yo kundaxi dı terk biyo. Heyatê ey bı arketipê masum u sêwırı destpêkerdo. Yo dewıcı ey vineno u mıqat keno. Dewıc tiya dı ferdo pil o u wahirê ey veciyeno. Gılğılığlı keyeyê dewıc dı beno pil, mucadele keno, beno yo cengawer u bı nameyê Gılğılığlı beno namdar. Verco Gılğılığlı bêkesi u bênameyi ifade kerdên. Neticeyê mucadeleyê ey ra ino name hin qehremani u cengaweri ifade keno. Ino name cı rê hin yo mukafat o. Qehremanê mitik egleb bı leqmatıkê xu şınasiyeni. Nameyo raştikinê inan binê şoretê inan dı beno vin u bı leqmatıkê xu beni meşhur. Gılğılığlı hetê name ra zi wesifê qehremanan geno.

Efsaneyaya 235. gore rayirê Çolig u Boglon ser Raşteyê Heran esto. Wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı qolê Armeniyan dewanê Zazayan rê zaf tehda kerdên. Camêrdanê Zazayan ra vatên şıma ya hetê ma dı herb keni ya zi dewa xu terk keni. Ino sebeb ra çı wext ameyên, camêrdê dew şiyeni gem dı xu nımitên. Rocêk Armeni yeni dew, camêrdi çın i u ciniyanê dew geni, şını. Hetê nımaci camêrdê dew yeni, ciniyê inan çın i. Taqib keni şını Meydanê Heran oniyeni ki Armeniyan hemînê ciniyan dayi pijik rê u kışti. Camêrdi sond waneni, vani ina meseleya şerefi ya. Verba Armeniyan herb keni u Armeniyan o mıntıqa ra fetilneni. Nameyê o meydan zi ino sebeb ra beno Meydanê Şerefi. “ Cengawer hêvi dano, ma bı ina hêvi hin inan keni ki holi eşkena zor bido xırabi. Labelê insani seba xu bıeftayi qewge bikeri, eşkeni qederê xu bıbedılni. Ina hikaye esıl ma rê ino hal vano.” (Pearson, 2023: 138). Dewıc verco nêeftayêni verba Armeniyan qewge bikeri. Belka hêviya inan çın bi. Ya zi inan nêkerdên Armeniye zırar dani qıc u ciniyanê inan. Ino sebeb ra şewan dı şiyên teberê dew dı xu nımitên. Wexto ki Armeniye ciniyanê inan kışti çeçê qehremaniye koweno zerreyê inan. Esıl hikayeyê inan dest pêkeno. İnan rê hin meseleya şerefi ya. Sond waneni, gereka heyfê xu bıgiri. Verba Armeniyan mucadele keni, serfiraz beni. Armeniyan welatê xu ra fetilneni u qederê welatê xu bedılneni. Neticeyê ino qehremani ra xırabi u xıraban meğlub beni. Meydanê Heran beno Meydanê Şerefi. Meydanê Şerefi beno sembolê qehremaniyanê inan.

Efsaneyaya 292. Lacê Qersi seydar o, dı ciniyê ey esti. Lacê Qersi şıno seyd. Xeylê ku ra geyreno. Hewa beno puk, beno serd. Rayirê xu keno vın, hin beno şew, ku dı maneno. Oniyeno serd ver mireno, astorê xu kışeno, pizeyê astori veceno u koweno de. Ge ge sareyê xu veceno teber, oniyeno halê hewa ra. Omareno hewa hot dor abeno, hot dor beno puk. Serê sıbayi tic abena, pizeyê astori ra veciyeno, şıno keye. Zaf meraq keno eceba kam ciniya ey, o zaf meraq kerda, ey ser endişe kerda. Ciniyanê xu ra perseno, bişew hewa senin bı? Ciniya qıc vana, şew astareyi biyi, serê sıbayi tic bı. Ciniyê pil vana, bişew hewa hot dor puk bı, hot dor zi hewa akerde bı. Lacê Qersi oniyeno ki ciniyê pil teyna seba ey endişe kerda, ciniya xu ya qıc verdeno. Lacê Qersi verba şertanê hewa dı zaf zehmet dı, bı mucadele u cesaretê xu heyat dı mend. Merdımı ki bı cesaret mucadele keno rê bı qetiyet yo çare esto. O zi pizeyê astorê xu şeqneno, koweno de u xu serd u puk ra paweno. Pizeyê astori cayê newe ra biyayiş o. “Libido ha bı waştışê xu, ha bêaksiyoni, ha seba qederê xu bo, wexto ki dınyaya serinê beriqiye terk keno, heyna xoriniya xu, çımeyo esıl ki tera veciyayo ro şıno war. Peyser ageyreno

nuqtaya şeqnayeya ki tor ver dekowto leş u meşk. Ina nuqtaya şeqnaye ra vani dadi/dayik. Çünke pêlê heyati aye ra reseno ma. İnsan çı wext yo karo gırd bı serkowti bıaro ca, libidoyê ey anciyeno çimeyo esilê xu.” (Jung, 2015b: 27). Ino çimeyo esıl, Campbell dı bı sembolê pizeyê balina ifade beno. “Esiga sêhrin ra viyertış, fikro yo viyertışê cayê newe ra biyayış o u pê pizeyê balina ki heminê cayê dinya dı xeyalê rahim o sembol beno. Qehreman zerreyê çiko ki niyeno zanayış dı zey merde aseno (Campbell, 2021: 86). Camphell tiya dı qısaya Hezret Yunus ra behs keno. Hezret Yunus pizeyê balina dı çend roci vındeno, uca dı fikıriyeno, seba xeta u guneyanê xu Ellah Teala ra ef wazeno. Ellah Teala ey ef keno u seke newe ra bêro dinya wezifeyo pêxamberti geno u bı serfırazi ano ca. Simgeyê pizeyê balina, kaşbiyayışê çimeyo esıl ê libido yo. Ino çimeyo esıl “hiş ra teber” o, ino qısım dı arketipi esti. İnsan tiya dı vêrsiya xu dır rı bı rı yeno, beno merdımıo kamil. Efsaneya Lacê Qersi dı zi pizeyê astori çimeyo esilê libido yo, yani pizeyê balina yo. Lacê Qersi yo şew pizeyê astori dı vındeno, zey Hezret Yunus fikıriyeno, vêrsiya xu dır rı bı rı yeno. Lacê Qersi merg ra xelisiyeno, seke newe ra ameyo dinya şexsiyetê cı dı pêroney yena meydan, beno merdımıo kamil. Pêroney cı rê xelaya qehremaney ya. Lacê Qersi hin merdımıo biyaye yo, şino keye ciniyanê xu ceribneno u neticeyê ino ceribnayış ra ciniya xu ya qıc verdeno.

2.3.8. Arketipê Asi

Cuya komeli dı zey zulm, nehaqi, teda ueb. halan ver şexsi ya zi şeklê grub dı zaf hediseyi ameyi meydan. Ini hediseyan dı asi sistem, qanun, mir, ağa ueb. vero veciyeno. Asi hêrsbiyaye yo, heyf dıma geyreno. Qayilo zey mir, ağa ueb. ra heyfê xu bıgiro, sistem ya zi qeydeyan bırcno, imha bıkeroye ya zi bıbedılno. Hereketi ey radikal i, teberê kultur, urf u edetê komeli ra geyreno. Kulturê dinya dı bı tabirê Hobsbawn eşqıyayi sosyali zaf asiye meşhuri esti. Dinya dı Robin Hood (İngiliz), Wilhelm Tell (İsviçre), Selim Han (Çeçen); Tırkiya dı zi zey Koroğlu, Çakırcalı Mehmet Efe asiye meşhur esti ki wesifê arketipê asi mocneni.

Efsaneyi doruwerê ceza u tabu dı şekil geni. Ini metnan dı karakteri ki norm, urf u edetê komeli vero veciyeni u zırar dani cı, ma eşkeni miyanê arketipê asi dı bıhesıbnı. Efsaneyan dı norm, qeyde u urf u edetê komeli pê hediseyan yeni vatış. Eğleb bındestê asiyan ra inı ihlal beni u ino halo ki niyeno waştış bı şeklo sembolik miyanê efsaneyan dı yeno vatış (Oğuz, 2020: 139).

Efsaneyaya 128. gore verê mezelê Mala Por daristan o, ini dari muqedes i. Wahirê ini daran Mala Por o, kam zırar bîdo daristanê ey hêrs beno u bela dano cı. Dewa Suerset ra Mehmedê Sofî şîno verê mezelê Mala Por ra koliyan ano. Tera vani Mala Por cıgıriyeno, bela yeno tu ser. Ino mêrık vano ez zi tornanê ey ra yo, mı ra vano se? Mêrık şîno koliyan ano, a şew adır koweno banê o mêrık. Serê sıbayi karo xu yo verin cad koliyan peyser beno verê mezeli dı verdano. “ Asi hereketanê negatif keno, kultur, tore u urfê komelê xu ihlal keno u ino şekil heme kesi şaş keno.” (Oğuz, 2020: 139). Mehmedê Sofî qeyde u muqedesê komelê xu ihlal keno u beno asi. Neticeyê hereketanê xu dı bela yeno sareyê ey.

Efsaneyaya 129. dı Sofî Eli yo weliyê Ellahi yo, serê mezelê ey dı yo kerra esta. Baweriya şari gore ina kerra muqedes a. Yo serwan yeno dew. Dewıcı tera Sofî Eli u a kerra ra behs kenî. O vano merdîmo merde sekeno mı? A kerre serê mezeli ra leyr keno, şıkneno. Serwan bîney şîno dur, astor ra gînenno erd, miyanê ey şikiyeno u mîrenno. Serwan asi yo, verba tore u qeydeyê komeli dı veciyeno. Ino sebeb ra zi yo bela yeno sareyê ey u mîrenno.

Efsaneyaya 165. gore qorriyê Şehidê Gola Beji muqedes hesıbiyeno. Uca dı bîrnayîşê daran teberê hişo kolektifi dı bîqeti yesax o. Şarê Arçuki uca ra daran nêbîrnenno u koliyan nêano. Baweriya şar gore ino qorri hetê Şehidê Gola Beji ra pawiyeno, kam zırar bîdo cı bîqetiyet yo çiyêk yeno sareyê ey. Yo dewıc uca ra dar ano, a şew ciniya ey lacê xu xenıknena. Yona dewıc dar bîrnenno, serê dar ra hinglan koweno, gînenno gayê ey ro u ga mîrenno. Yona dewıc zi uca ra dar bîrnenno u çend deqa ra pey destê ey şikiyeno. Ini hiri dewıcı toreyê komeli ihlal kerdo, zırar dayo muqedesê komeli, ino sebeb ra biyi asi. Ini dewıcı neticeyê hereketanê xu ra ceza gîrota. Efsaneyan dı eke sistem bîxerîpiyo, kam sebeb biyo gereka ceza bîgiro. Ino hal dı denge newe ra vîraziyeno, aheng temin beno u muqedesê komeli muhefeza beno.

Efsaneyaya 171. dı mezelê dewa Vılık dı yo şehid esto. Uca ra rayir benî. Dewıcı nêverdenî, vanî şehid esto yona ca ra rayir berî. Operatorê dozer inan nêkeno, rıka xu ser şîno u dozer dano mezelê şehid rê. Seni ki dozer berkuleyê şehidi erzena xu fek nışka ra erziyena, des metreyi hewa ra şîna u gînenno erd. Operatorê dozer zaf terseno, aqıl pernenno. Operator muqedesê komeli vero veciyeno, inan nêkeno u zırar dano. Ino sebeb ra asi yo u neticeyê hereketê xu zi zırar vînenno.

Efsaneyaya 183. dı Em Heyd heyduto sosyal o, asi yo. Eskeri, dı bırayi ey kışeni. Em Heyd koweno eskeran dıma, inan ra duyey tenan kışeno u beno asi şıno ku. Uca pey serguzeştê ey destpêkeno. Bı cesaret, bêtersiyê xu dewanê Darahêni u Boglon dı beno namdar. Duşmeni ey beni zaf. Duşmenanê xu rê bıqetiyet merhemet nêkeno, bidesan merdımın kışeno. Memleket dı heme kes tera terseno, labelê cesaret u cengawerê ey ra hurmet dani cı. Em Heyd koweno hepısxane, çend serri ceza anceno. Xepıshane ra veciyeno, kam tehda kerdo merdımınê ey kışeno, tımotım bı qeçax kuyan dı geyreno. Hini beno extiyar, mehkumeyi warverdeno. Em Heyd verba sistem u hukmat veciyeno, vateyê ey gore merdımınê bênamusan dır mucadele keno. Bı inı wesıfanê xu ra arketipê asiye temsil keno.

Efsaneyaya 184. dı Mırê Palıyi İsmail Beg, şewa serrnewe dı beno meymanê Keloğlı. İsmail Beg u Keloğlı piya govend keni. İsmail Beg pê çuwe kılawa Keloğlı serê sareyê ey ra erzeno adır u pê ino hereketi Keloğlıyi miyanê şarê xu dı şeqıznenı. Ciniya Keloğlı hêrs bena, şına zerre. Keloğlı dıma şıno, la ey nêgena zerre. Keloğlı İsmail Begi kışeno u cesedê ey erzeno serê astori raykeno Palı. Mırê palıyi temsildarê hukmati yo. Ino sebeb ra eskere yeni dewa Fatrakomı dı zaf tenan idam keni u dewa ey vılakeni. Keloğlı beno asi, koweno ku. Ku dı bidesan serr cuyeno, teslim nêbeno. Çı wext, çı qeyde merdo çew nêzano. Labelê dewanê Siwan, Palı u Qereabagani dı zaf beno namdar. Çımê şari dı o qehreman o. Kam gore cengawer o, kam gore pehliwan o. Ey ser zaf efsaneyi ameyi vatış. Keloğlı bıesıl verba sistem ya zi hukmat nêveciyayo. Tesirê arketipê vêrsiyê xu ra İsmail Begi kışeno u beno asi. Ino şekıl xeyfê xu geno u bıne şarê xu dı itibarê xu muhefeze keno.

Ma efsaneyaya 185. ser, qısımê arketipê cengawer dı Qas Kosi ra behs kerd. Helil Ağa iftira erzeno cı, eskere koweni dıma. Ino sebeb ra Qas Kosi pa keyeyê xu koweni ku. Qas Kosi neheqey ver mecbur maneno şıno ku. Labelê ku dı koweno miyanê eskeranê Şêx Ebdurrehim u verba dewlet mucadele keno. Milisan kışeno, Helil Ağa u qıcanê ey kışeno u koşka ey vêşnenı. O hin beno asiyo namdar. Çend serri Miralay Eli Heyder ey dıma geyreno. Peyni dı ixbar beno, depışiyeno u bışkence mirenı. Qas Kosi qewetê dewlet u ağayi ver mucadele kerdo, ino sebeb ra zi bıyo temsilkarê arketipê asi.

Efsaneyaya 186. dı Yado u cendirmeyi pêro dani. Yado ino sebeb ra koweno ku u beno asi. Yado bı cesaret, bêtersi u merteyê xu beno namdar. Hediseyanê Şêx Said dı ca geno, zaf hew u cayan dı eskeran dır pêkoweno. Teslim nêbeno, peyni dı beno

bırindar, koweno destê eskeran u kışiyeno. Yado hend beno meşhur ki nameyê ey nani cayan pa, ey ser deyiran vani, efsane vani, hediseyê ey hema zi vaciyeni. Yado cesur bî, bêters bî, geyrayoğ bî, verê neheqey dî zaf mucadele kerdo, hetê şarê xu girot. Ino sebeb ra qehremanê şari bî. Labelê verba sistem u qanunan veciyayo, zaf qewğê kerdo ueb. zey inan çend xısus dî riyê xu yo tari nawıt o, biyo asi u arketipê asi temsil keno.

2.3.9. Arketipê Geyrayoği

Keso ki welatê xu ra, şexısan ra, şartan ra u hediseyan ra dur şıno u çiyô ferqın dıma geyrano geyrayoğ o u wesifê arketipê geyrayoği mocneno. Çünke geyrayoğ çiyi ki ferqın i, nêmaneni ê binan u tay aseni wazeno u seba inan koweno rayir. Ino rayir dî sembolê fiziki u ruhi esti. Geyrayoğ meraq u hêvi ra koweno rayir u mucadele keno. Ino rayir dî her hal u hediseyo ki raştê geyrayoği yeno, waştışê geyrayoği ra yo parçe yo. Cayo ki geyrayoğ tede cuyeno geyrayoğ ser tesirê cı nêmendo, seke uca dî derbest o. Reywantiyê geyrayoği biderbestey destpêkeno, ino reywanti dî çıyanê ferqın u neweyan kıfş keno u beno azad (Oğuz, 2020: 152-153).

Pearson gore hikayeya sêwırı cenet dî destpêkena, hikayeya geyrayoği zi biesareti destpêkena. Estanıkanê periyan dî geyrayoğ ameyoğ ihtimal o yo kela ya zi şikeft dî derbest o; biekseriyet zi esirê yo cahdu, yo cıawıro dêw, yo ijdiha ya zi mehluqo xofin o (Ege, 2015: 42; Pearson, 2010: 100)

Arketipê geyrayoği teyna derbestiyê fiziki ra destpênêkeno, derbestiyê psikoloji zi yo sebeb o. İnsan tayê şert u sebeban ra tengasi dî maneno. Geyrayoğ verco gereka derbestiyê xu kıfş bıkeru, bî cesaret mucadele bıkeru u tesirê çıyanê xırabınan u vêrsiyê xu ra bıveciyo. Ino hal dî arketipê geyrayoği xu mocneno u serguzeştê qehremani dest pêkeno.

Efsaneyê 9. keynaya ağayi u lacê gawani yobinan ra zaf heskeni. Dadi babiyê laci şını ağayi ra keyna wazeni. Ağa bî hêrs inan keno teber. Keyna babiyê xu ver veciyena. Vana ez lacê gawan ra heskena, mı bîdî cı. Ağa keynayê xu zi keno teber. Ino şekıl raywantiyê keyna destpêkeno. Keyna timotım dua kena u yaban ra geyrena. Rocan xu tamarnena, şewan dî zi şoq dana u geyrena. Peyni dî duayê keyna qebul beni. Homa Teala keyna keno aşm, lac zi keno roc. Çend serr dî yo giriyayışê aşm u roc dî raseni yobinan. “Arketipê geyrayoği pê hikayeyanê şowalye, kowboy u kaşifan nımune beno. Ini seba vinayışê dinya teyna koweni rayir u geyreni. Ini raywantiyê xu dî bî sembolik

esilê şexsiyetê xu u yo xızneya ki ina xela temsil kena vineni. ” (Pearson, 2023: 97). Keyna teyna kowena rayir, timotim geyrena u dua kena. Hedefê aye vinayışê dinya niyo, resayışê heskerdeyê xu yo. Seni ki fetilnayışê cenet ra dima Adem u Hawa seserran geyreni yobinan keyna zi geyrena laci. Hawa u Adem parçeyê yobinan i, piya beni tamam u yo heyato newe dani destpêkerdiş. Keyna animaya laci ya, lac zi animusê keyna yo u parçeyê yobinan i. Eke bîrasi yobinan beni tamam. “İnsan bî hişar seba vinayışê yo meçhul koweno rayir. Ino hal destpêkerdişê yo heyato ki yo sewiyeyê newe dî cuyeno işaret keno.” (Pearson, 2023: 97). Peyni dî Homa Teala duayê inan qebul keno, inan keno tamam. İnan rê yo heyato newe destpêkeno. Keyna bena aşm, lac zi beno roc u asmên dî her giriyayışê roc u aşm dî raseni yobinan.

Efsaneyaya 55. gore dî hebi nasiri İskenderi esti, seba şifa zaf cayan geyreno, hekimi nêeşkeni cî rê şifa vin. İskenker yeno Çoligi, awa Merga Miri weno u beno weş. Vano ina aw, awa heyati ya. Ma qısimo despêk dî efsaneyê awa heyati Ewliya Çelebi ra neqıl kerd. Çelebi gore İskendero Pil awa heyati weno, beno weş u uca dî Kelaya Cebaxçur vızareno. Ina efsane dî awa heyati Merga Mir ra yena. İskendero Pil Kelaya Simoni vırazeno u awa heyati pê kanalan ano kela. İskenker geyrayoğ o, Makedonya ra koweno rayir, zaf cayan ra geyreno u welatan geno. Ini seferan dî nêweş koweno. Ino hew seba şifa geyreno, çew nêeşkeno cî rê şifa bido, Çoligi dî awa heyati weno u beno weş. Awa heyati mukafatê geyrayışê İskenderi ya u yo keşfo gırd a.

Efsaneyaya 63. dî yo mêrîko ğerib Hezret Xıziri meraq keno, her ca dî geyreno cî u şino yo cami. Cemat ra yo dewıc vano tî ğeribi, çî geyreni? Ğerib meseleyê xu vano. Dewıc tera Hezret Xızır terif keno, vano Hezret Xızır rocê cumeyi yeno cami, kışta malayi dî vındeno. Mêrîko ğerib rocê cumeyi şino cami, tera pey vındeno. Nımac ra pey seni cemat vılabeno merdimo ğerib çengileyê Xıziri depişeno. Vano tî Xızır i, ez timotim geyreno tu. Xızır vano o dewıco ki tu rê ez terif kerdo ino hefte merd u bêiman şı. Tu rê Xızır çî lazım o? Mêrık zarf terseno. “ Homosapiens helqbiyayışê xu ra bımeraq o.” (Pearson, 2023: 98). Mêrdimo ğerib meraq xu ra koweno rayir. O sırr u heqîqetê heyat u dinya wazeno. Ino sebeb ra geyreno Xıziri. Quran wesîfê Xıziri hına vano: “ Ma ey rê qatê xu ra yo rehmet u yo ilim da musnayış.”(Sureya Kehf, ayeta 65.) Xızır bî ini wesîfanê xu Hezret Musa rê rayberê keno u sırrê dinya u heyat ra tayê melumatan nawneno cî. Xızır merdimo pil o, kalo zanaye yo. Ino sebeb ra merdimo ğerib ey dima geyreno. Kısaya Xızır dî tayê sırranê dinya u heyat ver Hezret Musa

tebat nêgeno. Tiya dı zi Xızır yo melumat dano cı, mergê dewıco ki tera ey terif kerdo vano. Merg, heyatê dinya dı yo sirro pil o. Çı wext, çı zeman yeno belli niyo. Mêrko ğerib mukafatê geyrayışê xu vineno labelê o zi zey Hezret Musayi tebat nêgeno u terseno.

Efsaneya 132. Şêx Sileman dewa Kur dı malati keno. Dew dı yo halo xırab peyda beno. Şêx zaf pê qehıriyeno, dewıcan rê nesihet keno, çew goştari nêkeno. Şêx Sileman ıno sebab ra dew ra hêrs beno u koweno rayir. “ Têki insani seba yo hiso girdê macera ra koweni raywanti. Zafi zi hisê ğerib biyayış ya zi tengbiyayış u fatısyayış, tesirê mergê yo heskerdeyê xu, terkbiyayış u ihanet ra koweni raywanti.” (Pearson, 2023: 109). Şêx Sileman verba xırabı dı mucadele keno, labelê çew goştari nêkeno, miyanê şarê xu dı fehm nêbeno, teyna maneno. Dewa xu dı hin fatısyeno, xu zey yo ğerib vineno, dewa xu terk keno u koweno rayir. Şêx mireno, benate dı se serr viyereno. Bendaw vırazenı u tırba ey binê aw dı manena. Şêx yeno honê yo Xarpêticı. Hon dı halê xu vano, cayê xu terif keno u vani mı binê aw ra veci. Bı ıno hon Xarpêtic koweno rayir u beno geyrayoğ. Zaf ca ra perseno, honê xu vano. Peyni dı raştê yo Çoligic yeno. Çoligic nameyê Şêx Silemani şınawıto, mıntıqayê Şêxi zano. Piya koweni rayir, yeni Çolig, dewacanê Şêx vineni u bıardımê inan cayê tırba Şêxi bedılmeni. Xarpêtic zi geyrayoğ o, serguzeştê ey pê hon destpêkeno. O hon ey ser yo bar o, gereka wezifeyê xu biaro ca. Sırrê hon zi ey dı beno yo meraqo pil. Gereka ıno sırr zi hal bıkerı. Xarpêtic ıno sebab ra koweno rayir u wezifeyê xu ano ca.

Efsaneya 146. gore yo şane dı yo nêweşıya bêderman vecina. Her cayê şaneyi beno birin. Maldar zi şaneyê xu ra ecız beno u şaneyê xu fetılreno. Nê cayê şaneyi esto nê zi çewê ey, nêzano sekero, şiyero kamca. Bêçare koweno rayir dew bı dew geyreno. Peyni dı şıno yo şikeft dı maneno. Şikeft dı aw vecina. Şane a aw weno, pê destan u riyê xu şuweno. Benate dı bıney zeman viyereno, şane ferq keno cayê ki pê awa şikeft şıti, biyi weş. Şane pê a aw heme cayê xu şuweno u beno weş u war. Şane bêkes maneno, cayê ey zi çın o. Teyna koweno rayir, şıno hetê meçhul. Yo şikeft dı maneno u beno weş. “Şikeft cayo resayış o, bı yona ifade cayê newe ra biyayış o. Şiyayışê şikeft ya zi labirent tewırê resayış dı zey merg o” (Eliade, 2003: 162). Şane maldar ra muameleyo xırab vineno, bı mecburi koweno rayir, şikeft dı seke newe ra ameyo dinya derman vineno u raywantiyê xu qedineno.

Efsaneya 218. wextê Emewiyan dî Xelife Emin beno duşmenê seyidan. Seyidi uca ra remeni. Kalikê dewa Xelifanican verco zıme yê Iraq dî ca dani xu. Badina pırıkê Xelifanican Heci Xelife yeno Riha, uca ra yeno Bidlis, uca ra zi yeno qezaya Muşi Bulanık dî ca dano xu. Heci Xelife yo geyrayoğ bı, o wext yeno Kanireş heta cayê dewa Xelifanê nıkayin geyreno. Heci Xelife heta peyniya emirê xu keyeyê xu rê geyreno ca. Hin beno extiyar, çuwaya xu dano qıcanê xu u wesiyetê xu dano. Vano şiri dewa Gorıla(cayê dewa nıkayin), çuwa kamca dî erd ro şiro war şıma uca dî nani ro. Badê mergê Heci Xelifeyi qıcı ey wesiyetê ey ani ca. Yeni cayê dewa nıkayin, çuwa erd ro şına war u bena yo valêr. Uca dî dewa xu awan keni. Heci Xelife seba ronayışê dewa xu heta peyniya emir xu welat bı welat geyrayo, peyni dî cayê dewa Xelifan dî qerar dayo u qıcanê xu rê uca dî ronayışê dew wesiyet kerdo. Ino sebeb ra arketipê geyrayoği temsil keno. Hetê tecrube, zanayışê xu ra zi arketipê kalo zanaye yo u merdımınê xu rê rayberi kerdo, rayir nawıto inan.

2.3.10. Arketipê Sêwiri

Qıco ki babiyê cı merdo tı ra vani “sêwir”. Ino arketip wextê qıceyi dî çıyo ki vinbiyo ifade keno. Ferd qıceyê xu dî ino vinbiyayeyê xu ferq nêkeno. Çı wext bı pil, kêmiyê xu ferq keno. Şın u neticeyê ino vinbiyayeyi, badê ino ferqkerdışi dî destpêkeno. Sêwir gerekê masumiyet u inkar kerdış ra bıveciyo; heyat dî estışê derd, dec, bêkesi u mergi bıvino. Qehreman bı ino aqılyayış/ferq kerdış reseno, raştıyê gore hereket keno. Qehreman bı tesirê arketipê sêwiri pê kêmiyê xu hesiyeno, seba tamamkerdışi hereket keno u ino qeyde eşkeno prosesê selfi tamam bıkerê. Heme kesi dî kêmi u birindari esti, arketipê sêwiri ino hali nawneno ma. Qehreman teyna qey xu bes niyo, labelê teyna zi niyo. Çıyo ki ehtıyacê cı esto rey rey xoriniyê psikeyê xu dı yo, rey rey zi ê binan dı yo ki doruverê vatış dı ca geni (Kotancı, 2023: 43; Pearson, 2003: 66-71).

Dec u hisê terkbiyayışê qehremano bêbabıyî zey cenet ra fetılınayışê insani yo. Labelê ino his teyna keso bêbabı dı çın o, ino yo arketipo muşterek o u her kam ki heyatê xu dı zehmeti, pêkowitz o neheqi diyo dı esto.

Sêwiri wexto ki insan cenet ra fetılıyeyo destpêkerdo u hisê insan dı timotım ca giroto. Tewirê vatışan dı sêwiri ra zaf behs beno. Efsaneyan dı zi arketipê sêwiri xu belli keno. Dec, bêçareyi u mucadeleyê sêwiran ser mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı zi çend nımuneyi esti.

Efsaneya 19. dı mêrdeyê cini mîreno, cini pa panc sêwîranê xu bêwar manena. Qıcı veyşan maneni, inan ra yoyi veyşani ver mîreno. Cini bêçare manena, nanopoc ra ardım wazena u nani ver teklifo bêexlaqiyê nanopoci qebul kena. “Sêwîr qayilo ki yo baxçe dı asayiş dı bıcıuyiyo u şefqat bêvîno. Labelê herında inî dı his keno ki seba werê merdîmanê xıraban u cınawîran erziyayo tebiêto koyi. Sêwîr geyreno merdîmî ki ma hol mîqat keni. Seba temin kerdîşê ino mîqat kerdîşî ra, xu bî xu idarekerdîş u azadiyê xu ra fekveradayiş bêrayîr/bêçareyê sêwîr o” (Pearson, 2023: 71). Qıcı masum î, hema xırabî, bêkesî nêzanî. Zehmetiya sêwîreyî dadiya inan ancena u sêwîreyê xu u qıcanê xu piya temsil kena. Sêwîr bêçareyî ra merdîmanê holan ra ardım paweno u hêviya xu besteno inan. Tiya dı zi bêçareyî ra dadi nanopoc ra ardım pawena. Nanpoc bî teklifo bêexlaqî dec u sêwîreyê aye dahina keno zêd. Tewîrê efsaneyan dı wijdanê kolektîfî tîmotîm ceza dano xıraban u bî ina ceza heq u huquqê meğduran yeno pawîtiş u mesaj diyeno komelî rê. Ina efsane dı nanopoc beno legleg, vengê leglegeyê ey zi huyayîşê bêşerm ê nanopoci ra yo.

Efsaneya 26. dı payiz yeno, hewa beno serd. Ca çîno hin milçiki xu bîtamarnî. Şîni bînê kam dar, dar cad pelanê xu rokeno. Milçiki peynî dı şîni bînê dara hors dı vîndenî. Dara hors pelan u gîlanê xu ana yoca, zerreyê xu dı qulikan verdena u ino şekîl milçikan rê ca vîzarena. Milçiki zi cî rê dua keni. Ino sebeb ra dara hors tîmotom zergun a. “Yo kes cenet ra bîfetîliyo xu zey sêkuri his keno. Ino hal ey rê zaf zor o. Çünke dînya çîmê ey dı zaf tehlukeyin a; her ca dı merdîmî xırabî u damî estî. Sêwîr zey yo keynaya xort ki tengasî dı ya, bêqewet ya zi bêmeaharet gerekî verba cayo duşmenî dı bîşko mucadele bîkero.” (Pearson, 2023: 70). Amnan dı dînya hira ya, her ca zergun o, wer zaf o, seke cenet a. Qey rehetiyê milçikan her çi esto. Milçiki nêtersenî cayê tamarnayîş zaf o, eşkenî xu duşmenan ra bîpawî. Payiz yeno, hewa beno serd, pelî daran rîşiyenî. Milçiki seke cenet ra bîfetîliyi orte dı manenî, hin nêşkenî duşmenan ra xu bîtamarnî, her ca ra asenî. Hin biyî sêwîrî gerekî mucadele bîkerî, xu bîpawî. Ino sebeb ra ilticayê daran keni, inan ra ardım wazenî. Dar çîmeyê werî ya, sembolê bereket u çerxê cu ya, newe biyayîş temin kena. Ino sebeb ra milçiki iltica keni. Uca dı newe ra qewet genî u pê mucalede keni.

Efsaneya 41. dı Rusî yenî, dewan işgal keni. Dew dı yo keynaya zaf temiz u rînd biya. Rusî çîm verdenî cî. Keyna remena, Rusî pey ra kowenî dîma. Keyna yena verê gol hin ca çîn o şîra. Keyna teslim nêbena, Homayê xu rê dua kena u xu erzena zerreyê

aw. Hin çew keyna nêvineno, sebi çew nêzano. Nika a gol ra vani Gola Keyna. Dew dı heme kes asayış u huzur dı bı, ters u merg çın bı. Rusi yeni ters u merg ani. Dewıcı cenetê xu ra fetilyeni, beni sêwir. Keyna teyna xu temsil nêkena, sêwırey u mucadeleyê xu u dewıcanê xu piya temsil kena u bena qehremanê mucadeleyi. “Sêwir gerekê masumiyet u inkar ra veciyo u bızano ki dec, ıstırabi, çınbiyayış u merg parçeyê heyatı yi. Ini wezifeyê sêwırı yi.” (Pearson, 2023: 71). Keyna masumiyetê xu ra veciyena, xırabiya duşmenan vinena. Ino sebeb ra teslim nêbena. Keyna zana ki bêwar u bêkes menda. Homayê xu ra teber çewê aye çın o cı rê ardım bıkerê. Homayê xu rê dua kena u xu erzena gol. Labelê merg çınbiyayış u vinkerdış niyo, aye rê mukafat o. Keyna ruhê xu teslimê Homayê xu kerdo u ceneto baki qezenc kerdo. Çünke efsaneyan dı mukafatê masum u merdımı holan ceneto baki yo.

Efsaneya 219 dı kaliki eşirê Tavıcan tehdaya Moğolan ver Basra ra veciyeni. Bı serran sêkur geyreni, mucale keni u peyni yo welato newe dı dewa xu roneni. Kaliki Tavıcan verco masum i, welatê xu dı bı omış cuyeni. Moğolan yeni zulm, merg ani. Tavıcı welatê xu terk keni, kam welatê xu ra bı zor veciyo sêwir o. Koweni rayir, zaf mucadele keni, xu rê geyreni ca. Ino zi wesifê arketipê geyrayoği ra yo. Peyni dı seke newe ra resayi ceneti xu rê ca vineni, dew roneni. Efsaneya 218. dı sêwıreyê kalikanê Xelıfanıcan zi eyni qeyde yo. Ê zi duşmentiyê Xalife Emin ver remayi u biyi sêwir.

Pearson gore zafı kultural dı tayê mitofi esti ki yo dewro zerrin ra behs beni u insani hesretê ageyrayışê ino dewri keni. Ino, tradisyonê Yahudi u Xıristiyan dı hikayeya cenet ra fetılınayışê Adem u Hawa yo. Adem u Hawa dınya dı zaf zehmeti anceni, tengasi dı maneni, merg şınasneni ueb. zaf halanê xıraban museni. Kıtabo Muqedes gore rocêk heminê insanan şını cenet (Pearson, 2023: 71). Adem u Hawa cenet dı masum bı, uca dı xırabi, zehmeti, çın bı. Fekiyo yesax weni u fetilyeni. Cenet ra fetilyayi, ameyi dınya, kowti binê xırabi u zehmeti. Inay ra ê biyi sêwir i, sêwıro tor verin i.

2.3.11. Arketipê Masum (Bêsuc/Bêgune)

Masum, keso saf u temiz o ki çiyê xırab ya zi hereketê pis nêkerdi. Ino arketip qehremano ki hema nêkowt rayir terif keno. Çünke rayir bedılınayış ano meydan u têki halan dı masumiyetê qehremani xerıpnenê. İnsan çı wext cayê xu yo rehet ra bıkow ciya bedılınayış destpêkeno (Kotancı, 2023: 41).

Ino arketip nımuneyê qalibanê dırist, saf u xalisane dano. Miyanê şari dı vateyê “Biyo qırbane holiya xu” neticeyê arketipê masum o ki hiş ra tebero insanan dı yo. “Verê veciyayışê rayiri, masum yo cenet dı cuyeno ki cuyayış weşo, her ehtiyacê insani bı şefqat u merhamet yeni ca.” (Pearson, 2023: 196). Masum, çiyeke xırab o u hetê komeli ra niyeno waştış ra dur o. Her çi hetê masum ra hol hesıbiyeno. Çünke dınyaya masum dı herb u pêkowitz çın o. Masum wazeno ki cuyê xu dı her hedise u kesi ra bawer bıkerö. Çık ra menfeat nêpaweno. Ino arketip hetê qıceyê qehremani mocneno (Oğuz, 2020: 162).

Tecimer gore eke insan tariyê ruhê xu kıfş mekero, masumiyetê xu vin nêkero nêşkeno rayirê roşna holi ra bıviyero (Tecimer, 2005: 292). Ino arketip vatışan dı egleb qısımo verin dı xu belli keno. Qehreman cuwa pey masumiyetê xu ra koweno dur, tengasi dı maneno, zehmeti vineno. O wext hasreta halê xu yo verin anceno u qayilo bıageyro.

Yıldız meqaleyê xu dı kitabê xu Margaret Mark u Carol Pearson ra wesifê arketipê masum hına neqıl keno: “Waştışo esıl ê ino arketipi cerıbnayışê ceneti yo, hedefê cı keyfweşi yo. Ino arketip ceza ra nêeftano yo çiyo ğelet ya zi xırab bıkerö. Stratejiyê cı karanê raştan kerdış o u qezencê itimati yo. Damê ino arketipi xapınayış o u seniniyeya cı zi biyayışê bawerkerdoğ u optimisti yi” (Yıldız, 2021: 176; Mark u Pearson, 2001).

Efsaneyê 8. dı lacê gawani zerri koweno keynaya ağayi. Keyna zi tera heskena. Lac babi u dadiya xu iqna keno u raykeno keyeyê ağayi. Ağa inan fetılmeno u badecu keynaya xu zi keno teber. “Arketipê masumi ekseriyet yo qıc ya zi cıwano kibar o, şeklê eziz ya zi mistik xu nawneno u sembolê safey u baweri yo.” (Yıldız, 2021: 176; Batey, 2008: 41). Lac keynaya ağayi ra zaf heskeno, xeyalê cı estı, omıdın o. Bawer keno ki ağa keynaya xu dano cı, ino sebeb ra dadi u babiyê xu seba waştışi raykeno hetê ağayi. Dınyaya ey dı heskerdış esto, o nêoniyeno feqireyê xu, statu u zenginey zi cı rê bêqıymet i. Lac zaf saf u weşvin o. “Masum raywantiyê xu ra ver yo dınya dı cuyeno ki hema cenet ra nêfetılyaya. Yo cenet dı cuyeno ki heyat şirin o, heminê ihtiyacê insanan bı şefqat u heskerdış yeni ca (Pearson, 2023: 196). Dınyaya lacê gawani zi hına yo dınya ya, zey ceneti ya, tede holi u rındi estı. Labelê heyato raştikin dı xırabı zi esta, ferqê statu esto, her çi mumkun niyo. Zengin u feqir, gawan u ağa yo nêhesıbiyeni. Inay ra ağa heqeret keno dadi u babiyê laci, cıgiriyo tera u inan fetılmeno. Keynaya xu zi

keno teber. Lac u keyna verco masum i, cenetê xu ra fetilyeni beni sêwir. timotim dua keni, Homa Teala duaya inan qeblu keno u keyna bena aşm, lac zi beno roc u asmên dı pê raseni.

Efsaneya 49.dı ağa yo awa zaf weş vineno. Ağa çimeyê ina aw zaf meraq keno. Rocêk aw ra yo luli yena. Çimeyê aw ağa rê dahina beno meraq. Ağa a luli uca dı alıqneneno. Yo şanê yeno uca, oniyeno ki luliya xu dês ra alıqnayeya. Ağa ra halê xu vano, luliya xu wazeno. Ağa luli dano cı, tera mintıqayê aw museno u merdımânê xu dıma raykeno. Merdımı ağayi cayê aw bander beni, şane kışeni, serê aw geni. Ağa zaf meraqın o, koweno sırra luli dima. Her ca u her kesi ra perseno. Ino hal ra ağa arketipê geırayoği temsil keno. Şane masum o, her çi ra bêxeber o, weşvin o. Çew ra xırabi nêpaweno, dekê ağayi nêzano u pê destê merdımânê ağayi mîreno.

Efsaneya 69. dı Xızır şino yo keye ra ardi wazeno. O keye dı yo cini pa sêwiranê xu cuyena, zaf feqiri, yo tas ardiyê inan teyna esta. Cini ina tasa ardi zi dana Xızırı. Xızır şino serê embari, cini ra vano timotim çime ra ardi kaş biker, nêqediyeno. Bı qetiyet meoni zerreyê embari. Cini ino qeyde uca ra ardi kaş kena u pê sêwiranê xu mıqat kena. Cini u sêwirê cı masum i. Dadı holi kerd, holi di. Inay ra heyat cı rê beno rehet. Labelê meraqê xu ver damış nêbena, oniyena zerreyê embari. Hende tasa ardi ki daya Xızır teyna ardi esti. Ê ardi zi kaş kena u ardi qediyeni. Konforê cini xerıpiyeno u cenetê xu ra fetilyena reyna bena sêwir. Zey seba werdişê fekiyo yesax ra cenet ra fetiliyayışê Adem u Hawa yo hal vıraziyeno.

Arketipê 203 dı bı nameyê Çırrê Keymıyer yo dew bena. Yo del leyiran ana, çew nan nêdano cı. Del u leyiranê xu gesver koweni. Dew ina xırabi ra şına bınê erdi. Del u leyiranê xu masum i, bêgune yi. Del pê hisanê xu leyiranê xu ana dew, ilticayê insanan kena. Şeqatê insanan ra inan kena, bawer kena ki insani wer dani cı. “Masum, hedise u kesi ki heyatê xu dı ca geni qayilo tera inan bıkeru.”(Doğan, 2020: 162). Del zi insanan ra inan kerda, la çew wahirê cı nêveciyayo. Eke dewıcı wahirê cı bıveciyeni a dew cı rê biyeni cenet. Del u leyirê xu gesver koweni u ino hal şeklo ceza yo, fetılneyişê cenet ra yo. Yani arketipê sêwiri yo.

“Arketipê masum, ruh dı hetê niyetê saf u holi ki teberê hiş ra yeni temsil keno. Qehremani ki mexsus bı waştışê xu nêşkeni xırabi bıkeri, labelê eşkeni heqê xu bıpawı u ifade bıkeri.” (Tekgül, 2020: 87) Arketipê masumi heme her serguzeşti qehramaniyê dı esto. Eğleb qısım destpêk dı aseno. Çünke qehremani verco weşvin i, cuyê inan dı

heskerdış esto, insanen ra bawer keni. Çı wext xırabi diyi, masumeyê xu ra koweni dur. Heqê xu paweni u ya zi bêçare maneni. Ino hal dı zi arketipê masum bediliyeno, şeklê sobina arketipan geno.

2.3.12. Arketipê Fedakar/Qurban

Însani qıc ya zi gird şeklê komi dı u piya cuyeni. Ino piya cuyayış dı wezife u mesuliyetê insani esti. Ini insani pêhet dı depışeni, labelê ino şekıl dı insani piya nêbestiyeni. Gereka heskerdış bıbo u heskerdış zi egleb bı fedakarey xu belli keno. Fedakarey seba heskerdış, besteyi ya zi yo hedefi ca u zeman gore manfaatanê maddi u manewiyê xu ra heta ganê xu viyertış o. Dadi qıcanê xu rê, waştı waştıyê xu rê, dost dostê xu rê, lecker welatê xu rê, insan insaniye rê, kul Homaşê xu rê usb. fedakarey keni u heskerdış u besteyê xu ramocneni. Fedakarey hetê komelan ra zaf amelo qıymetin hesibiyeno. Fedakar zi hemînê komelan dı cayo berz dı depışyeno. Fedakar eke seba welatê xu feda biyo kulturê şari dı qehreman hesibiyeno.

Pearson gore kesi ki arketipê fedakari tam mocneni her cayê dinya dı insanen ra eleqedar i. Iney teyna seba yo ardımo faziletin nêkeni, raştı bawer keni ki ma yo keye yi, ino sebeb ra keni. Fedakar eke bı yo merdım ri bı ri bêro wa ciya miletan ra bıbo, kınçanê ferqin pıradaye bıbi, fikri cı şerib heta bêhuzuri zi bıbi, binê inan dı bırayê xu vineno (Pearson, 2023: 187).

Dinya dı xeylê din u sistemê baweri dı otoriteyo cor rê qurban yeno dayış, insani bı inay besteyiyê xu mocneni. Qurban dayış u qurban biyayış heyatê insan dı herında xori verdaya. Ino sebeb ra ino hal, psikoloji dı bı arketipê qurban/fedakar ca girot. Baweriya qawımanê verinan dı zi otoriteyo cor rê qurban ameyên dayış. Bı ina hoka oniyayış, qurban dayış yo amelo daimi yo ki hiş ra teberê insan dı yo (Oğuz, 2020: 158).

Efasaneyê 20. dı mêrdeyê cini miren, tera panc hebi sêwuri maneni. Qıcı veyşan i, inan ra yo miren. Dadiya inan seba qıcanê xu teklifo bêexlaqaneyê nanpoci qebul kena u qıcanê xu rê nan bena. “Îfadeyo tor heqiqiyê fedakarey heskerdış ra çimeyê xu geno. Eke ma yoyi ra raştı heskerd, ma xu ey ra ciya nêvineni.” (Pearson, 2023: 183). Fedakarey wesifê dadiyan ra yo, dadiya ini qıcan zi fedakar a. Çünke qıcanê xu ra zaf heskena, pê heskerdış u merhamet oniyena qıcanê xu u nêoniyena keyf u menfaatê xu. “Dadi u babi yi ki qıcanê xu paweni, mıqat keni u seba inan xebıtiyeni heyatê xu ra feragat keni u beni temsilkarê arketipê qurbani. Çünke dadi u babi seba qıcanê xu

menfaatê xu ra fekveradeni.” (Oğuz, 2020: 159). Komeli dı her dadi u babi ra seba qıcanê xu fedakarey yena pawıtış. Ino xısus teyna insanan dı nê heminê ganiyan dı esto. Bilhesa dadi seke seba qıcanê xu cuyena, hem maddi hem manewi heme çıyanê xu seba inan dana u pê zerriweşiyê inan bena zerriweş, pê zerrinêweşi inan zi bena zerrinêweş. Ino sebeb ra komel dı dadiyi muqedes a.

Efsaneya 70. dı Şêx Eli Palıyi u Eli Xoca bırayê axret i. Şêx Eli Palıyi Çun dı beno nêweş, muridanê xu ra vano veng bıdı bırayê mı, wa bêro. Eli Xoca yeno, desmacê xu geno u dua keno. Homayê xu ra vano “Deci bırayê mı, bıdı mı? Wa o bıbo weş.”. Ina dua ra pey Şêx Eli Palıyi beno weş, Eli Xoca zi beno nêweş u mıreno. Homa Teala emır Eli Xocayi dano Şêx Eli Palıyi u Şêx uca ra pey hırıs serri zêd ra emır keno. “Fedakar zano ki heyat bıxu xelaya xu yo. Heminê mergê qıcı u vınbıyaye yê heyatê ma piya bediliyayış u yo heyato newe ano. Hêvi keno ki mergo raştikin peyni niyo, viyertışê yo heyato newe yo şino meçhul u seba dayışê xelaya heyati, dayış tercih keno. Ino xısus dursa peyniya fedakar o.” (Pearson, 2023: 168). Eli Xoca fedakar o, badê mo hediseyi bı nameyê Eli Canfeda yad beno. O fedakaro kamil o, zano ki merg peyni niyo, yo bediliyayış o u heyato newe ano. Şêx Eli Palıyi merdımı zanaye u ferdo pil o. Ino hedise ra dıma irşad kerdo, zaf talebeyi resnayı u cuyê komeli bedılınayo. Heminê xızmetê Şêx Eli Palıyi u bediliyışê komeli ki o biyo sebeb neticeyê fedakareyê Eli Xoca ra yenı. O teyna seba bırayê xu feda nêbiyo, seba ameyoğê komelê xu zi feda biyo. Inay ra Eli Xoca yo meqamo manewi girot ki cuyê ey ra dahina bıqıymet o. Şêx Eli Palıyi zi mo sebeb ra vano ki “Kam ame, heta serê Eli nêşiro wa serê ma nêro.”.

Efsaneya 101. dı wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı Rusi yenı Kanireş. Dewa Xelifan ra Şêx Emin u Şêx Ebdulah nışeni astoranê xu seba kışf kerdış u derheqê duşmenan dı melumat aredayış şini hetê Rusan. Eskerê Rusan inan ferq keni tıfingi nani pa. Şêx Ebdulah uca dı şehid beno, Şêx Emin zi bırindar beno u derbest beno. “Dınya ya ki keyf dıma geyrena dı belka modaya fedakarey u şehidey viyerta. Labelê yo ruh inan ra yo şekıl dı bı qetiyet bawer keno. Ruh esilê xu dı qebul keno ki dınya dı o teyna niyo. Ma ge ge yo çi seba zaf waştışê xu ra nê, yona rê hol beno ya zi ma inan keni ki raşt o mo sebeb ra tercih keni.” (Pearson, 2023: 167). Şêx Emin u Şêx Ebdulah fedakar i, seba dın u welatê xu mucadele keni u inan ser xu feda keni. “Termê şehidi verco zaf bıqıymet bı. O qey prensibanê xu, qey heskerdış, ya zi yona rê ardımkerdış bı zerriwaz mergê xu qebul kerdên ya zi yo çıyo qıymetinê xu feda kerdên. Bı ironik nıka modaya

şehidey viyerta.” (Pearson, 2023: 164). Qısaya Pearson bêşık halê dinyayê nıkayın nawnena. Labelê kulturê ma dı şehidey zey ver bıqıymet a u meqamo pil a. Şehidi zey welıyan hesıbiyeni, cayê inan ziyaret beni. Ê qehremanê şari yi. Seba din, welat u beyraqa ma xu feda kerdi. Meqamê inan zaf pil o. Ino sebeb ra şehidi fedakarê pil i, temsilkarê arketipê fedakar i. Şêx Emin u Şêx Ebdulah zi arketipê fedakari temsil kenı. Bê ma efsane aredayişê ma dı şehidan ser zaf efsaneyi esti. Ini efsaneyan dı zi arketipê fedakari esti u şehidi ki efsaneyan dı viyereni fedakarê pil i.

Efsaneya 112. dı Şêx Evdılsılam feqir o, timotım zıka aredano. Yo dewıc bı meraq ey taqıb keno, şıno heta keyeyê ey. Uca dı ciniyi feqiri, verdayeyi u bêwari esti. Ciranê Şêxi o dewıc ra vani Şêx seba inan zıka aredano, inan paweno u mıqat keno. Şêx Evdılsılam xu dayo xızmetê feqiran u bêkesan. O hem qehreman o hem zi fedakar o. “Qehreman seba ardımkerdışê dınya rê paweyê wahirê imkananê xu nêvındeni. Qehremani yo kulturo-komelo ki mıreno rê tayê xısusan dı hem bışefqat hem zi raştıki heyat dani.” (Pearson, 2023: 171). Şêx Evdılsılam bı fedakareyê xu yo meseleyo pil dano fehmkerdışê komelê xu u inan rê beno model.

3.3.13. Arketipê Hilebazi

Arketipê hilebazi egleb hisanê negatıfan ano vir. Welatanê Rocawan dı zey yo teni qıc vinayış, pey kay kerdış ueb. menayan dı zi şıxuliyeno. Ino arketip pêronê vatışan dı hem bı wesıfanê pozitif hem zi bı wesıfanê negatif ca geno (Bars, 2018: 69).

Arketipê hilebazi bı arketipê vêrsi eleqedar o u estanikan dı mani ki vera qehremani veciyeni nawneno. Ino arketip wahirê wesifê şekıl bedılnayış o u ge ge bı personaya xu qehremani xapineno. Ino arketip bı tewır tewır hileyen insanen şaş keno. Estanikan dı Keloğlan neheqey u xıraban ver veciyeno. Bı zeğeli, hilebazi, eftayışi u cihati cehd keno (Uygur u Mungan, 2021: 46).

Ino arketip folklor dı bı ifadeyanê “dam ro gınayış ” u “xêv” zi karakter beno. Arketipê hilebazi kayanê zeğelan ki bınêk şênayin bınêk zi xırab i, qebiliyetê şekıl bedılnayışi, tebieto dıleti ê heywani-ilahi, her çeşid işkence vinayış u yo figurê xelaskari ki “tor peyni la tor xırab nê ” yo ano vir. Ini figuri estanikan dı bı şeklê universal yeni ma ver. “Laco xêv”, “Hanso xêv” ya zi Keloğlan o ki yo antiqehreman o, ê bin çiyo ki bı heminê cehdê xu ver nêşkeni serfiraz bıbi, o pê xêviyê xu serfiraz beno. Hekimo

şaman u sêhrbaz dı zi bînêk hilebazi esto. Çünke o zi verco pê insani kayanê xıraban keno, dıma zi heyfê kesan ki zırar dayo cı ra beno qurban (Jung, 2020a: 137-138).

Efsaneya 11. dı sîmerê pir qıdyeno. Pir şına keyeyê xalanê xu ra sîmer gena. Wexto ki ageyrena ticê aşm şına, beno tari u pir rayirê xu vin kena. Yo merdîmo extiyar raştê pir yeno. Pir xu bı xu vana ino merdîm zanaye yo, weliyê Homa yo. Halê xu tera vana, cayê keyeyê xu terif kena. Labelê ino extiyar şeytan o, xu şeklê kalo zanaye nawnayo pir. Şeytan rayiro ğelet cı rê terif keno. Pir zaf şına dur, badêcu pê arqılıyena, ageyrena u rêça xu vinena. Şeytan hilebazo pil o, şeklê xu bedılreno, insanen xapineno u pê insanen kay keno. Pir zi kowena dama şeytani.

Efsaneya 277. dı Mezelê Celu dewa Melekun dı benateyê dı wersan dı yo. Ino mezeli dı çık nawiyeno insanen, ino sebeb ra heme kes tera terseno. Dewa Melekan ra Eldayi uca ra viyeren, kışta rayir dı yo varaya rindek vineno. Astorê xu ra yeno war, vara geno vereka xu u nişeno astorê xu şino. Biney ca şino bı meraq xu bı xu vano eceba ina vara nero nê maki ya. Vara yena zon, vana “Eldayi ner o, ner o.”. Eldayi vara erzeno u çar ling astorê xu vazdeno şino. Efsaneya 279. zi ino qeyde yo hedise esto. Bı nameyê Hec Ehmedi yo dewıc pê qatiran bar beno. Eyn qeyde kışta rayir dı yo vara vineno, keno vereka xu, meraq keno, oniyeno cı. Vara qısey kena, vana “Ner o, ner o; hak liter o.”. Qatiri bar dani erd ro u çem u çem şini. Ini efsaneyan dı mezel xu şeklê vara nawneno, ino şekıl insanen xapineno u inan tersneno. Arketipê hilebazi dı hilebaz kinc u kışet bedılreno u pê insanen xapineno. Ini efsaneyan dı zi mezel şeklê vara dı xu nawneno, ino şekıl insanen xapineno u pê kaykeno. Hilebaz aseyişê arketipê vêrsi ra yo. Ini efsaneyan dı mezel, vêrsiya Eldayi u Hec Ehmedi temsil keno u tersa Eldayi u Hec Ehmedi erzeno orte. İnsani şewan dı gem u heyato yaban ra zaf xof keni, ino tewir efsaneyi zi tersê şari ra yeni ware u eğleb insani pê ini efsaneyan yobinan tersneni u yobinan dır yari keni. Xora efsaneya hilebaz dı barê yari zi esta. Tiya dı mezel zey yo yaran pê insanen kaykeno. Ini efsaneyi wexto ki yeni vatış şar pê huyeno. Zey efsaneyê çequer, lingvaşturi, xırtık dı zi şekıl bedılneyiş, xapinayiş esto. Ini mexluqî insanen tersneni. Ters vêrsiya insani yo. Arketipê hilebazi zi aseyişê arketipê vêrsi ra yo u xırabi mocneno.

3.3.4. Têki Semboli Arketipanê ki Aredayişê Ma dı Viyereni

“Arketip cayo hira ihtiya keno, ino sebeb ra pê hişê nıkayın nêbeno fehm kerdış u nêbeno şexsi. Arketipi xu pê sembolan nawneni” (Uzun, 2020: 47). Jung arketipan ser

rolê sembolan hına izah keno: “Sembolê tebiî muhtewaya hiş ra teberê psike ra veciyeni, ino sebeb ra babetneyê xeyalê arketipanê esasen temsil keni. Zaf halan dı heta çımeyê arkaikê inan, yani fikr u xeyali ki qeydo tor verin dı u komeli primitifi dı aseni rêça inan yena taqib kerdış. Heto bin ra sembolê kulturi, yo wext seba raştiya ebedi şıxuliyayi u zafanê dinan dı hema zi şıxuliyeni. Ini zi prosesos averbiyayış ra viyerti u biyi sembolê kolektifi ki hetê komelanê medeniyen ra şıxuliyeni. Sembolê kulturi hema zi bı ekseriyet esilê sırr u sêhrê xu paweni” (Jung, 2020b: 89).

Ma hetê simbolizmo arketipi ra efsaneyi Zazayan tehlil kerdi u têki semboli izah kerdi. Bê inan têki semboli ki aredayişê ma dı viyereni tiya dı izah beni.

3.3.4.1. Kelimeyi Sembolik

Aşm: Wextê şew estışê roşn ki asmên dı yo, aşm kerdo sembolê hêvi u roşnbiyayışi. Aşm zi zey roci egleb bı biyayış, merdış u gani biyayışi irtibatê cı esto. Aşm sembolê bereketi ya. Riyo tariyê aşm zi efsunkari dır eleqedar o. Wesifê maki yê aşm, aye besteno Îlaho Esas (Wilkinson, 2021: 18). Efsaneya 9.dı keynaya ağayi u lacê gawan yobinan ra heskeni. Ağa keynaya xu nêdano lacê gawani, inan fetilneno u keynaya xu zi keno teber. Keyna şewan dı şoq dana u roc zi xu nımnena u timotım dua kena geyrana lacê gawani. Duaya aye qebul bena, keyna bena aşm u lac zi beno roc. Hetê menaya sembolik ra aşm maki temsil kena, roc zi neri temsil keno. Efsane dı zi ino sebeb ra keyna bena aşm, lac zi beno roc. Aşm timotım geyrena lacê gawani u dua kena. Timotım geyrayış u dua kerdış hêviya keyna mocneno. Hêvi zi sembolê aşm nawnena. Efsane dı keyna bena aşm, lac beno roc u asmên dı raseni yobinan. Ino heyato newe yo. Hem aşm hem zi roc semboli gani biyayış i.

Aw/Awa Heyati: Aw hetê sembolik ra maki ya. Çımeyê heyat u aşm u bereket dır eleqedar a. Xeylêk dinan dı sembolê xas biyayış/ pak biyayışê ruhi u şifa ya (Wilkinson, 2021: 32). Vatişan dı aw cayê resayış, newe biyayış ya zi newe ra biyayış a (Tekgül, 2020: 116). Eliade gore aw, pêronê ortamê cuyi dı çımeyê heyat u gırdbiyayış a (Eliade, 2003: 198). Eliade awa heyati ser hına vano: “Awa heyati sembolê kozmogoni ya, awa ki kırıştoğê pêronê bezreyan a yo maddeya efsunkar a u heminê derdan rê şifa ya. Awa heyati kena weş, kena cıwan u heyati kena bêpeyni. Ma nêeşkeni ina aw her ca dı bıvini u herkes nêeşkeno bıraso cı. Ina aw hetê cıawıran ra yena pawıtış, cayanê çetınan dı peyda bena, binê destê cınan u homayan dı ya. İnsan seba ina aw lazımo bı çeşid imtihanen ra bıviyero (Eliade, 2003: 200).

Aredayişê ma ra efsaneya 27. dî Hezret Sîleman awa heyatî vineno. Labelê qayil niyo emirê cî derg bo u Homayê xu ra dur bikowo. Inay ra awa heyat rîşneno u uca dî zebeş veciyena. Awa heyat tiya dî bezreyê zebeş kırışena u heyatê insan kena bêpeynî. Efsaneya 44. dî seydkar zarec kışeno u yo gol dî şuweno. Aw heyat dana zarec u zarec firena şîna. Awa îna gol, awa heyatî ya u heyat dana zarec. Efsaneyanê 44-48. gore awa Kuyê Şarîkî teyna merdîmanê xasan ra aseno. Aw îni efsaneyan dî wesîfê pak biyayişê ruhi u resayiş/biyayeyê qehremani mocneno. Efsaneya 55. dî Îskendero Pil nêweş o, dînya ra geyrano çew nêşkeno cî rê daru bîvin. Îskender yeno Çoligî dî awa Merga Mir weno u beno weş. Awa Merga Mir awa heyatî ya, seba îna aw Îskender zaf geyrayo, imtîhanan ra viyerayo u serfîraz biyo. Efsaneya 251. dî Hezret Sîleman awa heyatî dano qela, vano bîdî insanan. Qela xayîney kena, serê yo dar dî pê awa heyatî xu şuwena. Bînê dar dî mahşlêr u yo mar estî. Awa heyatî rîşiyena înan ser zî. Ino sebeb ra emrê qela derg o, mar her serr verr/poste erzeno, mahşlêr zî tole erzena u benî cîwan. Awa heyat tiya dî zî emîr kena derg u cîwanî dana.

Dar/Daristan: Daristan hem mekanê tersî hem zî inziwaya ruhi hesibiyeno u bî vêrsîyan pîrr o. Bî sembolîk bêhudud, tarî, efsunkar u makî yo. Yo het ra zî bî cûyo nîmîteyî gani yo. Daristan zergun biyayiş, rahîm, rayberî u tebiyet ra ser dîr zey pê hesibiyeno. Daristan alemo tebîî dî cayanê tor verinanê kî bî ruh u homa dîr eynî vîniyenî ra yo. Bawerîya xeylê kulturan gore dari ruh u cînan ihtîwa kenî (Wilkinson, 2021: 91). Dar sembolê bizatihi qebul bena u prosesî ferdiyetey îfade kena (Uzun, 2020: 51; Franz, 1997: 163). Dara kî her serr pel rîşnena çerxê heyatî temsil kena. Dara kî pelanê xu nêrîşnena zî bêmergî temsil kena (Gibson, 2013: 9).

Efsaneya 128. gore bîrrê Mezelê Mala Por ra, efsaneya 141. gore bîrrê Ziyaretê Hecî Xelifeyî ra, efsaneya 165. Qorriyê Şehîdê Gola Bej ra, efsaneya 226. gore zî Gola Şekeran ra çew nêeftano dar bîrno u zîrar bîdo cî. Kam zîrar bîdo cî bî qetiyet yo bela yeno sareyê ey ser. Îni mekân dî ruhê ey şexîsan esto u hetê înan ra yenî pawîtiş. Efsaneya 150. dî mênîko kî zîrar dano dara Ziyaretê Pîrîk Mala Wîsîfî, heta nîmacî honê xu dî Pîrîk Mala Wîsîfî vineno, zaf terseno u nêşkeno rakowo. Efsaneya 266. dî miyanê daristan dî gunahar(yo mexluqo xeyalî) esta u şewan dî kam uca dî viyero bî qîrî tersnena. Efsane gore uca dî qîrkerdîş biyo, zaf qîc u cîniyî kışiyayî. Gunahar ruhê înan a u bî qîrî xof dana insanan. Efsaneya 277. dî Mezelê Celu bînê yo hors dî yo. Mezel yo

xeyal o, kam uca ra viyero şeklê vara ya zi sobina mexluqi dı yeno ver u ey tersneno. Tiya dı zi ruhê wahirê mezeli insanan tersneno, kami gore zi o mezel yo cın o.

Mar: Mar dinya dı pê bêmergi u şifa irtibat beno. Mar posteyê xu bedılreno u cuyê xu dewam keno. Ino sebeb ra miyanê insanan dı bêmerg hesibiyeno. Mar eşkeno bınê erd dı zi bıcuyo, bınê erdi cayê merdeyan o. Inay ra zi mar hetê insanan ra mexluqo istisnayı qebul beno (Yeşildal, 2018: 420). “Sembolê mar hema hema pêronê tradisyonan dı ca geno u bı çeşid menayan dı şıxuliyeno. Tradisyanê Xıristiyanıye, Yahudiye u İslamiye dı sembolê şeytani ge ge zi sembolê aqıl o.” (Gökhan, 2009: 52).

Tayê gore zi mar sembolê prensibê xırabi yo ki tebietê çiyê dinya dı esto (Uzun, 2020: 50).

Efsaneya 168. gore Şehid İlyas xu bedılreno u şeklê mari dı geyreno. Yo dewic serê mezelê şehidan viyeren u pay gıneno ser. Ino sebeb ra beno nêweş. Efsane gore Mala Celil serê mezeli dı yo mar vineno. Zano ki o mar Şehid İlyas o u taqib keno. Mar ageyreno cı, qısey keno, meseleya nêweşi vano u şifa dano cı. Baweriya şarê Zazayan gore şehidi merdeyi niyi, ê yona tabaqaya heyat dı cuyeni. Ino sebeb ra zi ge ge xu nawneni. Mar bı wesıfanê bêmergi, ceza u şifa dayışê xu ra Şehid İlyas temsil keno.

Efsaneya 248. dı adır koweno gem, Hezret Musa asaya xu derg keno u pê mari adır ra xelısreno. Mar yeno pê mılê Hezret Musayi, wazeno ki pede bıdo. Hezret Musa holiya xu ver holi paweno, la xırabi vineno. Efsaneya 249. dı eke yo kes yo mar bıker o bırındar ya zi dı hebi maran ra yoyi bıkişo, mar seba heyfê xu o kesi taqib keno, duşmenti keno. Ini efsaneyan dı mar sembolê xırabi yo.

Efsaneya 251. dı awa heyati rışıyena mar rê, mar inay ra her serr verr/poste erzeno u zaf cuyeno. Mar tiya dı zi wesifê bêmergi mocneno.

Roc: Ganiyi, ihtiras u cıwaniyi temsil keno. Roc çımeyê roşn o u roşn biyayişi zi temsil keno. Têki tradisyonan dı roc babiyo universal o. Akowtiş u awan şiyayışê roci biyayış, merg u gani biyayış temsil keno (Wilkinson, 2021: 16).

Efsaneya 28. gore yo keyna nışena astorê xu roc ra vana, ma kam verco raseni cayê xu. Ino qeyde efsaneya 32. dı yo veyv bı keyfweşi roc dır kowena hemberi, efsaneya 36. dı zi yo veyve roc dır koweno hemberi. Keyna, veyv u veyve nêraseni cayê xu, pêro beni kerra. Tic roşna roci ya u roc temsil kena. Roc ihtiras, cıwani, keyfweşi, ri girotişê inan nawneno. Ini kesi hed ra veciyeni, sınoranê xu ihlal keni. Roc babiyo

universal o, ey rê bêhurmeti ra ceza geni. Awan biyayişê roc zi merg ifade keno. Nızdiyê awan biyayişê roc dı zi mîreni u beni kerra.

Roşn: “Libido xu bı roc, roşn, adır, cinsiti/seksualiteyi, bereket u resayiş pêvero nano u ifade keno.” (Jung, 2019: 293). Jung gore libido enerjîya heyatî yo. Jung tiya dı munasebetê enerjîya heyatî u roşn mocneno. Ma motifê roşni ekseriyet efsaneyanê dini dı, bilhesa vatışi ki weliyan u şehidan ser dı yi zêd ra vineni. Xora baweriya şari gore şehid u weliyi zey merdeyan niyi, inî yona tebaqa dı yona heyat cuyeni u ge ge şeklê roşn dı geyreni. Roşn aredayişê ma ra efsaneya Tırpon Sıpi, Ziyara Gırbelek, Ziyara Şeş Bırayan, Ziyara Bastek, Şehidê Gola Bej dı ueb. zaf efsaneyan dı viyeren. Efsaneya newın dı zi keyna şewan dı şoq u şemal dana u rayirê mêrîki kena roşn. Tiya dı roşn cinsiti ifade keno. Keyna bı şoq u şemali bena animaya mêrîki. Kulturê Zazayan dı keynaya ki zaf rında ra vani “hend rında, şoq dana”. Rındeyê keynayan bı çimê camêrdan dı qıymet geno u ifade beno. Ino xısus zi tesirê anima ra u cinsiti ra yeno.

2.3.4.2. Omartışo Sembolik

Omarê Yoyi:

Yo sebebo tor verin, destpêkerdış u xelqbiyayişi temsil keno. Dinanê ki tede yo homa esto, homayi temsil keno. Baweriya İslami dı Ellah yo yo. Kulturê Rocawano modern dı omarê yoyi, biyayişo tor hol o (Wilkinson, 2021: 294). Yo yobiyayiş, teki, çınbiyayiş u tamam biyayiş ifade keno (Uzun, 2020: 51). Omarê yoyi çiyoyi ki tek u teyna yo ifade keno. İslam dı yo u tek Ellah o. Elif ki herfa verinê kelimeya Ellahi ya şeklê yo (1) dı ya u hesabê ebced gore ercê aye zi yo yo. Omarê yoyi ra ver omar çın o, ey ra ver sıfır yeno u çınbiyayiş temsil keno. Omari bin yoyi ra yeni meydan, ino xısus xelqkerdoğiyê yoyi ifade keno (Gökhan, 2009: 42).

Aredayişê ma dı omarê yoyi zaf viyeren. Pêronê inan sembol niyi. Ma tiya dı omarê efsane zerreyê parantezi dı nawneni. Efsaneyanê ma dı egleb nuqtaya hereketi bı omarê yoyi destpêkeno. Zarec yo keye dı yo veyv bi (25), yo merdım meraq keno (40), yo seydkar deri ver şino (44) ueb. destpêkê vatışan mocneni u hemınê hediseyan besteni xu. Tayê efsaneyan dı tek u teynayi ifade keno. Ma vaci bı sebebê erzlerzi ya yo meleketa wezifedar a (15), damar ya zi qulpê erdi kaşkena; ya yo gay o (16 u 17), dınya serê ey dı ya u xu tişaneno, yo çimê dêw esto (264), yo estriyê ijdiha esto (269). Bê inan Sultan Qubeys dı yo teyr firena (133), Kuyê Heseri ra yo qertal fireno (142), inî ruhê yo

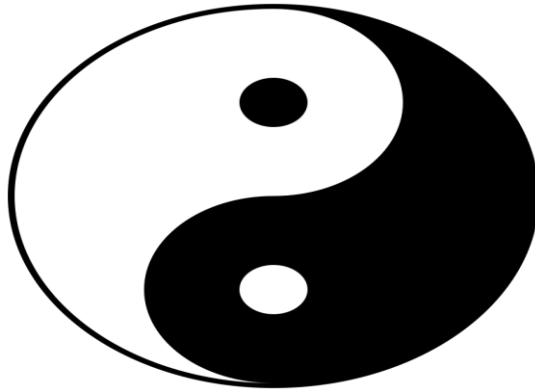
teni temsil keni. Efsaneya 91. dı zi Şêxi yeni yoca bı keremata xu pilê xu tayin keni u zafı viyereni pilo tek wazenı. Tiya dı baweriya İslam gore muhimê yoyi xu belli keno.

Omarê Dıyi:

“Omarê dı dualiteyo ki kaninat dı yo ifade keno. Komelanê verinan dı qewremi tor muhimi tek bı: dınya, roc, dayika herr. Ancax hetê komelê pederşahi (ataerkil) ra rolê camêrdan bı qıymetin u kainat dı bı sebebê wareameyişê dualiteyi. Zey dınya/dınyaya bin, roc/aşm, dayika herr/homayo ner, neri/maki, serd/germ, cini/camêrd, şew/roc dualiteyi ameyi meydan.” (Gökhan, 2009: 42)

“Tradisyonê dinan dı omarê dı, kelimeya xelqkerdışi dır pabeste yo u ciyabıyayış, yoyiyê homayo teyna ra ciyakowtış mocneno. Her merheleya heyati dı barbiyayışê dı yi, çutan u awaniya dıdıyin aseno. Formê gramatikê zafı zonan dıdıyin o. Zonanê Sami ra Ereki hemînê formê dıdıyinê xu muhafeze kerdo, İbraniki formê dıdıyinê xu eşto.” (Schimmel, 2021: 50). Baweriya dinanê homayiyi dı verco cenet ya zi dınyaya bin biya, insano tor verin Adem biyo. Badê cu Hewa xelq biya u dınya vıraziyaya. Ino şekil dualiteyo tor verin ameyo meydan. Ino dualite tayê zonan dı bı mena u ifade, zey Ereki u Zazaki zi hem mena u ifade hem zi bı şekil xu belli keno.

Baweriya Çin dı ying u yang irtibatê pêro kerdışi yi. Aktif u pasif, neri u maki, roc u şew ifade keni. Ini tekılı zaf bari yi, hem kozmik hem zi tekılıya insanan dı ware yeni. Mexluqo tor asmênin u hukumdaro tor berz prensibe “yang” dı yeno meydan. Zey aşm, aw u qıraliçe zi bı prensibê “yin” gıredaye yi. Yin u yang ca u zeman dı hedre yi, ciya nêbeni. Ino sebeb ra inan ra yo mumkun niyo teyna bo. Wexto ki cini ra behs beno, bêwaştış fikrê camêrd zi geno miyanê xu. Eyni şekıl weşi, estışê nêweşi rê şerto verin/verşerti o (Schimmel, 2021: 54).

Resim 4: Sembolê Yin u Yang (Tari maki, roşn neri mocneno)

Aredayişê ma dı omarê dı zaf cayan dı viyeren. Efsaneyi ki omarê dı tede viyeren pazantezi dı nawneni. Zey aşm u roc (9), şew u roc (9), germin u serdin (10) nımuneyê dualiteyan esti. Zey Leyl u Mecnun (1), Şarık u Şiwan (93-96), Hing u Was (193), way u bira (33), vısturi u veyv (25), Şarık u Solderz (96), babi u lac (275) ueb. dıdıyin esti u efsaneyi tekiliya inan ser vaciyeno. Bê inan miyanê ifadeyan dı zi omarê dı zaf viyeren: Dı hebi tici asmên ra geyreni (12), dı teni şini dehwa (20), dı eskeri geyreni aw (47), ağa dı tenan fineno şane rey u dı tenan zi temi keno u inan dıma raykeno (49), dı nasiri İskendero Pil esti (50), quçê Pêxamberi dı hebi (60), dı tekkeyê Karerican esti (65), dı merdımı velg birneni (71), dı sêwırı şini dızdey keni (87), dı hebi bırayi (193), dı zati hon dı yeni zerre u nêweşi tedawi keni (126), insani her gani ra yo çıt girot u şı mığara (207), dı hebi xızmkari Armeni (212), dı hebi keliyi verni u peyniya peskoviyan dı vındeni (236), Hezret Nuh yo ner u maki weneno gemiya xu (241)...

Omarê Hiriyi:

Ekseri dinan dı omarê hiri muqedes hesıbiyeno. Mısıricanê Verinan dı yo hiriyinê homayano qewetin est bı (İlsis, Osiris u Horus). Yunan u Romayanê verinan dı zi hına bı (Jupiter/Zeus, Neptun/Poseidon, Pluto/Hades). Alametê Jupiteri vıroyo hiri çetalın, Neptuni çetala hiri dındanın (trident), Plutoyi zi kutıko hiri sareyin o. Hinduyici bı nameyê Trimurti (hiri şekıl) başqulê yo hiriyin beni. Brahmaya Xelqbiyayoğ, Vişnuyo pawıtoğ u Şivaya Rıcnayoğ. Xıristiyanı baweriya teslisê babi, lac u ruho muqedes keni. İslam dı omarê hiri, ruhi temsil keno. Qey Pitagoras omarê hiri, komê yoyi (yo) u babetıney (dı) o u sembolê ahengo bêqusuri yo (Wilkinson, 2021: 295).

Aredayiş ma ra tayê efsaneyi ki muhtewaya cı dı omarê hiri viyeren hına yi: Efsaneya 3. dı qatê hiriyin ê alem dı hiri bırayi şini seyd. Efsaneya 12. dı hiri aşmi asmên ra geyreni. Efsaneya 65. dı Pir Hesên Budo astorê Xızırı ra hiri hebi muyan geno. Efsaneya 69. gore hiri tenan awa heyati werda. Efsaneya 88. dı Seyid Eli seba keynaya nêweş rê hiri la gıredano u keyna bena weş. Efsaneya 149. dı nêweşi şeklê hiri esparan yena verê mezelê Mehmed Meyrabi. Efsaneya 207. dı tofan beno u hiri aşmi adır vareno, hiri aşmi vor vareno u hiri aşmi zi varan vareno. Efsaneya 256. dı Ellah Ezrail ra vano ganê xu zi bıgir, Ezrail hewa hiriyin ancax ganê xu geno. Efsaneya 258. dı wexto ki cını qıc bedılneni, o qıc beni binê yo telı dı roneni, pey xu tadeni u hiri hew vani qıcê

xu bıgır qicê ma bîdı u ıno şekıl qicê xu peyser geni. Efsaneyâ 275. dı yo babi u lacê xu çımanê Mihê Dati geni u ey beni keyeyê Eli Xalon, babi şino zerre yeno yo leteyê cıger serê çuwaya ey dı yo, vano ına cıgera Eli Xalon a, o hiri roc ra pey mîreno. Efsaneyâ 280. dı newêşî şeklê esparan geyrena, hiri esparî şîni yo keye u o keye ra miyanê hiri rocan hiri teni mîreni. Efsaneyâ 281. dı nêweşî şeklê hiri esparan geyrena u roco bin hiri teni mîreni. Efsaneyâ 289. dı İslamiye ra ver hiri aşmî roce girotên, hiri aşm zi roşan kerdên. Efsaneyâ 299. dı rocê Qere Çarşeme dı çaran nani serê locın rê, ıno çari gereka hiri serre ra cor nibıyi. Qere Çarşeme dı darê fekiyan ra gıl tera kerdên u hiri kerti, hot kerti dayên pırı.

Omarê Hot:

Omarê hot heme dınya dı sembolo muhim o u qıymeto universal o. Zey estanık, efsane, mit, deyr, vateyê verinan, baweriya şari ueb. vatış u ifadeyanê şari u zey kitab u metnê dini, hikaye, roman ueb. metnê nuşteki dı zaf viyerenö.

Hot estunê aqıldarey a. Verco ra zaf teni dınya dı her çı esto, pê omarê hot izah kerdo u mena dayo cı. Hot, çar elemanê maddiyî ki çar elementi ihata kenî u qewetê hiskerdışî ifade kenî (hawa=zeka/mezg, adır=waştış, aw=hisi, herr=exlaq) u hiri hebi prensibê xelqkerdışî (zekaya aktif, bınhişa pasif u qeweto tanzim kerdış ê hemkari) geno miyanê xu. Têki nuštoği heyatê insani bî etabî hot serran izah kerdî. Hot darukarê heyatî u çımeyê hemînê bedıliyayış o. Aşm her hot roc dı yo hew şekıl bedılmena. Hot, Babil dı omarê seyareyan o. Amerika dı baweriya Mayayan gore asmên hot qat bî u hot omarê ca belli kerdış bî. Hot sêhr rê zi eleqedar bî. Hot Mezopotamya u cırananê aye dı sembolê boli u bereketi bî. Ahito Kıhan dı sembolê hot zaf î. Lamekin Adem ra hot nesil dıma ameyo dınya, hot sey u hotay u hot serri cuyayo u hotay u hot hew heyfê ey ameyo girotış. Mabadê Sıleman hot paymek î, borana Nuhi hot roc firena, xela u ceza yi hot hew tekrar benî. Hot omarê mukemeley o u rocê arısıyayışê homa yo, heto bin ra viyartışê zaman mocneno. Hot omarê universalî yo. İslamiye dı zi hot zaf muhim o: Ellah cenet u dınya hot qat xelq kerdo, hec dı Kabe hot hew tewaf bena, benateyê Sefa u Merve dı hot hew şıyayış u ameyiş beno. Çin, İran, Hindistan, Japonya dı sembolê hot ser zaf nımuneyî estî. Çin dı hot cuyo maki dır irtibatın o. Aşma hotın dı dındanê şıt ê keynayan veciyenî u serra hotın dı kowenî. Keyneyî serra $2 \times 7 = 14$ dı benî resaye u “rayirê inan” abeno. Serra $7 \times 7 = 49$ dı zı menopoz destpêkeno. Hindistan dı Homayê adırı Agni hot hebi cinî, dadî u wayê cı; hot zonê adırin u roşndarê cı estî u ey rê deyirî

hot qatın wehd biyi. Japonya dı yo baweri gore hot homayı şanso hol ani. Folklorê Almanan dı hot wayi şeklê cınê adırı veciyeni meydan u weşbiyayiş hot ya zi new hefte dewam keno. İran dı pisingi hot ganini u leyiranê xu beni hot cayo ferqın (Schimmel, 2021: 123-146).

Hot, omarê bêqusuri yo. Sembolê sistemo bêqusur u selfi yo. Tabaqayê roşnbiyayişo tor berz işaret keno. Mucizayen işaret keno (Uzun, 2020:51; Jung, 1980: 83).

Mundiya Eyş u Fatma hot reng a. Hot, yobiyayişê homayı (3) u dınyaya maddi (4) yo, ıno sebeb ra zafanê kulturan dı sembolê tamey o. Metnê muqedesê Hindu, Bısilman, Yahudi, Xıristiyan dı yo gruba şeşın rê wesifê hotın ilawe bıbo tamamkerdış u bêqusurey peyda bena. Ino omar pêronê kulturan dı oğırın o (Wilkinson, 2021: 295).

Efsaneyan dı semboli omaran zaf viyereni. Aredayişê ma ra efsaneya 4. dı hot bırayi esti, geyreni bırayo qıcê xu u beni astare, efsaneya 5. dı hot bırayi geyreni gayanê xu u beni astare. Efsaneya 11. dı astareyê hot bırayan rayir nawneno pir. Efsaneya 164. Şêx Tahar u Şehidê Gola Beji kaykeni, yo dewıc zi inan vineno. Dewıc çiyeko diyo gereka hot serri çew ra nêvaco. Efsaneya 187. yo Evdalonic zaf qewetin o, hot hebi patila yoca dı weno. Efsaneya 207. tofan hot aşmı dewam keno. Efsaneya 268. gore zi eke çımê insanan hot serri dı nêgını yo mar rê, mar beno ijdiha u meleketi ey kaşkeni asmên. Efsaneya 294. dı Şêx Şerif u General Molotof pê yeni. Pêameyiş gore des hebi eskeri Rusan u yo eskeri Şêx Şerif herb keni. Şêx Şerif miyanê eskeranê xu ra yoyi vicineno. Ino kes hot serr ra heta nıka gereka nımacê xu nêvirnayo. Efsaneya 299. gore zıpeyo yoyın hot i yo. Qere Çarşeme dı qıcı hiri, panc, hot ya zi vist u yo çari nani serê locın rê u dua keni. Qıco ki çaran nano ro eke hot serre bıbo dahina xeyrin beno.

Omarê Çorasi:

Omarê çorasi metnê muqedesan dı zaf tekrar beno u pawıtış u ceza dayış ifade keno. Musa çoras roc u çoras şew Kuyê Sina dı vınderto. Eliyahu hetê kancan ra mıqat biyo. Varanê tofani varayı u İsa inziwa dı roce giroto. Kelimeya karantina zi ıno mudet ra yena (Wilkinson, 2021: 296).

Aredayişê ma dı omarê çoras eğleb mudetê pawıtış, ceza u weş biyayiş o. Efsaneya 145. dı yo mêrik serê dara Ziyara Kalemın dı yo sımoro kışeno. Mêrik beno nêweş u çoras roci koweno cıl. Efsaneya 166. dı yo dewıc tıfingê Şehidê Gomêli tera

geno, Şehid yo paşkul dano pıro, dewıc çoras roci war dı maneno. Efsaneya 241. dı Hezret Nuh gemiya xu çoras roci dı vırazeno. Efsaneya 253. dı cınawır leyiranê xu rê hına wesiyet keno: Şıma kowti binê pesi heta çoras wesiyetê mın o, çoras ra cor çı kışt camêrdeyê şıma yo. Efsaneya 258. dı wexto ki qıc yeno dinya çoras roci ardi rokeni, adır erzeni, duman verdeni cı u pê ino duman qıcı pıxur keni. Wexto ki çoras rocê qıcı qediya pê koçık çoras hew aw keni pıro, dadiya qıc zi çoras hebi tas aw keno xu ro u vana, ez çorasınê xu nana ino qıcı ser.

Omarê Hotayi:

Hotay sembolê bêqasurey o. Kom kerdışê des hebi hotan hotay keno, ino sebeb ra bêqasureyo dı qat o (Wilkinson, 2021: 296).

Aredayışê ma ra efsaneya 214. gore dewa Gaweran dı yo wext hotay hebi keyeyi bi, efsaneya 240. gore zi Pêxamber hotay zon zano.

Omarê Hiri Seyi:

Omarê hiri sey edetê Încil dı qehreman ser veciyeno orte. Abışay pê mızrakê xu hiri sey teni kışeno. Homa Gideon ra vano tı pê hiri sey hebi qehremani ordiyê Midyanitan vıla keni (Schimmel, 2021: 262).

Efsaneya 293. dı yo merdım qebrê dostê xu dı hiri sey serr vındeno, vano qey çend saet vınderto, koweno teber, museno ki hiri sey serr uca dı mendo. Ino efsane dı omarê hiri sey, hediseyê Eshabê Kehf ano virê ma u ma gore omar zi uca ra ameyo.

2.3.4.3. Semboli Rengan:

Kesk/yaşıl:

Rengê wesari yo, yani rengê cıwani, hêvi u şayi yo. Hetu bin ra xerıpnayış u hesudi işaret keno. Ino reng qey Bısılmanani muqedes o. Kami gore entariya Pêxamberi yaşıl bi, ino sebeb ra muqedes o; kami gore zi yaşıl rengê heyato newe yo u inay ra muhim o (Wilkinson, 2021: 281).

Aredayışê ma dı eğleb metnê dini dı rengo kesk viyeren. Efsaneya 63. gore Hezret Xızır rocê cumeyi kıştı mala dı nımac keno u cılı yaşıl pıradeyeyi. Efsaneya 107. dı rocê erifeyi şêxi yeni pêser. O roc Şêx Ehmedê Çuni yo cubeyo kesk dano xu ra u yo filiya kesk nano sareyê xu. Efsaneya 123. dı yo cini pa qıcanê xu banê Estunê Sofi Şekeri dı cuyena. Şew dı yoyi yeno zerre. Yo şaşika yaşıl pıradeye bi u oniyeno qıcan u

şino. Efsaneya 127. dı dewıç Mezelê Horsi şeklê cini vineno u kincê yaşıł pıradaye bi. Efsaneya 130. dı wexto ki horyes taqeno, Ziyara Torsa hiri hew zey kesk u sor bena berz u nêverdena horyes zırar bıdo dew. Efsaneya 148. dı yo esker şew serê Ziyara Leckeri dı yo bajar vineno, uca dı merdımânê şalê zergunin vineno.

Efsaneya 294. Yo eskerê Şêx Şerifi u des hebi eskeri Rusan meteriz dı herb keni u eskeri Rusan teslim beni. Eski Rusan vani, yo esker teyna nibı, hetê ey dı belka hezar hebi eskeri biyi u kinci yaşıł serê sareyê inan dı bi.

Sıpi:

Ekseriyetê kulturan dı sıpi rengê safi, masumiyet u muqedesi yo. Tradisyonê Çin, Japon u Hind dı (yo wext Ewropa dı zi) merg u şin işaret keno. Qey Budistan sembolê vıla latosi ki safi u roşn temsil kena, ya zi zanayış u roşn biyayış ifade keno. Qey cayicanê Amerika ruhi u sufizm dı zi aqıldarey temsil keno (Wilkinson, 2021: 283).

Metnanê efsaneyanê ma dı sıpi rengê tor zêd o. Efsaneya 29. dı verê kerreyi ijdiha dı, dı hebi kerrayê sıpi esti. Cini dua kena ijdiha beno kerreyo sur, dadi u gerguşê cı beni kerrayê sıpi. Efsaneya 40. dı zerreyê gol ra yo astor veciyeno, çareyê cı sıpi yo. Efsaneya 53. dı yo dewıç serê Hênîyê Muson dı yo mênık vineno, cılı sıpi pıradaye bi. Mênık uca dı beno vin. Efsaneya 64. dı dewa Gewıl dı yo nêweşi bena, heywani qır beni. Rocêk Hezret Xızır şeklê kalo erdış sıpi yeno, nuşte keno u dew dı nêweşi qediyena. Efsaneya 66. dı Hezret Xızır şeklê kalo erdış sıpi yeno, Pir Hesên Budoyi rê ardım keno u beno vin. Efsaneya 88. dı teberê bani ra yo kalo erdış sıpi veciyeno, keynaya felcin ra vano wırz, keyna wırzeno u bena weş. Efsaneya 89. dı çar hebi espari yeni, kinci sıpi pıradayeyi, şini herb u ageyreni. İni Hezret Ebubekir, Hezret Eli, Hezret Hemza u Pêxamber i. Efsaneya 98. dı astorê yo Urfayıcı remeno, mênık dua keno. Yo sare sıpi astorê ey depişeno u dano cı. İno sare sıpi Şêx Ebdullah Efendi yo u şeklê yo sare sıpi dı cı rê ardım keno. Efsaneya 127. dı dewıci şiyeni desmacê sıbayi, verê Mezelê Hors dı yo sıpila vineni. Yo pirin sıpi pıradaye bı u tımanê sıpi paykerde bi. Efsaneya 133. Çı wext insanê gunekari bışıyeni serê ziyaretê Sıltan Qubeysi, uca ra yo teyra sıpi fırayni. Efsaneya 148. dı yo esker şew dı Ziyara Leckeri zey yo bajari vineno. O bajar dı merdımı şal sıpi u zergunin vineno. Efsaneya 156. dı yo qorici serê ziyara Şêx Kalenderi dı dua keno u rakoweno. Yo sıpilayo derg vineno. Cêr ra cor qınc, erdış u gıjıkê cı heme sıpi yi. Efsaneya 170. dı yo şanê honê xu dı Şehidê Kurê Hesiran vineno

u qinci sıpi pıradaye bi. Efsaneya 201. dı yo şanê honê xu dı bahreko sıpi vineno, serê pırd ra şıno yo mığara u zerdan vineno. Meymanê şaneyi tabirê ino hon keno u xızna vineno. Efsaneya 294. dı eskerê Şêx Şerifi zor dano des hebi Rusan. Eskeri Rusan vani, verê o eskeri dı hezar hebi eskeri biyi. Kinci serê sareyê inan dı bi u kinci sıpi pıradaye bi.

Sur:

Hendê eşq u ihtirasi rengê ser ramıtışi u lec o, hendê bexto hol rengê tehlike yo, rengê bereketi yo; la rengê adırê cehenimi zi yo. Îqazê dewam nêkerdışo, labelê hem politik(rengê inqılabi) hem zi bı hisi hereketi dano (Wilkinson, 2021: 280).

Efsaneya 29. dı dewa Şabon dı yo kerreyo sur esto. Vatişan gore ina kerre yo ijdiha bı u yo dadi dua kerda ino ijdiha biyo kerre. Ma tehlilê arketipan dı ino semboli ra behs kerd. Tiya dı sur renge tehluke yo. Efsaneya 40. dı gol ra astoreko sur veciyeno u mayina yo dewıc dır temas keno. Tiya dı sur rengê eşq u istirasi yo. Efsaneya 130. dı horyes teqeno, ziyaretê Torsa hiri hew ser kesk sor beno berz u horyes zırar nêdano dew. Efsane gore ziyaret, horyes ver veciyayo u nêverdayo zırar bıdo dew. Efsaneya 144. dı vani Ziyaretê Kalemin ramiyayo mehkuman ser, nêverdayo qarış dew bıkowi. Yo dewıc tera inan nêkeno u honê xu dı Kalemin vineno. Hon dı yo kefi miyanê ey ra besteye bi, yo xencer zi ver kerde bi. Kelawa sor sernaye bi, yo yelego sor pıradaye bi. Hon dı Kalemin xu şeklê yo cengaweri nawıto. Xora vatiş gore zi Kalemin mehkuman ver veciyayo u inan tersnayo. Efsaneya 288. dı wexto ki veyv ani yo mexmela sur nani sareyê aye ser. Efsane gore mexmela sur mêrdeyê xu rê sedeqati u besteyeyi mocnena. Ino zi veyv u zama rê waştışê bexto hol o.

QISIMÊ HİRİYİN

3. METNÎ EFSANEYAN

3.1. Efsaneyi Wareameyiş u Bedıliyayişi

3.1.1. Wareameyişi Cismanê Asmêni

1. Astorey Leyl u Mecnuni

Wexto kî estareyi çarpişmiş biy, voni ini astareyi Leyl u Mecnun i. Leyl u Mecnun yobin ra zaf heskerd. Mecnun şin seri yo hêniy, Leyl zi şına owk. Mecnun Leyl ra vono çaqeyi xu rak, ez sareyi xu seri d'. Wexto kî sareyi xu non ser, ya hında vinena eg kiy babiy yin ra yo ho yeno. O wexton ona şarmı d' monena. Vona "Ya Rabbi! Tı ma yo astare kerî, ma berzi seri dinya.". Ella yin keno astare. Wexto kî şewa tari di astareyi çaqişmiş beni, ona qayme vırazeni. Voni in Leyl u Mecnun i, qawuşmiş yobino beni (V.11).

2. Astarêk Bırawo Way

Vun bıra o way qij yo kiyib. Vun dadiy o buabiy Yin pia dun ra şin yonê ailem. O vun têna munên. Vun maz xuir rad yo heta şı xuir yo watun hol vin tedî heyat xui burum. Vun iney serra wırd hemı kuên cehdi şin. Vun şiyayiş yin o şiyayiş o. O vun hemaraz hê şin nişin hema xuir yo ca niyêdiyu (Bukan, 2022: 381).

3. Astarêk Hiri Biré

Vun aیلm qat hirinid hiri birê xuir şin seyd. Vun waxtunig yo bıra yo seyd vinen, seydê yin biro bin vinen. O vun seydê yin hesiyena yin ra remena. Vun ina, ina piorê ay aیلmun ra hê geyren nigeyren nişken xuir yo seyd bıkir. Vun aیلm yinid zamun otır gıru şınıg, yi hema vun kêy ma hê zerrê yo hellidê (Bukan, 2022: 381).

4. Astarêk Hot Biré 1: "Yedi Kardes Yıldız Kümesi"

Astarêk Eıvdal o Çeng, Astarêk Lêhl Qedir, Astarêk Lêla wo Mecnun' iz tira vun.

Yo vatiş astarê hot biru ser ina vajiyen: Vun hot birê asmê gulunid birê yin qij ben vin, bin dengiz. O vun birêy biniz şin gêrên yi, yi nivinên yir zaf qêrên. Vun aw qêrayiş yin aşmê gulunid zere yo dı hxeftunıd arı, arı yo varun varen. Vun aw varun bermayiş hxesir çımun yino. Vun hin ayê sera her serr asmê gulunid hot birê, ay birê

xui qjir bermên o hxesir çımun yin o ho ben varun, varen yen aird ser (Bukan, 2022: 382).

5. Astarêk Hot Biré 2: "Yedi Kardes Yıldız Kümesi"

Derheq asterekun hot biru ser yo vatışız ina vajiyen: Vun hot biru birê xui wo qij kerd guelku ver. O yiniz gayin xui bêrd çerid veradê umê. Waxtunig yi şin pêd gêyrên a yên uniyên eg çı bun, nie guelik o niyez birê yin o. Vun hxeya pêd gêyrên a, şin gayinu het unên gayin yiniz her yo yo heta biu vila şiu. Vun yiz bēnatê xuid vun "Ma bīraw qij o guêlik kêrd vin. O ma hxeyan şin kiye umê gayin maz piorê ailemu ser biy vila şı. Ma yo bini ra duir nie kuir. Ma pia bigêr. Ma hêvêr şı bigêr birê xui vin o cua pê ma bigêr gaynun o guelkun xui vin ariyed biyar." Vun hin inê ser ra yı hê ay alêm hirinid pia hê gêyrên birê xui. Vun yı çanıg hê gêyrên birê xui vin. Vun ailemiz ehxn ho ben hera hê tedi gêyrên ni gêyrên nişken birê xui vin. O eizmina gêyrayiş asterekun hot birun ser ina yo mesele vajiyêna şina (Bukan, 2022: 382-383).

6. Astarêk Şuni

Vun vatışun ra in şunê dıwarib. Vun şuni şew dıwar ben çirnen venik yena cı, cêk kuen şin huna. Ben aya eg meğrêw şew kot yı ser, biu tari zuilmat. Şuni wirzen we, nat vazden wet vazden unien dıwar çiniu. Vun vatışun ra a waxt eizmin aird serib. Vun waxtunig ezmin ben berz, ben hera yiz pa şin o yiz pa bēn vila. O hin şuni şin nişin nişken dıwar xui ras. Vun ayira hin astarêk şuni semêd şuniya ro ra vêjyen o şoq dun duinya ser. Biy şew se şunê uniyên yı ra dıwar o pês xui bēn çirnen kên wêye o hine pêd un guherun yin. İna mesele xêliyek vajiyên yên (Bukan, 2022: 380).

7. Astarêk Zimi / Astarêk Quirni (Kuzey Yıldızı)

Vun in astarek yo waxt yo merdim zaf gıdar o quwetinib. Vun kerdib xui sarı vatib ez gera şiyêr muindiyê hotin o biyêr. Vatin tira vun emu yemu biyê ina mek, mesui muindiyê hotin, bo uja yo caw cemedin.

Hxeyan in waxt ço hema nişu uja niumo, biê tiz mesui. Vun ken inat vun "niê ez gera şiyêr o biyêr şima mı vin." Vun inat xui ser ra dun ra muindiyê hotinid cemdiyen munen. Vun waxtunig ben tari, zimi ser sarê xui vejen xui muejnen o waxtunig şefek tij vêjyen ben vin (Bukan, 2022: 380-381).

8. Aşm

Zazey voni daa aşm merda, bay ye heyne zewijyo. Dumriy aşm mir alewîten. Dumri aşm ra vato “În goliki ma omey niomey, biown bi.”. Ya nişiya. Dumri miyon mir ra lapatê xu veta daw ser paştê aşm ır. Eke wext ma onin aşmi, tu di lekeyi. Voni ay herîndê gîştî dumri pa mendi. Voni yo niweşi dumri biya, butun gurey xu şew ıd viraştên. Wextêk şew şına, şew ıd tinja aşm esta, uja d’ pueşmo biya. Vat mı lapat daw pašta ya r’ ınd lekey tedi mend. Eke ez ha şowq yad iş kena. Werekna mı pıro nideni, şowq aşm dahana biyen ziyed (V.18).

9. Aşm u Ruej

Aşm keyna ba, Ruej comêrd ıb. Yowni ra zaf heskerdên. Dewi yin zi ciya ciya bi. Aşm keyney yo ağa ya, Ruej lac yow gawun o u zer vîşt yowni. Lac gawuni dayk u bawkê xu ra vun mı zer vîsta keyney ağay, şir mı r’ bîwarzî. Bawk yi vun lajê m’ ın gure ser xu nigun. Ma gawuni, gawun aya deway yin iz niy. Ma şir bîwarz iz keyna ma nidoni. In guri warverd. Laj vun ney, zaf beno zayıf hin kuen war. Bawk u daykay laji şin key ağayi, mesele vuni, keyney yi laji xu r’ wazeni. Ağa çimberz ra oniyen tera. Vun şıma ıtya ra seqetin şin nu ney, ez keyney xu seni dona laj gawuni. Ağa yin fetelnen u veynden keyney xu. Keyna vuna rašta, ez tera heskena. Ağa keyney xu z’ fetelnen u keno teber. Keyna zona şiru het yi ya, bawk pê hesiyen yen wırdın pia kışeno. Hin aw heta nişına, ters istiqamet ır şına. Şew pede yena, ben tari. Yow mêrik ız kuya mendıb, bıb tari, mêrik hin ver lingon xu nidiyn u cey xu d’ ina vînertıb. Keyna raşt ay mêrik yena. Keyna hınd rınd u sıpiya ki mêrik ır şowq u şemal vıraziyeno. Kuen ti rey, mêrik şino key xu u ya z’ virena, yabon ra geyrena. Keyna şew ıd şowq u şemal dona, ruej iz şeqnayey yo kerr ıd xu tamarnena. Keyna tımotım dua kena. Lac iz her ca d’ pers keyna ken, xeber nat wet ra çarneno çew vun ma nidiya. Lac dua keno, ya z’ dua kena u duey yin qeul beni. Ya bena aşm, wı beno ruej. Vuni serr ıd, ponc serron miyon ya zi des serron miyon ıd hê yen yowca. Giriyaş Aşm u Ruej yeno meydon (V.42).

10. Derheq Aşm o Tij Ser

Tij o Aşm ser ina yo vatiş vajiye yen: Vun Duinya dadi ya, Tij bîraw, Aşm way a. Vun bîra biu pil dadiy ra kot duir şiu o vun wayiz kota yı dıma şiya. Bîra zêr vêşnen, way weniknena. Bîra şiretın, way şermiyena. Bîra zêrê xuid ge germen ge serdnen. Way

yo qerar sera zêrnena. Vun bira vêrnid şin, way yı dıma şina. Vun Tij ruaşnid sinena, Aşm tarid sinena... Ina yo vatiş derheq yinid vajiyen şin (Bukan, 2022: 378).

11. Derheq Rieçé Sımér Pir / Ceğğdé Pir (Saman yolu) u Asterekunıd:

Vun niun zimistunıd simér pir qédiyen o gayin ye bie simer o vaş munén. Vun pir şına kéy xalun xuíra simer gena, kena sele simér o kuena ceğğdı şına kiye. Vun bin selle yé quılkerdib yé dıma simer rişyen hxeyan ya rasena kiye yo piçé simér bin selid cir munena. O vun pé aya piçé simér gayınun xui kena weye yin vejena hxeyan wisar. Ayra eizmina yo ceğğdo horin mara éysen. Ayir vun 'ceğğdé pir.', 'ceğğdé simér.' Vun yo cad pir ceğğdé xui ğeletnena xélliyek yo ceğğdı şına, şına uniena eg ha ğeleti ser şına. Huné péyd géyrana a, yena ceğğdı ser. şına hine pierayé xui ser o kuena pierayé xuiser şına rasena kiye.

In yo vatişidiz vun waxtunig pir péd gérena a. Tija Aşm şına Eizmin ben tari. Vun pir ceğğdé xui ğeletnena, vun şéytu raşt yé yen o yaz nizuna wı şeytun. Uniena yo merdım extiyar, çunqalınho vera hét yéya yen. Yaz xuo xui vuna "ın merdım ina ehxn sérr rumit umo hxeyan in serrun xui biu extiyar herhxaldı yo merdin zunayo." Vun eizmi ben tari zuilmat. Pir yıra ceğğdı siwalnena vuna "ya wéli Humay! Kaynat yo caw tariw zuilmat. Tijé ma şiya rui o Aşmız yé dıma şiya. O tuiraz ho éysenig yo tari zuilmaté kota vérnıyé ma. In tariti ra mi rieçé lingé xui kerda vin, mıra néysena. Tı yo merdım zunayé gelo ez kum heta şiyér ez şın rasen kéy xui?"

Vun şéytu xui béllui niken. Yé persen vun "kéy tui ho ça? Tı ha çara yena, sera şına?"

Vun pir vuna "niun werté in zimistunıd wér gayınun mı qédiya. Ez şiya ke xalun ra mı binék simer guiret ard o ez ha seméd yına ben kiye. Mı va ez bér bid gayınun xui, hxeyan yın wisar fin. Kéy mı ho quiré airş ciérin do. Tı éşkén se xér xuir mir riyar mı, mir raştıkır, nişukır ez xuir şiyér kiye."

Vun şéytun yéra vun "bo ın istiqamét ser şui tı şına rasena kiy xui.". Vun şéytun cir ğelet yo ceğğdı muejnen ra.

Vun pir tıra xatir xui wazena o xélliek yo ceğğdı şına uniyena çanıg ha şına eiwwun ho ben serdın o tari. Xuo xui vune " o ceğğdog ez tıra uméya ina ehxn serdın nieb. Nib o merdım mı ğelet yo ceğğdıra bışaw."

Vun pir ġiyalena hine aya riyeçé xui ra péd gérena a, yena riyeça bin ser. Vun pir uniëna kaynat cuarinra asterekun hot biru vinena o uniëna astaréék şuniz véjyo. Hot biru gena kıft xuiwo çép ser o astaréék şuniz gena kıft raşt ser ceğğdé xui kena rast riyeçé xuiwa bin vinena kuena riyeçé xui ser şina rasena kéy xui.

Yo vatişiz derheq aya riyeçir vun "pir kıyera remawa şiya kéy buayé xui o vun kaliz kot yé dima ci niraso yo çarra çatalın péra kuawa yéwa. Aya çare yiwa çatalın otir ujad menda (Bukan, 2022: 378).

12. Tije Meğrew, Astarek Mağrew

Waxtunig tij şina kue in astaréék meğrêw ser êsen o ruaşné yı xêlieka. Xêliek berqiyen o yo muidı cuapê meğrêw ser ben vin. Zê Tij dun ayra tira vun "Tijê meğrêw." Derheq in asterêkid ina yo mesela vajiyena:

Vun in apıb. Vun zamunun ra yo zamunıd aırd ser yo tuflu dariyen we. Guniunu pior heleq ken. Ap kê xui bar ken meğrêw ser vêjiyen sêr yo qıl. Vun ap ehxn şın diar kue vieren rasen sêr hor. Vun waxtunig hor kuê ser ra şın ap eizmina aliqyen munen. Vun waxtunig bena nizdiyê şun vun ez yo adır gırd wêkir wa şar mı vin o bizun ez ha ça da. Vun waxtunig adır ken we ehxn kuêliyu erzen ser, ehxn kuêliyu erzen ser vun zê yo kuêy yo adır pil ken we o vun o şoq alazê adır yı wo ho zê tij berıqnayê dun.

Yo vatişiraz vun cuaver in ailemıd dı tij o hırı aşm eizmina gêyrên. Vun tija yo waxt xui şaşkerd o Humay ya in ailemı ra fetılawa şiya kota duir. Vun waxtunig tija yo şın kue, aya bin şefeç dên. Vun ina geleti ser ra hin aya tijê meğrêw cıer menda. Hin ben nizdiyê meğrêw, war ser vêjyena o yo hxel cuapê yaz tija bin dima şina kue (Bukan, 2022: 387-388).

13. Vıraziyayişê Dınya

Ellah Teâla hefte ra hefte xolqiyet dınya kerd, dınya yaratmış kerd u va Cıbril aleyhiselam ra şu bionı. Cebrail (as) kow raar ver erdo geyrow. Butun dınya xu çım ra viyernawo u şino ver Ellah Teâla. Vono “ Ya Zulcelal! Têki ca hol o, duzgun o; têki ca z’ elverişsiz o. Tu vato ez mexluq kena de, mexluq çı qeyde ra cawo xırab beyenmiş keno vıneno? Ellah Teâla wehdunet keno. Vono “ Ya Cebrail! O kenar, o cayo kı tı von hol niyo ay mexluq r’ aw qeyde ra tatlı kir, cawo duz ward verden şıyn ay kenaro.”. Raştı maxluq deşt ward verdawo şıyo kuyan. Homa Teâla demek ki kuw ci r’ kerdo hol zey ina deşt (V.51).

3.1.2. Wareameyişi Hediseyanê Tebieti

14. Erdlerz1

Voni yo qulp ost, ho wertey dinya do. O qulp ho dinya ra besto. Homa Teala dı heb meleketon ir emır keno. Yeni o qulp depışneni şuwn ti. Erd o qeyde ra lerzeno (V.18).

15. Erdlerz 2

Mı eşnawıto, elımı voni yo meleket domaron erd oncen. Voni Ella ına meleket ra vono folon ca dı domar kaşker. Wexto kı meleket domari erdi kaşkena erd recifyeno (V.24)

16. Erdlerz 3

Pilon ma vatên. verinon ma o qeyde vatên Dinya ha lewey serey gê ya. Gê estiri yi esti. In ga rey rey waxtog sarey xu şunen tiye pa dınyawa leqena. Ey ra zelzele beno. Deprem ra vaten zelzele ya zi lerz (V.34)

17.Erdlerz 4

Verinon vato dinya ha ser paştê gê wa. Wext ga xu şon ti deprem yen meydon (V.61)

3.1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bedıliyeni

18. Diji

Diji yo wext terziti kerdên. Kom ig yo parçey kinc berdên deyn cı, wextunıg faselnên tera ziyedone mendên. İnson feqir ib, tera o parçey xu z' waştên, berdên qıjon xu 'r kerdên yo çi. Kom ik wextunıg qınci xu tera guretên, vatên parçe tera mend ziedone est çin o. Yi vatên ney, çin o u parçey yin eştên o pey. Tım otır kerdên millet iz tera xuy kerdên, vatên ma parçe zied guret u tera seni çık nimend. Iney ra inson zowt dey pırı. Vatên “Eg zied mend se u tu nidey Ella ay derzino tu, tu wa dısnno.”. Aye sera ay derzin yi dısen beden yi ra u beno diji kowen ku. Ruej hin niefton şiro tever, şarmiyeno. Wextun ık yo inso vin se pufeno. Von şıma zowt dow mı r' ez vısta ın hal, iney ser pufeno. Hal diji z' uja ra yeno (V.38)

19. Hecileng (legleg)

Verinon ma r' nasihat kerdên. Vatên yo cini bena. mirdey ye z' eshabe yo, şino ğeza d' kışiyeno. Ponc heb siwur tera pey moneni. Qıcı veyşo moneni, veyşoni ver yowı mereno. Dadê yin şına fırıncı ra derd xu vona, now wazena. Fırıncı vono, kıncon xu vec, ina merdon ir ser ko u bi ez now dona tu. Cini bermena nibermena çare çin o. Cini şına basamaka poncın, wı cêr id moneno pa u sey hecileng heweno. Awca d' fırıncı zaf eyb keno, beno hecileng. Hecileng zi wextok şına alın xu ser, vona şeq şeq şeq hewena. Meseley hecileng zi in eybker ra omeya meydo (V.5).

20. Hermuş

Voni dı teni şın dehwa. Yo z' cad ini ir beno şahıt. Qerar doni voni ma şiyeri diyar hega, uja d' dehwaya xu keni safi. Goeş noni şahıd ser, şahıd xilaf qısey keno. Yalancı şahidi ken. Von wiley ay in niyo, ayın o. Halbuke ay bin o. Voni aw bin iz zowt don pıro. Vono eger ez heqsıza Homa tı ina bıker, eger şıma heqsıza Homa şıma otır bıker. Baace reyne von eger ki ez heqliya se Homa Teala şıma dekir hermuş. Şino sıbaye bin yeno. Homa Teala ay merdım eyne zerey ay hêga d' ken hermuş. Heqsize kerda, heton roj kowon wa Homa Tealay herr tu ser kır (V.3).

21. Heş 1

Yo ciniya koçer bena. Mêrdey ye şino esker u cini hamileya. Yeni şını qayme. Wextok şını, yo bergir geber beno. Vıstorey xu ra vona kardê mı kowta, ez şına kardê xu gêna u yena. Halbukı viyar kena, u şermiyena vıstorey xu ra vaja zerrê mı şına guişt. Lingay bergir ra yo het cıra kena, pojena u wena. Vısturi mêrdey xu ra vona hey şu, sebiyo may, qey nina? Vıstore onin ha guişt bergiro mırdari wena. inson ay çağon id zaf şermiyeni. Cinik zaf şermiyena u dua kena. Vona “Ya Rabbi, tı mı bıkir yow heywon, ez seni şına onina riy vıstore u vısturiy xu ra.” Cinik bena heş u şına kue (V.36).

22. Heş 2

Pilon ma qısey kerdên. Vatên in heş zamon id yo merdım ib. Zê merdım dı lingo ser cehde ra şını. Yo merdım Zaf feqir bı xu r' geyren zıka, nomê yi Hes ıb, Hesani. Omo in memleketi ma. Yo merdım iz şone bı, meşnê yi zaf ib. Merdım iz meşney xu qesney purt eşto piser. Onyeno feqir ra von in yeno mı ra zıka wazeno. Şino bin purti xu nımneni, von wa mı nivin. Hes iz yo weliy Ella yo. Vato “Çow çin o?”. Çonqala şoni gureta daya o purt ır. Şone z' bin d' nalo ki wa bıterso. Hes çuway xu don pıro von

“Heş, heş!”, wa vınderno. Voni merdım beno heş purt dıseno pa, kowen cehdi şino. Voni heş o qeyde ra omow meydo. Zazon ma çita ra ın efsane vato? Wa nesley ma, ewladi ma, torni ma yo ders bıgeri. Wextek mal bı ziyed zıka omey se zıkay xu bıdin. Mal bi ziyed bara feqiri bıdin. Şıma feqir meğdur bıkerse, şıma inson niy zey heywoni (V.18).

23. Keku

Meseley kekuy ma pilon xu ra ına eşnawıta: Yo way u bıray beni. Dadê yin merda, babi yin yowna ceni arda. Ma voni domeri.

Wesar diyeno domeri way u bıra ra vona şır ma r’ kinger biyari, ma keni tar. Way u bıra torbey xu gên şın kue kinger toplamış keni. Way kinger vejena, bıra keno torbe. Bın torbi dıryaye beno, xeberê yin çiniya bın torbi qulo. Bıney toplamış keni bıra vono ez biya veyşo, ez xu r’ bıney kinger bıwur. Way dı hiri hebi dona cı, vona inon bıwu ay bin wa zerey torbi d’ ıb. Xebetini xebetini kinger dekeni de, hin zemon ok ageyren kiye way vona “Bıra de hê kinger ma biya,torbey ma ça do?”. Bıra torbe onu kı çık tede çin o, dades heb bınd est ya çin. Bın torbi dıryaw tera kowti war, bıra nizonawo qıjı bo. Way vona “ In kinger tu werd.”. Bıra von “ Wılay mı niwerd. Ay dı hiri heb tu day mı, mı ay teyna werd.” Tabi wırd piya domeri ra terseni. Way vona “ Bi ez pizey tu bışaqni, ez hê bion cı.”. Tabi nizona bıra mıreno. Kard gena pizey yi şaqnena onina kı ay ık day cı ay teyneyi. Ino hew bıra zi mıreno. Awca d’ cenabı Ellah ra yo dua kena, vona “ Ya Rabbi, tı mı dek yo tayrek. Ez xu r’ veji kue u şew u ruej vaji keku heta peyney dınya.”. Way bena keku hema z’ kueyon’d vona “keku, keku...” ına dewom kena (V.4)

24. Luy

Luy yo dew ıd veyvib. Xeylek findker ib, bıntey insonon fesadey kerdên, vıstin yobino. Nomey ye uja ra yena, biya luya finder. Milet zowt dey pırı. Vato “ Ella ma tu ra bıxelıso. Qıjı ma, veyv ma tu ra bıxelısi.”. In zowton ver ya z’ kowena ra. Vatên bueçê ye zaf rınd biya. Milet zowt dey pırı, vato “ semedi bueçê tu ra seydkar kue kue bıgeyr, tu bıkışı.”. Cuwaver seydar bilhesa semedê bueçê ye geyren luyo bıkışı (V.38).

25. Zaraj

Voni zaraj yo kiye d’ yo veyvib. Veyva zaf rınd ib. Ehınd rınd ib vısturi ye tera zaf xuy kerdên. Niwaştên şiyor fek ber, niwaştên çık bık. Tım ız heqaret pê kerdên,

xebitney. Tım çim ye ser ib. Veyv iz biney oniyen xu. Yo heta z' vısturi niwaştên şiro qıbê ye, qıbey xu z' tera pawitên. Wextunig otir kerdên vevy iz kiye d' veyşo mendên. Vısturi kiye ra biney dur kowtên ya vazdeyn qıb ra çi guretên werdên. Vısturi wer xu belli kerdên. Eceba yena bena, nibena. Yey ceremney. Fek beri yin id yo howş bı, uja d' yo textê ye bı, vısturi rey rey şin ser ey text id qeldiyen ra. Veyv iz şin qıb id çi berdên. Vısturi şina zerre oniyena wer ra çi biyo kê. Veyv ra persena, vona “ In çi biyo kê, tı şiya zerre?”. Veyv vona “ Ez nişiya. Ya pisinga ya merre wo”. Vısturi zona ya şiya, zowto dona pırı. Vona “ Ya Rabbi komig şiyoz zerrey eya qıb ra wer guret, yi kue fin. Yi wer seydon, cınawıron, teyron, qerplason, maron kır.”. Tım ina zowto dona cı. Yo ruej dı ruej Ella zowton ye qebl ken. Veyv bena yo zaraj perrana kuu. Ey ra voni zaraj rında nexşina. Ewil weri seydkaron a, dıma weri luya, mariya her çiya. Iney ser iz hin kowena kue wextunig kue ra venena, vona “ Qa qıbo, qa qıbo... Qey ez kowta qıb ez kowta qıb, in omo mı sarı ser, ez kowta kue. Qıb ez vista kue, qıb ina arda mı sari. Ez kerda weri maro, seydkaro” (V.38).

3.1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan

26. Dara Hors

Mı ina mesele dewji ma Hec Şewket ra eşnawıta. Hec Şewket serranê 1990. id şiyoz rehmet.

Payiz diyaw. Ca çin hin mılçık şir de u xu bıtamarni. Koma dar het şiy, dar va xuşşş u pel xu rukiya. Mılçık şiy mını horsi. Hors peli xu ard pie, zerey xu d' qulik verday u gıl niyay gıl ser mabên yin id mılçıkun ir ca vıraziya. Mılçıkun iz cır duey kerdi. Va işalla peli tu tım zergun ib, tı velg bıerz, tım bib teze. Inay ra pel horsi nirişino u tım zergun o (V.42).

27. Zebeş

Hazreti Suleyman owka heyati vineno, la qayil niyo Ellay ra duir bıkow. Eya owk niwen u pay don owk ir uja d' rışneno. Von “Hetet in owk bıgêr wa çow pay cı niyen.”. Heted owk gên muhazeze. Eya owkê heyat ra zebeş vecina (V.49).

3.1.5. Efsaneyi Kerrabiyayişi

28. Kerray Ziyar

Kerray Ziyar Şatos(Yazkonağı) da. Vani roj vejyeno, keyna z' bena heywenê xu astor roj ir vana “ Hele tı lez şını ya ez lez şına. Ma kom verco raseni konaxa xu.”. Keyna şına Ellah Teala niverda, Ellah pey dew dı keno kerra. Tewırek a, benzemiş heywon nibena, pa heywona biya kerra (V.25).

29. Kerrey Ejdeha

Yo kerraw sur esto. Nari Kuermo ra başleken yeno veri deway ma ra viyereno uja d' ariyi owki bı, veri ariyi şino. Yo kerraya sıpi zi honik ha qarşiy ın kerri d', veri arazi da. Aye kerraya qırd a. Veri ye dı zi yowna kerraya dahana sıpi esta. Wırd iz qıj i. In verinon vaten, “ O kerri yo ejdehêko zaf gırd biyo. Heqıqi tı bıon tera ona benzemiş ben. Yo cini doğum kerdo. Wexto doğum kerdo, o ejdeha uja ra şino. Menda pa yalvarmış Ellay xu biya. Va ‘ Ya Rabbi! Tı mı u ına qıcê mı itya d' kerra kerı, yi z' uja d' kerra kerı.’. Otir biyo kerra.”. Kerrow sur ejdeha yo, kerrayi sıpi zi cini u qıcê xu yi (V.37).

30. Kerrey Veyvekon

Von yo veyvı omo uja ra şıyo. Von yo yabani heywan omo ver, o aile tersow, Ella ra dua waştı u biyo kerre (V.37).

Kerrey Veyvekon bınatê ma u Emtağ do. Voni yo veyvı şino, yo qic bıu xu kerd pis. Veyv iz pê noni pislîge yi gureta. Uja d' Ellay yi kerdi kerre (V.11).

31. Kerrey Veyvi

Kerrey veyvi benatey Bobon(Oğuldere) u Şirnon ıd(Sudüğünü) o. Voni zemon ıd veyve wextog uja ra viyert ra veyahut cuwaver biyo, qıjık xu kerd xırawın u cinek herindê bez id non labaş kullanmış kerd. Ellah zi o qeyde yo bela dow pırı kerd kerra. Ez qıcib a, ma şı uca bı Kerrey Veyvi d', yo kerra bıu yi qul ıb u qıj tera berdên ardên. Ez dadê xu ra persa, mı va “ In çı qeyde wo şıma ona keni?”. Va “ İni tiya d' tırısıyeni.” yani qıcı itya d' şıfa vineni (V.43).

32. Kerray Veyvo

Voni wextek ıd mıntıqay ma ra yo vêvek bo. Veyvo şıyo, veyv nışnawa astor, inson dormalê yi ra viyerney gowend ken. Veyv ha verin da, xoyendi hay dıma key

keni. Hin nızd helê şon o, vêrsi kowta gılıkon, biya nızdı hin şına awon. Veyv keyf kena, oniyena tij ra vona “ Ez ver tu şına kiy mêrdey xu. Heyon tı şır awon ez şına kiy mêrdey xu, resena cı. Ez marad xu ver tu vinena.”. Şin şin yo nokta d’ tij şına awon, pior beni kerre. Verin ma voni “Homa pey gureto” , uja d’ beni kerre (V.65).

33. Siyê Way u Bırayi

Bênatê Sosin u Seyar ıd seri yow qıl berz id, dı heb kerrey esti yowni ra dusnaye yi. Şar mo kerre r’ voni “Siyê Way u Bırayi”. Voni yow way u bira est ib. Bıra esker ra yeno. Way iz a hel sarey xu şuwena. Mızgin don cı. Voni, bıray tu ha yeno. Keyna yena heycan, aw hayd hin cılo xu ra nidona, çıplax şına vera ziyaretê yowni beni. Keyna ina onina xu ra eke ha çıplax a. Keyna şermiy xu ver awca d’ dua kena. Way u bıray beni kerra (V.42).

34. Siyê Veyvi u Mexmelê Keyna

Siyê Veyvi u Mexmelê Keyna bênatê Sosin u Sayer di.

Veyvek keynaya qıral a. Zoma zi lajê qıralê yowna welat o. Weta veyve yeno ki veyvek beri. Veyvek iz a hel xu şuwena. Awca d’ pê reseni. Çım çewi, çew ra niaseno, yo mexmel don sarey vervek u çıplax noni ser astori ra. Zoma zi wenişeno verni astori u veyvek non xu pey. Hewa don mexmelê veyvek ı, beno riy weri. Uca d’ ca est o, tera voni “Mexmela Keynaya Qıral”. Hetê Sayer ıd koweno. Onin ik veyvek çıplax a. Zoma u veyvek awca d’ dua keni. Pa astori ra beni kerre. Yow varyant dı z’ voni keyna remnaya ina biyo(V.42).

35. Veyvo Siyi

Veyvo siyi areyi ma, miyalon u Musyon ıd seri yo koyi do. Ca ra eyini zini astor o. Ma qij ib, ma tera vatên zini astor, şiyini niştene cı. Mı yo ruej daye xu ra va “ In veyvo siyi ça ra omewo, se biyo?”. Hin niva ça ra omewo. Va: “Leyro voni, veyvi xu kerdo hazır, şin veyv oni. Yo tut bin xu keno pis, cini pê non tir bini tuti xu esterena. Uja d’ hin kom vinen seken yo zowt dono pıro. Vono “ Ella şıma kerri kero”. Ina hew uja d’ yeni pêser Cenabı Ellah pa astoran yin pêro otır keno kerri. Von yo merdım tera xelisiyewo. In merdım cuwa pey vejıyawo, nıresewo yin. Yeno uja onino kı heme biy kerri, nışeno astorê xu şino xeber dono dewı (V.74).

36.Viyon Siy (Zinar Veyvi)

Dewê ma gırdayi Solaxon a Bingoli ya. Dewe ma d' yo cêk dı zınar dergi esti, moneni insonon. Herg yo zınar qomê yi çar yeraltı treni ponc metro esta, şeş metro z' esta. Tabi ma pilon xu ra persa, pilon ma vatên yo meselek ın zınaron esta. Va yo wexteko verin ıd yo veyvek biyo. O qomiko veyve d' biyo tij dır kowt hemberi. Vato “Tije tije, tı ver şına awon no ma ver rasen cayeko ma raseni cı.”. İna yo xeber vata, ma xeber dıma qaso k' ma eşnawıt uja d' bi kerri, uja d' o qeyd mendi (V.40).

3.2. Efsaneyi Golan u Awan

3.2.1. Efsaneyi Golan

37. Gerindal (Gerdoel) 1

Gerindal Kuy Şabon do. Riy weri Mato, Şabon, Miyalon, Zuvêr u Ğeydmen do. Zaf von Gerindoel, esıl nomey yi Gerdoel a. Qey Gerdoel a? İno k' ger vetên, şın xu eşten aya awk bin weş. Heywon şın de biyen weş. Voni bın Gerdoel çino. Ey verini niri erzeni doel, niri Horsel ıd vejıya. Horsel het Pali ser çar ponc kilometre bin Suweron do. Bınatê Suweren u Zuvêr do (V.49).

38. Goela Gerindal 2

Awka Gerindal xuser miyon ıd geyrena, oncena. Tendır zerre d' esta. Voni hêveri komi ger bıvetêni, şıyni kowteni golı, xu şutên u bên weş. Gerindal ger ra nomeyi xu gureto. Voni yo niri eşt bi goelı, Royi Palı(Royi Murat) dı vejıyawo. In efsanewo verin o (V.11).

39. Goela Gerindal 3

Ma in verinon ra ona eşnawıt: Yo suwari omewo uja istirahat kerdo. Mayına xu uja d' kiştê goel ıd gırıdawo, wırışt we kişt dı qıldı ra. Hend diy yo yaxte zerrey goel ra vejıya, ome şı astora yi dı temas bı. Serra bin wısaro omewo, astora yi conı ard. Gureto şıyo veri goeli, hend diyo cad o astorı zerreyi goel ra vejıyawo, omewo conı xu gureto şıyo (V.37).

40. Goela Keyna 1 (Goela Metan)

Voni rojêk yo merdım meraq keno nişeno astora xu, şıno veri goeli. Wext nımaji uja d' astorê xu giredono, desmajı xu geno u nımaj keno. Sılom dono, onıya ki zerreyi goel ra yo astor vejıya. Astoreko sur o, çareyi yi sıpi yo, lingi yi xerxalin i. Tı qamış

nibeni pa moni. Astor zerrey goel ra vejyeno şino erziyeno astorê yi ser u xu dono awk ir şino. Mêrik wirzen we, astorê xu geno yeno kiye. Astorê yi hamile vejina, serra ye bena temom doğum kena. Eyn qeydeyi o astori ra otır yo conıko baş o, lingi yi xerxali, miyon çımoni yi çar, tı qamiş nibeni pa mon. Conı zi conı yo, dewıji pê hesiyayi, yeni dormaley conı geyreni. Kom yeno vono bıd mı? Ino hew yo aşmê conı qediyena, mêrik von ez howna şiyer uja, wa o astor howna bêro berzo astorê mı sero, mı r' yowna conı bıdo. Wirzeno dono raar şino, eyni herinda xu d' astor giredono. Eynı desmaj geno, nımaj keno. Vına cara astor zerrey goel ra veciya, ome sareyi xu na pa, koklamış kerd. Conı zi xu sewıneno pıra. Astor conı geno şino zerrey goeli. Mêrik vındeno nêvındeno ne astor yeno ne zi conı yeno. Dono raar yeno dew ıd ına mesela mılet ir anlatmış keno. Milet iz vona “Aya goel, Goelê Keyna wa, bın yey çın o.” (V.74).

41. Goela Keyna 2 (Goela Metan)

Voni zamon ver dı Rusi omeyi. Şexsi xu ra, qam qalafeti xu zaf temiz yo keyna biya. O qeyde yo keyna biya ki rındiye ye çew dı çın biya. Ruson ra çend teni çım verdawo cı, pey ra kowti tutek dıma ki tepişı. Tutek şına seri goli onına hin çare çın o, şikiri xu kena. Vona “Ella çare da mı. Ya Rabbi! Tu r' şikir bo, tu ez in kafıron dest ra xelısnawo.”. Cad çite xu bestena xu çımon ro u xu dona goel ir. Yi nıfteni dıma şiri. Goel zaf xorı yo, voni bın yi çın o. Uja d' nomey ye niyayo pa, biya Goelê Keyna. Keyna şiya, hin sebiya çew nizono (V.74).

42. Goela Qılıçı

Goelê Qılıç ho pey Oğnit do. Voni Goelê Qılıç ıd nırı eşt cı omo Goelê Ezizan ıd vejıyo. Ina mı pılan ra eşnawıta (V.48).

43. Goela Qulingi

Ma tera von Goela Quling. Quling, Tırki d' “kuğu” wa. Cuwaver kuğu bib, a rıd ra verinon ma nomey yi pa na “Goela Quling”. Hırı dari hay sera, ay dar yi vınyêr i. Bın daron iz normal şiel o. Ay şiel miyon koken ıd dawa gıre. Ay şieli daw koki dar ra, niverden a herr bın kower. Vatiya meşhura, von bın a goel çın. Dewa ma d' yo goel esta, cir voni Goelê Ağon. Voni uja d' nırı eşt cı Goela Quling ıd vejıyo. Goelê Ağon Goela Quling ra zaf durı o (V.65).

3.2.2. Efsaneyi Awan

44. Awka Heyati

Ina mesele Çolig id yena vatiş. Tayi lay Matun ser von, tayi Şerefedin ser, tay iz lay Hemomu ser voni. La ca net niyo. Voni yo seydkar deri ver şino. Yo zaraj kışeno. Deri d' goelik esti. Zaraj sara birnen yo goel id mıl ye şuwen uja d' non ro, wı z' deston xu şuweno. Awk erzeno xu ri, yo vengi pel yen geyren a, oniyen zaraj perrawa. Von tu di mı mil ye tera nikerd u perra şı. O merdım ız riy yi ya pijik bi, niweşi pa bi. Ca verden don ra yeno kiye. Qiji yi oniyen riy yi ra tertemiz u pak o. Voni tu sek a riy tu biyo pak, yo nur omo tu sero. Von riy mı pak, zaraj perray şiya, a awk id yo çi est. Zemon viyeron nişin zımisto viyeron, wısar yen, umnu yeno. Şin mêrik eya goel xu vira kerd. Her ca d' guel aseni ema kom cawo nizoni (V.38).

45. Awka Kuy Şariki 1

Ser Kuy Şarık d' yo awk esta. Ma ra çew nidiya. Kam layıq bı, vineno. Hemsor ra Mih Cunik(Sofi Cunik) şino ser Kuy Şariki, ina awk vineno. Uca d' şari wer ra Ekragıjı tera voni “ Awk bıdı ma.”. Mih Cunik von, “ Ez awk şıma nidon, awka Siwunican a. Meşti biro mı ra pey belka ihtiyacê yin kowena cı.”. Cay awk yin ra nivano (V.46).

46. Awka Kuy Şariki 2

Voni Kuy Şarık id yow awk esta, zafin diya. Said ma z' diya. Said hema qij ib, ma warey kuy ab. Ma warişt meşki şeyi. Newetê dewari ma bi. Ma beri xu akardi dewar biwahir şı. Yow veynda, va “Eke dewar Şarık ra gera wer, hin peyser niagereno.” Said hema qij ib, ez niftaya teyna raykeri. Mi z' meşk şaneni. Ez nişkaya tede şiri. Wı teyna şı, hindek mend, mend u dewar ard. Ome va, “ Daye, hetê Evdalo ser yo awk yena u heyne şına erd.” Mı va “ Tı ver nişi, biney niwerd tera, tu yow dua nikerd? Eke tı dest u riy xu bışuyi.”. Va, “ Ez şiya ver, la mı niwerda.”. Mı va “ Aya awk herkes nivineno, holi Ellayi vineni. Aw ki hol niyo nivineno.” (V.22)

47. Awka Kuy Şariki 3

Kuy Şarık zık zıwa wo. Voni awca d' yow çırr esta. Çew ra niasena. Komık saf o, zerrê yi zaf temiz a, nawiyena cı.

Wext Osmanlı İmparatorluğu d' yow usteğmen u dı heb esker yi şin Lewey Şarık kroki çizmiş ken. Taştare diyon ben teyşo, awkê yin qıdyena. Usteğmen ay wırd eskero

ra von hey bion ın mıntıka d' awk esta? Bıney awk biyari, ma hem bıwe hem iz ma xu r' desmaj bıgi nimaj bıkir. Wırd eskeri kuen ti rey ay cayo ra geyren nıgeyren awk nıvınenı, yeni usteğmen ra voni ına mıntıqa d' awk çin a. Usteğmen von şıma ıtıya d' ruşı, ez hê bion. Qomutan mataro gên het Siwun ser des metrey ya yen war ya nino war, onin yow çırr ha weyra ya. Aya çırr ra awk weno, destmaj xu gên u mataro z' dekeno u şino ver eskeron xu. Eskeri mat moneni. Voni ma heminê mıntıqa geyray, şiy awca zi. Ma awk nıdiy, tu seni diy (V.42).

48. Awka Kuy Şarıkı 4

Yow bacenağ mı Evdalunij bı. Nomey yi Nusredın ıb, Nusret Tanırlar. Ina mesele yi mı ra anlatmış kerd. Vatên bizat ez ıg xu şiya.

Vatên, ruej aya ziyar belli wo, ma şiy weyra (Ziyara Şarık). Palı ra Xasbegij, Seraçurij, Lekij; dewon ma ra Evdalonij, Xeylonij... mıntıqa pıtı ome bi. Awkê ma qediyey, ma bi teyşon. Xasbeg ra yow heci bı. Va yow fıraq bıdı mı, ez şir ma r' awk biyar. Heci fıraq gırowt u het Pali ser şı. Des metre şı ya nişı, ome awk ha tede ya, ek fıraq kerd pır awk. Ma va “Tu ça d' dekerda?”. Va “Çırr ha ıtıya da.” Ma geyray nıgeyray çırr nıdiy. Ina meseley layıqê ya. Gereka imon, itiqad bıbo (V.42).

49. Çımey Awka Anqabiri

Awka Anqabir ha bin Hêni da. Yow mirık zengin ben, ağa wo. Geyreno awk u raşt ına awk yeno. Ağa awk weno, von zaf weş a. Dewij mewij ome; ağa von xu r' bıweri, serbest a. Ağa çımey awk meraq keno, von ına awk ha ça ra yena? Şin ver ini ha runıştey, onin yow luli tera ome. Ağa luli nun hewa von herhalde ına ceyk ra, ha bin kuy ra yena ıtıya, asıl inı ha ceyna do. Luli beno dês ra alıqnên u aw are dı z' geyren vono: “Luli komi ya, ına awk ça ra yena?”. Rujêk yow şone yeno key ağa yi. Çım finen aya luli ya, ina zix monen pa. Ağa onino ki natır xu nawo aya ser. Ağa von “Tu qey natır xu nayo luli ser?” Şone von “İna monena luliyê mı? Ez şoney dewar a. Kuw Sıpi d' dawar çerinena. Ruejêk mı ser ini d' awk werd, luliy mı kowt zerrey awk u bı vin. Ina luliya ki dês ra alıqneya luliya mın a”. Ağa vun “Tı cey ın iniy nawnen ma?”. Şone von “Ey, ez nawnena şıma”. Ağa dı teno finen rey u temi keno, vono “Ser iniy zarabnên, bıgir ik wa pey ra çew nizon awca d' inı est. Şıma peyni d' yi z' kışen wa çew nizon.” Şone inı nawnen cı. Yi z' ser iniy zarabnen, gên, mirık ız kışen u ageyreni. Aw are dı z' ağa dina teno rayken pusi. Von şıma ay wırdın tepişen, kışeni. Von wa ay iz nizon inı

ha ça do. Nu şin inı xeripnen ma itya d' bê awk moneni. Aw wırd merdimi z' awca d' kışen u çimey awkê Anqabir beno sırr. Hema zi çew nizon awkê Anqabir ça ra yena (V.42).

50. Çırr Kason

Aw çırr poncas şeşt metre esto. Berzey yi poncas rehet esto. Voni pê insoni in çırr peymawiti. Aw wext metre çin, inson şî ser kıfton yemno u pê qumon xu berzey çır peymawiti. Hin Kasoniji Ğerzoniji yan zi tera ver şî, çew nizan kom peymawito (V.57).

51. Çırrê Sofi Şekeri

Xeylon ıd Gola Şekeron d' yo çırr esto. Tera voni Çırrê Sofi Şekeri. Kom hol bı, merdım Ellay bı vineno. Sowna çew nivineno. Kom iz hol niyo, şîro ver cad peysena. Mı ina awk nidiya, la mı hownê xu d' diya. Wexto kı mı hownê xu diya çırr vıraşte bi la zıwa bi (V.22).

52. İniy Çım Gırowti

İniy Çım Gırowte merga Musayon do. Merga Musayo merga ma ya, bağı Bingol a. Vatên pê puşê koreki fekê ini gırowt u kerdo dol. Puşi korek dewa Pali Şıxmiron d' veciyaw (V.57).

53. İniy Muso

İni Muso dewa ma Kaso do. Awka yi şifayin a. Yo dewij ma bawkê Mehmalı vatên: Ma şiy seri İniy Muso, dur ra yo mênık ser ini dı b', cılı sıpi pıradaye bi. Ma şî seri ini mênık bı vin. Wext verinon ra vaten: Yo hew İniy Muso ra awka gunin omey.

Dewa ma ra ciney Hus Mehmemi şına ser İniy Muso awka meşk ona. Onina kı Mıh Kal ha weyra wo. Elbonê xu dekeno, şına keye. Mırdey xu Hus Mehmedi ra vona mı ser ini d' Mıh Kal dı. Hus Mehmedi von Mıh Kal rewna merdo, awo kı tu diyo ziyaret o. Şekle Mıh Kal dı xu newnawo tu (V.57).

54. İniy Rızo

Rızo dı yow cini bi. Ma cı r' vatên Gulê Malayi Macir i, dadiya Malay Gul a. Ina mesele ye ma ra vata.

Vıstori veyva xu ra vona "Misafir yeni, şuwe ini ra awk biya, ma meşk dekeni." Veyv şına eke hutê awk çin a. Veyv roşena roşena roşena, vona ez inkey şir cıgriyena.

Tersa vıstori niftena şiro keye. Oniyena xurriya awk ha yena. Elbay xu erzena çırr ver. Awk gêna yena, meşk dekeni. Meşk şeyena, meşk rokeni, çiqas kowen pır run o, du çin o. Vıstori vona, “Raşt vaji, tu ina awk ça ra arda?”. Veyv meseley awk vona. Aya awk girowt eş key xu, eş embaran xu, eş bızan xu. Bereket kowt de, dewleta yi pıra omey (V.23).

55. Owka Heyati (Owka Merga Mir)

Pey dewey ma ra cor ıd Mergey Mir ıd yo owk bi. Wextag İskender omo itya niweş ıb, dı heb nasır yi bi. Hekim yi nişkay cır ilaç vin. İtya d’ ina owk werda, roc roc o nasır yi bi tay. Vat nomey ina owk, owka heyat a. Uja ra owk arda berda ser lewi, uca d’ Kelay Simoni vıraştı. Inkey a owk ra von owka merga gozêron. A owk yena Şenıg, pê araziyo owk don.

Ispat ina owk ız ina w’: Yo dewij ma bı, tera vatên Hec Mehemedi. Wı z’ serron bay mı dı b’. Hec Mehemedi va, “Wıley ez qıj ba, kıştey dew ıd cê hêgay est ıb. Inkey çew nizonun, a çağ romitên. Uja ra cıtyeron cıt kerda sırs kota qulpuna(kulpê çomlekan). Ay verinon dewıcon temi kerdi. Vat itya ra verco awk berda, wa çow xu fek ra meveci, yen ma ra gêni.” (V.73)

56. Qewğeyi İniy Rızo u İniy Şirko

İniy Rızo u İniy Şirko bıray cı bi. Awka İniy Şirko zaf ıb, awka İniy Rızo town ıb. Awk ser daw pır. Xasi İniy Rızo don ay ir, desti yi qerıfınen u awk tera gêno. Aw dest awk ıd omow Rızo. Dewijon diyo u berdo pey boni Şayin id vısto bin erd. Ma kom ık tew girowtên, şıyn ser Desti Xasi. Yow lem ha sero wa. Ma la piştên aya lem ra, bıney ser d’ qelıbyeni u omeyn keye. Tewê ma bıriyeyni. Voni inay ra awka İniy Rızo zaf a, awka İniy Şirko town a (V.23).

3.3. Efsaneyi Dini

3.3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni

57. Hezreti İbrahim u Cebrail

Nemrit mıncınık ıd Hezreti İbrahim erzen adır. Hezret İbrahim ho hewa raw Hezreti Cebrail rasen cı. Von “ Homa Tealay va, şu tera vaj mı ra teway wazen, çew taleb yi est nu çin o?”. Hazreti İbrahim von “ In hal mı inkey ho yi ra esen nu nıeseno?

Eg hal mı ho tera eseno, viji binatey ma ra. Hal mı hawaley yi yo, ez çık nivon.”. Eyra harindê adır ıd ci r’ beno xas bahçe, guli u howz (V.49).

58. Hezreti Suleyman u Morcele

Hazreti Suleyman pêro heywonon dı xeber dayn. Morcele zaf xebıtyen, o çiko zımıston ıd weno, ey ra z’ qat qat ziyed beno. O diqat Hazreti Suleyman onceno. Veynen cı, von “ Tı yo serr ıd çen heb gela weni?”. Morcele von “ Yo serr ıd dı hebon nim, hiri heb mı r’ besi.”. Von “Tu r’ bes i, tı qey seba dı hiri heb ina xebıtyen?”. Morcele von “Ma tadarek xu vineni.”. Morceli tepışon, ken zerey yo şuşi. Von “Tı serr ıd dı hebon nim, hiri heb weni, hun tu r’ şeş hebi. Hin zehmet mevin, ez oniyena tu.”. Are d’ yo serr qıdyena, serro nim qıdyen, dı serri bi temom temom nıbi, Ella Teala cı ra ken vira. Kowen vir, von “Şir ın morceli biyari, mı xu vira kerdo, inke gesver merdo.” Şını morceliy oni, şuşi kenı a, ek dı hebi wey çar hebi hê uja di hema. Von “ Ma tu xu vira kerd, ma va tı inke gesverd merdı, tu hema dı heb wey. Tu vatên serr ıd hiri hebın wena.”. Morcele von “ Mı serr ıd hiri hebın weyn uja d’ rızq mı Ella deyn. Ez şew ız tera esen, ruej ız tera esen. Mı xu vira niken. Ema rızq mı kowt tu ser, mı vatey tu biken, heb bıqednen mı sekerdên. Ez gesver nımerdên?”. Rızqdaye Ella bızon, umut ho yen (V.49).

59. Hezreti Suleyman u Rızq Heywonon

Hazreti Suleyman von “ Ya Rebbi ın rızq ız ez bıdı, tu r’ zehmet mebo.”. Ella Teala von “Şu filon kue yo şıqaf kerri esta ho uja d’, tı yo çi vinen.”. Şıno, Ella Teala emır ken o kerre ben a. Oniyen zerrı kerri d’ yo karm daro hema newe ho hak ra vejıyo, peli daro teze ho verdo. Von “Mı rızqı heywonon bıdên tu, tu çı zonên ın ho etya do, sey ın milyaron esti.”. Hazreti Suleyman von “ Ya Rabbi mı xeta kerd tı xatey mı ef bıkir.” (V.49)

60. Quçê Pêxamberi

Quçê Pêxamberi sınorê Darahêni u Miyaron dı, benatê Ruymeleku u Bırcık ıd i. Voni Pêxamber u sahabey Kaley Paliy gên u yeni awca d’ istirahat kenı. Pêxamber von herkes yow kerra bıgiyo tiya d’ ron, ma yo quç vırazi. Sahabeyi kerray xu roneni, yow quç vırazeni u rayer papur ra kowen rayeri. Sahabeyi şın pê mencılıx Kaleya Seyar gêni, awca ra şini hetê Hêni d’ Kaley Babiğ gên u peyser yeni ver quçê xu. Pêxamber von herkes ser quç ra kerray xu bıgiyo aw wet ıd rono, ma bızon çend şehid dayi. Quça verin

ser zaf kerray moneni. Pêxamber awca d' bermenno, vono demek ma zaf şehid day. İnke awca d', dı heb quç esti, pêhet i (V.36).

3.3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızır Ser Vaciyeni

61. Hezret Xızır u İlyas

Verinon ma vaten Hezret Xızır pêxmer biyo, hema ra z' weşo. Xızır u İlyas birey ci yi. Vaten wırd iz hê geyreni, nimerdi. Eger kuyan ra raştı piya omeyi vowr zaf varena. Deştın dı raştı piya omeyi aya serr rınd şına (V.24).

62. Hezret Xızır u Şêx Kasım

Şêx Kasım pirik babi mın o. Rojêk şino zıka çi mi ari don. Tiki von şın Varto, tiki von şın Karlıova. Ma von Gıley Emon, uja d' yo hêni est. Hêni ser destmaj gen nımaj ken. Wext sılom don yo ho ver sarey yi do. Von “Tı şın ça?”. Şêx Kasım von “Ez şına Varto, ez şına Karlıova qey rısq tuton xu.”. Von “In kise bıgır, hin çew ra çi mewaz.”. Tu di zerd, perey kerdên kise. İna wext oniyen ben vin. Hin zona b' Hezret Xızır o. Uja ra pey bi eşkera. O kise ho ver icazey Şehabekır Efendi do, hema z' ho tedow (V.47).

63. Hezret Xızır 1

Yow mêniko gerib şın yow comiy. Cemat comi ra yow vono, tı geribi çı geyreni? Mênık vono ez ha geyrena Hezret Xızırı. Dewij vono tı, tera voni se? Mênık gerib vono iş mı pê esto. Dewij von ruej cume yen kişta raştê malay dı vınden, yow cıla yaşıl ha pırawo. Mênık ruej cume şino comi, tera pey vınden. Seni nımaj ra feraq beni şını teberi, cad qoli yi tepşeno. Von tı Hezret Xızır i, ez geyrena tu. Hezret Xızır von ay mênık ig ez tu r' terif kewo, ın hefte merd u bê imo şı. Tu r' çı lazım Xızır kom o, tı bıoni iş xu. Seni ki Hezret Xızır ina vono mênık zaf tersen, money mênık qerıfıyen (V.57).

64. Hezret Xızır 2

Babiy mı Bewkal Heci tım vatên. Ay çağ Gewıl ıd yow niweşi bi, tım tım dawar merdên. İna niweşi ra von helmin. Voni dewar helmin biyo. Yow ruej yow kal ome, erdişê yi sıpi bi. Kal va, “Ez niweşiy dewari şıma edılvena, la şıma wesar d' her yowı, yow bızêk don mı?” Kal nişte kerd. Cayon yin belli kerd va “Bıfın erd.” Ma niştey kerd bin erdi, niweşi edılya. Wesar ome, kal niome seba bızêkon. Hin peyser niome (V.7).

65. Pir Hesên Budo u Xızır 1

Dı tekay ma esti: Jü Darebiye der o, jü Sağyan der o. Hurdi bıray jü yi. O Seyid Aliyê Kal o, no zi Kur Huseyin Kol o. Waxtê tornade Kur Huseyin de Budî Seyd Hasan vani, o ji mordemo piro. Teney budala biyo cı ra vato “Budo”. Amo hetı de biya şoweno. Seyid Huseyin Rojê Xızırî vano ke “ Budo, ma ewro şorime gome, asparê Xızır yeno, ez zere de manena, hend bıke tı çiy pê bıgerine, ez ji bıvinine.” Dan raa şori gome, gomi xo ji o vero. Şori gome bine male, cuni de vazd verdo ra danga de vaş dow cı, çiy dow cı. A waxt Bud sepete jüyi beno, sepetey didine qayıt keno ke fokoji de asparede boz vejıya. Vano ke “ Budo şıma mı geni mısafırıte?” Bud vano “He ya.”. Vano kêver gomê şıma alçaxo astorê mı nêkowono zere. Vano kowon zere. Vano “Cew esto”, vano “eya”. Vano “Vaş esto”, vano “Eya”. Vano “Sımer esto”, vano “Eya”. Vano “Xatır be to.”. Bud dest erzeno dızgine astori, a şip sepet hete de şono. Astor pê xelısino, pey ra dest erzeno deyla, deyler moheno geno.

Wı heta davisti, dahiris serr na ra ver Gamışan kiy dey de bi. Hama nıka vind biya. Aspar vireno ra, Seyde Huseyin zere ra vejino. Vano “Budo koti yo?”, vano “Rema şı. Vano “To taway gırewto.”. Vano “ Mı dı hiri mohun gırewti.”. Sey Huseyn kardi anceno kowono orteş mali, danga de pes sara bırneno. Veng beno vıla mılet yeno ke Sey Huseyni ponc şeş pesi sara bırneş. Vani “Lo lo tı sekene? Xızır amo şıyo, to kokê mali ard.”. Vano ke “Ez gere malê xo teyna nêverdi, qurban kenine.”. Na ji bizat yaşanmış biya. Mı Bud di, ameni key ma. Yi be xo ma ri qesi kerdên (V.31).

66. Pir Hesên Budo u Xızır 2

Budo feqir bi, ameni non top kerdene, şar nono genim deyn cı. A waxt çarık şeş teneki, zê çariki gayê xo ra bar keno, geno şono Gamışan. Şono natê Çatağê uja nişeno ro. Uja ga a tik ra vecino cor, meğel beno. Budo feqir nişkono bar, bar ser da, nişeno ro, vındeno. gayi vazden ra, çarneno geyreno, bar tera nişon. Kes ji çino. Qeyıt kerde ke kali herdiş sıpı ha dot ra veciya ame. Vano” Hero lajê mı tı naca sekene”. Vano gayê mı bar dey ro, ez nêşkına bar kene.”. Vano “ Bi ma piya bar kene.”. Wı j’ vano “ Tı kalê extiyar a.”. Vano “ Bi, tı dey ser miyanê mı, ma yardım kenime.”. O piştê xo dano ver, Bud geno dano seri pişte kali, kal şono piştê xo dano gayi, bar ser de deym dani. Vano “Laje mı tı şo hetê doti, şo heto bin ez na het gena.”. Bud şon o het, resen erzeno ser. Vano “Apo resen bıde mı.”. Ap çino, sırr biyo şıyo. Nıka uja kemer top kerdewo, vani “Nışanê Budi” yi (V.31).

67. Xıdır Aleyhiselam

Dêrrnon d' Medresay Şêx Fetullah bi, Uja d' ders dayn feqiho. Yo merdım bı, tera vatên El Bedi. El Bedi zemon xu d' miliv vıraştên. Pey miliv cuyi vaydon. Her şund Şêx Fetullah ra vatên tı şêx ma yi, Xıdır Aleyhselam dinya ra canli geyreno, ez qayila ziyaret bıkeri. El Bedi dewamli şın rez xu d' bekçiye kerdên. Yow ruej sersıbay şıno eg dızd kowt zerrey rezi u ungır werda. O anda diy yow ıxtiyarık ome ver percın. Ixtiyar silom da va “ Ez biya veyşo, tı eşkeni bıney ungır bíd mı.” . El Bedi von” Dızd kowt de, çık pa niverdaw ki ez bíd tu, dızdo pıro werda.”. Waxtak ina von ıxtiyar hin fek xu niake, da pıro şın ver çemi, gına rue da raar qeyme şı. Şund yen kiye, heyne Şêx ra von ez aşiq Xıdır aleyhiselam a, ez nivinena. Şêx von Eli m' Eli m' sersıbay Xıdır ome tu ungır cı nıday. El Bedi von “Şêx im doğri ya, dızd kowt rez, moral mı bozıx ıb mı cı nıday.” Şêx von “ Eli m' zaten Xıdır iz waxtak inson yers biyeyo yen.” (V.44)

68. Xoca Xızır1

Wışkala d' İsmayil Wısi El esto. Hema goni yo, ha yaşamış beno. Daykê yi r' qıj nibiyn. Bawk yi Wıs El iz zengin bı u la laji yi çin ib. Yow Rızonij beno, ci r' perey lazım ben u şın yi ra gêno. Dima yow Tınıgij ihtiyacê yi pero esta, şın yı het pere wazeno. Wı z' von Wıs El id perey zaf i, xu r' şue yi ra deyn bı. Mirık Tınıgij dun piri şın Wıs El ra meseley xu vun, pero wazen. Wıs El yi ra vun “Ez zona durum tu çin o, tı nişken pero mı peyser bıdı. Bıgir, ber pê gurey xu derbaz bıkıri u tu r' weş helal ıb.” Mirık cı r' duey ken, vun inşalla Ellah Teala yow laj bíd tu. Wı vecin şıno, Xoca Xızır yeno. Ciniy Wıs El ha fek ber da. Vun “Tutê m' ez veyşuna, çey yow loqmey nun çin tı bíd mı?”. Cinik nun u awk dona cı. Wen u ci r' duey ken, von “ Tı pize niweş vecina, tu ır yow laj beno. Ek ez omeya se ez nome nona pa, ez niomeya se nomey yi İsmayil o.” Ya nizuna Xoca Xızır o, vona Alla tu ra razi bo. Mirık awır çım id ben vin. Cinik hin zona wı Xoca Xızır o. Vona mı r' yi due kerd inşala qeblu bena. Cinik pize niweş vecina. Yo laj cı r' beno. Vındena nivındena Xoca Xızır nino. Cinik vona Xoca Xızır nome naw pa, nomey yi İsmayil o (V.42).

69. Xoca Xızır2

Voni hiri ten awka heyat werda. İnan ra yow Hezret Xızır o. Voni Xoca Xızır ser ıd yo donım muhaqeq yeno keyon ra geyreno, çew keye bê yi niyo. Xu fineno şekle feqir, xu fineno sewna çi, çew nişnasneno. Çi wazeno, kom çi bıdo cı zaf beno zengin,

kom zi çi nido cı se zaf beno feqir. Zafin aw qeyde ra diyo. Omew dewa ma ra yo cını ra koçika run waştı, cını dona cı. Cini şına ki elbi biyi pırr run, embari biyi pırr ardi Ellah Teala bereket dayo keye yi. Yowna cını z' dadiya sêkuron biya. Şino key ye yi, tera vono ardi tu est i çin i? Cını vona yo tasa ardon goşey embari d' menda. Şino oniyeno embari, cını ra vono tı esla qapaxi embar ser niken a u cı nionina, çime ra kaş ker hey a tı wena bıwer niqıdiyeno. Cını wena wena niqıdiyeno. Yow roc meraq kena onina cı eke aya tasa ardi teyna tede ya. Aya tas iz wena qedinen a (V.22).

3.3.3. Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Piran u Kesani Binanê ki Wahirê Keremati

70. Eli Xoca

Eli Xoca pirik ma wo. Lac Mih Hem Kur o. Mehmed Hem Kur dewa Diyerbek Telewo ra wo. Mih Hem Kur yeno riy werê Ku Sipi yow ca d' non ro. İnkay ma tera voni Warey Mehmedi. keramata yi bi. Çend serr ra pey yeno Kelaxsi. Keramata Eli Xoca bıb. Çew ra nivatên. Wı o Şêx Eli Pali biy birey cı. Şêx Eli Pali şino dewa Çun. Uja d' ben niweş. Zımistan o. Ay muridon xu ra von serê howli ra veng bıdı birey mı Eli Xoca yı, vaci birey tu niweş o, wa biro. Murid voni ma çı qeyde veyndon cı, ma ha itya d' Eli Xoca Kelaxasi do. Şêx vono şıma veyn yi. Yo murid ser howli ra veyndeno: “Eli Xoca, Eli Xoca bi, birey tu Eli niweşo!”. Teref Ellay ra veng yeno gueşan Eli Xoca y'. Eli Xoca qijon xu ra von ez şına Çolig ı, birey mı niweş o. Epey şino zerrey yo çal ıd ben vın. Çun ıd gorey nim seat pawey yi vındeni onini kı ser howli d' ha lıngon xu şıweno. Yeno zeri uja d' wı u birey xu yemno perseni. Eli Xoca von gelê cemat, ez due onena şıma zi vacên amin! Von, “Decê in Eli, in Eli r' bo”. Uja d' Şêx Eli Pali beno weş, wı beno niweş. Dınyay xu bedılreno. Mezel yi hema z' uja d' o. Çun ıd tı vaci Eli Xoca çew nişnasneno. Yi voni Eli Candefa. Şêx Eli Pali, yi ra pey hiris serri emır keno. Ellay emır yi don Şêx Eli Pali y'. Şêx Eli Pali von kom ome ser ma, wa heta ser Eli Xoca nişiro ser ma niro (V.8).

71. Hec Huseyn Şemson

Seyfon ıd (Koçsırtı) dı heb merdımı xu r' velg bırneni. Nım roc ıd yeni bınê yo dari d' nişeni ro u noni xu weni. İnan ra yo feqir o, o bin iz bıney zengin o. Aw merdım o feqir von “ Emser tuti mı gesver mıreni. Çend heb tuşki mı biy, mı roti pereyi niveciyay.”. Aw bin von, “ Soezê tuşkon xu bıd mı, vaj ez wısar ıd aşma edari d' don tu, ez zi pero don tu xu r' pê ğele bıĝêr.”. Merdım o feqir qebl keno. Des beno şalon xu, yo kınc vecen, tıra hiri heb zerdon veceno u don cı. Koweni aşma edari hin dınya bena

siya, mêrık von ez şir tuşkon xu biyari. Şino tuşkon xu wazeno, la mêrık bın inkar ken, von tı iftira mı r' keni. Şahıd çın o, ıspat çın o. Mêrık k' zerdi dayi von bi ma şiri Şemson(Yağızca) ıd şeriat. Şemson ıd Hec Huseyn xu r' Quran teyna wendo. Bıray yi Mala Mehmed icazet diyo. Şini verê Mala Mehmed meseley xu voni. Mela Mehmed mêrık ki heqê xu wazeno ra vono şahid u ıspatê tu est o? Vono nê, ma teyna bi. Mala Mehmed vono sond yi r' koweno. Wexto ki yi sond niwend eşkeno tu ra vajo bıoni. Mêrık ki zerd gureti qebul keno, vono ez eşkena sond bıwon. Mı yi ra zerdi nigureti. Mala Mehmed vono “Şu desmaj xu bıgêr u bi desti xu Quroni r' dı.”. Şino desmaj geno. Hec Huseyn zi ho uja d' ronışteyo. Vono “ Tı şini ça, tı sekeni?”. Mêrık vono “Ez desmaj geno u sond woneno.”. Mala Mehmed z' ho uja d' goştari keno. Hec Huseyn vono “ Xapis, tı çıta veri sond woneni. Ez tu ra vaji: Mevki ri weri, dara mazêr bi, hiri ari bi, morceley pa bi, nim roc bı, şıma bın dı ronışte bi, şıma non xu werd u dareyi xui sawıti kerdı tuj. Tu va emser perey mı çın i, tuti mı gesver mirenı. Yi dest bı civê şalon xui ra yo kınco sorı ra hiri hebi zerdi veti day tu, tı çıta ver sond waneni?” Mala Mehmed vono “Keko, tı ilmo ğeyb ra qısey keni.”. Hec Huseyn vono “ ez ilmo ğeyb ra qısey nikeri, mınafiq xu erzeno adır, sond woneno zur keno Ella belayi yi dono” (V.51).

72. Heci Guevi

Keyi Heci Guevi(Bozkanat/Solhan) serra kı Rus omo tiya Şerevdini dewa Guev ra remabi amebi itya mezraya Qıjı. Keremata keyi Heci Guevi cara menşur a, veri ra omeya. Heci Guev bayi Mala Sadullah o. Pirik mı vatên “Zımıston ıd yo şew yo muez taxılmış mı bıb. Mı sarey xu nani balışka ser, aya muez omeni mı ser, ez xu hesiyeni. Ez şıyn xu ra, aya omeyni.”. Seri siba şino ver Heci Guevi von, “ Heci tu ın çı felaket ardo mı ser a, tu muezi nayi mı ra, ez imşo ra nikowta.”. Duşunmiş bı vat “ Tu vato lajê Heci zerr kowto keynay felankesi, belka qey aya çık omo tu ser.” (V.51).

73. Hus Emmeri

Hus Emmeri dewa ma ra b'. Dua keno, Ellay ra von tı imon ser goni mı bıgir, ez Kuy Şarık ra leyr bıbi, bêri la. Beno niweş, şino Xarpêt. Weta yeno Kuy Şarık, beno xint. Awca ra leyr ben, yen ver la, teslim beno. Des u hiri ruej awca d' mend. Dewiji ma bi, Fatrakomiji bi, Sayeriji bi, ma heme omeyi pêser axırı pey la d' wı di (V.46).

74. Mala Abdulkerim

Mala Abdulkerim zaf alim bı, bırayi Mala Sadullah o. Mala Sadullah vatên, “ Aşma gulon bi, ez şiya cayê keke(cayê Mala Abdulkerim). Mı ra va ‘ Ez pê nomeyê

Ellay kasem bıkeri şari Solaxon şiyoy ware. Çıkes eyro niwırışto, Ellay ri secde niberdo. Ciniya Kemali Em serkowte bı, wareyonê Solaxon dı çew eyro nımaj nikerdo.’. Tij bıya germin, ez omıyo ware, kuyon dı aw cemıdiyaya. Mı va çı esto, çı çino. Vat, ‘Willahi eyro çıkes nêwırışto nımaj nêkerdo. Em wırışta, adiri xu kerd wu, aw kerda germin, desmajê xu guret u nımajê xu kerd.’. Mı ina veri çımonê xu di.”.

Keramata Şeyh Sallah(Mala Sadullah) zi zahir bi. Vaten ceketê xu vetıb eşt ıb awı ser u aw ser ra şı bı (V.51).

75. Mala Kose

Mala Kose Vılık ra bı. Namey yi Ehmed bı, tera vatên Mala Kose. Wahar keremat ıb. Çores serr esto şiyoy rehmet. Mala Kose vato, zemon yeno rayer yeno Siwun, ver beron ma ra şino. Elektrik yeno keyon ma. Vato zemon yeno şıma ın memleket terk kenı, pêro remeni şini şehiron. Badê peyser yeni dewon xu, şıma xırbon xu nivinen u ina ser yowno kışeni. Vato bı Kuy Sipi qul kenı, Suweron ra tiron yena, tiya ra z’ şına Diyarbekır. Ay wext çew ino nikerdên. Mala Kose u Pali ra Şêx Şemseddin omeyni yoca sek yowno bıvin, yoy vatên tu ın ruej, ina saet dı ina kerd. Aw bı z’ vatên tu z’ ın ruej, ina saet dı ın iş kerd. Mala Kose bê tunelê Kuy Sipi çına vato bıyo (V.10).

76. Mala Musa

Mala Musa Melekun ra wo. Dest u heşt serri Lıc dı dersi şariat gırowti. Dest u heşt serri ra pey ome Melekun. Comiya Melekuni xırabe bı. Kari yin seğlem o diye pê Arminiyan comi vıraşt. Kışta comi dı z’ medrese vıraşt. Malay Siwuni, malay Qerbegoni u Malay Entegı ki şeriet zonani, se dı newayi pêro yi yetiştirmiş kerd. Çend ders bıdiyn usanmış nibiyn. Herg dew ıd comi vıraştı. Ay çağon d’ yow misafir bıomeyn se kıştay dew gışt raykeni, vatên şıyr key Mala Musayı. Wı misafir gino başka çew misafir nigino. Aw qeyde hewtay serrı fexri imomey kerd. Memleket ıd herkes Mala Musayı şınasnayn, herkes tira hes kendêni.

Serra 1969 ıd Şêx Selheddin yeno Ekraq. Mala Musa z’ dewijon xu gên piya şını Ekraq. Mala Musa ber akeno şıno zerre, Şêx Selheddin vera warzeno pay, yeno heta fek beri. Şêx yi beno kista xu d’ roşazneno. Şêx Selheddin ageyren dewijon ma ra vono “Şıma çı omey mı het, Mala Musa şıma r’ bes o, şıma betal omeyi mı hetı.”. Ruej bı piya yeno Melekun. Mala Musa 1989 d’ niweş koweno. Zerrey wadi d’ ma pêro hazır bı. Wexto kı wefat keno ina yow buyê miski emberı omeyi, aya buy zerrey wadi d’ şıya hemın, pêron diy. Veri key Mala Musayı d’ yow meşlêra engur est ıb. Şew ıb, tari ıb, yi

beni bın mehlêri d' şuweni. Ver key Mala Musay d' yow çılay bi, şeş aşmi aya soqaq lambasi niveyşayi b'. Seni k1 Mala Musay noni hewa beni riy teberi aya çıla xuver takowt. Ciron yi Tehsim b1, va “ Gele dewijon, ına soqaq lombasi ma şeş aşmi esto niveyşaya, ma cınazayi yi ard teberi, lomba veyşayi.”. Mala Musayi kefen kerd, na hewa, ver beri ra hereketi comi kerd, aya çıla şiy howna u hin niveyşay (V.4).

77. Mala Musa 2

Ruec rueşo b1. Meleko d' guya dol vırazeni. Uja d' baxçey m1let bi, say bi hınar bi. Hidayet Aydın ome, dewıcon ra va xu r' anlaşmış bib, ez şıma r' dol vırazena. Ver comiya Melekun ıd m1let yo teşqeale vıraşt. Yo qısım şiy bexçey hınaro qeskerdib, ay binon iz neng çınay. Dew ıd heştay xane bi, dew bi d1 parçey. Dewıco pey kerro ome yowno, qıyametibi. Bowkal Mala Musa ezım wend, va “Ya Rabbi, ma ra veciyey encax tı war veci.”. Cenabi Ellah yow dımo erşawıt zerrey Melekun, çım çımo nıdı. O qadar b1 tı nişkayn yo metre ver vin kom ha awja do. Gorey nim saet dewom kerd. Yêrs m1let qediya, m1let bi sakın uja ra pey m1j qıdıya herkes ş1 key xu u qewğe qıdıya(V.44).

78. Mala Puer 2

Mala Puer het Suerset ıd yow feqir b1, medresa d' hem ders dayni hem ders guretên. Dew ıd zerr kowt yo keyna. Ailey keyna eşnaweni, qarşı vejini. Mala Puer keyna ra vono “T1 mı d' remena?”. Keyna vona “ Ey, ez remena.”. Şiyi b' veri awkı, wısar b1, roe pırr b1, naver weber yo b1. Keyna vona, “ Omeyi resayi, ma inke çı qeyde şini weber?”. W1 miyoni xu ra şalê xu vejeno erzeno seri awk, nişeni c1 şini weberi u tera xelisiyeni. Yi voni “Biy hin meşo, ma kerd tı mekır!”. Sekeni nikenı nişkenı biyari. Tayi z' voni ard kerdo malay xu, zevejnewo, wahar pê vejıyeyi. Qebiri yi ha Guverder(Gökdere/Palu) do. Voni aw k1 şıno seri qebrê yi, emeli yi hol niyi se uja d' beno bêhal nişkeno şıro seri (V.6).

79. Mala Puer Keynaya Sofi Şekeri Remneno

Mala Puer Sersuet(Mezraya dewa Miri) ra yo. Keynay Sofi Şekeri remneno. Sofi Şeker per ra kowen dıma. Ver Çırıra Xırab (Suweren) ıd Sofi Şeker reseno yin. Mala Puer mundê xu erzeno seri awkı u seri awk ra şini. Sofi Şeker onino k1 keramata yi z' est a, vono “Ageri keynay mı layıqê tu ya. Ez marey şıma b1rnena hema şiri.” (V.22)

80. Mala Salah 1 (Mala Sadullah)

Yo merdım Mala Sadullah ra vat ıb keramata tu esta. Mala Sadullah vat ıb “Ney, ez şıma ra vaji keramat çı qeyde ra? Tu di varon varano beno dımo, mıj erdon gên beno tari. Wekto k1 mıj ina bıneyk çıliya, uja ra çık merdım ir aseno. Aya mı z’ hendêk a. Yalnız ek1 çıta çin. ”. Merdım vat ıb “ Çınay ra?”. Mala Sadullah Vat b1, “ Wext kolıy bırney, ormaniye dı kesim kerdo, mı noni kolıyon verdo, meseleya mı qediyaya.”.

Vatên Mala Sadullah wext Herbê Korfez dı omo Darahêniyi. Çımeyê Hêni (Doğanca) ıd biyo mısafır yo merdımı. Cılı yi gunin ib. Mêrik vato “İni cılı tu çı hend gunin?”. Mala Sadullah vato “Ez gınaya erd.” Mêrik oniyawo zey yara mara, teba pa çıno, zoer dayo c1. Mala Sadullah vato, “ Ayi ki uja d’ herb ıd şehid biyi, ma defın kerdi, ina gunê yin a.” (V.51).

81. Mala Salah 2

Mala Salah Guev ra wo, torn Seyda Ebdulkerim o. Çı qeyde ra yo mêrdım o? Qıyafeti yi cubbe wo, puet yi derg ib. Şapiki pay dı nidiyen. Nefsi yi zaf alçaq ıb. Keramat yi bıb, aile boyu bıb. Esli xu Şın ra yi, uja ra şiy Guev1. Wexto k1 omeni dew, qıjon pê yari kerdên. W1 z’ qayıl ıb, pê huyeni. Yo ruej b1 mısafırı api mı? Api mı z’ esker ra ome izin. Seyfon ra yo Refik Komili Hes Husi b1. Şıno kêyi piriki mı bin. Von “In pinesek Şêx Salah ıno wo, şıma nomey yi deyn?”. Piriki mı von, “ İna mevaj, karamata yi esta.”. Kêy ma zerbet powti ib. Refik werd, zerrey qırıka yi d’ mend u farya. Qiri omeyi. Tabi Şêx zona. Ş1 zerre va “O xortek itya d’ ıb, ş1 ça?” Yin va “Ho zerre do”. Va “Biyari itya.”. Ci r’ la nuşt, va “ In berz xu mıl. Hole m’ ina olay hına wa.”. Refik low na pa, va “ Şêx im qusırı mı meown.” (V.19).

82. Mala Salah 3

Vatên Mala Salah wefat xu ra çend ruej ver wesiyit kerdo. Von “ Şayet ez merd, şıma mı folon ca d’ defın ken.”. Qiji yi wesiyiti yi ardi ca. Şını uja keneni, gore yo metri yetmiş santim keni xori aw vejıyena. Uja d’ z’ yıllarca aw tey d’ çına, dewiji mağdur bi. Şêx Salah zonawo, pê keramata xu cayê awk namıto dewijon xu r’ (V.19).

83. Mala Salah 4

Şêx Salah yen istasyonê Dowerni, peri çını pê bilet bıgir. Keramata xu monceno c1, şef tren ra ano war. Şef yi nigêno tren. Tren şına Darahêni, şef yen war, Şêx Salah ho uja d’ o. Von “ T1 ça ra omi?”. Şêx von ın gurey tu niyo. Şef şın lew non desa, helale xu gêno. Dowernı ça wo, Darahêni ça wo? Benate d’ vist u ponc, hırıs kilometre yo mesafe esto (V.19).

84. Mala Salah 5

Şêx Salah şino ver aw, paçi xu vejen erzen aw ser, şin weber. Tabi dewîji vineni wı çı qeyde ra şı weber, paçi yi çomır niben. Yeni voni “La Şêxo ma eyro folon ca d’ tı diy, tu şali xu na aw ser u şı weber.”. Şêx von “ Şıma qafa dawo têmona, çeray inson aw ser şin çomır niben? Şıma yanlışı en nibiyo.”. Keramata xu nivon. Eke Ellay keramat da yo quli xu r’, ğeyba. Benti Ellay u yi da, gereka çew pê nêhesiyo (V.19).

85. Melow Kal

Dewê ma Melay Kal kerda awa. Nomey yi Mela Mustefa w’, feqet cı ra voni Malow Kali. Sebeb voni Melow Kali çinow? Ma Xalîdiy, yani Hezret Xalît ra yi feqet Cizirê Botan ıd mendi. Uja d’ ayet xu wendo. Inow feqi ruej yo dor ken, şin koliyo. Dorê yi yena. Seyde yi erşawen, şin veng yeno. Seyde von “ Tu çıra koli niard?”. Von “ Ez şiya ver kom bırr zıkır kerd, va La ilahe İllallah.”. Seydey yi von “ Tı hema kal, kal.”. Yani tı hema genci. A kalti uja ra guret. Eyra ma voni “Melow Kal”. Ziyaretê yi esta, quba niya howş o. Lewey Melekun do (V.47).

86. Pirik Seyf

Pirik Seyf ruejêk şino mezraya Sueteki(Yumurtalı). Yo cini u dı heb tuti ye biy. Tuti siwuri, veyşoni, çita çin o bıweri. Cini kerrey ard kerdî dêza nayî adır seri, pê tuton xapinena. Vona “Gueşt ho tede wo, şıma rakewi heya powj.”. Sewt yeno Pirik Seyf şino zerre oniyeno sade kerrey tedeyi. Şino yo kerg serıbrneno, keno werdı. ano keno dêza.”. Dime ma esna d’ cini şiya xu ra. Tuti çırreni voni ma biy veyson. Dayiy yin wırzena, mexsus kepçi dona kerron r’ oniyena kî nermi, buya gueşt yena. Dona qijon xu, dua kena. Vona “ Ya Rabbim! Kom ma holi ma r’ kerda, tı qarşılığay inayi dı daha ziyed bıdı cı.”. Pirik Seyf keremata xu ya zahiri uja ra guret (V.51).

87. Seyda Mala Eziz

Mala Eziz dewa Şemson(Yağızca) ra wo. Aşma gulon a, millet şiya ware. Wextê seferberey bi, ğela bi, millet veyşon ib. Seyda u yi z’ hê warı d’ i. Des poncês serrey dı sêwırı beni veyşoni u şini key Seydey. Şini kuwari ra ardon vejani, yo çeltay ardon keni pırr. Voni ma ber xu r’ ceyk ıd now powj u bıwer. Yeni veri beri, ber çin o, diwar o. Ardon beni uja noni ro, yeni ber akerde wo. O qeyde ra des hew ziyed r’ yeni veri ber nişkeni şiri teber. Şew a, Seyda warı d’ cınıya xu ra vono ez şina keye. Cınıya yi vona “Saet u nim, dı saet nımaj mendo tı şini ça?”. Seyda vono “ Keçê, mınafiqi zerre d’ ecız bi.”. Seyda yeno keyi. Yin r’ malêz vırazeno, run helneno keno de, weni beni mırd.

Vono “Bêri towbî bıkırı, desmaj bıgır ma şın comi d’ nımaj keni.”. Şını comi d’ nımaji xu keni. Seyda vono, “ Bıowni mı ra, qıtlığı ya, dızdey mekeri, herom meweri, xu r’ nat wet ıd bıxebıti. Wexto kı şıma biy veyşo, şır bıwazi.” (V.51).

88. Seyid Ali

Depremi howtay ju dı keynay apê mı zere ra vazdena tever, berteng ra gınena war ra felç bena. Ma ard naca, naca d’ toxtor Halid Rıza Ünal bı. Mı va keyna apê mın a, ni qeydi gına war ra, durum xu ni yo. Va “Wılay e gereki hefteyi tedawi bıkeme. Nak ra cêr merdiya, ser xu nivındena.”. Hefteyi bi tamam ez şiya, eke pekê xu bi zaifî zırabi, destê xu bi zaifî amey peyser. Ma gırewta berda dewe, apê mınno rahmeti çı ra ziyaret esto ser ra çarna. Apê mı eyına hetê mı va ke “Xocey ez hewnê xu dı vinena, ser Kur’an mı heşide siya esto.”. Tabi ez zerri xu de inanmış nibena. Ez yi nişiknena, vona inşalay tı roci muradi xu vineno heşo siyay vazdeno ra. Roci derezadê ma Ali Sevin yeno dukana ma bi, puçan bigirone. Keynek des u şeş serri ya, des u heşt aşm hardi ra. O van keynem hereket mekır, tı bı xu rahatıza. A wext sarey xu kowono cuar, von “Kesi nar darı la niştey kerd nikerd.”. Apê mı vano “Zaf kerdo.”. Vano “ Gunekar jê mı z’ ci r’ laye giredo sebeno?”. Wı van “ Dergah Heq ra çi kêmbeno, tı z’ gırıde.”. Seyid Ali dan raa şono. Şonde ape mı ame hetê mı, va ke “ Ewro seyid Ali ame hetê mı vato, ez seri game biya, tenek qefiliya merediya. Ez qeyıt biya ke Ali dot ra ame, astorode boz deste ro, vano ke no ikrari Xızır o dow mı.”. Mı z’ va inşallah, murad xu vinena. Teqriben aşmı derbaz bi, mı talebi paydos kerdı, sınıf defteri dekena lajeki kewo zere va ke “ öğretenim öğretenim Zennure ayağa kalktı.”. Mı qelem, defter eşto vazda. Ez şiya ke ha pay ra vındertiya. Kam ame qayıt ci kerd berma, kam ame qayıt ci kerd berma. Mı çımanê xu ra di. Mı dest eşt cı, mı durum to rınd. Mı va “Zeynure sebi ma henday to de vazna ra, to antreman kerd, ma to çarna.”. Va ke “ Ez tımotım xu r’ her roj zıkır kerdên, bermeni. Zıkır mı debiye, tever bani ma ra kalo sıpi vejiya. Va “ Keynem rawurze pay!”. Ez duşmış biya Seydali niya vato. Seydali bingol dı b’, seva şefeq d’ mı da ra ez ama Bingol. Ez şiya dukan dı ništa ro. Va “Xoca, xeyr na şodır”. Mı va “Xalo, to aye keyneker laye giredene, to seker. Laye ye gırıdiyey nigırıdiyey?”. Berma va “ Lawo mı hiri laye gireda, layo peyi vızêr seat hiri dı gire dow.”. Eyni seat dı uja d’ keyna rawur pay. Mı tera va, ez bermaw, wı zi berma (V.31).

89. Sofi Ekrag

Sofiy Ekragı wahar keramat 1b. Wextê Herbê Rusi d' Sofiy Ekragı hetê nımaji meğrebi hêgay xu awk dono u şino hetê keyi xu. Çar hebi espari yeni yi ver. Ğeribi i, xeftonê sıpi u engali pıradayeyi. Namey Sofi voni u sılom don cı. Sofi vono “Şıma komi, ça ra yeni?”. Voni “ Mepers, ma kom i.”. Sofi vono “Şıma nomey mı da, mı meraq kerd. Şıma gereka vaji.”. Voni “ Tı zaf meraq keni se heftena eyın ruej, eyın saet itya d' vind, ma tu ra voni ma kom i.”. Yow hefte ra pey Sofi eyın ruej, eyın saet d' yeno eyın ca d' vındeno. Yi z' yeni sılom doni Sofiy. Yin ra yow vono, “ İn Hazret Eli yo, ın Ebubekir Sıddık o, ın z' Hezret Hemza yo. Nomey mı z' tı zoni. Ma şiyi Kerreyi Gawoni(Çobantaşı) ê pey Çoligı, Ma awca Ruson ra gırowt, Rusi awca ra fetılınayi berdi heta Meydonê Şerefi u agerayi.” Aw ki nameyê xu nivayo, Pêxamberi ma bı. Sofi awca d' bur gıneno erd (V.75).

90. Sofi Şeker 1

Voni ser Yeniy Quço d' pêro weliy yeni pêhet. Yeniy Quço benate ma u Ekrag do. Awca d' herg yoy keramata xu ayrı ayrı zahir keya. Piriki ma (Sofi Şeker) d' yo sepet tede biya, pê ina keramata xu zahir keno. Von Bismillahi Rahmani Rahim cad daya yeni r' awk dekerd kerd pır u von haydi ma şir seri Şarık. Pêro koweni pêdıma. Yow weli vono sel bıd mı, biney ca ez bena. Sofi Şeker vono tı nişkeni beri. Weli vono ez eşkena ber. Wexto kı sepet don cı, biney ca şino awk sepet ra dona ra. Sofi Şeker yi ra gêno u pê sepet awk beno Comiya Şarık. Voni Şarık Şiwon temelê ina comi eşto u ğeybiya wo. Sofi Şeker u ın weliyi z' şiyi vıraşta. İnkey z' dês teyna mendo, sey yow hewş o u dıwês heb tırbi ha zere d' i. Voni awca d' dıwês heb sahabeyi şehid bi, ını tırbê sehabon i (V.22).

91. Sofi Şeker 2

Esas nomey Sofi Şekeri Muhammed Şakir o. 4. Murat 1638 ıd wexto kı Bağdat gırowt, hukmeti Bağdati desti Şêxon dı b'. 4. Murat şêxi kişti, hiri heb qıji yın remayi omeyi pey Lice yi dı yow dew esta tera voni Zerçal. Uja ra z' remew u omewo Xeylo. Nomey xu degış kerdo, biyo Sofi Şeker

Nızdiy dewê Siwun Xeyluno Kebir ıd cayê ki efsaneya Şarık Şiwon viyart, yow comiy ser akerdê esta. Derheq vıraştışê ina comi d' ina efsane vajiyena:

Alimon dewri ra Şêx Mir, Şêx Pir, Şêx Eledin, Şêx Îsmail u Sofî Şeker yow zemon dı b'. İn ver Şêx Eli Efendi yi. Wextak şin ser Şarık herg yow, yow keremata xu ramocneno. Qayili ikromo kî Ellay dayo yin bınawni. Keremat u ikramî Îlahî est. Ferqê aray yin ino: Wextako mecburiyet çin ik vatış yin yesax o. Îkramî Îlahî tî gereka vaj, beno sebeb ziyednayışi rındey. Tî pê ikramî Îlahî şıkır kenî. Sofî Şeker owk ken selî, kom sel gêno owk tera şına, pê nieliyena. Wî gêno owk tera nişına. Şin ser Şarık, yi pil xu tayin kenî. İnkey hema Xeylun d'ina sond oneni: "Ma ay mêrik ser d' sond kenî kî yi pê sel awk berda ser Şarık." (V.12).

92. Sofî Şeker u Keyney Xu

Hiri heb keynay Sofî Şekerî benî. Keynay Sofî Şekerî şini ware pes çırkenî. Ekragîji yeni verniyê yin xu tamarneni, voni ma bîremni. Keynaya pil wahar hel a. Vona "Wayî metersî! Aşmek raşteka raarona, emşo şewa miyaron xason a.". Pit vona kî sewt şîr yin. Mêrikî hin xu eşkera niken. Varo varano, laser wardeno nişkenî birî naver. Sofî Şeker zî naver dî şîno ser yow tumik, mundê xu erzeno serî awkî, keynay yi ser mund ra yeni naver (V.22).

93. Şarık Şiwon 1

Şarık Şiwon Diyarbek ıd yo ağay het ıd şone bo. Şarık wahar hal bî. Diyarbek ra pesî xu geno fireno şîno ser Kuy Şarık ıd çerineno, yereyi heyne pesî xu geno kowenî hewa yeno Diyarbek. Ruejêk yow lemê kırkori serey yow kelinci ra şına. Ağa oniyeno, vono ino kırkori Kuy Sîpî yo, inî cayon nî yo. Vono tî ha inî dewarî benî ça d' çerinenî. Şarık Şiwon nivon. Ağa wenişeno estorê xu Şarık Şiwon taqîb keno. Onino kî Şarık Şiwon kowt hewa, dewar z' pey ra kowt dîma. Heta Kuy Şarık taqîb keno. Şarık Şiwon iz uja d' ha comî vîrazeno. Wextok ağa şîno reseno, Şarık Şiwon uja d' ğeybiyeno (V.22).

94. Şarık Şiwon 2

Şarık camêrd o, Şiwon iz waya yi ya. Şarık seba nîmajî comî vîrazeno, Şiwon iz howz vîrazena kî heywanî tede awk bîwerî. Şarık Diyarbek ıd ver yow ağa dî xebîtyeno. Ağa cinîy xu ra von dawarî ma çır ık. Cinîya ağay helakî dawarî çır kena, onina bin çîmon yow keli yow buyê weş tera yena. Vona ina buyê Kuy Sîpî ya. Ağa ra vona şoney ma taqîb bıkır. Ağa von cinîyêk Kuy Sîpî ha ça do ma hê ça dî. Ağa sersıbay dewar taqîb keno, dewar beno vin. Ağa von ina cinî raşt vona, şîno Kuy Sîpî. Dawar vineno,

onino kî xizmîkar yî Laya Xeç ra pê sel awk on. Şarîk due oneno awk keno selî ono. Dorîma dîyîn şîno due keno la awk nîdebiyena sel. Von sele, tî qey awk nîgena? Şarîk onino cor îd ağay vineno, tay mendo ağa bîreso yî. Uja d' beno vin, dewar yî z' beno peskovi. Peskovi uja ra yeno. Ağa vono ez Şiwon bîtepişt, ziyaret bîkir. Reseno uja Şiwon iz bena vin. Ca kî awk veciyena hena uja d' şîna erd u awk bena vin. İnkey çew nîzon awk ça d' a (V.8).

95. Şarîk Şiwon 3

Şarîk u Şiwon way u bîreyî, wîrd piya z' yetim î. Esîl nomey Şiwon Mustafa wo, esîl nomey Şarîk iz Şerîban a. Wîrd piya Tîrkon îd hê ver yow ağey d' şoneti keni. Tîrkon Diyarbekir îd yow mîntîqaya. Heywoni xu benî kue çerinenî onî. Badê yow mudi diqeti ağe u xunîma yî oncenî. Heywon suwk ku ra yen hem hol çerinayo hem iz buya weş tera yena. O qeyde yow buya vaş weşî yena o mîntîqa d' in qeyde yow vaş çîn o. Ciney ağey z' esîl xu Siwun ra ya, vona ma buyê vaş kuyon ma ya, buyê Kue Sîpi ya. Ağey d' beno meraq, in heywon şîn ça, senî çerinenî. Ağa rucêk xu nîmneno, yow postey mişna oncenî şîn min malî. Heywon suwk gew ra veciyen wî z' min meşnon şîn u yen kîştê dew hîkmet Îlahî ra in dîwarî ben sey hîngo, mûeso fîrenî. Ağa z' miyon yîn îd fîrenî yen serî Kuy Sîpi, kîştê Kuy Şarîk id yen erd. Şarîk heywono çerinana ağa z' ho seyr ken. Uca ra yow derey Xeç esto, oniyen Şiwon pê sel owk ben ser Kue Sîpi kerre ra xerc vîrazen, ho yow comî vîrazen. Ağa senî xu ken eşkera, Şarîk Alley r' dua ken, von kerematê mî biya zahîr, tî gun mî bîgir. Welîyon d' kerametê yîn ek vec teber se ci r' eyb o. Uca d' wîrd piya mîrenî. Ağa uca d' yîn defîn ken u sero z' mezel vîrazen. Mezeli yîn ho ser Kuy Şarîk do, Kuy Şark iz ser, Kuy Sîpi d' yow tum berzo. O wext ra nat biyo ziyaret. Yow yow wext dewîc şîn ziyaretê keni, heta vonî ewliya wo, kom şîyero ziyaret bîko gerekî pê edeb ra, hurmet ra şîyero ziyaret bîko. Von yow cînî uca d' gîjîk xu eşt teber, govend kerd, von uca d' gîna erd. Şar iz in qeyde çend hedîsey dî. Mînteqey Kuy Sîpi d' Siwun d' ina yen zanayîş. In wîrd ewliya yî, mubarek Ella yî. İna z' texmîn beno, texmîn mî gore nomey Siwun z' Şiwun ra omo (V.1).

96. Şarîk u Solderz

Palî d' bîray Şarîk, Solderz beno. Bîra tam pişmiş o, biyo xas. Şarîk wexto kî şîno ziyaretê yî, şît keno zerrey sela xu beno. Şîno kî Solderz ha solon derzeno. Sela Şîti alîqneno. A hel yow cînî yena zerre. Şarîk onino tera. Solderz onino kî sel ra şît ha damlamîş beno. Solderz von, “ Bîra, şuw hin me yî. İtya cay tu niyo. Tî nişkenî itya d' ”

xu mîqate keri. Nişkeni xu mahfize keri.” Şarık weta yeno cayê xu Kuy Şarık, uja d’ ğeybiyeno (V.33).

97. Şêx Ebdullah Efendi 1

Dewê ma Melekun 1d ziyaret esta. Ziyaretê Şêx Ebdulla Efendi ya. 1876 1d wefat kerdo. Teriqê Neksibend 1d dı heb gavs bib. Yo Şêx Ebdulla-i Dehlevi’b, yo Şêx Ebdullah i Melekani bi. Menayi gavs çina wa? Ayık eşnawıt, ayık diyo, ayık vinaw, ayık qenaat xu kerdo herkes yi qebl kerdo. Menay gavsı ina wa. Şêx Ebdullah Melekani icazet xu Şêx Eli Palı ra guret. Hedisek Şêx Ebdulla Efendi ser mewo:

Karlıova ra dewık esta nomey yê Cergo. Ruejek yo Urfayij hin ça d’ raşt yobin bi, pes ben welayet yi seken, qısey şêxıtı kenı. Von “Yo şêx ma hına b’, hına b’, hına b’...””. O merdım ruejêk deştê Urfa d’ şıno, desmaj yi ben teng, taharet xu şuwen. Astor desta vejina şına. Biçar monen, çık vir nikowen. Von “Ya Şêx i Cergo!”. Şêx Cergo Ebdullah Efendi yo. Xeylêk şın oniyen astor vınderto. Yo merdımeko sar sıpi astor pışt de, resen cı astor non dest, ben vin. Von “Ez heton ın mêrik ca nikeri ez gereka meşir kiyo.”. Şın Taviyon, şın Bitlis, geyren geyren geyren çıqa şêx est vinen, yen warey ma. Nomey warey ma Qendil a. Yen Şêx Ebdullah Efendi, muridon xu ra, melon ra cemat yi bı. Uja d’ ronışto. Seni çım ginen cı bağiri pa vejina, xu erzeno cı pişen xu, wı şımasneno. Inka ın dewri d’ qısey bıker voni ına çırey bena. Ina ispatlıya, şahatlı ya. Hedise Şêx Ebdullah Efendi ser me wo (V.47).

98. Şêx Ebdullah Efendi 2

Wısar şın Varto, hewal yi z bi. Vor beleki ya, tu di hema temom siya nibiya. Warey ma Qendil ra ku ra şıyo. Yo heş omo dormalı geyrawo. Şêx hewal xu ra va “ Tı zon ın von se? Kudıki yi nimoni, xu r’ omo due.”. Heş biney dormalı geyren şıno. Şêx serri cuwapey reyni wısar şın Varto. O wext geyren irşat, murid vıraştên, xelifi vıraştên. Qendil ra şın oniyen tera heş yi ome dı heb kudik ha het di. Reyna dormalı geyren, geyren don ra şıno. Ina z’ yo hedisey Şêx Ebdullah Efendi ya (V.47).

99. Şêx Ebdullah Efendi 3

Şêx Eli Efendi Pali u Şêx Ebdullah Efendiy ma şın Sibiki. Sipiki dewê Mela Resuli ya. Mela Resul alimeko gırd 1b, uja d’ melati kerdên. Mela Ebdullah genc 1b, wendiş Şêx Ebdullah Efendi tay bo. Yen qelb Mela Resuli. Kıtáb mocneno Şêx Ebdullah Efendi. Yo ayetık mocneno de, von de ın mena bı. Yonik yi pey rencide

bıker. Şêx Ebdullah Efendi vono “ Şir tever, ez mutala kena.”. Baace Şêx Eli Efendi qulê mefti ra oniyen ber ra, wahir kitap ho cı ra von menay yi ina wa. Wahir kitab wefat biyo. Şêx Eli Pali ey merdımı çımon xu ra vineno. Wext yen zerre von “Mela Resul menay yi ina wa.”. Von “ Resul menay yi ina wa.”. Qaşuk çina von, Şêx Eli Efendi dest now fek yi ser. Voni Mela Resul vato “ Willahi elif iz mı vir nimend, cad her çi şı mı vira.”.In hedise ra pey wextêk Sipiki ra geyrey a omeş dewê ma, Şêx Eli Pali von “ Kalık, mı ti z’ qeşul kerdı, Şêx Ebdullah z’ qeşul kerd.”. Şêx Eli Pali uşad yi b’, ama yi wı qeşul kerd. Melow Kal iz Cizirê Botan ra omo dewê ma awa kerda. Howşê yi leweş dewê ma do (V.47).

100. Şêx Ebdullah Efendi 4

Şêx Ebdullah ruejêk astorê xu nal neno. Merdımek ceyk ra yen, dewek ra yen dewa bin heş vejyeno. Von “Ya Şêx Ebdullayı Melekan!”. Voni o wext yo şirpik heş ra yena, heş remeno. Yo çık ginen heş ir, ti nivon astor nalneno, eyni nal o. Inow eyni astor pişte geyren nalı, voni nalı şı ça, nalı tiya b’, nalı çino. O nalı teşebus heş kerd, heş o mêrik ser def kerd şı (V.47).

101. Şêx Ebdullah u Şêx Emin

Wext Uris ıd keşifo verin ome, dı heb dewij ma, deyzey ma bi. Yo nomeş yi Şêx Ebdullah wo, yo Şêx Emin o. Bırey yobini. In hurdi beni aspar von ma keşif bik, Uris omo nu niomo. Rus iz tı nivon omo. In hurd seni şini, Uris iz are Xelifan u Omit ıd(Göynük) ho lewe d’ pusu do. Seni şin non pa, non hurdin a hurdi j’ kown. Şêx Ebdullah cad herun d’ şehid bi. Dewlet uja d’ meşber yi vıraşt. Bırey yi Şêx Emin howt goley werdi, birindar bı. Uris omo wı guret berd heyar Dornegoel. Dornegoel ha Qortışi da. Uja d’ Qerman Ağa voni, Qerman Aşey Şêx Emin Efendi şınasno. Yi miyon Uris ıd mendi, nibi ay, duş nikerd, muşacir nibi. Qerman Aşey o memleket ıd pereş top kerdı qomandan Uris ra wı erna. Ino hew yo keyneke yi hema şenik ib. Ard keyney xu z’ da marakerdiş. Şêx Emin uja d’ bı rınd. Uja ra ome sınır Karlıova u Erzurum ıd Çat ra cêr yo dew ıd bı mala, uja d’ mend u uja d’ wefat kerd. Meşber yi ho uja d’ zerrey comi do (V.66).

102. Şêx Ehmed Cebaxçuri 1

Şêx Ehmed Cebaxçuri dewê ma ro. Mezeli yi ho Xarpêt ıd ver Eğri Minareli Cami do. Şêx Ehmed Cebaxçuri talebey Şêx Eli Pali bı. Yi het tahsil xu di, homa ome dew.

Şêx Ehmed Cebaxçuri wextok Pali d' wendên umbazon xu gore binena zayıf ıb. Sıraylen millet şın ser bon luex kerdên. Varon vareno, sıray Ehmedi ya. Xocay yi von şuw ser bon luex ık. Ehmed şino paştê xu don lacın, ho vınderte wo. Luex xu xu şına yena, Luex pita şına yena. Voni hey şuri Ehmed qey hınd pita luex ken. Talebew bin şın ık ek Ehmed ho ronıştewo, luex xu xu ha şına yena. Vazdeno yeno von “ Şêx ım Ehmed ronıştewo, luex xu xu şına yena.”. Bıney vındeni Ehmed nışeno ro, şêx dest don paştê yi r', von “Ehmed tahsil tu biyo temom. Tı hin şu memleket ıd xızmet bıkir, itya d' gorev tu qedyawo.”. Uja d' Şêx ders don ayon, meqsed ay bin iz bızon çına ra Ehmedi tepiya şaweno. Ehmed yen dew, yo mudet dew ıd vındeno, ayı ya pey şino Xarpêt, uja d' xızmet keno (V.70).

103. Şêx Ehmed Cebaxçuri

Şêx Ehmed Cebaxçuri şino Xarpêt ıd ca don xu. Uja d' şino medrese onino comi u baxçe ra. Herkes wı normal yo sofi zon. Yo ruej Sadrazam İstanbul ra yeno Xarpêt. Sadrazam ha uja d' ronıştew la çım yi ho berdo, ho yoyi paweno. O hayd Sofi Ehmed yeno, seni ber ra kowen zerre Sadrazam yi ver ra wırzeno pay. Ehmedi on xu het ıd nişnen ro, muhabbet keni. Waliy Xarpêt hayret keno, von ın ça ra Ehmed şanısnen u qıymet don cı. Sadrazam Ehmed ra von “Ma mısafir tu yi.”. Wali von “Paşa m', cay Ehmed tengo.”. Sadrazam von “Wa bo, ma şın mısafir yi beni”. Ehmed yo kilo berğul veyahut rız gen, şino pilaw poceno. Ay ık Sadrazam ıd omey piyer şın uja d' pilawê xu gen weni. Pilaw bena bereketli, niqediyena. Uja d' homa Xarpêtij zon ık Şêx Ehmed wahar keramat o, alim o. Uja d' homa ferqinde beni, değer don cı, keni ustad xu. Sadrazam ra nibin se çow nizonani, yi keramata xu çow ra nivatên. Uja d' keramata yi bena zahir.

Mezeli yi ho Xarpêt do, ver Egri Minareli Cami do. Mezeli yi verco zerrey aya comid ıb. Wextok cumhuriyet kurulmuş bı, aya comi verco kerdıb mepısxune. Badcu z' kerd ıb qışlay askeriya. Eskeri hown diyn, niftayn uja d' bıkur. Yüzbaşı ra voni “O qısımok o mezel ho tedı ma çow nıoften şır uja yeno hown ma. Yüzbaşı uja ra o mezeli hewılmeno teber u ser ra z' “Seyid Ehmed Cebaxçuri” nuseno (V.70).

104. Şêx Ehmed Çun 1

Mıntıqaya ma d' zalım yo merdım bırey xu kışeno. Çım verden cinıy bırey xu, yi kışen u ken yo keyi sera. Ay zemon mahkeme Muş dı b' a. Yo dı rey peyati şın Muşı.

Mahkema ın reyde hucrey Efendi kena. A zemon mahkemey şeriet bi. Şawen Efendi. Efendi ay ra von “ Mıho zalım Ellay ra biters, tı ın mênikon ra von se?” Şeriat ıd hukım ina wo: Tı yo çi çımon xu ra nivin, hukım nibeno. Demek his kerd, zona. Von mahkema caverd. Mênik qevul niken, cemat ra wırzen we, şino. Efendi von “ Ella Teala tu bıkiş, karmon dekur cesed tu.”. Vatên zımıston ıb, pey dew ıd yo orman bı. Yen uja d’ xenikyen, geyren nivinen. Wısar diya, yo dewij şın uja buy yena, onino cesed yi qarm kowt de (V.16).

105. Şêx Ehmed Çun 2

Mala Ebdıl Celil Fexran yo alimo pil ıb. Xelifey Şêx Ehmed Efendi bı. Mala Ebdıl Celil von: “Ma Fexron ra omên ziyaretê Şêx Ehmed Efendi. Ma omey mabeyn Fexron u Çun ıd yo duzluk, ma di Efendi pa cemaat xu ra ho yen şino Qerbeşo. Mı z’ xu qelb ıd va Şêx Ehmed Efendi ehınde şar cı r’ von, ma çi teway tera nidi. Ez ina oniya kı sarey astor berzo, sarey yi berz. Ez çıqas oniya sarey yi nivinawa. Mı sarey yi berz di, mı xu qelb ıd va beso, ın sare berzo, raştı berzo.” Cuwapey Efendi Qerbeşo ra yeno Xelifey don cı (V.16).

106. Şêx Ehmed Çun 3

Bayi mın u yin va Şêx Ehmed Efendi weş war ıb. Yo şew venda ma, ma piyer ard pêser. Va “ Lawi mı, ma omey itya Ella mudêk ma istihdam kerd, inke z’ belki gon ma gêno. Wesiyet mı şıma r’ ıno: Terki tesawuf mekeri, terki ilime medresa mekeri u yo z’ xunım şıma teber ıd nixebiti, wa zere d’ ıb. Eger mı wefat kerd bırey mı Şêx Selim yen mı şuweno.”. Şêx Selim Xırabay Edaqli ra wo, alimo pil ıb. Çun ra Xıraba şeşt kilometre esto. Ruejê dıyın ya z’ hirin wefat kerd. Babi mı vatên “Mı xu qelb ıd va Şêx Selim ho uja d’, babi ma ha ıtya d’. Kom şın ono, ma pawey yi nıvındeni. Efendi wefat kerd, ma di Şêx Selim iz ome. Ma hayret mendi.”.

107. Şêx Ehmed Çun 4

Howt heb laji Şêx Ehmed Efendi bi. Miyon lajon xu ra hirin Şêx Eyub ıb. Yi tasawuf ıd Xelfeti day Şêx Heybet. Şêx Eyub vatên: “ Yo ruej erefey rueşon ıd alimi, şêxi omey. Her par ra omey uja. Bayi mı a ruej yo cubbeko kesk da b’ xu ra. Yo filiya kesk ser yi, bueç derg ıb. Yo cıtê tisbehey karibar iz kerd ıb xu dest ıb. Ma çay qehwe ikram kerdên. Ez oniya babi xu kerd ıb rınd, sarığa değışik nawo xu ser. A ruej xu değış kerd ıb. Mı xu qelb ıd va ın babi mı guya k’ şêx o, wahir keramet o. Eyr inso omow yi

xu ina değış kerd. Mi ina va, ez ha pey berda, inson zaf i. Mı ra va “Eyub, ek tı şır tever tı vin”. Ez şiya tever, ek yo dewij ma ho yen, yo çuex daya xu ra, pueri xu z’ eş ser kıfton xu, xu şinen tıra, pey fors ken yeno. Mı fom kerd bayi mı, mı ra von se. Mı ra von Eyub nefis pieç o, nefis cubb ed niyo. In mêrik ho pey çuexa fexır ken. Mı uja d’ dest kerd erd, kerd riy xu. Mı va ya Rabbi, şıkır zerrey ma d’ inson gırd est, ehli keramat esti. Mı çımon xu ra di. Mı xu qelb ıd va, bayi mı va şu tever tı vinen. Yo mêrik ıd kibir bı pey çuex ız ken, zıtıb ız keno. Mı a ruej zona kı bayi mı ehli hal o (V.16).

108. Şêx Eli Paymegi

Mezeli yo ho Paymeg ıd o. Paymeg yo dow a, bıatey Kıro u Miri ıd ver ruy da. Yo zato pil o. Voni ağay yi şino hec. Xonum ha kofto vırezena. Von “Xonum, ın koftay ver ağay mı d’ bi, ina germın yi z’ bıwen.”. Ya vona belka zerrey Elık şiya pê u şarmıyan mı ra vajo. Yo tas kena de. Elık tas gen weyra ğeybiyeno. Kofto don ağay u tas on teslim xonum keno. Xonum vona “Elık tu wey?”. Elık huyeno. Qarşı Paymek’ı viyer esta. Wext heci yeni, inson şın vera ağay viyer ra erzen naver. Ağa von” Şıma çı qey mı omey, mı caverdi şi r’ qey Elık. Elık ho pawo ağa wo. Oniyen inson veradiyo ho yen het yi ya. Von “Ya Rabbi, tı hin temom ik.”. Elık uja d’ mıreno (V.49).

109. Şêx Erif 1

Şêx Erif laji Şêx Ehmed Efendi yo, Çun ra wo. Feqir bı, xu r’ geyrayn zıka dayn ari. Çew incitmiş nikerdeni. Merdimo sofi bı, derwiş bı. Şın koma dewı, wı terslemiş kerdên. Kom kı wı terslemiş kerdên cın kowten, heway kowten cı. Yo nêweşi omeyni ser.

Hec Ramiz xali yi yo. Vono, “Yo ruej ez ha dıkun dı ronışte wo, mı di Şêx Erif uja ra şı, paltoyi yi dırateyo ho şino het comiya. Aqıl mı ra viyert, mı va “Mı ın paltoyi newe guret, ez ın bıdı cı, wa xu r’ xu ra do.”. Comi bi vıla, cuwa pey ome va ‘Ramiz aw paltoyi mı ha ça do, biya ez xu ra di.’. Mı palto da cı, ez hin uja ra pey tersawa tera çık vaji.” (V.20).

110. Şêx Erif 2

Dewa ma d’ yo cini bıb. Şêx Erif tera von yo dik bıd mı ez xu r’ beri kiye. Ya vona ez diki xu nidona. Wı von tı zona. Gorey dı saet ra pey mı xu di, ma piya cehde ra şıyn. Ma oniyayi yo qertal ho yeno u yo dik ho fek do. Şêx va, “De bıowni, mı dik waşt nida, qertali mı dik guret beno, wa bıwero.”. Ez şahid biya (V.20).

111. Şêx Erif 3

Şêx Erif dewa ma d' xu r' ğele dono ari. Yo merdım ra her wazeno, vono ez siba ğele bar kir beri. Dewıj vono “Efendi wıllay her neomo, ez nizono ça do, her tiya d' niyo.”. Ser sıbayı werzeni we, her veradiyayo şıyo bın dewı u uja d' cınawır wı kişti. Vatên wahirê heri ra perseni “ Heri tu şı ça?”. Vato “ Vergon Şêx Erif berdo.” (V.20).

112. Şêx Evdılslom

Şêx Evdılslom Herragor(Beyaztoprak) ra wo. Şêxi Çun o, semedi irşad omewo uja. Dewa ma ra Mıh Hem Şari vaten:

Şêx xu r' omeyn zika ari dayni. Mı tera zaf gıcıx guretên, tım zerrey xu d' tera nefret kerdên. Omeyni, ma cı r' bari yi barkerdên u teslim kerdên. Yo hew mı va ez z' pa şiyri. Ma şiyi, bari xu nayi ro, mı va ez zereyi keyi ra bıgeyri. Ez geyrawa kı cini feqiri, verdayiy u bıwari dabi ari, kerd ıb yo wedı. Gıjiki pêron iz da b' jilet ir, ına sıfır ıb. Ez cironon ra persawa, mı va “Qey ini inayi?”. Va “In xu r' çık dono ariye, dono ın feqiron.”. Mı va “La qey gıjiki yin dawo jilet r', tew pa niverdawo?”. Va “ Aspji esti, awk çın a, nişkeni temizlemiş bıkeri.”. Aya hew pey, mı bari yi z' bar kerdên, cı r' zıka z' dayn ari u berdên. Aya hew ra pey ez çıray qarşi pê nibiya (V.6).

113. Seydow Mela Feyzullah Efendi u Şêx Ebdullah Efendi

Heciyon ra Seydow Mela Ewliya u Seydow Mela Feyzullah gırd ıb. Wird ız xelifey Şêx Ebdullah Efendiy pil ıb. Seydow Mela Feyzullah ziyaretê Heciyon do. Seydow Mela Ewliya z' omo cê ma.Vat ez şına cê şêx xu.

Seydow Mela Feyzullah hem zaf alim ıb, hem şêx ıb. Şıyo Erzurum. Cume wo, mela ho xutbe onen u mena ken. Oniyen mela doğrı wonen, yanlış mena ken. Hiez ken xu, qarş id wırz we. Şêx Ebdullah Efendi ğeyb ra von roş. Mela reynı wonen, reynı yanlış mena ken, reynı yen hiez şıno çık vajo. Şêx Ebdullah Efendi ğeyb ra von “ Roş Feyzo, roş! Şohret afet o.”. Nişen ro. Wext Erzurum ra geyra ame Melekun, hema Şêx Ebdullah Efendi ra dur ben, uja d' bı aşkera. Şêx Ebdulla Efendi von “ Çı ra mênık yanlış mena kerdên tu ver nikerd?”. Von “La tu verda?” (V.47).

114. Şêx Hemza

Çun ra Şêx Hemzi bı. Piriki mı vatên, “Şêx ome va ma şiyeri Lewi Sılton Quweysi. Ma şı ona yo qeymewo ğıdar o. Ma erziyayi qeyme va ‘Sofi vınderi!’ . Berma,

berma u wend, zaf wend. Mı va Efendi sebiyo, tı qey bermen, tı qey vınert? Va ‘Aw qubeyi bewki piriki mı ki, mı wı veri Mekki ra çarna ard. Yêrs bı, itya ra şı Sılton Quweysi. Mı pê wendişi ra, pê laykotış ra ard. Hadi ma şı lewı.’. Ma şıyi yo qefleyi ciniyon, gencon uja d’ i. Şêx Hemzi mı ra va o semed ra rema şı (V.24).

115. Şêx Said Efendi

Şêx Eli Pali wahirê keramat ıb, keramata yi zahir ıb. O wext şari Pali zaf xırab ıb. Şêx Eli Pali omo awca d’ no ro u pê waızı, nasihati Palıyoji ardi cehde. Laji Şêx Eli Pali Şêx Mahmud, babiy Şêx Said o. Şêx said hema pizey dayê xu d’ bo babiy yi wefat kerdo. Şêx Eli Pali ruejêk cinıy xu ra vono, “Wexto kı veyva ma welıdıya aw sabi ki yo tera ame dınya, tı niverdena guej bıgero, tı ona cey mı.”. Zımıston o, ruejêk cinıy yi yena, vona veyva ma niweşa. Dı hiri saet ra pey veyvê yi yo laji ona. Şêx Eli von “Bışuy temiz kerı, yalnız şıma çıje cı nidoni, oni cey mı.”. Wexto kı cinıy yi tut ardo wadeyi yi, aw tut cad weriştı pay. O tut, o gerguş Şêx Said o. Şêx Eli Pali cad zoni xu gırot eşto yi fek. Cinıy yi vona, “ Sebo tu, yo parçeyo gueştı, tı hendek piro şı?”. Şêx von, “ Wıllay keçê tı nızona ın kom o. Ella zono, ez zono. Nomey yi Said o. Saidê wırd dınya yo, sadıqê wırd dınya yo. Ez hayret moneno mı ra mahmud bıbo, mahmud ra ın durrê Ellah bıbo.”. Demek ki zonawo degeri yi çıto. Wexto ki Şêx Said beno pil, zevejiyeno halqê Pali düzelmiş beno. Voni Erzırurum ıd mıleta Xınısı cahde ra vejıyayo. Awca ra barkeni şını Xınıs (V.51).

116. Şêx Selhedin

Şêx Selhedin yo alimo pil ıb. Wahar keramat ıb, dewo mewo ra geyren wez deyn. Komêk İslamyet nizonên bunder kên. İtya Aldu ra yo mêrik bı Heci Mala Ehmed ma tera vayn. Wı z’ murid Şêx Selhedin ıb u temiz yo mêrik ıb. Heci Mala Ehmed şın Erzırurum, Şêx Selhedin iz ha Erzırurum do. Şêx Selhadin ra von ille keramata xu bıawn mı z’. Şêx von ın iş tu niyo, qerış ın iş mew! Ken niken de nıgeyreno. Şêx von de bı, katey yi gêno ken bınn hengıley xu ra u von de hê bıown. De hin çına nawnen cı ma nizon. Heci Mala Ehmed ma r’ von. Von “ Mı k’ di ez honik ha Bingol da. Ez hin ling omeya, araba d’ omeya, ez çıs omeya. Mı çım xu akerd ez ha Bingol da.”.

Yowna rayz Şêx Selhedin yen Sirbey, comi ha pır a, wez don. Yo mêrik dime fıkrı yi bozux o. Şêx Selhedin monon pa von, “ Telık sıpi ez ha tu r’ vona, ay fıkrı xu değışik.”. Yani zonayn mêrik ha çı fıkrı do, o kadar Homa Teala yo keramat nasib yi keyb (V.71).

117. Şêx Selhedin 2

1970 id ma mezun bi, emnun ib, ma şî dewa xalon mı Xıraba. Şêx Selhedin Efendi cor id omeyn şîyn desmaj. Xalzay mı erziya eyn luw non dest yi ya, Şêx desti xu nida. Ez hema qijbiya, ez erziya desti yi mı luw nay desti yi ra. Ser bonon ra millet zaf ib. Hem Siwun ra hem Qerbegun ra belka şeş sey, hot sey ten inson bı. Ser ay bonon ina kerd ib pırr. Ma r' weaz day, nesihat kerd. Nımaj meğreb diya, ma r' nimaj cemeat kerd. Ma ra cor id boni ayri bi. Uja d' ciniyo di ser Kuy Sipi ra, awca d' Şarık Şiwon est, vatên awca ra çıla omey ser cemeati ina şoq şemal diya u heyne pey ser şî. Mı nidi, feqet cemeat ra z' merdimo di, ciniyo weş di. Şêx helak miyon inson dı b' zi sarey yi ina veteb, derg ib, mêrik babaagit ib (V.17).

118. Şêx Şerif

Vatên Ataturk pa yo alay xu wa omey bin Musyon id yo wariye est, uja d' naw ro. Xeber don millet, von “Ma yo alay milis qıwet vırazi. Çunki asker teyna niben yo ordu ho yen. Ma gereka qarşı d' mudafa bik.”. Çow bawerey xu pê nion. Ataturk oniyen baş niken persen von “In mıntıqa d' bawerey yin kom ir esta.”. Voni “ İn inson inokerdeyi. Yi şêxon xu ra, seydon xu ra ino keni. In mıntıqa d' Şêx Şerif esto, bawerey yi ken.”. Raybero şaweno Şêx ono. Paltuy xu don yi ra. Alay xu ra von “Wexton ık ez tiya d' ni b' manewi komutan albay şıma Şerif Bey o. Ma gereka milis qıwet bıron.”. Şêx Şerif von “Milis qıwet ma esti, la sileh ma çin.”. Yo qısım sileh don milis qıwet vırazeni. Lewon Kuy Çaler ser kuçaleko vırazen. Yi z' yo birlik vırazen. Ataturk pa ponc teno ra şın qarşiy Hemomo keşif keno. Uja d' keşif birliğı Ruson hem iz Arminiyon esti, taqib keni yin uja d' tepişneni. Voni “Şıma çi kesi?”. Yi z' voni “ Ma şoney, dawar ma biyo vin, ma hê geyren cı.”. Bawerey xu pê nioni. Voni in çahar teni monen dewıjo, la ın nimonen dewıjo. Ataturk tepişnen beni. Xeber yena Şêx Şerif ir. Şêx Şerif davis ten ra yo suwari birliğı ken hazır, nişen astoron xu şın. Dere dere şın. Şın şın rueja bin ben nim ruej. Oniyen piyorê yin hê non de, yo çadır ver yo nobetçi esto. Şêx Şerif von “ Ek ho itya do, zerey çadır do.”. Şêx Şerif erd ra yo çeng herr gen onen, yin heta erzeno. Dı tenon ra von, pey ra şır bin çadır. Rehet şiyer, şıma nivinen. Şın çadır ken berz oniyeni ek Ataturk ho uja d' o, direkey çadır ra giredew, desti yi z' giredew. Cad lezabez deston yi keni a, bin çadır ra vejani, vazdeni. Yeni ben nızdiy Şêx Şerifi, nobetçi pê hesiyeno. Xeber diyena merdımın bin, wırzen we silehon xu gen. General von “ O merdım kom, zaf muhim yo merdımın kı omey itra ya berd”. Yi nişeni astoron xu kowen cehde.

Niedilyeni astoron xu çar don ra remnen, yeni ver Simsoer biney arisyen. Ataturk Şêx Şerif ra von “Şerif Bey, dile benden ne dilersen.”. Şêx Şerif von “Paşa, ez zon peyniya peyni d’ ho tu dest”. Ataturk von “Şerif Bey, tı seni qalon otır von?”. Şêx Şerif von, “Ma von, ma vineni.”. Hin uja ra wırzen we, kowen cehde bın Sağer ra viyeren ra, şin bin Misyo. Yo qıwet uja ra gen, şin Şeref Meydon ıd yo xet na ro (V.38).

119. Veyva Pirik Seyfi

Nomey haqiqi yi Seyfullah o. Pirik Seyf leqabê yi yo. Pirik Seyf qey ticaret şino Beğdat. Uja ra z’ şino Mekke hec xu z’ keno hema yeno. Zımiston ıd monga ziyena, heriş pojani u sofre d’ xu ver noni ro. Daye yin vona “Eke pirik şıma z’ etya bıbiyni ma xu r’ têdı ronıştên, bıwerdên.”. Yo veyv vısturiya xu ra vona, “Day tı bıdı mı, ez ber bıdı cı.”. Vıstori xu zerre d’ vona, “Demek nêweş a, şermiyena, ma miyon ıd idare nikena, vona ez xu r’ ber bıweri.”. Vısturi heriş kena yo xıl, koçık z’ tedı nona ro, vona “De ber”. Veyv cad kowena teber, des poncês deqa qıdiyeno, yena zerre. Xıl şutiye wa tertemiz u zıwa wa, uja d’ nona ro. Mêrdey ye z’ duşmiş beno, uzulmiş beno vono “Eke siba mı ra vaji ciniya tu mırd nibiya, iftira kerda kı xıl bera teber ıd bıwer u bêra.”. Wı zerri tera keno siya, cayêko tede kona ra hiri aşmi nişino o wade. Wexto kı Pirik Seyf hin cêr d’ yeno, laji vazdeni şını babiy xu vera. Pirik Seyf yo merdım ra vono “Mı r’ ina valêr ra yo şarbeteko tern veji biyar.”. Pê şarbete çend heb erzeno laji xu. Yi voni xeyro. Pirik vono, “In habis hiri aşmi veyva mı ra zerri kerda siya. Willay folon şewa konon ıd ez kiştaya Kabe d’ biya, veyva mı omi xılê heriş dest ib, koçık z’ tede bi, mı ver d’ na ro, mı heriş werdo, xılê xu z’ mı het ıd şita u biya vin.” (V.51).

3.3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni

120. Estunê Sofi Şekeri 1

Sofi Şeker ormaniye ra yo dar arda eşta. Dar pay edilyaya. Hin qarış ye nikowto, etraf ye d’ bon vıraşt. Turbey yi z’ ho pey bon d’ o u hewş kerde wo.

Wexto kı dewji şini ware run xu, çına yin o kıymetli bıbin ardên axuri ma d’ nayên ro şıyn. Ber tım akerde bı. Voni dızdi omeyi uja xebıtyey kı run beri. Run nawo hewa oniyay ber çın o, run noni ro oniyay kı ber akerde wo. Aw qeyde ra nişkeni run beri. Hin çew nişino awca ra çi nibeno. Her çiy yin o kıymetli dewamlı axuri ma d’ ver estun dı b’. Beri ma tım akerde bı, beri axur zi beri keyi zi. Ma çeray beri xu niqefılın, çew çık tera niberdo (V.12).

121. Estunê Sofi Şekeri2

Ay wext estun telaş kerdên berdên, ez omeya mı niverda, mı va herom o. Ayo ki voni leşey ma d' hewa esto berdên eştên ser adırı, duyî verdeyn xu vatên ma beni weş. Heta mı diy yo extiyar Heydo ra best cınaza ard. Yeri uja d' rakowt, ser sıbayı warişt lingon xu ser şı keye (V.12).

122. Estunê Sofi Şekeri 3

Yo cinêk ome bi, ay wext peme kırıştên kerdên la. Mehkumi ome b' şiy keyi yin. Yo tera persen von “ Mehkumi omeyi keyi şıma?”. Cini vona “ In ocağ mı wışun mehkumi keyi ma niomeyi.”. Ser sıbayı warzeni biya teht, merda (V.22).

123. Estunê Sofi Şekeri 4

Dewa ma ra yo cini mêrdeyê ye esker dı b'. Dı heb qiji ye est ıb. Bonê estona Sofi Şeker dı cuweyni. Ina cini vatên, “Şew ıb, mı wırd beri z' pey ra kilit kerdı u serey xu ver eston dı na ro. Ez oniyeya ber abı, weta yowı vejiya, çıla ha bın çimon yi d' veyşena, ser ra şaşika yaşıl pıradayeya. Lihefê qijon ser kerd, destı xu kerd wırd qijon r', şı seri embaron ra oniya cı, şı seri toraq ra oniya cı. Ez seri sıbayı weriştı beri ha kilitkerde bi (V.22).

124. Estunê Sofi Şekeri 5

Yow goling mehlaya Ağon dı cemat debeno. Piro voni çew nişkeno bın axurê key Hesbo ra dewar biyar u bıwero. Tera voni Xıl Guezi werzeno vono “Ez eşkena biyari.”. Yeno binê axur ra yow bız geno beno verê derey. Awca d' yow ver pay ediliyeno. Tera vono “Tı veradoni, nu ez çimon tu veji teber!”. Bız beno axur u şino (V.22).

125. Meqber Kur Huseyini Ko1

Kalike ma Kur Huseyin wextoko niweş kowon o, ağay dewaı Zeynel Ağa şono, vono “Piro xızmeta to, vosey to, nesey to çiyi, ma ra vajı?”. Wı j' nasihat keno. Von xu r' rındvını, qayitê kes mekene, qayitê xu keni, xu ra bıpegiri.”. Zeynel Ağa vano ke “ Tı cenaze xu, defin xu ra van çı”. Vano ke “ Cenazey mi z' dini vecibe çı esto biyarine şone, meytê mı bîdên seri tawugi, tawug serbest raverdi, şıma dıma tawug şorune. Tawug kowt vinet, ber defin bikeri.”. Tawog şono tabi, na noxta ke turba xu nıka teyda, uja d' vındeno. Uja d' defin keni. Hina ci kerd ziyaretgah. Şar derde xu bırav, zafi z' ju

ke domane xu çi nibeni, her çi wahir derdani se ekseri muradi xu vineni. Hina ye dewam kena (V.31).

126. Meqber Kur Huseyini Kol 2

Hususey keremetan d' ez bi xu 1963 dı mabeyn mide mı u loqaran dı qul bi. Doxtoran zaf mucadele da, des u hiri serri ez perhiz dı biya. Ma tewa niwerdêni, sadece maqerno bisol, haki haşlanmişkerdi u katoli werdêne. Dımı ra qalikê ma Kur Huseyn Kol vani, mı mezelê maya xu howtay de vıraşt, howto ju de zi mı va eyer kı ez nimirine, ez gerek serı na torba to mexberi vırazine. Serra bine ma kemer vet, mexber vıraşt. Dı serr kewt orte, tabi qulê mi dıwam keno. Termos pişte mı dı bı, her roz şıt wena, dermenan wena. Kura derse arak dı siya bena, nişkına. Pancas u panc kilo ya. Şewi ez cılê xu dı ra mı hewn di. Dı zati kewt zere, va ki “Tı senina?”. Mı va “Şıma nizan ez senina?”. In jü va ki “ Mabeyb midyo u loqaran dı qul esta, ma bıginime”. Dest xu ard sine mı dı orte dest ıd gun mun çin, gırewto vejıyey tever. Mı sodır roşt ra, dest na zerey xu ra tawa nıdecena. Ez şıya derse durumê mı ferqli yo. Feqet ez bı xu ri inanmış nibena. Heftey yi qedyi mı yawaş yawaş çaya açığ werde, germe merm verdi. Çiyok mı heta o wext niwerd mı başlamışkerd verdi, toxanmışê mı nibene. Pi mın rahmeti zaf ısrar kerd, va to dı çıye esto. Mı va bawo wextêke mı mexber çiy kerd to va ki çiy meki aceba rınd biro xırab birone, zatede pilo wahirdê kerametibo. Mı zoruy xu çi kerd nıkay faydidê yi di, qula mı gırowta. A roj ra heta roja ewro o yare çin o. O rapor hinaz mı der o. O rapori mı ser quli do hinaz ha dosya mıd vıneto. No mı de dönüş vıraşt. Ni piy u kalikê ma qesê keni doğruya (V.31).

127. Mezeli Hors

Mezeli Horsı kışta dewa ma d' o. Pılanê ma vatên ma şıyni seba dısmaji sıbayı, ma yow sıpila diyni. Pırin sıpi ho pıradaye bi, tımon sıpi hê paykerdeyi bi. Veri Hêniyi Mer ra desmaj gırowtên u şıyni Mezeli Horsı. Dewa ma ra yow şaxıs vono mı şeklê cını d' diyo. Yeşil elbise pıradaye b'. Ya z' ver Yêni Mer ra wırışta dısmaj xu gırowt u şıya Mezeli Horsı d' biya vin. Zerey Mezeli Hors ıd zaf mezeli esti. Çew nızano kı ino ra kom mezeli yin o (V.41).

128. Mezeli Mala Pueri

Mala Puer yo zato pil ib. Mezel yi mazrey Pakuni Serseut do. Nomey mezeli yi z' Mala Puer o. Qey vato Mala Puer? Voni puer yi sur ib u derg ib. Ey ra vatên Mala Puer.

Vatên elele(sulale) yi Heci Bayram Weli ra wo. Hetta nizdiyon yi ra wo. Heci Bayram Weli het icazet guret, pê zonayê xu omo in memleket. Keramet yi zaf i.

Dew id mîntiqay mezeli Mala Puer ra çow koli nibeyn, vatên Mala Puer yers beno. Hatta vatên biney teng ib, lez yers bin. Mala Puer yers bı se cê çiy yen şıma ser. Dew id Hec Mehmed Sofî toernon yi ra wo. Von, ez toern yi ya, mı ra von se? Şın koliyo ono. Xal Mîh von, a şew dolabey cılon id adır kowen miyon cılon. Mîtfığ id niy, wed id niy adır kowen dolabey cılon. Elektrik çin ib, soba çin ib. Dewij yeni adır keni howna. Xal Mîh ser sıbay nımaj id wırzen karo verin koliyo beno uja non ro (V.49).

129. Mezeli Sofi Eli

Sofi Eli ponc sey serr ra ver, wextê Pirik Seyf id cuyawo. Mezeli yi ha Armaşin d' o. Yo yuzbaşı ame b' Armaşin. Yo kerra ser Mezeli Sofi Eli d' biya, hâlâ uja d' a. Yuzbaşı vono, in kom o? Voni, "In yo zato ermiş o, yo quli Ellayo.". Yuzbaşı vono "In çı qeyde zat o, mêriko merde sekeno ma?". Kerra kî ser mezeli d' a leyr keno, şıkmeno. Uja ra poncas metreyi nişino duri, estor yi dona erd, miyonê yi şıkino u mîreno. Dewiji seri sıbayi şını kerra ho seri mezel d' a, cayê xu d' a (V.19).

130. Mezeli Torsa

Mezeli Torsa dewa ma Vartok da. Vartok mezra ya Yazkonak a. In mezel dı laj u babi definkerdeyi. Wext Roma u Usmani dı tera vaten Torsan Hesa. Şêx Celal ome uja, veri xu tada mezelan u fethay xu wend. Va "O wext bîn Îsraila d' yi z' zey ma Bısilmani bi, yi z' xalis i.". Wext piriki mı dı şêx het Diyarbek ra yeno uja, direk şın seri mezeli, peyser yeno, veri xu tadon, dewiji zi anin tera. Pirik mı ra vono "Sofi Mehmed, itya d' babi u laj... Itya dı serra wext yo qırban lazım o. Heya wext durum tu biyo, tı serra wext yo dıwari qırban keni. Beri tu anino qıble, beri tu anino cami, beri tu anino ziyaret." Bayi mi vatên heya extiyari d' ma ser ra qırban kerdên.

Mı çim xu dı, ser kuy ma ra horyêş teqa, ame. Ez seri bani ba, mı vowr rutên. Wext bı berz, ez peraya şiya diyar. Wexto ez ina fetiliyawa, hiri hew mı di seri ziyar ra zey kesk sor bı berz, horyêş verwarki omi şı da bîn qinê dare. Yo miy zi uja d' nixenıkna (V.25).

131. Qıba Xelifon

Zere Xelifon d' yo Qıb esto. Kalikon ma uja d' zıkır kerdên. Cuwapey kerd ib zey ziyar. Oğnit ra Heciyon ra, heyon Erzurum ra nêweşi omeyn. Kom felçli bı, kom aqıl eştên ardên a şew uja vındertên ser siba berdên. Wext Osmanli d' askeri Sayım Paşa

ome. Yo Kurıkij bı, ağa bı. Dewij voni dewı ra veji asker ome diyar tumi, tıfing non tıfing tu ra, wa dewê ma niveyşi. In merdım vato ez heyon itya d' guın nirişni itya ra nişına. Pey mezelon ma d' yo asker tıfing na pa kışt. Askeri Sayım Paşay adır eşt a mıntıqa, zikirxane niveyşa. Zaf nêweş omeyn şew uja d' mendên u ser sıbay weş war şiyıni. Ziyaret inkey biyo xırabe (V.66).

132. Qubê Şêx Silemon

Şêx Silemon esıl xu Kur ra wo. Şêx Eli Pali het ders gureta. İlim xu qedna ome dewı. Dew ıd malati kerd, talebey yetiştirmiş kerd. O devır ıd dew d' yo rehetsizê vıraziyaya, dewıjon ır nasihat kerd, yin iz goşdari nikerd. Dew ra yers bı, şı deştê Uzunsavatı. Uja d' çadırê xu naw ro. Wextok şı dewıjon ra vat “ Ez ha şına. Şıma zaf xebitên tuwn weni.”. İnkey z' o qeyde wo. Uzunsavat ıd mirey oniyayi in merdım nişino. Yin vat qey erd ma zabt kerd. Dı heb suwariy genc şaweni. Suwari şın çadırê Şêx'i. Şêx yin mısafir ken, sanki yi pilêri o qeyde muamele vırazen, ikrom keno. Ay genc şarmiyen ik tera vaj ma omey tu itya ra fetiln. Perseni tı çaray, çı kesi? Wı z' durum xu von. Suwari geyren a, ağay xu ra von “Qaba yo merdım niyo, ma hol qarşılamiş kerd, ma şermayey tera vaj ma omey tu fetilneni.”. Ruej bin ağa şıno het, cı persen. Oniyen alim yo merdım o. Beg tera zaf heskeno, ca don cı, niverdeno şuwero. Bacu ay begi dew roşeni. Remon Şebon Sağnist ıd ib, eşnawen uja ra yen dewı erinen. Begi von ini hêgey ma weqf kerd Şêx ir. Cayo bin piyor roşeni.

Are d' yo zemono derg şıno. Şêx se serr ra ziyedêr est vefat kerd, qubay yi uja d' a, merdım şın ser. Uzunsavat ıd baraj vıraziya. Xarpêt ıd yen yo merdım hown. Von “Cay mı folon ca do, xırabın mı itya ra vejen.”. Mêrik tesaduf yo Bingolij vineno, tera perseno, von “Tı in qeyde yo dew zon, nu nizon?” Wı z' von “Wıley dewey ma ya. Uja d' baraj vıraziya, dew nakıl kerd Bingol'ı”. Mêrik von “In qeyde ra yo ziyaret esta?”. Dewij von ”Esta.”. Dewıji eşnawen, araştırmış keni. Şın cayi newe belli keni u qube hewılnen. Pa qube ay mezelon xu piro nakıl keni cor. Se serr cuwa pey mezeli yi nakıl kerd, kefeni yi homa çürümüş nibıb. Aw ız millet çımon xu d' di (V.70).

133. Silton Quweysi 1

Silton Quweys vatê verinon ra gore senceqtari Pêxamber Aleyhisselam ıb. O rıd ra nomey yi z' nawo pa Silton Qubeys.

Wextok ma qıc ıb ma dew dı b', Çoligij Çarşı Cêr ra niştên hero omeyn. Dewa ma riyer bezirgan bı. Ver pırdi Mendo ra omeyn bın Emtağ ra omeyn Kur. Kur ıd yo mola dayn. Uja d' taştay xu werdên. Ow ruej uja d' vındertên, Doşe Bazırığon ra dewom kerdên şıyn Çarçime mola dayn. Uja ra z' şıyn Hêni Huseyn Begı mola dayn. Hêni bınatê ma u Sarcon do. Ruejê dıdın resayn Sılton Quweysi, heywon xu uja d' verdayn şıyni diyar Sılton Quweysi. Miyon ay grub ıd merdımı hol esti, merdımı xırabın ız esti. Şın uja oniyen yo teyra sıpi fırdı, şı. Ayin ik ziyaret kerdên vatên miyon ma d' merdım bidesmaj esti veyahut cini edeti esti, wa yi miyr. Yo şew uja d' ser vındertên, ruejê dıdın geyrên a, omeyn. Ma qıj ıb, meraq kerdên eceba çına on don ma. Yin ız helaw powtên, seba tebriki helaw dayn ma. O qeyde dewamli hiri qefley çar qefley payız ra payız omeyn şıyn Quweysi seri. Kom ık guvenmiş xu biyn, bixeber şıyn. Vatên gunekar ma d' miyr.

Yo grub şına. Wextok şın ziyar ser oniyen yo extiyar ho uja d' qeyme şino. Voni ma bırasi ci, yardım bıkeri. Oniyen o extiyar geyra a. Pey ra rasey cı, voni "Kalo tı qey geyrey a, tı nişken şuwır se ma tu beni.". Wı z' von " Wıley ez hin şuwır ız boş a, ay zat uja terk kerd.". Voni " İtya ra yo teyr teyna fırdı şı, sewna ma tuwa nidi.". Uja d' zaf kowen yi ser. Extiyar von " Ez tım şına tuwe çino, feqet eyr miyon şıma d' mutlaqa gunekar esto. O zat xu kerd şeklê teyr, fırdı şı.". Aya teyr ız uja ra millet ir biya mereq. Wextok millet şına, voni eceba teyr fırdı dona, nidona. Fırdı se miyon yin ıd gunekar esto (V.70).

134. Sultan Qıbeysi 2

Mıntıqay Ziyara Sultan Qubeysi d' mı ma u Erebo daw piyor. Sultan Qubeysi z' senceqtari Bısilmonon o u uja d' biyo şehid. Wext Hazret Omer ıd hiri sey u poncas heb eskeri Halid bin Velid vejıyen sefer ın heta yeni. Yeni Darahêni d' yo dewa qıçalek gen, haraç doni ari. Uja ra yen Ğeyd ê Çoligi hem ken bin dest xu u hem ız vergi xu tera geni. Eşnawen Kiği d' yo kale esta, zaf zengin a. Şın uja nişkeni dormaley yin bıgi. Hiri aşm vındeni kale teslim nibena. Oniyen teslim nibeni dest non ciniyon, keynon u mal yin ser. Begi Kiği von qarşı milletê ma mebi, hazine teslim yin ken u meftay kale don yin. Yi von ma çiy şıma niwazen, ma hazine wazen u tabi ma bıb. Eşnawen yo kaleya pil Palı d' esta. In mintıqa d' inson eşnawıt ina yo mesele esta. Wexton ig yi uja ra kowen cehde yeni, ca ca şew verniye yin gên, yin ra merdım kışeni. Yeni heta rasen Palı xeylêk ten yin ra kışiya. Ino hew iney Palı tedarikê xu diya, qarşı yin ıd herb keni.

În qeyme remeni, in heta yeni. Pey ra kowen dima heta kiştê Gırbeleki. O bolge d' finen pusu xeylêk merdım kışeni. Esker Mıslımon ra hotaw ten xelisiyeni. Ay bin pıyır kışiyen u o malzemey xu z' uja d' verden. Wextun ig bin Siwun ra remen şın astoer yin iz tede çin i. Uja d' omaren howtay teni viyeren ra şın, yin id çık çin ib vazd ra şiy. Eya ra pey hin asker Erebon in heta nihewilyeno, cara in rue nivireno (V.38).

135. Xas İniy Rızo

Rızo d' zaf tenon diyo u vato “Ma şı ser iniy, eke yo sıpıla ha nımaj keno.”

Rızo ra yowı şıno ver iniy, onino kı yow kal ha nımaj keno. Kal tera von, “Tı heyne bêr ez wırd çimon tu yow qul ra vejena.”. Voni mêrık gunekar ib.

Dayka mı vatên: “Ez zaf dorim seba awka meşk şiya ser iniy, eke yo sıpıla, cılı yi sey vor ib, ser salon ra ha nımaj keno. Mı sitil xu dekerdên omeyn, mı ra çık nivatên.” (V.23).

136. Ziyarê Ağon

Ez qıj biya. Des serre biya. Şew saet des- yondes ib. Emnon ib herkes ware d' ib. Ez u ema xu ser bon ıd ronışte bi. Bawkê mı ariye çarneni. Va ez ariye edelnena yena keye, ma ser sıbayı şını Şarık. Wextê hownon ib, ma pawıt babi mı niome. Mı di bı roşt, zaf bı roşt. Mı ema xu ra va inkey babi biomeyn biyo roşt rehet omeyn. Mı di kend ziyar ra ponc heb çılay vejıyayi. Yow verni d' xışna sey vınıy uçak a, dı heb dima sey pelon jet uçak ib. Ser ma ra sek lukus veşneni yow veng vejino ya, va xuşşş ser ma ra şiy ma serayi xu kerd çowt kı wa nigıro ma ra. Ser royi ra awk taqıb kerd şı. Wext kı bi vin heme ca bı zıfır qerenlık. Ser sıba d' mı now berd ariye, la babi mı ariye d' ni b'. Ruej bin hetê yeri d' babi mı ome. Şıyo Şarık uca ra yeno. Bıney bastix u şeker da mı. Va Şeyh Abdulkadir Efendi Sagna ra, Hamid Ağon Seraçur ra emşo Şarık dı bi, ez zi ser sıbayı şiya Şarık. Mı va emşo ma çılay di. Va çi zona, ziyareti, şehidi yemno ra geyreni. Belka weliyi Ella yi, ma r' çı lazım o (V.26).

137. Ziyarê Az

In rivayet bawı mı anlatmış kerd. 1. Dunya Savaşı d' Herbê Usmani u Rus ıd nızdiy vist heb top atışı viraziyeni. In veng omeyo pêron. Bawı mı va, in veng ma z' diyo, aw civar ıd pêron dewon diyo. Dewiji geyrayi, vato in veng ça ra omow? Peyni d' öğrenmiş biy ki Ziyar ra top atışı virazıyayi. Voni ay topi uja ra erziyayi Ruson. Ma ina

ziyar ra voni “Ziyara Az”, çew nizono kom defin kerde wo. Kom iz vono Herbê Qıbrıs ıd ina ziyar ra top erziyayi. La mı bawı xu ra ina eşnawıt (V.20).

138. Ziyarê Bastek

Voni Şarwon u Ziyara Bastek wayê Şarık Şiwon i. Ziyara Bastek pilê yin a. Daye mı vatên, ez u ema mı ma ware ra omeyn. Ez qij ba ya pil ib, derze wegırwıt ib. Yow veng ma dım va “zım zım zım zım...” Ma oniyay çık ma ra niaseno. Va “req req req...” Reqiyê astoro b’. Ema mı va “Xu bıd pey dest raar.”. Ma xu da pey dest raar, omey ma ra viyerti, şiy seri Ziyara Bastek. Aw zımiyê yin, aw reqiyê estoron yin omey ma, sewna çık ma ra niasa. Mı va, “Emey ın çına wo?”. Va, “În Şarık Şiwon u Ziyara Şarwon i. Ziyara Bastek waya yin a pil a, eyro cume yo, omey ziyaretê ye keni.”. Şewa cumeyi, şewa perşemeyi u şewa dıšemeyi mekunê xu war d’ niverdeni, şini ziyaretê yowno. Mekanê Şarık Şiwon u Şarwon Kuy Şarık ıd zerreyê howş ıd i. Ziyara Bastek z’ Evdalon da (V.22).

139. Ziyarê Celaleddini

Arey mın o Wısif (Yusuf Sarı) zaf weş ib. Mı va Wısif im babi tu Zımag war verda çıra ome Celaledin? Çıra Mezeli Zımag war verda omo Celaledin? Wısif va babi mı va, “Wextak mı Mekke d’ tawaf kerdên, yo genc raşt mı ome. Genci va tı mı nişinasneni? Mı va ney. Va ez ciron tu ya. Mı va ciron mı tı kom i? Va ez Celaledin a. Celaledin Harizmi ya”. Wısif va “Wextok babi mı hec ra ome. Şı duzen da awca, etrafı yı dıwar ke, qebir Celaledin iz vıraşt u babi wesiyyet ke va şıma mı z’ kiştê yi d’ defin keni.”. Wısif va “Ez merda se şıma mı z’ awca d’ defin keni.”. Wısif par şı hec, hawaalani ra uçax ra ome war, keynay xu ziyaret kerd, xunimê xu nidi, xunım tera dur ib. Cad verdiya teslim bı, şı rehmet (V.44).

140. Ziyaret Fetili

Fetil dewa Kelaxsi d’ yow wade wo. Mala Bekır biyo. Key yi ra voni key Mala Bekıro. Key Mala Bekıro yo lınga pil ib. Ver bon Fetil dı bi. Mala Bekır aw fetil dı ders dawo talebon. Vatên aw fetle d’ serr ıd vist heb talebey icazet dayn cı, kerdên mezun. Mala Bekır tırsım yi ıno, xu r’ wasiyyet kerd, Sow merdo von kom hewa tede b’, kom iz ferc pırı do, wa bêt mı ser Allah Teala şifa don cı.

Roc Perşeme, yereye cumey hema z’ inson yen. Kom yow dıwar sara bınen, kom yow kerg, dik sara bınon, yow gun vetên. Verco şın mezel Mala Bekır, ma tera

von Mezel Pil ziyaret ken, hema yen Fetil ziyaret ken. Willahi pê cınaza ard ser sıbay warışt ling şıyo, ferç dab' pıro. Kom yen dew, şın ser Pirik Babay, tera heskeni, may ra Mala Bekır ra von Pirik Baba. Uca ra z' yen Fetil. Kom nêweş o yow şew uca 'd edilnen. Pilon ma qal kerdên: Yow dorım yow nêweş yen, dimek yow leşa pis a. Von lez wirz we tiya ra vin ib, nu ez çımon tu vecena.

Aya mehla dı şeşt hire keyey bi. Mala Bekır ra pey yow nêweşi omey, dı aşm ıd piyorê yin merd, tek tera nimend. In hedise ser hiri sey serr ra ver biyo (V.2).

141. Ziyarê Heci Xelifeyi

Ina ziyar dewê ma ra çar sey ponc sey metre wet a. Are ma u Kurık da. Çew tede çın o. meqom ib, Heci Xelife tede zıkır kerdên. Kom şı uja ra çi ard illa çık vejıya sare yi. Uja ra kom çari tern berdi gorey yi qıdyawo. çew nêeftan uja ra çaro bero. Oğnit ra yo merdım vaten "Mı uja ra dar berdi, ez oniya gun ha pa yena.". O wext yo merdım Hec Seid Kurık ra vono "Kaşı mı çin.". Hec Seid von "Şuw çaron Xelifon ra dı hebin biya". Merdım yeno çaron Xelifon ra kaşo bıneno. Kaş, daron qalıno bıneni keni pexil u pê vaş maş kırışeni. In yeno kaşon xu bınen beno, vaş xu çineno çık nibeno. Kaşon xu erzeno seri ujeı don ra şıno kiye. Omey va wıle lod ha cor d' veyşena. Ben qerbela heyen şın lodı adır piyor guret. Heyon keni howna vaş qediyeno. Pê hesiyeni voni tu kaş çaron Xelifon ra ardo, tı nizon kom berd çık vejıyo sara. Şıno cey Hec Seid von "Tu ez xapineya, ez şıya çaron Xelifon kaş veti, vaş mı veyşa.". Von " Mı tu ra va sıtre xu bıwer, tı gere bıwer. Tu ri çı lazımo çari Xelifon.". Xelifon ra yoyı şı uja ra çari ardi, cınawır kowt gomê yi, yondes bizi yi kıştı. Yo mala ji şı seni da pıro darey da xu r'.

Wext Urıs ome Kuy Şerafettin guret o çaron ma, o ziyarê ma bırna berd. O kue ra piyor kerd mewzi (V.66).

142. Ziyaretê Heser Babayi (Şeker Baba)

Waxto ke askeri Rus u Turki kowon çatışma, qertali Heser Baba ra vazdeno ra, seri askeri Turki dı tur erzeno. A wext askeri Turki daha ziyede kuwet geno, Rusi mağlub keni. Rusi pey ra remeno u memleket ra kowen ra dur. Ay ra nat raste yi komutan kerwaya mı Resul Karan ri qesi kerdı bı. Ey ci ma ra qesi kerd. Herkes zaniteni, her ca dı qesey bine. Askeriya inancê a pox ra nami Şeker Baba dow ser (V.31).

143. Ziyarê Kalemin 1

Kalemin pirik ma yo. Dewê ma, yi ronaya. Bağdat ra omow. Ma yi ra vatên Kal Emmer. Şêx Selhedin va tıra vajên Şêx Emmer. Ziyara Kalemin ser o yo edetê ma est o. Wextê bowkalonê ma ra yeno. Aw mehel şiyin ser u ziyaret kerdên. Bızı kerdên qırbo u uca d' govenda xu kerdên, şeyl kerdên u omeyn keye. Wext ma dı zi qırbo doni, yeni zerrey dew d' Kalemin keni. Kay u govend keni. Meseley ın edeti inaya: Wext kalikon d' yo nêweşi kowena dewar. Zaf heywon telef beno. Şini ser Ziyarê Kalemin dua keni u qırbo doni. Nêweşi qedina. Keni edet u her ser qırbo doni. Are d' zaf serri şini. Edetê xu terk keni. Nêweşi heyne vecina. Heyne şini ser u qırbo doni. Nêweşi qedina. In edet hin terk niken u heta inkey dewom keni. Par zi seba virusi ma nişkayi şiyir ziyaret bıkirı. Voni ina yokluxa emserin pêro ina ra ya. Emser itya d' çılka varon nivaraya (V.32).

144. Ziyarê Kalemin 2

Kalemin ser zaf ten hon diyo. Mı z' yo hon dı. Dewê ma ra Hec Harun mı ra va, “Çar heb terörist omey ser pagay ma. Vatên ‘Kalemin ome ma ver. Ma ra va ‘Eke şima qariş ina dew bıkirı, ez çimon şima vecena. Ma niftayi uca ra bêr, ma cor ra omey key tu.” Mı pizey xu d' va, “Heci zur keno, Kalemin tiya d' vındeno sekeno.” Mı aya şew hon xu d' yo merdimo pay vınderte dı. Zaf extiyar nibı, hema newe sıpi kowt ıb gıjıkê yi. Yo kefi miney yı ra beste bi, yo xencer iz ver kerda bi. Kelawa sor sernaye bi, yo yelego sor tıra voni qırk dugme pıradaye bı u cêr ra cor gıradaye bi (V.32).

145. Ziyarê Kalemin 3

Gahar (dewa Miyaran ê Xarpêt) ra yo mênık tıfing nayo somore ya, ser darê ziyarı d' kişt u şı. Mênık bı nêweş, cores roj kowte bı (V.32).

146. Ziyarê Kondurmon

Yo wextek verin dı per deştê Muş id yo maldarek, yo mênıkek wahir pes bıb. Yo şonê ın mênık bıb, piya onên pes xu ra, koçeri kerdên. Mal ın maldar zaf zaf ıb, heyon ziyed ra. In şoney yi z' yo nêweşik tedi vejina. Her teref yi d', her cey yi d' bızır u birin vejıyeni. In mênık maldar hin şoney xu ra ecız biyo. Pes xu het Solaxon ser oni. Maldar von mı ra dur şu, ez qeyil niya tı cey mı d' bıxebit. Şonêy xu cey cu ra ken raşt şırawen. O şon ız von “Ez xu r' sekeri, ez şır ça, nê tebib est nê dermon est.”. Yo dewekê Muş est, nomey ay Qerbegon a. Mezrey ay z' esta, nomey ay Gomiş a. In şone kowen rıyar dew bı dew geyren, yen mezzê Qerbegon Gomiş dı raşt ina şıkeft yen. Cey yi çin o, yo

wext ina şikeft ıd monen, oniyen şikeft ıd yo awek vejina. A aw wen, tşk pê deston xu şuwen, tşk pê riy xu şuwen. Tabi tşk wext kowen bête oniyen desti yi bi weş, bızır deston yi ra şı. Aw ken çey xu ır uja yi ben weş. Zaf heyret ıd monen. Kowen yo durumo eceyip, ken heme cey xu ır heme cey yi ben weş, mêrik ben sıpseğlem. Zaf due ken, kowen rıyar, von o maldar het Bingol ra şı ez şır bıras cı. Şın rasen wahir pesi. Mêrik maldar wext şoni ın hal ıd vıneno, biyo sıpseğlem. Von “ Mı tı cey xu ra şırawıtı hemı cey tu ra birin bib, bızır vejıyeb. Mı tı şırawıt tı ın hal dı b’. Sebi, ti şiy, tu sekerd?”. Şone von hal mesele hına b’. “E dew dew geyrewa, e raşt ına şikeft omeya, e xu ır ına şikeft ıd menda, mı awê ay werd, dıma mı awê ay kerd çey xu ır ujeı mı bı weş”. Mêrik maldar heyret ıd monen, ceyi şikefti şoney xu ra persen, qeflek heywon iz gen, uja d’ sarı bınen u kowen rıyar şın (V.40).

147. Ziyarê Leckeri 1

Ziyarê Lecker bın Qereqolê Fatrokom da. Yo esker newet gêno. Bacu von ma ra cêr yo şehr o, çım yi d’ awdı beno. helbuki uca d’ ziyar teyna esta. Ehli iman zafı belka qabri eshaban tiya d’ esti (V.26).

148. Ziyarê Leckeri 2

Ziyarê Leckeri pey qerekolê Fatrakom da. Voni yo astubay şew nobet tepşeno. Onino ser mezelê Leckeri ki komple biyo şehir. Town şal sıpi yi, town şal zergunon i, her yow yowna çeşid vıneno. Qiri gınena yi r’. Uca ra pey teber ıd nobet nitepşeno u her cuma ser mezelê Lecker ıd yo mênşna bıneno.

Yo mesele zi ina ya: Vatên teroristi şıyn qerekolê Fatrakom ser i. Teroriston vatên “ Ma çım ıd heme ca bı tari, ma hin çık nidiyn. Mermiyi ma terefı ters ra şıyn, isabet nikerden.” Terorist remeni, howtayo ponc teni ra ponc teni teyna xelısiyeni (V.69).

149. Ziyarê Mehmed Meyrabi

Ma ina mesele kalikon xu ra eşnawıta. Verinan ma vatên nêweşı şeklê inson ıd yena. Dewê ma d’ yo merdım bı, tıra vatên Mıh Zeyn. Ema Babıy mı het dı b’. Key Naron ra bı. Voni Mıh Zeyn korêk romeno. Xoz omeyni korêk werdên. Inay ra Mıh Zeyn iz şew şino ser gozêri korêk paweno. Mıh Zeyn vono, “ Yo raqi vejıyay, yowi veynda. Va Mıh Zeyn! Tı omey korêk paweni? Mı va wılay ez omeya korêk pawena. Xozı dekowti de se çık niverdeni. Va dewê şıma sağılam a, ki eşkeni şır de? Mı va dew

sağlama, çikê ye y' çin o. Rada, ez pey ra menda pa hiri ten i, espar i. Feqet astori yin nimoneni astoron ma. Omeyi kıft id, ver Ziyarê Mehmed Meyrabi. Yo veng ome. Qırf da mı ri, ez zaf tersaya. Mehmed Meyrabi bı, tırbê xu ra weriştı. Va vınderek, ez ha yena. Yo çıla zi desti yi dı b'. Cor d' kerd war. Espari pey ser agerayi u remayi. Wı z' kowt dıma. Saetek mend u vejiya ome. Va Mih Zeyn ez pey ra kowta dıma heta Xırmıtık(mabeyn Vılık u Arêgor id yo ca yo). Mı yin ra yowı kışt, yowı kerd darbıce u yow zi xelısiya şı. İn nêweşi yi, omeyn dew, mı yi fetılneyi. Şêx Meyrabi Bağdat ra omeyo (V.53).

150. Ziyaretê Pirık Mala Wısıfı

Pirık Mala Wısıf sulaley Bekiyon ra yo alim o, cey yi Kuertew do. Yo saydon don samboliya, samboli şın ziyaret id kowen zerrey yo dara gırd. Ino hew wı samboli nivinen u dar veşneno. Şond saydon don ra şın kiye. A şew o merdım yen hown yi. Ap mı von, saydon ser sıwe don ra direk omı itya. Va “ İn çi yo, ez emş nikowta, in merdım niverdawo.”. Ap mı von “ Mı va o yo zateko zaf pil o. Tu qey dara yi veşna? Ay ra niverda tı rakowri.”.

Ap mı von yo merdım yen cey Pirık Mala Wısıfı, astor xu ra yeno war. Von “ Wıley ez astor gıre nidona, ez ha tur Quron onena. Eg tu d' yo huner esta astor gıredı.”. Voni astor şın o wet, reşmey yi ina lifiyen dar ra, gırediya (V.35).

151. Ziyarê Qerwaş

Pey dewê ma d' yo ziyar esta, tera voni Ziyara Qerwaşi. Vatên o zemon dı yo ğireti yo qıral het id qerbaşı kerda. Dua kerda, vat “ Ellah tı emanetê xu bıgi, ez ser in kue dı bımıri.” Ellah Teâla emanetê xu aye ra gırota, awca d' defın biya (V.25).

152. Ziyarê Qıla Sor

Ziyara Qıla Sor dewa ma “Mataron” da. Ver dewa ma d' yo dar esta. Yo cinika delı bi ya. Geyraya, geyraya, omeya uca d' gınaya erd u xu ra şiya. Çend menda, hesiyaya xu, weriştı ki biya weş u war. Şına dew, zıt bı ya, çık pıradaye nibı. Uca d' yo keyo nızdi bı. Venda, va “ Ez biya weşi. Ez çıplax a, mı r' kıncon bıyari, ez xu ra di.” Dewijon kinci dayi pıra u tıra vat “ Tı ça d' kowta, ça d' biya weş?”. Cinik cayê ki kowt u biya weş nawıt dewijon r'. Dewiji het ra het dêş kerd u meko eşt zerrey qewç i (V.30).

153. Ziyarê Ser Kerri

Ziyara ser kerreyi Kuyê Gewıl dı ya. Ziyar ser o ina vani:

Yo keynay Gewılıjon Xeynon ıd dayebiya. Vıstuwriyê ye y' domêri bi ya. Rojê ine wıstuwri tıra vona şu girzey velg biyar. Rojê ine velg bınayış gune wo. Keyna tersê vıstuwri ra şına velg. Darey dona kom dar ir gun yena, ina resena ser leweyi. Dua kena, Ella dua ye y' qebug keno. Ser kerri d' hêdi hêdi erd ir şına war. Mêrdey ye y' xeber gêno, gun taqib keno, heta reseno cı, gıjîkê ye y' teyna teber ıd mendo. Gıjîkê ye y' tepşeno, gıjîk destê yi d' moneno. Keyna geybiyena erd ir şına war u bena vin. Dewê ma d' hema z' rojê ine velg ya zi çiko zergun nibırneni (V.69).

154. Ziyarê Sofi Şekeri

Hediseyê Xeylon ıd (Serra 1989 dı yo pêkewtış) mênıkon vatên wexto k' ma tıfingi nani pa, yo sıpila vejiya destê xu nayni vera guleyon ma açarnayni u omeyn gınayni ma ri (V.22).

155. Ziyarê Şeş Bırayon

Dewa ma d' ziyarê Şeş Bırayon esta. Ziyar leweyê kue da, zaf berza. Vatên in şehid i. Çew nizon in komi, ça ra yi, çı wext şehid biy. Pılan ma qal kerdên, vatên ser ziyarê Şeş Bırayon ra lombeyi wırzeni çı qeyde estare qerıfıyeno şino yowna ca, o şekil uja ra lombeyi şını seri Ziyara Şarbono. Dewıjon ma zaf rey diyo. Ziyarê Şarbon iz dewa ma da (V.41).

156. Ziyarê Şêx Kalenderi 1

Ma seba wezifeyi şew şı ver Ziyarê Kalenderi. Nımaj diya. Sarey mı zaf deja, ez hin damış nibiya. Mı desmaj gırowt, ver tırbê Şêh Kalender ıd nımaj kerd. Ez şıya mekanê yi, gorey adabon ir hiri hew doruver zıyar ıd geyraya. Dıma şıya zerre, ver xu tada qible u sarey xu rona. Ez xu ra şıya nişıya nizona, yo sıpılayo derg ome. Cêr ra cor cili yi, erdış u gıjîkê yi sıpi bi. Dest kerd mı ra yo metre na hewa u hidalek ez ronaya. Heyna ez naya hewa u ronaya. Dest kerd bin sarey mı ra, nim metre ez naya hewa u awdış ez verdaya. Ez xu herqılaya ez ha hewanayeya. Deji sarey mı edılya, cêk mı hin nidejiya. Sek tu zur bıkir (V.42).

157. Ziyarê Şêx Kalenderi 2

Ma babi xu ra, bowkal xu ra, kom xu ra eşnawıto. Şêx Kalender yo weli yo, ha serr yo tepi do. Tıra voni Ziyara Ver Kuyi. Awca d' ziyareti yi u hiri hebi tırbi belli yi.

Cayi yi d' kerrey ha ronayi. Etraf yi d' iz kerrey esti, ma ay iz berkuley hesebnayi u poncês şiyês teni kerdî temom.

Bizat ez şahid biya. Nobetê awka ma bi, dî hîndî şew şîbî yo hînd mendbî, saet nîzda dî u nîm îb. Ziyarê Pir Ez ma vonî, Ziyarê Pir Ez iz ha nat Hêni da, bağlî Diyarbek a. Awca d' yo çîlay vejîyayî. Çîlay omey şîy veri Ziyarê Verî Koyî, yanî cayok Şêx Kalender ha weyra wo u bi vin. Babi mi z' ver hêga d' rakowte bî. Mî veynda cî, va “Yo çîlay ha Ziyarê Pir Ez ra yena şîna Şêx Kalenderî.”. Wî z' warîşt va “La Îlahe Îllallah Muhammeden Resulullah.”. Ma wîrdîn piya di, aya çîlay şîyî awca d' bi vin. Melekun îd zafîn ser Şêx Kalender id çîlay diya (V.4).

158. Ziyarê Şêx Kalenderî 3

Vîst u ponc hîris serr ra ver yo merdîm yowna merdîm gêno, vono ma şû tîrb bîkenî altun tedeyî. Dî hînd şew şîna, şîni Ziyarê Ver Kuyî. Awca d' qazme donî pîro, qazme dest ra gêni vîr kenî. Çîk nîaseno sek yo dest ra qazme bigîro u vîr kero. Wîrd iz tersenî, hîn ne geyrenî qazme ne z' hîwey xu gêni, direkmen şîni keye. Eyn ruej ser sîbayî in merdîm yo sîlehê yi bi, von ez temizlemîş bikîr. Seni ki temizlemîş keno hikmetî Îlahî yanî damîrçe d' fîşek bena xeberê yi çîna, gînena lînga yi. Heta ki weş bî zi lengaynî, lînga yi decaynî (V.4).

159. Ziyarê Şêx Kalenderî 4

Wesar îb, ma rezi vîraştên. Hîn yere bî, saetek mağreb mend îb. Mî yo umbazî ra va “Ma şû Ziyarê Ver Kuyî ra vowr biyarî, deki vowrîb.”. Ma şîy Şêx Kalenderî dî çarşefî rakerdî, vowr toplamîş kerdî, ma kerd zerrey çarşefon xu. Mî umbazî xu ra va, “Ma omey Şêx Kalender, bi ma şîr serî mezeli yi z' yo dua bîkîr, dua bîwazî.”. Ma bîney ca rayer ra şîy, umbaz va “Tî şû ez nîna.”. Wî awca d' vînert, ronîşt. Ez şîya serî tîrba yi, mî bîney duey kerdî, ez peyser ageyra ya, ma piya omeyî dew. Ruej bîn ma şîy rezi, mî bîray yi ra va, “Ma vîzêr şîy serî Şêx Kalenderî u bîray tu nîome serî ziyaretî, çîna ra?”. Va “Cîni yi esti, ay cîno nîverdawo bîro, ayra nîomewo.”. Sosîn, Meleku pêro zonî. Ayî ki cîni yi esti benî ser (V.4).

3.3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni

160. Şehid Belkısı

Mela mehemedi vaten ez lorek biya, ez u mehmedi ma cêr omeyn. Ma Mehmedi dı çalon d' da pêr. Mehmedi mı ra yêrs bı. Ma cêr omeyn, ez war niverdena. Ez ha pey ra dıma, ma omey caw Şehid Belkısı. Zerik şund resa ver mezeli, tı nivoni cehde ra dor onen. Hayey mı pê çına. Resa ver yi, ver yi d' nuşt ro çuwê xu guret. Vat willay tı in nimusi, ina kerrê sarey tu bena erzena zerrey ın deriy. Ez ena oniyewa cı ra huyewa. Mı va xorto m' tı çı da musnen. Mehmedi vatên ez qesem kena ay Ellay ri k' wırd deston ra bı kerra r'. Vatên yo şılqı veciwa, mı va qey rey vırı, diyayışo k' mı di çıkas herındey ser Çalon bı, bı raşt. Vatên mı va qey mundi fatma eyşona. E gıraw erd. Hesiyaşı kı hesiya xu ez nizona sebo beynted. Vatên sarey mı ho seri dizon Mehmedi ya. Mela Mehmedi vat cesaret tı, cıger tu ino tis mezelona geyren, tı mı d' don pêr (V.45).

161. Şehid Dewa Şueği

Ina olay yakında bi. Sencex ma d' yaşanmış bir olay a. Mıntıqay ma d' Dewê Şueğ(Aricılar köyü) ra cehde şın Mezracor(Güngören köyü). Uja d' dozerci çarneno nişkeno, yo kerra kowena feki dozer ra sokmış nibena. Yeno war oniyen yo merdım ho bin kerra do, cizmey yi hema pay dê, sileh yi ver do. Von willay ın şehid o. Cad caverdeno, veyndon, Köy Hizmetleri ra cad omey, kerray nayı vera, beton kerd u vıraşt. İnkey sey yo ziyaret o (V.43).

162. Şehid Gırdbelek 1

Şehid Gırdbeleki lewey dewa ma do. Mı diyo çılay şıya Gırdbeleki. Saet desi şew bı, ez şıyni Guevderı. Cara hiri çar metreyi asmi ra yo çılay direk omeyi war, şı zerrey Şehid Gırdbeleki, dınya zi ona bi roşn (V.24).

163. Şehid Gırdbelek 2

Voni Meseley Gırdbelek eyn zey meseley Rustemi Zal vajiyena. Yo asker ıb, merdım in memleket ıb u şehid biyo. La çew nizon key biyo, zaf ver biyo.

Voni Gırdbelek otır merdım ıb zaf ciyat ıb. Hendê gironê yo inson yo kerra depıştên hin nizon çendêk eştên dur. Yo gurz yi bi, nizon çendêk gırd ıb (V.38).

164. Şehid Gola Bej1

Mı ap xu ra eşnawıt. Va Şêx Ehmed Efendi omo ita. Çew nizon şehid uca do. Şêx Ehmed Efendi vat yo zato gırd ha ita d'. Şın onin tera eg raştı ho uja d'. Uja d' hin biyo eşkara. Hec Selim Maley vatên, uja ra pey ma Şêx Tahar pia şı. Ma bınê valêr ıd ronışte bi. Va Selim ser rayir ro meniş, cın mın yen kowen nun tu ser. Ez oniwa hal halay Efendi ya, cezmi kowt. Kowt awayi, yo ho dormey yi ra geyren, meşale ser kowt ta. Wı z' ho cezmi do, vazda omı quelê awayi girot, va wa Selim ra nieso. Xeylek vındert, reyna quel awayi kerd a. Ez oniya çıla cey yi ra da pırı şı ser Şehid Gola Beji. Ma wırışt ra omey. Şêx va “Selim, bıon mı ra, heton hot serr tı vac Efendi şehid ir qısey kerd, çıla omaya ser Şehid Gola Beji, tı miren.”. Va wıley heşt serr iz ez nieftaya vac, badê Efendi merd, mı kerd eşkara (V.50).

165. Şehid Gola Bej 2

Querê şehid ra çew nıftayn yo gıl tera bıkıro. Hec Emin Xal Kerwê mı da raar şı dı dar bırnay, a şew cad ciniy yi lac xu xenıqna. Xalıt da raar şı dı dar ard, ardi hinglon omı wuri gına gey ri ma ga zuar ardı kard ser yon ı sarıbırna. Hec Eşref ino nıkerd şı dar bırneş, dadêş dı deqqey nişiy va gıno erd dest yi şıkiya. Şêx Abdılqedir şını ser şehidi ra keykerden, wu zi kesê Elleh bı (V.50).

166. Şehid Gomêla

Mı ap xu Mahma Eli ra eşnawıt. Ap mı va Hes bırey mı Xıdır u Elkê laş ap mı şını tıfing mêrik ho destı do. Mêrik eskerib. Teselê xu bırna tıfing cı nidon. Ekif vun “ Hero Heso şu qayış bıbırn, tıfing ders ra vec.”. Hes şın qayış bırnen, tıfing dest ra gınen erd. Şehid yo paskul don Hes'ir. Vatên Hes çoras roc wardıb. Bay Hes yers beno vun şıma çı Hes xapına, tıfing şehid dersta guret? (V.50)

167. Şehid Heşwari

Ma ın şehid ra voni “Şehid Heşwari”, Fexrun do. Yo ap ma Mela Erıf bı. Ap Mela Erıf ma nıdı, ap babi mın o. Şıyo ver ziyaret ıd bin dar ıd qeldiyo, nizonow uja d' şehid est. Şehid omo hon yi. Giştın xu ina kerd, vat “Ez niz sekene tu, ek ez leşa bisari ya.”. Ap Mela Erıf cad wırışt we, tersow. Cad a herınd vıraştı, kerda axır. Ina mesele zaf row biya. Şehid iz wext herb Rusi id biyo şehid. Ma inkê şın uja, çı dor ver ay cehdi ra şın warı butun inson xu r' due wazen, cı r' due ken (V.72).

168. Şehid İlyas

Cey Şehid Şêx İlyas Fexrun 1d mon Mezeli Alas do. Ma tut ib, ma 1na mesela eşnaw1ta. Dew 1d yo merdım niweş kowen. Egrebey yi yena piser, von ma seyda ra vaj, wa Alle'y ra due biker. In şıyo ser şehid mezelon ra viyert, uja ra omo biley xu biyo. Yen cey seydey, seydey ra von hal mesele 1na wa. "Cin perrey ser sebi, niweşo. Ma nişken zıftkır, xuser nivindeno. Tı ko Alle'y ra yo due bıkır." Seyda wırzen we şın ser mezelon. Oniyen mar ho şın, wı z' kowen dım. Şın Heşwarı, lewey fetıl ra uja d' xu ken nızdi tera, mar geyren a, tera von " Tı mı ra von se, bin erd 1d ez tu ra nixelısa, ser erd id tı mı ra von se? Ez zona tı qey çıta yen. Ager şu qey xatir Alle'y, ez nıka şına ziyaretı bıron xu ". Bırey yi şehid Soring i. Mabeyn warey ma warey Çun 1d, dı bırey şehid est, zaf şehid pil i. Voni hurd iz asker ib uja d' şehid bi. Seyda tera persen von "Sebiyo, in sekerd?". Mar von " Fexihon helqey zikir gıre da b', zikir kerdên. Omo şıyo gınow pıro, gınow zikir yin ir. Uja ra biley xu biyo, tı hetun şır kiye ben weş." Seyda geyren a, hetun yen kiye, Alle şıfa don, biyo weş. Seyda ra von Seyda Mela Abdulcelil, pırık ma wo. Mabeyn mezeli ma u mezel şehidi Soring poncês kilometre est. Seyda Ebdulcelil poncês kilometre mar taqib kerdo (V.72).

169. Şehid Karer

Ina mesele mıntıqay Karer 1d bena. Wı z' ma ra nızdi yo. Yo dewıj ma anlatmış kerd. In merdım ticareti mal kerdên. Dewıji ma şıno ku, key yo dosti xu dı beno mısafir la dosti yi niweş o. Von "Dosti mı sebiyo tu?". Mêrık Von "Monge mı bıya vin, ez şıya geyren monga. Bın dewê ma d' yo quçê kerra bi. Ez menda pa zerrey quç 1d yo qul asena. Mı kerrey nata eşt weta eşt, yo merdım zerrey yi d' ho ramediyawo, cizmey yi hê pay dê. Ez şıya keye, mı xeber çew nıday. Mı zengne u huwey xu guret ard. Mı kerrey merrey dart wera, pê zengne kerrey qeldnayı. Mı va zaten sileh yi mın o, ez çizmey yi tera veji. Mı hend di yo pay xu da zerrey feki mı ro. Ez qebliya kışt, gınaya erd. Ez aya şew uja d' menda, millet geyraya mı, ruejê dıdın hema ez diya. O ruej ra ez kowta ın hal." Cay yi muhiti Heser Babay do, tera voni şehid (V.43).

170. Şehid Kurê Hesiran

Mı Kurê Hesiran 1d şonıti kerda. Mı şond pes xu berd uja heta ser sıbay pes uja d' miyel nibı. Pes heton o mıntıqa d' 1b miyel niben. Pes o mıntıqa ra vejiya şı yowna mıntıqa hema miyel ben. Yo dewıj ma est, nomey yi Ebdulla wo. Uja d' pes miyel ken,

pes çirnen pes nivinden. Yo parçe vinen von qey koelo w' , tı mevaj lingê yo şehid a. Gêş şeqneno. Sarey non ro yo kefenli, kinc sîpi pîradayey weta yen. Von “ Şîma pes ma ser çarnen tayo, şîma ıno hew eston ma şeqnen. Lez şu a lingê mı biya, tu niar ez çîmon tu vejena.”. In hesiyaw xu, ek tersow, lew masey hey wax. Lezabez uja d' yo queç non ro, pesi uja ra ben. Ser sibey yen kiy, ben niweş. Dewîj cini mini pîro diyen arı, şın uja geyren geyren astı vinen. Uja d' astey yi ken erd defin ken, kerra non ro ken ona yo mezarlıx, yo pes ız sarı bîrnen u yeni (V.55).

171. Şehid Mezeli Vîlk

Mezeli dewê ma d' yo şehid esto. Ay verinan vato nameyi yi Evdîla yo. Serra 1967 dı, ez ay wext mîxtar bi ya. Bîn mezeli ma ra cadde vîraştên, ardên. Ma sofor ra va, “Îtya d' mezeli esto, bîney dur ra rayer biya.”. Sofor va “ Mı hendi mezeli qızılbaşon raşanayi. Çık nibeno, ez itya ra şîna.”. Seni ki dozer berkule fîna xu fek, aniden niyayi hewa des metreyi hewa ra şîy u gînayı erd. Gun lajêk ıd nimend, sek bîbo deli. Ma belka hîris ten awca d' şahid bi.

Babi mı se u des serri emır yi bı, yi şexsen di. Bîn mezeli d' yo çeşme esto. Babi mı va “Ez şîya uca desmaj. Yow mêrık sîpîla sek kefen dı bo desmaj gîrowtên. Destmajı xu gîrowt u îşaret kerd mı rê ki ez zi destmaj bıgir. Ez menda pa, şı bîn mezeli d' bı vin (V.53).

172. Şehid Tırpon Sîpi (Tırp Sîpi)

Serbon ra dı kilometre dur Tırpon Sîpi est. Uja d' askeri şehid est. Roej parşeme şona nımaj erşa ra pey uja d' çıla kowena ta, ruh yi şın Serbon kown. Uja d' bena vin, yo dı saet viyeren ra, tekrar yena eyni mekun xu. Mîlet şîna ziyaretıy yi. Torni ap mı Mehme Zeki fek yi u çim yi bı b' çowt. Qîjon ma pia hevalon xu ra şeş ten şı uja ziyaretê yi ser. Uja d' miyon ay şeş hemon ra miyesê egmin yena dona ortey çîmon yi r'. Fek yi u çim yi uja d' beni weş. Yi uja don ra yen kiy (V.56).

173. Şehid Yekmal

Xelifon ma o wext dere d' 1b. Ma ra 3 km weta Yekmal bi. Wext Urıs omı yo qomutan Osmani bı, nomey yi Asım ya z' Rasım 1b. Yeno Yekmal ıd yo hon vineno. Hon ıd yo von “ Tı seken, Urıs ho Qara Cehenem do, Askeri xu bıgir şu, Urıs uja d' piyor ho hon do.”. In wîrzen we, cad asker xu geno şın Qara Cehenem raştı piyor ho

hon do. Dormalê yin gen erzeni ser, pêron uja d' qır keni. Wı z' beno birindar, yeno Yekmal ıd şehid beno. Meqber yi z' ho uja do, dewlet vıraş (V.66).

174. Şehid Zurav

Cehdey Karlıova ser mezeli Çun esto. Uja d' şehid esto, tera voni şehid Zuravi. Şehid verino, çow nizon kom o, çı wext defin biyo. Wextek uja d' cehde vıraşt des dozeri uja d' şikiy. Mıtahit oniya imkon çino ver yi dês ono, cehde biney sera hewelneno (V.48).

3.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni

175. Gewa (Gola) Kafiron

Gewa Karifon ver Kerraya Lınga Ber dı, bağı Sayer a. Voni Hezret Eli yeno uca. Kafır pê insonon gew akeni, dormaley Hezret Eli gêni, eyn tepşeni. Hezret Eli pê Dundıl xu hay keno. Dundıl omeya naver ıd gınaya kerra ro (V.52).

176. Hezret Eli, Pay Dundıl u Sukê Merron

Hesarek ma d' cayeko direkon qeyak tesisi esti uja d' yo kerre esto. Ma tera voni Kerrewo Zirtın. Timotım teyri şın uja d' nışeni. Vatên Kerrey Zirtın ra nat Pay Dındıl o. Dındıl astorê Hezret Eli ya. Voni Hezret Eli omo uja, o ver ra şın. Onino meydonek ıd keyney ha govend keni. Von “ Ay keyney komi?”. Yi z' voni “Sukê Merron ha uja d'. Keyney Arminon uja d' govend keni.”. Sukê Merron ız bajar Arminon o. Warey ma d' Qeregol est, Qeregol ra wet pey Ğezik do. Homa z' qalinti yi vınderteyi. Hezret Eli yeno Kerreya Zirtın dı ver Paya Dındıl ra bajar Arminiyan seyr keno. Onino uja d' halay oncên, keyf keni. Hezret Eli beno kerra r' vırken erzeno ay keynon Arminiyan ir. Von wa bizon ez ha yena, wa uja d' mevınderi. Ez şır uja yo zarar bıd cı nibeno, meşır zi tehemul nikenä. O rıd ra aya kerra erzeno uja. Aya kerra d' inkey herundê engışton yi belli ya. Milçık şın herındê qulê engışton yi d' halin vıraştên, ted hak kerdên. Poncês serr esto, defınci şiy uja, seba hezine aya kerra kışta qeldaya. Bajar Arminiyan iz aya kerra ra yo kilometre ho wet do (V.70).

177. Kerray Dundıl

Kerrayê Dundıl dewa Ruymelekan da u ver Quçê Pêxamberi da. Voni wexto ki sahabeyi şını Kelaya Seyar geni, Hezret Eli uca d' yo kerra qul keno, Dundıla xu gıredon, pê lıngon şino herb keno u yeno (V.36)

178. Kerray Lınga Beri

Rayer Sayer u Kason ser naverê Gola Kafıran ıd yo kerra esta. Sere kerri d' lingi esti voni in lingi Dındıla Hezret Eli yi. Vatên ona aw şıkeft ra dur ra tı onin, tı voni fotoğrafi yo astori yo. Vatên fotoğrafi Dundıla Hezret Eli yo. Wexto ki verestey yena ser şeklê Dundıla Hezret Eli gêno. Sek pê boyew siya fotoğrafê Dundıl vıraziyayo. Aw ca d' biçim nalê astori esto. Sek tu kerra ona dayo pıro şekıl veto (V.57).

179. Lewey Dundıl

Wext ma qıc ib pey Şenıg ıd yo kerre uca d' bı. A Kerra z' ina yo çi ser ıb zey lingê astor ib. Yo noxta z' ha Sımsor da ya z' eyne o qeydi ya. Von Hezret Eli omo, astoray yi çınık derg ib yo lingey xu Sımsor dı na ro, a bin eş itya pey Şenıg ıd na ro (V.73).

180. Pay Dundıla Hezret Eli

Rayeri Wışkala u Zımag ser, qeymaya serin ê Zımag ıd yow kerre est. Yow qul ha tede ya. Qul zaf xorin ni ya. Vatên ina qul pay Dundılê Hezret Eli yo. Mı zaf hew di. İnkê belka tehrib biya. Monena herinde lingê her ya z' astori (V.42).

181. Qencê Hezret Eli

Yow kerrow xışn ha qarşı Ziyarê Celaledini, dest çep ser do. Voni ina qencê Hezret Eli ya. Voni yi u keyney qıral awca d', ser Kelay Siyar ıd qenc kaykerd, ina qenc iz ser dês ra peraya omeya itya (V.42).

182. Şeylê Hezret Eli

Yow kerre zi onik ha mabeyn Şelaheydo u Horsel do. Yow kerrow xışn o, kocaman yow kerrow. Voni ina şeylê qeweti Hezret Eli ya (V.42).

3.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki

3.4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Vırameyişê Şari dı Ca Gıroto

3.4.1.1. Heyduti Sosyali

183. Em Heyd

Ez tornê Em Heyd a. In meseley bayi mı, daa mı, apon mı mi r' anlatmış kerd. Emer Becerikli Vazanon ra wo. Se serr ıb merd. Hiris u çar serrı wo merdo. Zaf cesaretli yo merdımek ıb, zaf efendi b'. Dı heb bırey yi bi b'. Nomey yo Hesên ıb, yo z'

Şêx Wısf ıb. Herb ıd, Herbê Şêx Said Efendi dı bı. Rojêk hukmat omi dew, yino dıma geyreyni. Piriki mı va qey yi dıma geyreni. Şı yo dere d' ser yo dar ıd xu nımtı. Yi yeni uja ateş keni bireyi yi. Yo birey yi yarali keni. Wı z' zaf cesaretli bı, nomey yi Hesên ıb. Sileh doni Şêx Wısfı, voni Hesên bıkiş. Wı hewa ra sileh erzeno. Yuzbaşı don yi r' yi kışeno. Kiy way yin ra balte oni pê sarey Hesên tera keni. Pirik mı o wext omo uja oniyeno ek wırdi birey yi omi kıştı. Pey ra koweno eskeron dıma. Yeno Pirdê Sekiz, uja d' pişeno de, duwes askeri kışeno. Eskeri koweni dıma. Zımiston şin kiy keyney birey xu. Rojêk yo hevali yi, yi sıkıştırmış kerd von “ Merg esto, wa haye ma pê bıbo, tı emser kom ha dew di?”. Von “ Ez ha Kopar ıd kiy keyney birey xu da, yo y' ra mevajı.”. Beno zımiston, hevali yi gere keno. Eskera yen zerrey dew. Aw wext bayi mı des u ponc serre bı. Ap mı u bayi mı ra voni “Bayi şıma ho ça, bayi xu biyari.”. Beni lingon yin giredoni koweni, bıngon yin ra gun yena. Koweni verni askeri, yeni Kopar. Bayi mı ra voni “Şu zerre bayi xu ra vaj teslim ıb.”. Bayi mı vatên “Ez şıya zerre silehi xu piyor giredawo, mı va eskera vona bi teslim ıb. Mı ra va ‘Tu ın zımisto eskera ard bayi ser, bayi şıno ça?’. Mı va bawo mı niard, yin ma ard. Vato ‘Folonkes gere kerdo, mı yi ra vato’.”. Pirik mı yeno teber ateş keno, askeri xu erzeni kıştê percınon ıd xu nımneni. Pirik mı miyon ıd remeno, şıno yo dere kalawê xu gen non ser lewê vowr. Yi z' voni qey biyo yarali uja d roniştewo. Bayi mı vatên “Ez oniyewa dere ra vejıya çağrey yi ho des yi do şıno.”. Pirik mı uja ra şın, are dı qediyeno. Şêx Said Efendi von “Bi teslim bıb’.”. Wı von “ Ez teslim nibena, mı idom keni.”. Şêx dest xu don paşte yi r' von “Tı teslim bı, tu idom nikenı.”. Nişeno astor xu, dewan Darahêni ra xatır u helaley vazeno, şıno Diyarbek ıd teslim beno. Gardiyan kağıd don cı, von filon ruej tu idom keni. Wı z' gardiyan ra von “Ez yo mektub nusena dona tu, wa mı idom bıkıri.”. Mektub ıd vono “Ez laji Heyder Becerikli ya, filon kes a.”. Gardiyan ra von mektub ber bı d' savci. Savci oniyeno ek bay yi Heyder Becerikli heval yi yo. Hin idom nikenı, hiri serri ceza doni cı. Hiri serri yi qediyen, vejino, yatax xu uja d' verdeno. Gardiyan von “Xalo tı qey yataxa xu nibeni?”. Von “ Ez zona, ez şına çend hebin kışena, reyn yena itya kowena.”. Şıno ara d' dı hiri aşmı qediyen peyser yeno. Voni “ Xalo tu va ez peyser yena reyni hapis kowena, tu qey çi nikew?”. Von “Ez şıya mı numısız kışt nikişt koki yin niomi, ay ma z' biyi numısız.”

Yo waye yi bıb', zewıjnaye b'. Veyvey bıray ya beno, wa vona ez şına, mirdey ya niverdeno. Mirde wırzen sileh non way ra. Waye hamile b'. Desti qıcı kıştê ya ra yen. Piriki mı raseno cı, way yi vona “Birey mı, yo y' mı nikiştı, qeze ra sileh gına mı r'.

Şıma qariş yo y' ni b'. Waya mı bîd herunde mı, wa bîon qıcon mı.". Piriki mi z' way xu ra şınaweno, inon ken. Waya xu ya bin iz dono zomey xu. Are d' ya u mirde don piyor. Mirde von "Mı seni a way tu kışt, ez ina tu z' kışena.". Ya z' keno yarali. Way cad piriki mı ra vona. Vona "Hal mesele dime ina waya ma, mirdey ya ina kewo cı". Piriki mı vısturey ya kışt, mirdey ya kışt, bırey mirde kışt. Çhar teni uja d' kışti. Uja ra zemon viyert şêxi, ağayi bitı milet kowt are va ma omış keni. Ver ci elektrik çınık ıb, çıley vıstên ta. Pirik mı şın milet ha uja da, yowna ca d' adır kerdo we, von ez cığara bışımı. Silehi yi ho yi dı b'. Piriki mı uja d' cığara şımeno, oniya a aile ra yo qarşiy yı d' ronıştewo, piriki mı d' qısey keno vera onino ber ra. Pirik mi şubhe kerd. Uca ra yi ateş keni gımeno silehi pirik mı r'. Pirik mı wexto oniya sileh, şın xu erzeno war. Von wa vaji omo kıştış. A aile ra piyor remeni. Ağey mağey uja d' moneni. Piriki mı wırzeno rasen aile ra yo çınık o. A wext Çotla warey yino bi. Pirik mı wexta şın cini, comêrdi piyor kowt tê dest hê govend keni, voni Emer merdo ma xelisiyey. Piriki mı uja d' iz dı hebi kışeno.

Rojek yeno dew, yo darê yi bîrnayo. Perseno, voni "Ciron tu Filit bîrnaw". Şıno ver beri veynen cı von "Tu qey dara mı bîrnawa?". Uja d' yo qısey yo yi ra, yo yi ra piriki mı d' yo karda qıjkek bena. Wı z' newe zewıjyawo. Piriki mı uja d' iz reyn kard don paştê yi r', yi z' kışeno. Yo mênık iz çend rueji verni vera şın deyni qiji ayr, deyni qiji ay bin r'. Yo qıj berma va "Daye ina kerd mı.". Daye yi vona "Lawo meberm! Eka eyro don tu r', siba don ayr, biyor şın don laji Emer ir. Emer don pıro kışeno, ma tera xelisyeni.". Eyni da pıro tera xelısyayi.

Rojêk şıno ver aw, yo mênık uja do. Reyn mênık çım ginen cı tersen, hin mênık von se yo toqat don mênık ır. Mênık omi kiy cad merd, tersa bı. Milet tera zaf terseyni. Yo çım gıneyen cı terseyn. Ama zafın bınımı ıb.

Rojêk iz reyni şı Solaxon. Uja d' yo heval yi bıb, wı z' mehkum ıb, nomey yi Eli Rıza b'. Şın uja d' yo kiy. Mênık heywon sera bîrneno, non don yinon, hızmey yino ken. Heval yi yo xebera xırab wahir kiy r' von. Pirik mı heval xu ra von "Hezret Omer vato yow çeray hevali xu nikışeno. Tu ina kelima wahir kiy ra vato, tı hevali mı ni b', mı tı kıştên.". Uja d' ayrılmış beni. Bacu hevali yi yowna ca d' omi kıştış. O mênık ki wı kışt, kowt pirik mı rey. Piriki mı heqsız yere yoyi nikışt. Şeşt u çhar teni kışti, heqsız nikışti.

Hikayey yi bayi mı ma r' vatên. Kiy xu d' zerri mıtfax ıd erd kendıb, bın kerdıb zey yo wade. Wexteko hıkmat omeyn wı kowtên bın erd, yin yo texte neni ser, tencerey

şıt neni ser. Yoyi vatên qey tencerey şıt ha uja do. Rojêk seri sıwe yo cini yena, adır bena. Oniyena uja akerdewo pê hesiyena. Şin gere keni, hıkmat yeno dew. Aw ruej iz pirik mı uja d nib'. Seni texte keni a uja d' pê hesiyeni. Hin ca çınık ıb piriki mı xu dek cı, kiy ra z' bı.

Pirik mı dewon Muş ıd merd, se serre b' merd. Mergi yi z' zaf temiz ıb. Wexta merd yo keyna bi, keynay yo şêx ıb. Keyna wı nişnasnen iz, xu r' feqir ıb kiye d' mendib. Seri sıba wırzena şêx ra vona “Baw Emer Ağa kom o? “. Şêx von “Tı qey persena”. Keyna vona “Mı emş hon diyo, yoyi mı ra va Emer Ağa merdo, yo guney yi çino, la guney yo cini ho sero.” . La yo nizon ına cini kom a? Howt hebi cini ard ıb, yoyi z' niverda. Cini yi merdên ardên, çar heb yi hetib. Dıwes heb laji yı u çahr hebi z' keyni yi bi. A yo ciney yi zaf sinirli b', zaf zoer kerdên. Ya z' pirika mı b', daa bayi mı b'. Rojek oniya zaf zoer kena, kard guret zon ya tera kerd (V.64).

184. Keloğlı

Meseley Keloğlı hicri 1187 dı biya. Bowkali babi mı yo kitab ıd niştö. Ez oniya cı yo goşe d' ho nişteyo tarix yi. “Qetli İsmail Begı desti Keloğlı ra 1187” niştewo.

İsmail Beg mırê Pali yo. Yeno Xeylo. Gerey bowkali bayi mı tede keni. İsmail Beg yi berd u tehdit kerdo. Aya şew hin çına vinawo se, seri sıbayı yeno koweno keyi yi, vono mı ef kı. Şêx vono, “ Meşu Fatrakom çık çino, tı şiri Fatrakom tehlike yo.”. İsmail Beg şino Fatrakom. Awca d' Keloğlı biyo. Nomey yi Ehmed Ağa wo, keçel o, tera voni Keloğlı. Şewa serrnewa bena. Keloğlı u İsmail Beg kay keni. Awca pıxeyri bi. İsmail Beg dono kubay Keloğlı erzeno bın adiri. Aya vera ciniya Keloğlı yena, onina kub ha bın adır da, peyser ageyrana. Keloğlı zono yers biya, şino zerre. Ciniy yi vona “ Mey zerre, İsmail Beg biyo çına bırr dono kubay tu r' erzeno adır!”. Keloğlı kalmey xu gêno yeno İsmail Begı keno wırdı wırdı u keno zerrey tımnon yi, wenon astorê yi, xızımıkari yi ra vono, “ Qerbegon ra şu, wa herkes vino.”. Hıkmat desti Palıyijon dı b', fermon yin veceni. Yo dar ver mezeli Fatrakom ıd esta, voni howtay teni aya dar ra xenıknayi. Fatrakomiji biyi vılayi, inkê ki konca şını Fatrakomij esti. Zerrey Diyarbek ıd, Hêni d' zaf Fatrakomij esti. Dewlet fermana ey vecena.

Guevder ıd Ardurek esta. Ardurek ıd Musfa Ağa vono “Keloğlı İsmail Begı kıştö, ma tera zırar vineni.”. Cemat yi vono “ İtya ra Siwun çı munasebetê ma pa esta, ma çı zırar vineni?”. Keloğlı biyo mehkumi kuyi, ku ra geyreno, beno extiyarı, gijık u erdişê

yi koweni têmeiyon, cılı yi dıreyeni. Dono raar şino key Musfa Ağay. Şino cemat ho dekerdewo, terefi ciniyon ıd roşeno. Ciniyi voni “Feqir, xu r’ şu wade!”. Keloğli vono “Wa cemat vıla bo, Ağa mı qebul keno, ez hama şına.”. Cemat beno vıla, Ağa xeber don cı, vono wa biro. Ağa von “Feqir vaj, tı çı geyreni?”. Keloğli von “Ez feqir niya, ez Kel Ağa ya. Arey tu u miro rınd o, tı şiri ina dehway ma hal ki.”. Musfa Ağa emr dono, tıraş keni, cılo doni pıra. Musfa Ağa von “Ez yo çi tu ra persena. Wexto ki memleketi tu d’ yo dehwa seni vıraziyeni, tu aya dehwa sekerdin?”. Keloğli von “Mı heya aya dehwa xışn nikerdên, çeray nivariştên. Mı dehwa kerdên giro, hema vıraştên.”. Musfa Ağa von “Dehway tu terefi Ellay ra nivıraziyena, xu r’ şue.” (V.12).

185. Qas Kosi

Qas Kosi bowkali mın o. Babi babiy mın o. Wextê Herbê Dinya ya Yoyın ıd Kuwayi Milliye d’ milis ıb. Şêx Şerif Efendi het wı u hevalon xu qarşı Ruson mucadele dawo. Şêx Şerif alay qomutani bı, bowkali mı Qasım Kosi z’ yuzbaşı bı. Bowkali mı idomê Şêx Said ra pey Şêx Ebdurrahim het ıd mucadele kerdo. Meseleya Bowkal mı inaya:

Bowkali mı zomay Melekun o, cesur yo merdım o. Aw zemon dew ik nızdiy bi pê derze koli berdên key Mala Xelili, gıley yin çinen, kar u gurey yin kerdên. Bowkal mı cı r’ awdıy yo çi nikerd. Bowkali mı verci Şêx Ebdurrahim het ıd hereket nikew. Key Mala Xelil astorê Şêx Ebdurrahim mıqat keni. Gerey yin beno. Key Mala Xelil awca d’ yo dek keni bowkali mı? Yi ra voni biyo şeş aşm ma ina astori mıqat kerda, tı zomay ma yi, biney tı mıqat bı. Nivoni gerey ma biyo. Astorê Şêx Ebdurrahim belli kerdıya. Şew beni teslim keni. Aw mehel Eli Heyder alay komutani bı, Eli Barut iz yardımcı yi bı. Şini Eli Heyder het, tıra voni her ne kadar gerey ma biyo se, yanlış adres dayo şıma. Ina astori key ma d’ niya, ha key Qas Kosi da. Voni ma şehne raykeni key yi u ıspat keni. Şehne ay çağ ıd şiyini dewar omartên, gele peymawitên u hisse ari dayn. Şehne z’ key Mala Xelil ra yo merdım ıb. Şehne şın gewê bowkali d’ dewari omareno, la astor zerrey axuri da, niverdeni astor bıvino. Şehne bineyk koweni u raykeni. Şehne şın vono astor ha awca da, mı çımon xu ra diya. Wışkala ra Mehmalı Hesên Dergu pê hesiyeno ki fermonê Qas Kosi vejıyaw. Wı dosti Qas Kosi yo, fermonê yi z’ vejıyayo. Voni yin wırdın ha astor himaye keni. Eyni şew ıd Mehmalı Hesên Dergu hiri hew yeno key bowkali mı, hir hew şino keye. Von “Ma bırem, ma nırem se ma kışeni.”. Bowkali mı von “Liye Mehmalı wa ma bıkışı, qijon ma r’ duşmeney war nımono.”. Mehmalı vono “

Ma şı belka ına dinya cısêna tadiyah, belka ma af bıb', duşmeney zi nimono.". Bowkali mı qijon xu gêno kowen teberi. Peyi dewê ma d' pey kerrow sur ıd bıney vındeni, goşdari dew keni. Onini esker ome dowrê dew ıd yo helqa eşt. Awca d' şını kue. Hiri serri kuya moneni. In ara d' zaf herb kerdo. Ma anlatmış keri belka hiri rueji niqediyi. Yın u Yado Paşayı Çolig dıd piya dewom kerdo, Çem Bırqleyn ıd yin u yo alay eskeri kowti çatışma, bın Hêni d' kowti çatışma... Zaf ca d' kowti çatışma.

Voni Qas Kosow hucera kıtabon veşnayo. Bowkali mı teyna nibı, piya hevalon xu bı. Hin nieşkayı çare vini. Yow ruej onin ik het Qerbegon ser yo merdım ha şıno. Voni ın mêrik tehlikeli yo. Yi tepşeni, onin ik yow non ha tede ya. Wekto ki non akeni eke mektub ha zerre do. Alay iz Qerbegon dı biya. Mehtub key Mala Xelil erşawıtı Eli Heyder ri. Şını koşka Mala Xelil veşneni u yin ra çend teni kışeni. Wexto ki koşk veyşaya kıtab iz tede veyşeni.

Yo ara d' Mehmalı u yin tepşeni surgun keni. Her yoyı erşawıt cayêk. Bowkali mı u çend merdımı yi şını veri dewê Hêniy Cahiti. Bırazay bowkali mı hêrs beno qolık ra vejın yo dı heb fışekon erzeno. Helak fışekon erzeno veng şıno yo cinek. Cinek ra voni Zerey Diyab, Cahitij a, merdımê zomay Melekun a. Ya z' ser sıbayı dewar bena aw bolge. Xeber dona eskeri. Tabi hayeya Qas Kosi pey çinik a. Yere yo, beno tari, yow alaya eskeri dowri aya mığara gêna. Voni teslim bıbi. Bowkali mı vono "Ez teslim nibena.". Dapiray mı z' vona "Teslim bıb, mala zırar nidiy qijon ir." Onino dubare tede esto, teslim bıbo zi heyne kışini. Awca d' hin yemno r' beni eşkara, heta yondesi rueji çarpışmış beni. Zomay bowkali mı zaf ciyat ıb, tıra vatên Mıst Mıh Malayi. Vatên sow yowna Hezret Eli bıbiyn se ınno z' Hezret Eli yo. Bowkali mı vono, "Zoma hin ruej bı gıron, çew wayir çew nivejino.". Zomay bowkali mı vono "Madem tu mı ra ına va, tı gereka mı pey beri gomi d' giredi.". Awca semed sond yi şiyor ca diye yi giredono u heyne verdono. Fışeka verin ki esker teqneno wı kışiyeno. Yın ra dı teni u hiri heb zi silehi yin moneni. Silehi ay çağı surmeli tıfing ıb, tek fışek pê mekanizma kaş kerdên, dayn ver u teqneyni. Yow silah bıbiyn sur, ay eştên kışt u pê silehi bin dewam kerdên. Vatên tıfing hend bıbi sur zerrey desti yin veyşa b', goşt pa nimend ıb, astey kowt ıb teber. Vatên ınno hew pê paşnay lıngê xu surmey tıfingi qelıbnayni. Hin silehi yin qıdiyeno, bombayon doni gome r'. Yın tepşeni u beni. Dapira mı ha yaralıya u hamileya. Cayeko tıfing niyayo pa ra desti qij omeyo teber. Qomutan von "Şiri aya cinek bıkişi.". Yow esker raykeni, esker qemiş nibeno tıfing pano, tıfing nono erd ra u

peyser yeno. Yow Aldunij miyon eskeron ıd biyo. Vono “In tıfın niniya goni ra, niyawo herr ra.”. Qomutan vono tı şu bıkişi. Wexto ki tıfing tadeno dapira mı, dapira mı vona, “Mêrik inşalla xoz tu ri do, tu orte ra deko dı heb.”. Netice d’ aw mêrik şino zerreyi gemı, xoz don pıro, orte ra beno dı heb. Dı heb emi mı u babiy mı z’ awca d’ ib. Yow ema mı new des serra bi, yo ema mı des duyey serra bi. Babi mı z’ aw çağ yo serre bı. Qariş yin nikoweni. Wırd emi mı, babiyi mı keni xu paşti u geni şini. Bowkali mı Qas Kosow tepşeni beni Bırcık(Dewa Qerbegon). Awca d’ pê adiri, pê şışon işkence keni cı. Haki şelaqnayen kerdên bini çengonê yi. Aw çağ şeer bi, oncenı bini kıftonê xu. Pê şeer qolonê yi giredoni, voni mala qolonê xu niakero ki aw hak dahana ziyed bıveşno. Çowres ruej aw qeyde ra işkence keni cı. Wexto ki Eli Heyder vono, “Qaso tı qey emon nikenı?” Wı vono, “ Heydo, ez comêrd a, qey emon bıkir?”. Eli Heyder vono “ Tı qey mı ra nivoni Eli Heyder Beg?”. Wı vono “ Tı mı ra vaji Qasım Ağa, ez zi tu ra vona Eli Heyder Beg.”. Eli Heyder vono “ Mı ra vaj Eli Heyder Beg, emon bıwazi, ez tu ef bıkeri.”. Wı vono “ Ez dehwaya xu r’ sadıq a, wexto ki tu ra emon bıwazi dehwa bena şexsi dehwaya mı, huneri ina dehwa nimoneno. Ez dehwaya xu serbımırı se ez bena şehid.”. Zaf işkence keni cı, hin hal tede nimoneno. Yow ema ma bı, tıra vaten Şarê Kosi. Zaf ciyat ib, sey ye y’ cesaretli çın ib, comêrdon ra z’ ciyat ib. Ya hel hel şıyn ziyaretê yi. Helak vaten Eli Heyder ha yeno, yi vatên “Şare ma, de hey ina lınga mı berz seri lınga mı, Eli Heyder wa nivajo ki tersayo, mı ver emon kerdo.”.

Netice d’ Atatürk vono “İndıs yo merdım Kuwayi Milliye d’ qarşı Rusya d’ herb kerdo, ma ın merdımı ef bı. Sıba ulkey ma heyne savaşı bıkerı se hetê ulkeyi xu gêno.”. Efi yi vejino. Seko efi bowkali mı omeyo terefo ki yi ra hes nikerdo, Eli Heyder ra voni “In merdım bıkiş, tı cewabê xu d’ voni wextok ma wı kışt mektub hema ma dest niresa bı.”. Bad cu yi kışeni. Bowkali mı rayeri şeriet ra şı. Sowbina dewaya yi çın bı (V.15).

186. Yado

Mı Helil Timur ra eşnawıt. Eski Belediye başkani bı. Bayê yi Ebdi Erebi Şêx Said ir yardım kerd. Ez mesley Yadin tera persa. Va liye wılay dadiy mın pıro vatên mesley Yadin ıd çık ız çın ib. İtya d’ Wıs Begun xalon yi bı. Yo munga dızıyena. Şini gerre keni voni xalon Yadin berda. Yadin eşnawen şino uja, oniyen cendermey hê merdımın yi oni. Hin xal yiyo, lac xal yi yo dest yin dey kelepçe r’. Wı u cendermey don piyor. Uja ra ben mehkum. Nê fıkr bı mehkum nê dewlet ser bı mehkum nê z’ ay gorey fom

kerdên. Mehkum kowt dîma vat in çetey yi yo, saldırmış kerd. İrtibat yi Şêx Said ir çin ib. Mehkumey yi dî serr ib. wextok ben mehkum Heseni Begon, Azizon ra Saidi Talhi elebaşiy çetey in hire heme bi. Şewek şin zîmey Fexrun, Molaoğli est uja d'. Molaoğli ra yo est tera vatên Hus Malon. Wî z' miyon ay mehkumun dî b'. Feqet xefiya b', ıstihbarat mehkumon ra guretên deyn dewlet. Mehkum pey hesiyen, guya ben kışeni. Çun ra Şêx Mustfa biyo, tera von tu kışeni, xu r' birem. Uja d' remen şin xu r' xelisiyen. Taway yi yo Şêx Said piya çin o. Yi z' xu r' kowt dîma, pê bixelisi. Vatên qey hukumat darbesi keni, yi z' xelisin. Heseni Begon teslim niben, cuwa pey in hedisey nişt, hukmat efa qanuni vet ef bî. Said Telha rema şî Suriye. Dewlet Suriye ra waşt, ard Aşağı Çarşı d' idom kerd. Yadin z' va ez teslim nibena rema şî. Yadin guya cini xu Telli Xanım ben Musyon Butyon verden u wî z' teslim niben geyren. Oliyan ıd mufrezi ken ver, non pa. Cini vona in tu kışeni, wextok tu kişt wa mı meber, heqeret mı mekir, tı mı bıkış. Von Yad Telli Xanım kişt. Uja ra pey hin fişek yi qıdyeni u teslim geni u kışeni. Heta voni sarey yi tera kerdo. Mehkum ıb yuzbaşî felan nibî, yalanız zaf cesaret bî, ciyat ıb. Yadin dî qeleşi çin biya (V.73).

Yado Cebaxçur ra bî. Tera voni Yad Mahmud Abas i. İtya d' Qeldar esta. Qeldar ra zewijnaye biyo. A wext Bingol qeymeqamlıx biyo. Qeymequm vergi deyn ari. Qeldar ıd Key Azim Şer bi, vısturey Yad ib. Tera voni vergi bîdî, yi z' nidon. Cendermey yen dî heb gayon yin ben. Yad yen tıfingo non pa. Yad uja ra bî firar. Cuwapey pa umbazona heştay ten, se ten suwari olarak geyren. O wext hukmat zayıf ıb. Yad omeyn Kuermön, esker omeyn Şabon ıd vınertên. Eskere omeyn itya Yad şin in wer, eskere nıoftên dîma şir. Yad xu comêrd biyo ama çend heb zalım pa bî, millet kiştên. Ciniy Yad, Yad a geyreya. Vatên yo fes ney bî xu ser, kinc comêrdon guretên pıra. Wextok kışiyaya yo yuzbaşî şino ser, eke cini ya. Yuzbaşî zaf qehriyawo. Vato mı bizonin ma cini ona şer kena, mı ya nikiştên. Zey comêrdon şer keyn. Yad ız Oliyon ıd kışiyawo. Yad Şêx Said ra mı b'. Meseley Yad baad yin a biyo. İnka Yado Çesmesi est. Yad u firaron xu uja guret, eskera z' ver Mendo guret. Zaf esker uja d' kışiyawo. Esker teslim biyo, o wext bori cıneyn. Voni esker bori cıneyn, ma teslim beni. Firaron nivınert vera kiştên. Voni mirê Palı biyo, vato merdım Kırd taway teslim şima ra çık nizon, şima teslim bi hê bori cinen. Şima eşken se bıkışın. Uja hema eskeri zoer do firaron, firaron xu don kişt. Eskera şiya Bingol. Yado Çesmesi z' uja ra omow, o nomı uja ra niyo pa (V.24).

Yad Mahmud Abas kokê xu Darahêni ra dewa Şin ra wo. Yad asker qaçaği b', kowen kue. Yad kue d' beno meşhur. Çıqas dew est Yad ra memnun ib. Yad niverdeyn hukmat heqeret dewan bıkıro, cergey Yad qewetli ya. Comêrd ib, taway xu r' nıwazen. Buey yi çı hêga esto, hêga ci r' monen. Bıwaştên biyn wahar hêgan. Yani çilekey niken. Ayra milet tera heskena. Hukmat oniyen pê Yad çi ben, soz yi pere keno. Xırab yo merdım niyo. Milet ono piser, eşireton miyon id anlaşme vırazeno. Ay ra tera vatên Yadin Paşa. Herb dınya d' het hukmat vındeno. Yad Qaldar ra Key Ezim Şer ra zewıcıyaw. Cini yi kışeni. Mezel ya Oliyón do. Yo ruej ra pey Yad ben yaralı. Dı tenon ra von, şıma bın yo bırr id mı heq keni u şel erzen ser. Mireno yi ben heq keni u şel erzen ser. Niverden çew şir ser. Baad uja beno çımen. Çew mezel yi nizon. Darahêni d' yo meyit ardo, Hukmat veyden buey mı. Voni deyzey tu yo, tı şınaseni. Buey mı onin Yad niyo. Yad durust ib, kom heqeret yo feqır bıkerdên niverdeyn. Xu r' nımac xu ken, Cendermey nişkeyn mudahale bıkir, yi mudahale kerdên. Merdım kışiyen, yi ardên barıştırmış kerdên. Milet goştariy yi kerdên (V.67).

3.4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan

187. Evdalonij 1

Evdaloniji verin zaf qewetli bi. Voni Evdaloniji şini Qıl Tuj dı vay vejani. Raştê yo kerri beni. Kerre sey asın ib, zaf zor ib. Dewiji nişkeni vay vejıy, voni ma veyn dati. Ancax wı bıeşko ina vay vejıyo. Voni ma yo non(wer) bıdı cı, xu ra hot heb patılay ancax yi r' vejıy. Cı r' patılayon pojani u veyn doni dati. Dat hot hebi patılayon weno. Yo patıla hendê hiri çar heb nono kena. Dat noni xu weno, qazme gêno, aw kerri şelegneno u awk tıra viyarneno. Qazmey ay wextoni pê kore ra vıraştên. Dı fek ib, yo fek qazme b', yo fek iz torzin ib u zaf xışn ib. Dat pê ın qazmeyi Vaya Xeç akeno. Ina vay hema z' esta (V.33).

188. Evdalonij 2

Wext verin id yo Evdalonij şino esker. Qomutan yo gulaşçi ono, vono gulaş bıkir. Gulaşçi dormaley yi d' gêyreno geyreno, wı cay xu d' vındeno. Xu zerre d' von, ez nizono bıgeyri, wextok tı kowt mı dest, ez tu ferıknenena. Gulaşçi yeno yi ser. Evdalonij wı non hewa, erzeno erd. Gulaşçi xu ra şino. Qomutan şaş beno, von tu seni antreman kerdo tı hend bi qewetli. Evdalınij von, ez antreman ra çık nizon. Wextok ez şıyn dewari, mı herindê kerra d', gewe erd ra kaş kerdên u eştên dewari (V.33).

189. Evdalonj 3 (Mıs Qasi)

Voni Evdalo ra yo mênık bı, tıra voni Mıh Qasi. Zaf qewetli bı. Rızo ra yo berda velgi(yo berd hırıs gırzeyi) non ser kıftônê xu yeno Fatrakom. Uca d' ser bond ıd yo balgınd esta, zaf gıron a, çew nişkeno hewa no. Mıh Qasi balgınd dı z' non ser kıftônê xu non hewa. Tıra voni ney, berd ser kıftônê tu dı b', berdi tı kaş kerda xu. Berd roneno, ına balgınd nono ser kıftônê xu. Banging hend gırına wextok roneno, balgınd ser boni qul kena şına zerre, zemin iz qul kena şına axur.

Voni o wext ıd itya d' kerrey ariy vıraştên. Teyna bin arrisiya ariyi(kerrey ariyi) hewa nayn. Arrisiya ariyi zaf gırına, belka ponc sey kilo esta. Hırıs çores teni zor hewa noni (V.33)

190. Gelt

Wexto verin ıd dewê ma ra yo merdım biyo, nomey yi Gelt biyo. Gelt zaf ciyat biyo, zaf quwetli biyo, dirençli biyo. Heme işi xu pê destoni xu kerdên. Pê darıy, zengine, nalçık işi xu nikerdên.

Yo pehliwon Muş ra yeno, zerrey deştê Cebexçuri d' çew nişkeno yi d' gulaş bigero, miyonê yi roeno. Perseni, voni eceba Çolig ıd çew merdım ona zıxm esto ki paştê in pehliwoni Muşi roeno. Yo merdım extiyar vono, Pueğ ıd Şabon ra yo merdım esto nomeyi yi Gelt o, o mênık belki bieşko paştê ın roeno. Xeber şaweni. Deway ma des u heşt km bajar ra dur a. Şini xeber doni cı Gelt yeno Cebexçuri. Vali Paşa tıra mesele vono. O pehliwon koweno wertı şın yeno. Wı uja d' pewliwon tepşeno, keno berz, non ro u payi xu nono seri miyonê yi vındeno. O pehliwon cayi xu d' moneno, nişkeno hereket bıkerö. Vali Paşa vono “İhtiyacı xu vajı, ez ihyacı tu gidermişkeri. Mı ra vaj ez tu ri çi yo holi bıkeri, çı yo hediye bıdı?”. Wı vono “Ez wahar mal a, pes mı esto. Soel esta, biney soel bıdı ez ben dona pesi xu wa bıwero.”. Soel doni cı, eger yo yuk se kilo se, yi ponc sey kilo yo yuk kerdo çuwalon berdo cay xu.

Texmin mı gore hiri sey serr esto itya d' cuyawo. Cayi mezeli yi belli niyo. Mevkiy yi belli yo. Yo dere esto ma voni Derey Gelti. Mevkiy yi, gomey yi esto, nomey yi ho panayawo. Cayi yi Şabon ra nizdiyo, dı kilometre esto (V.11).

191. Gılgıl Oğlı

Yo dewij miyon hêgey gılgıl id zerrey qundax ıd yo piştık vineno. Piştık beno kiy xu, mıqat ken, keno pil. Tera voni Gılgıl Oğlı. Dadi babi yi çin ib, miyon hêgey gılgıl ıd diyo. Nomey yi uja ra omo. Gılgıl Oğlı o qeyde quwetli b' beno pehliwan, qehremani a mıntıqa. Yo siy ari bestên ina ling, yo bestên lınga bin pê şin herb. Herb ıd deyn dêson bono, bon şiyen we (V.49).

192. Hes Wıso

Hesen Wıso piriki ma wo. Hesen Wıso yo fitı(mundi) besteno xu miyoni çoras hew dormaleyi xu ra beno. Yo merdımı ciyat o, nomeyi esto.

O wext dewa Gerib ıb Eli Ağa tede bı. Voni yo heş yeno, cıtyeri yi ho cıt keno. Uja d' heş cıtyeri yi keno birindar. Pey hesiyeni wırzeni we. Eli Ağa yo tırs u yo kalme dono yo espari, von tı verni d' şu Heziron ıd Hesen Wıso esto. Espar şıno veri yi. Ay bin iz heş dıma yi. Espar vono “Xalo heş ome, cıtyeri Eli Ağay kerdo birindar. Eli Ağa ın kalme u tırs şawıt, va ber bıdı Hes Wıso, wa heqi cıtyêri mı bıgiro.” Vono “Tuti mı, tı kalme u tırsê xu bıgi uja d' roşı. Oniyeno heş ho cêr ra yeno espari zi hê dımay. Heş seni oniyeno Hes Wıson ra cehdeyi xu degış keno. Hes Wıso vendeno vono “Tı hındek teresi remeni, duşmeni tu ha itya do, bi qarşı comêrdon”. Vate yi ra dıma heş cara lingon peyon serı vındeno u pırpıliyeno, yo veng gıneno pıro. Uja d' heş u Hes Wıso yobin geni. Hes Wıso heşi nono ro, xınceray xu geno dono pıro, heş kışeno. Espari z' heş erzeni seri astor geni şini. O vono mı kışt, o vono mı kışt, o bin vono mı kışt. Voni ağa ma kısıci cıtyeri tu guret. Ina hew o merdımı ki şıyo xeber daya Hes Wısonono vono “Willay Eli Ağa nê inon kışt nê z' mı kışt. Hes Wıso heş kışt.” Rueja bin Ağa xeber dono Hes Wıso yeno. Ağa vono “Hesen Beg bi, tu ra ina Ğerib esena arazi çendek zaf o, ma beni bırayi cı, nime yo mı ri, nime yo tu ri.” Hesen Wıso vono “Eli Beg, bıratı tu çımon mı serı. Hele bi Heziron vin, awka yi serdın a, cay yi wenik o. Tede bızo woyek, tede mışno woyek. La tiya d' hutê awk çın a şıma bıweri, şıma honi teş ver teqeni.” (V.75).

193. Hing u Was

Dewa ma d' dı heb bırayi bıbi. Tera vatên Hing u Was. Wırd iz ezeb ıb u dayka xu het dı bi. Zaf qewetli ib, zaf ciyat ib. Ruej ıd yow bız cayêk ra ardên u werdên.

Vatên, yow ruej gêyreni nişkeni bız bıtıravi. Şini bızê xu, daykê xu ra dızdneni u weni. Des heb bızı yin biy. Dadiyê yin onina ki yow kêmiya ya, new heb biz i. Şına kuyon ıd gêyrena nigêyrena bızê xu nivinena. Voni, “Daye, tı dewari çır kena, şıt ferq keno, nikenno?” Daykê yin vona, “Ferq nikenno, şıt eyne şıt o.” Voni, “Ma bız bırnaya, new çı des çı”. Hema z’ dew ıd voni “New çı, des çı.”

Yow ruej ver Aldu dı Dola Wasmon tera voni, gome d’ biy. Vatên “Şerit qerifiyeno, yowı kıft xu don şerit ır, aw bin iz şıno ku ra eston vejeno, ono.”

Yow reuj iz Gazij yeni heminê dewari Fatrakomijon remneni beni. Qeweti Fatrakomijon çın ıb. Yeni inon ra yardım wazeni. Hıng u Was şini hetê Gaz ı, bınê gem ıd şoney yin besteni yow dara morceleyin u dewar keni xu ver oni Fatrakomı.

Vatên millet yin ra ecız bıb. Hêviyê millet kowt ıb. Xeber yena ki inon ra yowı zaf nêweş o. Alduniji, Fatrakomiji komple yeni yow ca, het ra het dormaleyi bon yin gêni u wırdın iz kışeni. Vatên dati yin yi dabi kıştış. Helak kışeni veyndeni dati yin, voni, “ Ma tu erdiş nayo, ma wırd iz kıştı” Dati yin von, “ Şıma ney, mı nayo xu erdiş. Sew mı kıştış nıdayn, dubare pey nıkerdên şıma ney, heminê Siwun biomeyn yoca heyne z’ nişkayni bıkişı (V.7).

194. Pirik Seyf

Pirik Seyf eslê xu seyidi yo. Wextê Emewiyon ıd Seyidiyon ra çew nimend, Emewiyi zaf heqeret kerd yin ır. Kom mend iz remayo kowto kuyon. Ini z’ Iraq ra barkerd omeyi itya mezraya Oliyoni(Çevirme) Tal ıd mudeyek mendi. Oniyeni itya z’ nibeno. Şini bıatey Seyfon u Muradon ıd dewê Miyalon ıd xu r’ bonon vırazeni. Bayi yi Şêx Hesên uja d’ wefat keno. Mudeyêk Miyalon ıd moneni. Uja ra z’ yeni kışta Zımagi d’ qarşiyê Mezraya Gor ıd bın ormaniye d’ bonon vırazeni. Mudeyek iz uja d’ iz moneni, oniyeni ki uja musait ni yo, yeni Mezraya Gor . Dı birayi bi. Wı u biray xu uja d’ yerleşmiş beni. Leqabê bıray yi Qol o, cı ri voni Qolinder. Uja d’ mudeyek derg moneni. O çağ ıd dewê Seyfon ıd Ecem biyi. In Ecem iz Yezidi bi. Rojek estori yin şini bin ğelonê Ecemon. Yezidi z’ bueçonê estoron tera keni. Şon ıd estori yeni kiy, bueçi tera kerdeyi. Pirik Seyf vono, “ In heywon o, ma z’ bile bile ra nıkeni bınê ğelon. Şino ğeleyon mı z’ weno, nivono wahirê mın o u ez ğeley yi niweri. Ez intiqomi ını heywonon inon ra gena.”. O çağ Diyarbek beylik ıb. Yezidi iz pê qatıron şini Diyarbek. Pirik Seyf xızmetkaron xu ra vono seba ıbret yin ra dı tenon bıkişı. Xızmetkari yi dı tenon kışeni. Yezidi z’ merdımın xu defin keni u şini Diyarbek ıd qadi het. Voni “ O yo

ki Iraq ra omeyo uja, Seyidi yo. Ma ra vono bibi Bısilmonê, tehdit keno. Ma z' nibeni. Merdımı xu kerd ra, dı ten merdımı ma kişti.” Hin nivoni ki ma bueçi estoron yin tera kerdi, ma heqeret kerdo yin ir. Qadı cad kağıd nuseno don yin. Vono “Eke niome ez eskeronê xu kena ra, kokê yin ona.”. Kağıd oni doni cı. Hiri heb laji u hot heb iz xızmetkari Pirik Seyfi bi. Xızmetkaronê xu ra vono, “ Ez ha şına Diyarbek. Şiri ay cesedoni qebronê yin ra veji, başka ca d' defin bıker. Dı heb iz kutikon bıkişi u bıberi zerrey mezelonê yin ıd herr serkeri u bêri.”. Şino ver qadiyi. Qadi ra vono, “ Zuri keni. Eke mı merdımı yin kişti cesed u qabiri yin belli yi. Tı z' kesifê xu warızın, ma piya şiri keşif bıkeri. Eke mı kişti, wa ceseti yin biyari cezay mı çıta, ez zi cezay xu oncena.”. Şini qebiron keni a, kutiki hê tedeyi. Cad mektub nuseni, voni iftira kerda mêrik ir. Yi u yin piya beni Diyarbek. Qadi wexto oniyeno tera her şey uygun, suc yi çın o. Beno cayê waliyi. Wali z' mektub nuseno şıraweno sulton ir. Sulton cad şecarey yi nuseno, muher iz dono pıro. Vono “Şıma ına şecare doni cı. Aw bolge d' kom qarşılıx da cı eşkeno mucadele bıkeri. Wı layıqê ınno gori yo.”. Aya şecere yena gınena cı. Rojek Yezidi z' şınaweni. Oniyeni ki hin itya d' yin ir heyat nimendo. Vındeni şew baronê xu bar keni, direk remeni. Pirik Seyf ser siba oniyeno ki locinê yin ra dımo nino. Xızmetkari yi şino ki dew ıd tek nimendo. Koweni dıma heta Muş. Wextok uja ra şıyni vengê tuton yeno. Oniyeni ki kurna darı d' dı heb tuti qıjkeki hê tede çırreni. Dono xızmetkaronê xu vono “İnon ber kiy mı, cinıy mı ra vaji tı çı qeyde oniyena tuton mı o qeyde ra bıoni ını tuton heya ez bêri.”. Heta Qozmi taqib keni u ageyreni. Yi wırd puti kerdi wı. O cayo ki qıjon vineno namey yi Siyasoar o. İna ra namey yowı nayo pa “Soar” yowı z' nayo pa “Tek” (V.51).

3.4.2. Binayi Tarixi

195. Dızey Keyney Qılari u Dızey Laci Qılari

Keyney Qılari ha Layê Dızd voni tera, bıatey Darahêni u Bueg id yo la ya. Peyniyê la dı yo dız esta. Uce ra voni Keyney Qılari. Lac Qılari ver pırd id kiştıy rue dı yo kela esta. Uca ra z' voni Lac Qılari. Ma miyon şar id eşnawıt, voni keyney qılari u laci qılari eşıq yobino bi. Bıatey wırd dızo dı bınerd ra yo tunel vıraştıbi u uca ra şın yobino diyn u omeyn. Yo rucêk unc o qeyde xebıtiy bêri yo ca u tunel gına pıro wırd piya uca d' merdi (V.1).

196. Kelay Şewatari (Sebateryan)

Genc id Kelay Şewatari esta. Weberi Darahêni d' Kelay Keyna esta. In merdimi ma zerr kowen aya prenses. He şew nişeno gomêşî aya keyna vineno yeno. Ruejêk çend umbazi yi yo qamış geni, meqatê gomêş ir keni war. W1 reyna nişen gomêş şino. Awka Murad zaf a medag asnaw kena şina weber u qamış ra aw gena. Medag xeniqyena u w1 z' uja d' pa xeniqyeno. Inkey Kelaya Seberteryani nomey xu uja ra gena. In nome, şewatari ra yeno (V.62).

197. Koşka Maden Ownik

Koşka Maden, Ownik da. Voni wext Bizans id laci qıral itya y' aşiq keyney qıral Pali biyo. Vat ez yow koşk vırazi gerekê Pali mı ra bıaso. Koşk vıraştê, koşk keya berz, keya berz Pali tera niasaw u w1 merdo (V.42).

3.4.3. Efsaneyi Xıznavan

198. Quç Kun

Quç Xun Sirbey do. Wextok Armini itya ra şin Suriye, şin bin xeti; hotay heb deva altun, gümüş, qıymetli maden wenaw. Verni ci gırowta, nişkay şir bin xet u peyser ageyray itya d' keuw bin erd heyne şiy (V.42).

199. Xıznav Buirçê Keyna (Dıza Keyna) 1

Buirç Keyna Darahêni da. Buirç Keyna ser ina yo efsunî yeno vatış:

Yo şonî gayinon xu ben çerineno. Oniyen yo mungê yi miyon dırıkêr id bi vin. Pey ra şino yo riyeç esta. Riyeç ra şin oniyeno yo quıl ha şina bin ard. W1 z' pey ra şin mungê xu keno teber. Oniyen zerî d' yo ceyka xıznavaw. Tefal mefal est, zerd est, sim est. Oniyen bin ard xeylek iz heraw. Gorey xu çi geno xu dest yeno fek beri, ber qefilyeno. Zerî d' moneno, terseno. O malzemî non ro yeno ber beno a. Von demek yo geleti bi. Hine malzeme gen yeno fek beri, ber qefilyeno. Terseno, malzeme non ro kowen teber. Gayinon xu finen xu ver nızdiyê yeri yeno kiye. Dewîji vineni, voni gey tu lez omey sebiyo? Dewîjon ra von hal mesele ina wa. Dewîji baweri xu pê nioni. Pia dewîjon şin Buirç Keyna. Eya ruej heta şew keneni. Qefliyenî caverdenî yenî kiye. Ser sıwa şin oniyen hine biyo de. Dewîj ina hiri ruej şin uja kenên oniyen hunc ben zey ver. Voni demek itya siheron, ma keneni yi keni de. Peyni d' caverden yenî kiye (V.38).

200. Xıznay Dıza Keyney Qılari 2

Semedê Keyney Qılari tayi ina riwayet esti: Voni uca d' yo wadey xezine esto u koma heywon şiyero uca bena belek. Heywon şiyero xeziney altun vin se belek koweni cı. Wext qıjey ma d' yo yo munga belek ıb, vatên ina munga şiya zerrey Keyney Qılari d' xezine diya (V.1).

201. Xıznay Queçı

Voni yo merdım biyo. Şıno Kuy Şerevdin yo bolê mali ha uja da, yo şone ho verdo. Şoni ra von ez veyşona, mı r' tasık şıt bıdıtiş. Şone von tı roeş ez tu r' şıt bıdıtiş. Wı nışen ro, şone şın bın mişna tasê xu ken pırr şıt ono. Şone şıt non ro, bıdurê xu ser tasê şitiya non ro. Tıke qısey kenı. O miyerık oniya şone şı howna. Oniya muyes zerey zıncê yi ra vejıya şı kowt zerey bıdur, zerey bıdur ra ji vejıya şı qarşı d' yo quç est, kowt zerey quç. Miyerık veyden von "Wırz we, ez şıt xu bore, tı şı howna." Şone von "Mı yo howneko weş di". Miyerık von "Tu çı hown di?". Şone von "Mı yo behreko sıpi di, yo pırdı duwes çımı sera b'. Ez seri ay pırdı ra şiya kowta zerey yo mığara, mı zerd di tu venda mı da.". Miyerık aklı b'. Von "Hown o, goeş pa meko.". Miyerık şıt xu wen şıno, şone pes xu geno şıno. Miyerık şew şıno o quçon oniyeno xezine ha tedıya, zerdon xu geno şıno (V.48).

202. Xıznay Tahir Tayro

Ina mesele bawk mı, mı ra vaya. Tahir Tayro ağay Tinig ıb, zengin ıb. Palê gırowt bon vıraştên. Ino hew taştarey çi ken hedre u von de şa non bıwer, ez yo dı heb zengo itya d' dona pıro. Zengene don pıro zengenê dıyin va zım, onino ki ek duel ha pır altuni ya. Ome va non xu bıwer vıla bi, wa eyro mon. Milet bi vıla, şew warişt şiy akerd ek duyey heb dueli, ha piya besteyi. Şın Diyerbek ra yo Armini çım yi best ıb, ard berd ıb axur. Ino hew ay helnay kerd kalme, kerd xıncir, kerd tıfingi. Armini von itya d' yo Şıqa Qer cay d' esta ez nizona ça ya. Yo quç ha weyra, yo liyin altunun çar qulp ha zerrey quç do, yo siniya altunin ha fek a, yo dik altun iz ha ser o. Wı von Şıqa Qer itya d' çini ya. Armini von wılay cay d' esta, de ez nizon ça da. Von ek ser ye ya ewlad, dayk ıd zina bıktı vinen. Tahir Tayro xızmkıro ra von munga verd teber. Von kom goelık koma munga wo. Voni in goelık ina munga wo. Dıçay şew a, ay goelık u munga gên şın ser Şıqê Qer u munga tepşen keli erzen ser. Von ina quç aşon. Yo dı zengene y don pıro ek raştı liyin çar qulp ha tedew u siniya altunin ha fek da u dik iz ha ser o.

awca d' altunun xu dekeno, wenen heywonon xu u don piri mungay xu u viştaray xu gên yen keye. Tahir Tayro zaf bıb zengin (V.23).

3.4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi

203. Çırrê Kermiyer

Çırrê Kermiyer yo dew biya. Bênete mezray Solaxon u Armaşın da. Armaşın ra Tırki d' voni Guvercin Mezrası, mezray Solaxon iz Tırki d' voni Bayırlı. Vatên ina dew ıd çores kiyey biy. Yo dela kırtewa, leyiri ardi. Dew ıd çew non cı nidow. Del u leyiri ya gesver kowti. Yo welij Ellayi uja ra yeno, yin vineno. Vono, “Dew terk bıkeri, dew şına erd ro, şıma z' tede şını.”. Dew pa insonon u heywonon erd ir şıya war, batmış biya, dumduz biya (V.51).

204. Dewa Kexmut

Kexmut nomow verin o, nomey Arminon o. Dewa verin Kerrê Mêr (Xıravê) dıb. Wesar yeno yeni ben u guardın. Dewij oniyeni yo pising liyron xu kena feka dew ra vejyena. Pil Arminiyo zonayê yin von, de bona ina pising in wext ıd in liyro xu bena ça? Dewij kowen pising dıma, pising liyron ina dewa new ıd nona ro. Dewij yeni pil xu ra voni. Zonayê Arminiyo von ma dew hewelneni. İtya yo xıravi yena ma ser. Teki dewij pê yi wiye, tşk dewij zê yi keni. O pil yin u dewij uja ra bar keni, yeni dew new ıd noni ro. Seri sıbê gaza kırdı hezazı qılyen u pê ra yen. Dewa verin pa insonon bın hezaz ıd moneni. Ay iz hewelye xelisyeni. Uja d' dewa newi noni ro (V.9).

205. Dewa Qırqulaq (Dewa Qebequlaq)

Lewey Kuermön ıd yo mezel est. Voni Pali d' yo dew bi, omey itya warı d' now ro. Piye nêweş kowti. Bın gueşon yin maseyni. In verinon vatên gueşrap, qabaqulak yani. Piye merd, berdi lewey Gaz i. Nomey a dew iz naw pa Qırqulaq (V.24).

206. Dewa Xıraba

Xıraba zerrey dewê ma d' yo mıntıqa wo. Voni uja d' yo dew biya. Xışt(yo nêweşi) kowta miyon, hemen hemen dew ra çow nimend, pêro merd, dı teni mendi u remay şiy Erzurum. Voni cuwa pey yo merdım şino Erzurum d' muhiti yin dı beno misafir. Voni “Tı çara yi?”. Merdım vono “Ez Sencex ra wa.”. Sencex o wext bağı Kiğı b'. Kiğı z' ilçe bı, bağı Erzincan ıb. Voni “Tı Xıraba zoni, Xıraba dewê ma biya, ma pêro xışn bı, merdi. Ma çend teni remay omey itya sığınmış eqrebayon xu bi.”. Çew

nizon o kom komi, nomey yin çına wo. Tırki, Kurdi, Zazayi çew nizon kom qabile ra yi. Hala mezeli yin uja di, mezelon yin ra belli yo, bısılmoni yi. Yin ra pey piriki ma Ebbas hema şino dewê ma. Piriki ma Şernon(Darahêni dı yo dewa) ra wırışt we omeş Şernonê itye y'. Ver Goriz id Hepsur esta, uja d' noni ro. Uja ra z' pirik ma Ebbas pa ponc heb lajon xu ya wirzeno we yeno Şernon. Tehminen ponc sey serr cuwa ver biyo, meseley Xıraba z' şeş sey serr esto (V.43).

207. Kiy Bela

Kiy Bela yo het id yeno manay “toprak ana”, yo het id z' yeno manay “bajar bın hardi” Voni yo tofu dinya d' ben berz, ezmin ra adır vara. Hiri aşm her çi veyşa bı wel. Wextunig ezmin ra adır vara, inso her gonin ra yo çıt guret şı mığarey Kiy Bela. Kiy Bela ra yo awka zaf pil vejyena. Mığarey kiy bela ehınd gırd ıb tede her çi bi, pê idarê xu kerdên. Tera yo awka pil vejyên. Aya awk id tede zaf masey bi. İnson masey werdên, astey yi deyn kutık, saray yi deyn aslon, her çi yi piorê gonin pê cuyinên. Hiri aşm cuwapey vor varey. Gorey yo qomê qevak vor kowt hard, nişkey veji tever. Ye dıma hiri aşm varo vara, dinya pior bin awk id mend. Cuwapey awk onciyey, ezmin bı a, tij vejıya, yi z' hin vejıyey kowt teber. Voni inson ey gonıyon binon ra va “ Şıma wazen yobin id dostati bik, şıma wazen yobin id duşmenti bik. Hin şıma eşken vılab şiri.”. Ey bin iz ben vıla şın. Uja d' cınawır u mêşna zey way u bıray yobin ıb. Teyr u mirçık zey way u bıray yobin ıb, her çi uja d' zey way u bıray yobin ıb. Sanki yo çi kowtıb zerey yin, tevera yo tofu est mecburi way u bırayı yobin ıb ki sıwa uja ra veji u hine heyat dewom bib. Voni Mezopotamya d' ına mesele bıya. In vatış may verinon o. inson ma wextunig bı zımısto in verino ser meseley yobin ir vatên. Tayin gore howt aşmi, tayin gore hiri serri in mesele dewom kerda (V.38).

208. Mezeli Doqan

Yo semtik est tera von Mezel Doqan. Ma ra nizdiyo, warey Ezizon do. Yo cehde cêr yen miyona şın. Ina kışt mezeli, a kışt mezeli. Cehde bintey mezelon ra viyeren. Mı pılın ra persow, çıra voni Mezeli Doqa? Doqo nomey kutık ıb. Dı heb eılan uja d' naw ro. Eil yani koçer, dı koçeran pılın uja d' naw ro. Uja d' kutıkan yowbin guret. Nomey kutık Doq ıb. Ay kutık ser kowt pi, yobin kışt. Peyni d' yo qabirik a kıştı cehd id naya ro, yo qabirik ına kışt naya ro. Ay kutık ser koekê yobin ard. Çow nêzon in kom ıb, çi wext ıb. Inke harıtay askeriya d' uja ra von “Doqo Tepesi” (V.48).

3.4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi

209. Hududê Pali (Hududê Siwun) u Liceyi

Siwun o wext bağli Pali bi. İtya d' ma tera voni Ziyarê Kurtnagi, nat Tapantepi dewê Şenlikbirlik esta, ha riş wer Ziyarê Kurtnag da. Ina kişta tera voni Qılboğ o het pey do, pey yi Tapantepe wo. Kişta het bin iz Ziyarê Kurtnag a. In wîrd cayo k' hîn yen pi, yow la esta. Serni aya la d' yow inî ha weyra wo, tera voni İniy Şîmwari. Mirê ma vat hudud ma itya w', mirê Lice'y vat ney. Hudud ser tîm daw pir. Ina sebeb benate Palıyjon u Liceyjon id tîmotîm qowğ e beno.

Ruejek yen yow ca. Mirê Lice'y Mirê Pali ra von ma yemnu ra zaf merdîm kiştî, ina nibeno ma gereka yow çare bîvîni. Mirê Lice'y von ez şîna Lice, tî z' ş u Pali. Ez yow yemek pojena, kena yow qab, wenişena astorê xu in het yena; tî z' yow yemek pojî, dek zerey yow qab u weniş astor xu in heta bi. Yemek ma konca d' bî serdîn ma awca d' don pîrî. Ek ma nirasay pi, ma herkes cay xu id vînden, ma yen aw orte kenî hudut. Wîrd mir iz heqîqî suez don yemno. Mirê Lice'y şîn pilawê heb pojen, keno zerey xîl u wenişeno astorê xu erzeno qoşî in heta yen. Yeno heta İniy Şîmwari, awca k' çîy yi ben serdî, qepağ nun hewa hîn dîmu tera nîn, awca d' vîndeno. Mirê Pali somir pojeno. Somir sey şorba ya. Zerey cîrn id kurik kowaynî, pur kerdên u dued powtên. Mirê Pali somir ken zerey kuyê qîrîkî, tapa dîn fek îr, wenişeno astorî u erzeno qoşî. Şîno, şîno İniy Şîmwari ek Mirê Lice' y ha awca d' pay vînertow. İniy Şîmwari nizdîy Lice yo, Pali ra zaf dur o. Mirê Pali seni tapay kuyê qîrîkî kaş ken dîmu von puff! Mirê Lice'y rica ken, von ez heyrun tu bena qîrbun tu bena, tu mîntîqa bitu mî ra gîrowt. Awca ken sîmr. In hudut heta çend serr ra ver dewum kerd. Muxtari Wîşçîr nizonayey xu ra da Lice yi (V.42).

210. Qewğey Zazon Kurcancon

O wexton talon berdên. Dewê ma 'd iz Key Emer Ağay bîb, Key Emer Was tera vatên. Pes Emer Ağay bî, dî donim nîm roej ra nîm roej pes omeyn. Kurmoncon vat ma şî talon Zazon piron biyar. Omey pes cad şaw xu vernî. O wextan varey u mêşnî cîw kerdên, pes dîtên. Cîniyon aqîllî kerd, lez kerd varey verdi miyon pesî, wa eglî bîb. Xeber omeya dew. İtya ra imdada şî, tîfîng ney jobîna. Von Seidê Nado, Kurmunci piyor Xînis Mînis ra omo. Mî Evdulay Mîs Zeng ra şînawî. Va "Zazon Sewrek çoras kontîr kefen, la u sabun qontîrun bar kerd imdad îr şîrawî." Herb zaf gîrd biyo (V.68).

Saidê Nado zaf binomow, imdat Kurmuncon 1d omo, qomutan yin 1b. Hus Mer 1z qomutan Zazon 1b. Wîrd piya heps Bitlis 1d umbaz yobinoni. Saide Nado veynden von “ Lo lo iro roeja mîna, e Saidê Nado’me”. Hus Mer 1z von “ Lo loo eyr roej roeji mîna Seho ez a.”. Von “ Huso tiy?”, von “ Ez a.”. Von vînderin, wîrd het vîndeni. Derey Gul 1d ê yin o lewe di, 1n 1z 1n lewe di. Wîrd piya astoron xu ser şîn war. Wîrd piya voni “Eger se şîma bîzon astoron ma yobin guret, şîma uja ra ateş ken. Ek nişt ro çağrêy xu şîmît şîma bîzonon ki ma kek bîray yobinoni”. Wîrd piya şîn ti het, verard ken yobina. Wîrd 1z zaf comêrd 1b (V.55).

Wexta weriomeyiş 1d omey şî Karlıova d’ Bağlo d’ non xu werd, weri vîraşt. Sewrek ra, Piran ra, Xarpêt ra her mîntiqey Zazon ra çar ten pili omey şî uja non weriomeyiş. Von begon ra ju çağrey xu pîşt, uja d’ adır toq dî b’. Vat “Kes çîn çağrey mî tafîn?”. Yo xal mî wîrd gişt xu eşt bîrskeley adîrî, ey Beg Kurmunc dib yî gişt xu eşt bîrskeley adîr. Ver xu weta kerda, va wa gişt yî bîşeqî. Wî z’ vîndert wî z’ vîndert, des veyşen kîji kowta ser. Xal mî va “ Des mî tera zi bikoweri xu r’ big çağrey xu tafîn, ez nişeqinena.”. Ey Kurmunc vat “ Xalza şîma comêrd zey ma” (V.68).

Ino hew wexta daw piyor 1n Kurmunc tepiya remenî, Zazey von “Remey remey..”. Wext weri bî, Kurmuncon vat “ In Rem kom 1b, 1nd qey meşhur 1b ma z’ piyor remey uja ra.”. Ine ma va “ Wiley kes tune remo....”. Von “Ma z’ va dey yardım cî r’ omo, 1n Rem meşhur kom o.”. Kurmuncon vat “ İnön 1d dî heb zaf comêrd babayiğît bîb: Yo Remo, yo z’ Omo.”. Wexta inon ma tîfing neyn pa 1n remenî, inon ma vat “remay”. Wext yin weta hucum kerdên, inon ma vat “omey”. Yin iz vat qey dî heb qehreman miyon est: Yo Remo, yo Omo (V.39).

211. Quçê Mergê Menc

In hadise babî mî mî r’ qîsey kerd. Yo mergê ma esta, Mergê Menc cî r’ voni hênî ho mond. Yo quç ho lewe ye wa. Menc dadê pil Arminiyon a. Yo keyney yî bî, zaf keyneka temiz 1b. Keyna xu 1r nîmîtkî bî Bîsîlmonî. Eşq kowt 1b zerre, Alley dab cî. Arminiyon ra kom ome niguret. İtya d’ herundê bon Mela Muhammed diyer 1b, enka ma von kilise. Erzurum, Muş Xarpêt, Tunceli ra omeyn itya d’ kongrey xu vîraştên bin vîla u Ğas Efendî ita b’ . Dînya d’ meşhur yo inson 1b. Çarnen 1na keyna torn yî nigena. Uja d’ babî keyna kowen ser veyvon ra, ca ken. Babî ho merg çinen, cîney xu ra von tî eyr non mî dona keyna wa biyar. Eşnawît keyna biya Bîsîlmonî. Cîni non dona keyna, cî r’ bena merg. Non xu weni. Babî keyna ra von “ In rîyîr ra meşo, rîyîrok tî omeya dî

ten ser rıyır ra omeý, ser rıyır tu ra vındenı, tu remnenı.”. Keyna xapinen ujo cêr finen lewı, o bırır ro. Uja d’ mabeyn yi u keyna d’ tartışma şına. Aya esna d’ cow ınkay golete ma esta, şowenı uja d’ mali dow meğel, wi z’ ver mal do, kutiki lawen. şowenı kutikon vındarnen hedi hedi yen pey wet yin, uja d’ vınden goştari keno. Babi uja d’ keyna kışeno, quç don a, ken xoerı, keyna finen de, kerron ken ser u don ra şın moın merg. şowenı z’ geyren a, şın ver mali. Babi mı vatên “řond ma hê dew de. Apı Zer ıb çıta b’ yen von keyney mı ha ça? Bısılmono keyney mı remnawa, ez keyney xu wazena.”. Xeber don cıwarı Armini yen piser. Mal ız omo, şowenı von “In çı qerebalıq dew ıd?”. Voni “Hal mesele ınawa, Armini hê ma dew ra ken tever.”. şowenı von “Bıonên mal, ez he yena, ez zona keyna ha ça wa”. Babi mı vatên “ Ma hê vındertey, şowenı cord ome. Va ‘Çı halhalaya şıma wa, keyna ez zona ça.’. Va ‘Bısılmono xu bıdên ın per, şıma z’ pa babi keyna wa xu bıdên ın per’. Va ‘Çar teni şıma ra, çar teni Bısılmonon ra, ez zona keyna kom remnawa, ma şın keyna gen yeni.’. Va ‘ Babi keyna bıerzi ma ver.’. Ma seni řı, uja d’ babi von niz mı çıta xu vıra kerd, peyd geyren a u xuř şın unvar. Ma berd heta ver hêgey Barmon, ma cı nırasey. Rema řı ma hema z’ nizon sara şıyo. şowenı cey xu ra nıleqa va ‘İtya açın’. Ma çına, keyna wa. Zow Arminiyon ma ıtya ra fetılnen, ma ra kıřtên”. O quç ziyaretê a keyna wa. A keyna a quç ıd mend. Çarna hıvê xu bırna, Mela Ağey niverda tera veji, lajon Hec Ebdullay Celil niverda tera veji. Babi mı vatên “ Niverda ma bışuw. Cey ye y’ çına a, vıraşt, ted na ro, quç kerd ser.”. Kerrey eştış o quçı, Arminiyon kerd icat. Hema çı niyet kerrey eřt çew nizon. Yin ra pey zi İslomon nalet kerd eřt. Cuwapey zi Hec Ebdulla Celil vato hin nalet mekir, kerra berzi ser raviyeri (V.45).

212. Xızmkarê Armini

Herb ıd Arminiyon pey ra da ma ro. Ma miyon dı b’ pey ra dey pıro. Pırıkê mı Qers ra bı. Dı heb Armini o wext kıy babi yi d’ xızmkar ıb. Nomey yo Aspar ıb, yo z’ Kesper ıb. Arminiyon pıyor kerd ıb zerre, eyn bono veşnen. Pırıkê mı a wext hırıyes serre bıya. Ay hurdin pırıkê mı pia eqrebey yin a ard kerd zerey yo celi, pıyor xelısınayi. Kurmonci vat “ Ma none babe pırr xuari, ma xelasek.” . Vat miyon celi ra meveji heyar Osmoni omeý. Von ma uja d’ mendi baad onıyay veng tekbıra hema vejıyay (V.66).

3.5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni

3.5.1. Efsaneyi ki Cayanê Îkametan Ser Vaciyeni

213. Dewa Dirî

Itya d' yo dew esta, ma von Dirî. Bağliy Gırwas biya. Uja d' keşîş kom biyo, yani pil Arminiyan niştên ro. Uja d' şeşt u panc heb wadey biy, herg yo wade d' yo ca biyo. In qeyde panayır ib. Serr id yo kez omeyn. A aşmak ziyareti Dirî bîbên, mîlet tever ra omeyn. Pirikê mî ina va: “Kom çîm bıgînen Dirî fek ro şîn, bul şîn. Lastik kerdên xu dest ra, lingon ser nişîn, fekawî şîn.”.

Warey ma d' yowna merg esta. Uja d' pes xu deyn wer. Xızmkaron yin pes dîtên şît xu ardên kerdên zerey perxunîk. Pê perxunîkon bori duşemiş kerd, yani pê kefsar vıraşt. Taxminen hot kilometre esta. Uja ra şît yin omeyn Dirî. Şît xu uja kerdên de, şît yin omeyn itya. İtya d' herkes şîn şît xu guretên. Uja d' pê litre, pê bargac, pê çîney kerdên de; itya d' herkes o qadar şît xu berdên. Yo awk ız warey ma ra berda, a awk hema z' akmiş bena (V.55).

214. Dewa Gawero

Meseley Gawero miyon Kejon id ina vajiyena: Voni cuwaver uja d' çar birey ib. Zirat yin çîn ib. Vato ma barîk itya ra şîr. Hêver omey in heta warî. Mal xu bîntey xu d' bar ken, yo gay yin zied moneno. Bîrawo pil von ez pil a, ez gena. Bîrawo qîj von ez qîja, ez gena. Onen pê nîkeni voni ma gay xu sara bîrnên, bîwer u wîrz şîr. Uja d' gay xu sara bîrnîni, nişen ro, pa qîjon xu gay xu weni u beni vîla şîni. Bîrawo qîj şîn Mîsto Buetiyo, tera voni bîra Guelîk. In bin in heta yenî. Bîrawo pil yeno Az id non ro, tera voni Kej. Bîrawo yow het unvar ser şîno. Bîrawo yow ız het Erzingon şîno.

Gaweron id zi ina vajiyena. Hîrî çar serr cuwaver ez şîya Gawero. Mî va hele ez dewa xu vin dew senîna, kom est çî çîno. Uja d' çend heb extiyar bî, ma nişt ro bîney sohbet kerd. Ma persey, ma ça ra omey, ina mesele çî ya, şîma komî? Va “ İnce itya d' dî bağlîr estî. Yo bağlîr dezey şîma yi, yo bağlîr ız het xalon şîma yi. Yo wext hotay heb kîyey ita d' ib. Yo ziyayet ız ho o cêr id, ziyarê Sofî Şekerî, o ziyaret ız eyay şîma wo. Ma piyor Xeylon ra omey. Wextun ığ omeyn itya warî u zîmîston id şîn Xeylon. Zamon itya d' xu r' baxçey vıraşt, arbîd romî u komî xu z' vıraşt hîn nişîy Xeylon. Dewar, gey dewon binon yen kowen bin zîraaton yîn. Yi z' ken zerî, yo çend donîm îqaz kenî, voni wahar dewar xu vejî zîrar don zîraaton ma. Pil ey dewon yen kowen bînatî, qey xatîr yi

dewar veradoni. Voni yi hina wahar nivej, yo gayina yin biyor miyon ziraaton ma kur, ma yi sara birnen, weni. Cuwapey onc gayin yin kowen bin baxçey yin. Yi z' yo gayin yin sara birnen weni. Xu r' iz fetwa vejeni, von ehind zırar dawo ma, ma kê m guret. Hin milet tersena, tera voni "gawer". Voni meverdi dewar şıma o heta şıro sara birnen weni. Nomey yi z' uja ra vejıyaw gawer (V.38).

215. Dewa Kason

Voni, Kasonij verco dewê Kasonê Vazdon ê Qerbegon ıd ib. Wesar ıd pısing şına ser locın ıd vındena, destê xu kena zimbêlon xu r', estirena u çık vona. İnön ra yow aw bin ra von "İna pısing ha se vona?". Aw bin vono, " Vona, willayi in erdo, aw iz asmên a. Ellah Teala vono şıma itya ra warzeni, nu niwarzeni. Eke niwarzeni ez şıma yox kena.". Kasonij uca ra warzeni, yeni ver layê dew, uca ra z' warzeni yeni cayo inkeyin ıd dewê xu roneni (V.32).

216. Dewa Muradon

Pirik ma Bilal Efendi Medina ra şırawıt, vato ina mıntıqa d' Ermeni zaf i, uja d' din irşad bı k. Bilal Efendi omo ina mıntıqa. Laj yi Mehmed Efendi omo Tarpçur(Sarısaman) u uja d' bı extiyar. Murad laj yi b'. Uja d' yo hedise biyo. Murad, Aladdin Beg ra vato yo ca bıd mı, ez itya ra wırzeno. Aladdin Beg vato şu uja, a bolge boş a. Uja ra omey Vılı, Dık İstasyoni. Vato şu uja xu r' bon vıraz. Wı z' şı a bölge d' bon vıraşt. Erd kend, a her tekrar kerda erd. Oniyow boş mend, veng mend, tay menda. Vato " İtya d' insoni yi ben zaf, la rısq yi tay o.". Murad uja d' mendo, nomey dew now pa Muradon. Ina ma o qeyde şınawıt verinon ra. İno hew derı ra aw ardên, derı bıney dur ib. Rojêk heywon veradon. Yo bız şına bin gem ra, oniyen bız yena, herdişê bız bi çumır. Bız gırı don, soel don cı. Roeja bin bız veradon, taqib ken, şın miyon gem oniyen yo çıme y aw warden, a bız uja d' aw wena. In çıme ra von "Yeney Qenil", eka z' esto. İna mesele dew ıd hema z' yena vatış, ma hemı ca d' ina voni. Texmini ponc sey serr ra ziyed a.

Vatey Murad omo ca. Eka nufus Murad zaf o, bereketi dew qıj a. Mesela itya d' Kiy Bekiyo est eqrebey ma yi. Puarmuk binin ıd Kiy İbrahim Eli Ağay itya ra şı uja d' bi melay. Dık ıd Kiy Feqi Muhemmed cı r' von, şı bi melay. Xınıs ıd Kiy Eli Ağay, Weli Ağay Muradon ra şı uja d' bi melay eka bi ağey (V.29).

217. Dewa Rızo

Kel Hın Ağa, Rızonij o. Yeno Hoka Sayer ıd -yow goel ha weyra zerrey roy do- uca d' dew roneno. Mêrik ağa wo, şoney money yi esti, xızmkar yi esti. Şone wextok dewar çerinen o, taştarey beno Hoka Sayer ıd meğel keno. Unino yow kel yi şın bin ğabi(dırrıkêr), weta yen u erdişê yi hiya. Şone von ın yow ruej, dı ruej şın bin ğab id çına weno? Von ez hê bıoni çına ha itya do? Kowen keli dıma, şıno bın ğabi. Awca d' ek yow awk yena, zaf serdın a, sey buz a. Von hala hala itya d' awk çına ma bıwer, kel awk ca kia. Şone yen Kel Hın Ağa'y ra von hal mesle ina ya, kel ındıs yow awk diya, ha bın ğab da. Ağa emır don xızmkaro, von "In ğab birni, keyk şıma inı ca kia". Ver ruy ra dırrık bırnen awk vera şına qeyme, nihayet şın iniy Rızo ser. Awca d' ay ğab bırneni, inı finen teber. Kel Hın Ağa dewê xu Goela Hoka Sayer ra non hewa yen Rızo d' dew vırazeni (V.42).

218. Dewa Xelifon

Wext Harun Reşid ıd herkes va ma seyidiy. O wext maaş deyn cı. Harun reşid oniya miyon ıd nivejiyon. Beğdad ıd hotay u dı teni ra yo şura qurmiş kerd. Va ek şıma seyid se kalikon xu bıomari bıomari beri Hezret Eli bıresni. Şura piyor vıjney, cı miyona veti. Harun Reşid ra pey kowt Halife Emin dest. Halife Emin bı duşmen Seyidiyon. Ine ma remey, omey Quzey Iraq ıd yo dew qurmiş kerd. Nomey dew Xelifon o. Wext kowt Osmanlıyon dest seyidi reyne bi qıymetli. Kaliki ma uja ra ome Urfa. Osmanlıyon uja ra yi semed irşad şawıt Şerq. Uja ra omey Bitlis. Yo apê yi Bitlis ıd wefat kerd. Bitlis ra omey şiy Muş. Bulanık ıd dewê Xergiz non ro. Uja d' Piriki ma u Apê yi wefat kerd. Heci Xelife geyrayoğ ıb, o wext omo Karlıova Xelifon diyo. Yo dı şew Xelifon ıd vinert u itya ra zaf heskerdo. Tuton xu ra von "İna çuwey mı biyari, eg ez merda şiyerin Gorıla. Ina çuwa konca d' erd şiro war şıma uja keni awa.". O wext nomey Xelifan Gorıla biya. Awakerde bi, cuwaver merdımı tede biy. Dı laji u yo keyna yi yeni Gorıla d' non ro. Laji yi Hesên Xelife u İbrahim Xelife yi. Keynay yi j' Ğezal Xanım a. İnı çuway xu uja d' seni don erd, çuwa dik erd şına war vındena. A çuwa bena heşin. Hın nişkay çuwa weki, vato cay ma itya wo. Çuwa bi valêr. Hın uja d' mendı. Neho heyon sinor Urıs piyor yin şınasna. Qers ra, Erzurum ra, Bitlis ra milet omeyn Xelifon ziyaretıy. Vato xelifey ha uja di. Vato xelifey, xelifey, xelifey uja ra nomey dewı bı Xelifon. A valêr hema ji ha uja da. Uja ina yo tumêk o, owk dormale d' çına. Mexberi hire hemın uja d' bın dar do. Eke yo kişta dar bi wışk se kişta bin ij bena

heşin. Xelîfî vato heyon ına dar heşin bimon ewlati mı ha uja di. Inke dewîjî ma hemı yi ra omey. İn Şah İsmail ra ver omeybi uja (V.66).

219. Eşira Tavzi

Tavıcı esah yin ver Basra ra omey. Wextık Moğolon heqeret kerdên, özellikle Bısilmono, seyyido kiştên. Kaliki ma seyyid ib. Moğol İstilasi ra ramey omey Cığsi. Cığsi bağliy Qulpi ya. Têk von hiri birey, têk von ney. İtya d' yo ten von ap u dı bırazzey bi. Cığsi d' yerleşmiş biy, uca d' mudêk serr, dı serr mendi. Cığsi d' dı ten key Bısilmoney. Armini pê hesiyey eg dı ten biy Bısilmoney, vat ma ya teber kîd ya bıkış. Eyz bi Bısilmoni ına ra yo demek ki şınawıt vato ma z' kışeni, şıma z' kışeni. Ey wırd vato pazar guni eta d' yo mığara esta, Armini şın uca d' ibadet keni. Vat wa şiyen mağara ma z' velg ber fek mığara adır pan. O qeyde yo qerar guret. Ruc bazar Armini hemı şın mağara ını z' velg kaş kew fek mağara, adır now pa, Armini uca d' hemı geber biy. Uca ra hiri birey omey, yo cehde ra wefat kerd, uca d' defin kerd. Meqberey yi oniy cehdi ser o, ziyaret o. Dı birey mend omey Tavz. Onin cayêko hol o, ormaniye wa, her taraf aw a. Omey Şeqon yo mezra esta, von Kiley. Omey Kiley ıd yerleşmiş biy, uca d' mudêk mend ib. Qadi Medrak ıd Silemon Beg bı, Tavz Silemon Beg ib. Serr ıd dorek şın Tavz ra goez moez ardên. Miri, xalon xu ra vonu hezır ib, ma şın Tavz ra goezo oni. Yeni Tavz. Voni binê Kiley ıd yo aslan bib. Çend hew omey nieftay beri uca. Miri von ma ımser şın heta Şegon, uca d' goez zaf i. Yo aslan esto gere ma bıkışi. Omey ver ruyi, yo aslan kıştiw ser cehdi yaw. Omey xeber da Miri, vat ma kışto. Miri yen nata onin tera weta onin cı, oniyen gueş yi pa niy. Vat riş şıma siya b' şıma ça d' kışt, kom kışt gueşi yi tera kerd berd. Wırzen yen ver Kiley ıd komo vinen. Astoron verden çoras teni yen Kiley. Yo ğıret yin vinena vona şıma xeyr omey. Miri perseno, von şıma ça ra omey. Ğıret hal mesele vona. Şêx Zerraqi yen, yobin perseni. Miri von ma biy veyşon, şıma eşkeni now bide ma. Xeber don xonıma xu, xonım ardo kena tepsi alawena, dı hebi kerrow uca d' nona ro, toq nona ser, verd nışena ro. Adır çin, biadır a toq ser now pojena. Miri lerzeno, terseno, von dımek in gerçekten seyyidiy. Hıkmət ma inay ra diy. Non xu weni, miri tera von etya mın o, o ki şıma muhaciri, holi xu r' mı şıma r' hibi kerd. Miri tavz hibi kerd dow Şêx Zerraqi.

Şêx Zerraqi wexta uca d' yerleşmiş beni, voni xızmkar yi biyo Bısilman zer kowen keynay Şêx. Keyna z' zer kowena yi. Şêx yi ra vono yo şert mı esto, tı biyar ca ez keyna dona tu. Von yo aslon est ın çem ıd, tı aslon bıkış, ez keyna don tu. Keyna z'

goştari kena. Yeno keyna ra von. Keyna vona vac temom, Şêx ra kalme bîwaz, bi ez bîney rîyes(la), gîla dona tu. Wextok tî şîr, sare lay ome tu des ra, gîla bîşeqîn. Penc şîeri gîli şîn war, hin nieşken pencon xu tera bîko. Mîli yi cîra ki, gueşon yi big bi. Şîno Şêx ra kalme gêno, keyna ra z' rîyes gêno. Şîer yeno, sarey la pişen de gîla şeqmon. Şîer pencon xu erzen cî, penci şîer gîla d' şîn. Şîer kîşeno, gueşon yi tera ken. Yeno Şêx keyna don cî, şîn Umeron. Umeron ay ra yi (V.59).

220. Mahlaya Simoni

Vatên Simon bî. Nomey yi da Simoni. Simon yo Armini b', Erzurum ra omo uja d' na ro. Uja d' nalbatey kerdên. Dî heb hîri heb cîni yi, şeş heb keyney yi u howt heb laji yi bi. Mêrîk aqîlî b', herg yo keynay xu day yo laji begî. Keynon begon ra z' lajon xu gureti. Vatên o Simoni piyorê a mîntîqa kerd bîn des xu. Vatên wextonik nîfus xu guret şî xalî xu zî ard. Yo xal xu berd Kadımadrag îd naw ro. Uja d' ca da cî, nalbatey kerdên, kurçiyey kerdên. Yo xal xu berd Madragê weber naw ro, yo berd îb weber Darahêni îd naw ro. Vîsturey xu ardîb Sağnis îd ca daw cî. Dî dirî henzar heb mîşney yi bi. Buk îd (Simoni) lajon xu r' yo dow na ro. Cuwa pey z' navera Înalî d' toernon xu r' yo dew naw ro. Înalî o cêr piyorê yi xîrtîk îb, uja d' dewar mawar çerînan. Yo bataxlîxo gîrd bî uja d', tera vatên reşîkin. Ca ra în cêr ra heta Welon îr vatên Reşîkê Welon. Vatên gomiş kowtên de zoer tera vejîyen. Cuwa ver îtya d' Armini çîn îb (V.38).

3.5.2. Efsaneyî ki Cayanê Binan Ser Vacîyeni

221. Banê Koroğlî

Kuy Bingolî d' zey kela yo ca est. Voni Koroğlî uja d' banî xu vîraşt. Vato ez gere zimîstan îd Kuy Bingolî d' îta d' bîmon. Banî xu vîraşt kowt de. Voni Kuy Bingolî d' dî aşm tede vor vareya. Beno puk, hewa yen, kuy orrenî, qırrenî, durum xîrab o. Oniyo mîreno, defterî xu ard nuşt. Vato “E nê mîrîm jî tiya, e nîmîrîm jî bîrçiya, e merîm jî orrenê sere çiya.” Yani ez nê gestver merda, nê teşt ver merda. Ez orranê ser kuyan ver merda.”. Koroğlî uja d' mîreno. Voni banî yi hemaj esto (V.48)

222. Cey Zeyn Şîrîni

Warey Kuertew îd yo ca est, cî r' voni “Zeyn Şîrîni”. Zeynel Şîrîni nomey yi yo. Voni Zeynel Şîrîni yo are uja ra omeyn şîn. Veyşoney bib, zaf bib veyşon. Nîştî rîye o ceyk îd. Yi dî z' yo altun bîyo. Ken dest, von “Tî nê werî ez tu bîwer, tî nê kuçeni ez tu bîkuç.”. Altun xu dest ra fırlatmîş kerd, eşt. Voni o merdîm uja d' wefat kerdî (V.35).

223. Derey Sallani (Derey Omişi)

Darehêni ra wet, het şark ser yo dere esto. Nomey deri Derey Sallaniyo. Wext ra salunayi biyo sallani. Uja d' yabani heywoni, heywon miyon kuyi esti. Milet terseyeni. Tersê xu ver mîlet nixebityeni, aw vera nideni, keyberi xu niçineni. İno pirikon ma vato ma yo çi vaci, wa neslay ma d' bîb dost, ma xu r' şîr bîxebiti. Yo çi zey kafiyeli uydurmuş kewo. İnko vono z' nomê yi Heseni wo. Heseni z' şair ib. Von:

Ez şiya Derey Sallani

Mı di bı xış xışey lemani

Ez tersani

Mı xu eşt pey yo lemani

Mı va qey heşani

Wext omow tera kesani

Mı va kesani kesani tı çı rey ina keni

Heseni tersani.

Wextog Heseni vono, heş iz goşdari keni. Uja d' voni heşon vato “ Demek in tersay xu ver yeni don ma r', ma çirey saldırmış in millet keni? İn hin ma ra terseni, in feqiri xu r' kesa ra z' terseni.”. Voni heşon qabiley xu miyon qerar guret, vat ma hin qariş inson nibeni. İnson iz vato mademki yin qerar guret qariş ma nibeni, ma z' hin qariş yin nibeni. Ay ra pey o dere d' heşi qariş inson nibiy. Nomey dereyi zi degış kewo, feqet roji ma nımo. Derey Sallani kewo Derow Omişi (V.18).

224. Derey Qul

Zerrey Darahêni d' yo Derey Qul est. İnkey biya mehla. Semed ay iz tay çi omey vatiş. Ma qıc ib eşnawıt. O wext hema şenati çin ib. Esas qul niyo gul o. Gul ra Tırki d' voni geyale, hayalet. Kom inson o Derey Qul ra bıviyertên gul diyn. Misal yo şino oniyen yo pising ha raar a, pising yena xu erzena ser astoer yi, oniyen astor biya giron, pising biya gırd sare ezmin ra şino, lıngi erd ra hê kaş beni, hin astoer nişkeyn şiyero. O qeyde çi voni. Tayi voni mi yo qıj uca d' diyo, ho bermeno. Mı nışnaw astoer xu, ez ina oniyeya qıj biyo derg, lıngi yi biy dergi erd ra hê kaş beni. O qeyde zaf meseley esti Derey Qul ser (V.1).

225. Diw Zir

Diw Zir(zerd) ma d' esto. Mabeyn Kavar u Lice do. Tırki nome yi nayo pa “Domuz Dağı”. Vatên yo diw bin kuy ıd mığara vıraştıb, uja d' yaşamış biyene. Mali xu berd bın kuyi. Wexto ın memleket ıd herb bı, diw xu kerd bın kuyi. Yi z' hisar kenî şini. Fotoğrafi yi itya ra wedariyo altın(zir) tedeyi. Ay ra in kuy ra voni Diw Zir (V.25).

226. Gola Şekeron

Sofi Şeker hemînê mali xu kerdo xızmetkaron xu ser, Gola Şekeron teyna xu r' verdaya. İtya d' ders dayo talebon xu. Heme cayê Gola Şekeron ziyaret o, mubarek a.

Gola Şekeron ıd awk çın a. Çırrê Sofi Şekeri teyna esta. Gola Şekeron gayet pil a. Zaf dari tede warişti, eyn sey qewaxoni. Her yow dara yi z' hendek gırd a. Wextok hewa yeno, gıneno pıro sewt vejeno. Sewtê gol yeno heta dew. Wextok sewtê ya y' yeno dew, voni gol ha qorena. Eke gol qorayi ya herb, ya ğela ya z' Ellah Teala yow belayo pil dano ma r'. Terorist hendêk şiy gol hema z' tera tek nikışiyayo. Xıraba ra Hes Em tera voni, kowt bın destê teroriston, dı aşm Gola Şekeron ıd derbest ıb. Sond wendo vono ser ma ra helikopteron sey varon ateş kerdên, nê çık bı yin nê z' çık bı mı. Awca d' esla merdım nino kıştiş. Adır nawo pa, bombay eşt cı niveyşa. Aya serr şeş heb ğızali berdi, eyn kesım kenî. Ğızalon kırt nikerd, nişkayi bırnî (V.22).

227. Kafır Dere

Kafır Dere cor d' mabeyn Qeraj u Kuertevi ra yena, şına deşt. Zamon ıd wext wısar ıd varon zaf vareno. Laser yeno, yo inson zerrey ay deri d' koweno vera, mıon owk ıd şıno, beno vin. Day yi ya, way yi ya hin kom se feryat figan kena. Vona laj mı owk berdo, aya owk ra z' vona “kafir, tı gereka kafır bımona. ”. Nomey derey iz a ruej ra mend, tera voni “Kafır Dere” (V.35).

228. Kurê Hesiran

Kurê Hesiran mıntıqay Gırwason ıd Kuy Şerevdin ıd yo cayo berz o. Uja d' Herbê Dinya yowın ıd yo alay asker qır biya. Uja ra ıka voni Esir Tepesi, ma Zazaki d' von Kurê Hesiran. Kur dı sungu dewran bı. Uja d' sileh asker ma qediyen. Pê sunguyon ehınd yobino kışen. Tera vat sungu devran, yani sileh qedyaw dewri sunguyon o (V.55).

Alay esker ma qınê ey kur ıd istirahat kena. Yo alay ma z' Muş ra gere biomeyn. Têk von a alay qomutani rışwet werd, perey guret, zerd guret. Alay Muş niomi, imdet nirese cı. O istirehet ıd Rus dormale yin gên, alay ma esir ken, pê sunguyon pıro kışen.

Dı ten tera remeni: Yo tiya Solaxon ra w, Selim Nat(Selim Beg) tera vatên u yo alay qomutani yo. Ay bin iz piro ben kur ıd kışen. Pirikê mı vatên heftek o dere d' guın omeyn (V.58).

Dewij ma piron o kuyona rençberti kerd, şoneti kerd. Esła heywan şew o ku ra nivindeno. Heywon xowf keno, remeno. Pirikê mı se serra ziyed emır kerd. Meseley herb piron omeyn ye y' vir. Vatên esker ma wexta şın ın kuy ıd herb keni, o herb ıd zaf esker Osmani pey ra darbe guretên. Yinon vatên ma dewamlı hucum şın, qarşı ma gerekə weta gulek biyer mermiyek biyer vera gerekə siney ma r' dıso. Ama ne hıkmət şehid ma piro pey ra şehid bi, qey çınew? Yo qomuntanêk bi zaf zeki b'. Dı hiri xefiye r' emır kerd, vat şıma herb meker pey ra bıonı. Eceba kom vera inon şehid keno? wexta oniyay, ın Arminik ın memleket ib, inon miyon ma d' herb kerdên ema pey ra darbe deyn ma r'. Yani Ermeniyon ma dır xeyınti kerd. Uja d' şehid zafı, inson wexta uja ra viyeren ra mutlaqa his keno (V.39).

229. Kuw Sipi

Voni Kuw Sipi d' xeylek bajar bin hard est. Vatên yo bajar esto, mênık pa astora xu zerey kue d' cêr ıd kowen de, seri tum qıl ıd vejien lewe. Zerey qılı ra şıno lewe. Dı hiri qat o. Ay bajar ıd yo derew hirawo u wırd het yi z' dês i. Ez yo merdım ra persewa, va otır yo dere ın het ser ıd yo ca d' esto. Teror olayı d' berd beton kerdo. Owk ız bın ıd zaf a (V.38).

230. Kuy Sipi u Kuy Karmıcın

Kuy Sipi u Kuy Karmıcın bırayê cı yi. Kuy Karmıcın hetı Qulp do. Don piyor, Kuy Sipi zowt don Kuy karmıcın ir. Von wa vor tu ser nişiro, karm bıkowi tu. Kuy Karmıcın iz zowt don Kuy Sipi r'. Von awk tu ser nimono, zergon ni bêro, tı wuşk ib. In sebeb ra Kuy Sipi ser zergon çın o, Kuy Karmıcın ser iz tım u tım vor esta (V.13).

231. Mergê Aqtabor

Ku Şerevdin ıd yo merg esta, von Mergê Aqtabor. Omeyn uja ra şın dirı. Voni Mergê Aqtabor ıd perey kerdên wırdı, wexta omeyn uja ware ra qıj mij kerdên vernı, perey şeqneyın vera deyn qıjon. Aqte bol, yani aqte bol doni. Aqte ya z' aqçe nomey perey ay zemon ib. Ina merg nomey xu uja ra guret. Ma z' pirikê xu ra eşnawıt (V.68)

232. Pay Cunê Qılari Gawiron

Pay Cuni mıntıqey dewey ma do, het kuy ser o. Uja d' ona yo kerra gırda pehon esta. Ser kerra d' yo şekıl pay esto. Payê astor niya qij a, payê leyir astor a, yani payê cuni ya. Uja d' ina çibareka, çala çıqura u benzetmiş pay keni. Voni ina payê cuney astorê qılari gawiron o. Qılar itya ra omow viyerto, astorê yi hend quwetli b', cunê ye z' ik tera quwet quret. Cune vazdo viyerto quwetli şekıl ıd pay now kerra, lingê yi kerra ra şiya war u kerda yo çalık. Herindê payi yin ha kerrawa da. İnkey aya mıntıqa ra z' voni Pay Cuni (V.34).

233. Qara Cehenım

Qara Cehenım bintey Çatax u Mezrey Cux do. Bın Ziyaretê Hesar Baba ra şino heta Sağnis. In piyeş bin ra ji yeno heta Arçuk. O mıntıqa ra komple voni Qara Cehenım. 1914 ıd Harbê Dinya ya Yoyın ıd askeri Tırki zaiyeteko zaf pil uja da, zaf şehid da. Uja d' cehenım vırajıya tede. Nomey mıntıqa uja ra yeno. Herb ra nat uja ra voni Qara Cehenım (V.48).

234. Qıl Dûeqi

Qıl Dûeqi pey Ova Park Evleri do. Voni zımiston diyeno, uja ra yo veng vejıyeno. Yo vendeno vono “ Şıma sekeni, dewey bêri ez xenikiyaya!”. In veng Madrag ıd, Simsor ıd, Welo d', Sin ıd, Takwaron ıd ın çevre d' şın pêro dewan. Pêro dewan vejıyeni voni ma ın mêrik bıxelısni. Pêro deşt ıd yeni pêser, voni ın veng itya ra omeyn, ma pêro omeyi seba ın vengi, çew çin o. Gorey riwayeti voni uja d' yo ğeyib biyo. Mıleti onti uja ki wa bêri u bıxenıqi. Zımiston ıd kom donem ıd vor zaf vara u biyeni serd, o donem ıd vendayni. Yo hew mılet omeyi pêser, cuwa pey vendeno nivendeno çew guvenmiş nibeno nişino. Çew nizono wı kom o. Cayeko veng ome, uja ra voni Qıl Dûeqi. Cuwa pey Şêx Erif yeno uja, yobino çarneni Şêx Erif oneno u ay ğeybi besteno. Uja ra pey nê cehde d' vejıyeno nê veng vejıyeno. Verin ıd mılet cehde ra şıyni, ğeyib zey yo vêrsi tera vejıyeni cehde ra şıyn, la awk ra wet niftayen şiro. Uja pey hin aw guri qediyo (V.20).

235. Şeref Meydon

In mıntıqay ma d' ma çend teno ra persay ina yo vatış va: Cuwaver nomey Şeref Meydonı Meydon Hero bı. Riy werı d' hiri heb dew bi. Vatên orgutê Arminiyan baskın deyn dewon. Şin dewon Zazon qiji yin waştên. Vatên ya şıma qijo don ma, ma piya

herb ken ya z' şıma ina mıntıqa terk kenı. Comêrd iz terseyn, dormaley dewê xu nobet tepıştên. Bıvınen çew ha yen xeber deyn yobino remeyn, şın xu nımıtên. Onc ina yo mesele vıraziyena. Nızdıyê yeri ya, şın het dewo ser. Dewıj oniyen hê yen xeber don yobino, comêrd piyor remen şın darıston ıd xu nımneni. Armini yen dew ıd çew nivineni, ciniyon yin ben. Bena nızdıyê sıbay comêrd oniyen dew ıd veng meng çino, yeni dew oniyen dew veng a. Qıj mıj esti ama cini berdi. Pey ra kowen dıma, yeni Meydon Hero. Oniyen o qarşı bın birron a, qeretiye inson esena ama çıtaw belli niyo. Von demek itya d' pusu est, ma şiy ma tepışnen. Dınya bena zelal, tij bena berz oniyen in nıleqeni. Yo merdım şaweni, merdım şın onin eg qazıx koway cini dey qazıx ır. Vatên hotay heb cini uja d' deyb qazıx ır. Voni in hin ma r' yo meseley şeref o, ma qarşiy yın gere yo cephe bıgı u herb bıkir. Iney sera nomey uje r' von Şeref Meydo. Xeber heta Bitlis, Erzıngon şına bena vıla. İnêk paştyari doni orgutê Arminiyan hedef gên, inêk paştyari cı nıdon qarış niben. İna yo piyatêy hin vırazına, derheq yin ıd yo payitey dariyena we (V.38).

3.6. Efsaneyi Heywananê Binan

236. Bızkuyi/Peskuvi

Ay mehel vaten peskuvi bızı Şarik Şiwoni, wı pa suriy xu geybiyayo. Vatên yow lajêk suriy bızkuyiyon vineno. Yow kel zaf zıxm kowto ver, yow z' kowt dım. Lajek vono ez kelo veri bıkışı, gueşti yi buweri. Wextok tıfing non ro, kelo k' ha ver do beno yow inson, beno yow kal. Tıfing tadeno ay peyin aw iz beno yow kal. Lajek şıno malayon ra vono. Malay yi ra voni tı nişkeni yin bıkışı. Ay wırd şoney suriyi, niverdeni nê kuyi nê z' inson qarış bıkowı. Voni ay wext çew qarış nikowtên. Aya k' suri ra perena, tek monena zıkay yin a, helal a, tı eşkeni bıkışı. Wextok zıka kowena cı, yi miyon xu ra vejani u raykeni (V.22).

237. Bız u Cınawıro Kor

Voni Ella rızqı ki her ca d' don. Yow cınawıro kor bı, yow şikeft do. Yow bız iz tım bena vın. Şone taqıb keno eke bız şıya şikeft ıd bin lıngon cınawıri, şıt dona cı (V.7).

238. Boron, Zerenc, Mase u Pirik

Voni wextok kafiri koweni Pêxamber dım. Pêxamber şıno mığara d' xu nımneni. Pirik fek mığara gêno, boron iz leyir vejena. Şeyto kafiron ra vono ha mığara di. Kafiri

voni fekê mığara girovte yo, ina heywon iz hak kerdî u leyir veto. Ça ra ma ra ver yeno itya? Zerenc seri kerron ra veyndona, vona eşhedubillah mı çımonê xu ra di Pêxamber şî zerrey mığara. Mase bîni behr ra veydeno, vono eşhedubillah mı di, Pêxamber şî zerrey mığara. Ino hew Pêxamberi ma Hezreti Muhamed mase ra vono, “Pê kard tî helali. Ummeta mı baad çeşid çeşid tu bîgiro.” Pêxamber zerenc ra vono, “ Tî pê kard helala, çeşid çeşid tu pê bîgiri.” Bîoni ma domi roneni, ma koweni dîma pê tîfingon kişeni. Inay ra voni zerenc xayin a (V.36).

239. Duedî

Hazreti Suleyman owka heyatî vineno. Von ez etraf xu ra pers inson mı, wezir mı, doest mı von se. Yo fikir bîgir ez buweri nu niweri. Kom ra persa va bîwer, tî layiqî. Von ez in heywono ra z’ persi. Xeber erşawen, piyor heywoni yeni. Heywon iz voni bîwer. Hazret Suleyman oniyen duedî uja d’ niyo. Şin duedî onî. Von “Duedî mı fişin mı xeber erşawî, tî seni nin?”. Duedî von “ Mî zonaw tu semed çîna veynda mı, ez eyra niomeya”. Von “ Tu zonaw se, vaj ez ina owkê heyat bîwer no niweri?”. Duedî von “ Ya Suleyman! Tî voni ez peyğamber a, doesti Ella ya. Peki yo doest qayilo doest xu ra dur ib, nu cad şîyer bîras cî?” Hazret Suleyman von “ Tabî doest tîm qayil doesti xu het ib.”. Von “ Tî ina owkê heyat weni, doest xu ra milyonon serr kowen duir. In çî qeyde doeste ya, ina doestey çeray biya?”. Hazret Suleyman uja d’ sek hown ra bîb aya, beno hişar yeno xu. Pay don pîro owkê heyatî uja d’ rîşneno. Hazreti Suleyman uja d’ tac hediye keno duedî r’ (V.49).

240. Duedî u Şewşewok

Ay çağ id ma ra tîm vatên. Voni ciniyê yow pêxamberi vona ma pelî tayron ra yow bîna vîrazi. Pêxamber howtay zonon iz zon o, emir keno tayron ir. Duedî vernîy hemîn yeno, vono “Ya pêxamber, lez bî! Leyirî mı ha alîn dî yî, tayr u mari yeni weni. Seni ina vono pêxamber kîlawâ zerrîn non ser o. Duedî von “ Ya pêxamber, tî ina kîlawâ zerrîn na mı ser, semed qîlawî inson tîfîng gêni mı kişeni.”. Pêxamber von, “Meters! Herinda kîlawî purtî tu beno derg, sey kîlawâ zerrîn, çew kariş tu nikoweno.”.

Şewşewok nîna. Pê zor ya onî u pelonê ya y’ ruçîkneni. Coka pelî ya y’ ruçîknaye yî (V.36).

241. Gemiya Nuh dı Mar, Melşe u Hehecık

Homa Teala emır keno, Hezreti Nuh ra vono, yow gemi vırazı, her heywon ra yow ner yow maki berzi zerrey gemiy. Pêxamber çores ruej ıd vırazeno u heywonon dekeno zerre. Şeyto merri ra vono qul bıkr. Merre qul keno, awk şına zerrey gemiy. Keni nikenı nedılneni. Pêxamber vono maro bueça xu bıkowı qul ir. Şeyto mar ra vono, “Tera vaj çına şırı bı, gunê kom şırı bı, tı doni mı, ez bueça xu kowena cı.” Pêxamber vono tamam. Mar bueça xu koweno cı, awk edılneo. Mar melşe ra vono, “Bıgeyr, gunê kom şırına.” Melşe yeno, vono gunê inson ra şirin çi çın o. Pêxamber hehecık ra vono mala tı melşeyi bıxapın, zon yi kaş kerı, nu inson rehet niverdeno. Hehecık melşi ra vona bıney biya teberi ez zi xu r’ guna şirin bıwera. Seni melşe fek xu akeno, hehecık zonê yi kaş kena u qerıfnena. Melşe ina ra viğviğeno, hin nişkeno xeber bıdo. Mar iz hin zono gunê kom şırına. Şeyto koweno are, mar ra von u raykeno hetê Pêxamberi. Mar vono willayi ez gereka bıdı ummeta tu dı. Pêxamber iz vono “Wa tıfing tadi tu, bê tu nişiro.” Inay ra tıfing bitadı mari kesin gıneo cı (V.36).

242. Hehecık 1

Nomey hehecıkon “Hec” ra yeno. Konca dınya d’ beni wa bıb, her serr yow wext ıd şını Kabe tawaf keni u ageyreni. Ina sebeb mubareki, çew qarış nikoweno. Ay çağ ıd omeyn zerrey heyaton ıd halinon xu vıraştên. Ma nımaj weriştên, ber akerdên ki bışiri teber (V.42).

243. Hehecık 2

Helak Hezret İbrahim erzeni adırı, hehecık awk gêna zerrey fekê xu şına yi r’ ardım. Vona ez zona pê ina awk, in adır nişino howna. Ez tu ra heskena u qey Ellayi ardım kena (V.42).

244. Hehecık u Bızlotık

Voni kafiri dest u lingon İbrahim Halilullah besteni u ser yi adır wekeni. Awca d’ hehecık pê herqıliyena eke ha dua keno u bermeno. Şına pê nıqura xu awk ona u kena adır ir. Ino hew bızlotık pê huweno. Hehecık vona “Ya zalım, wa nebiy Ellay bızonu ki ez dosti yi ya. Ez sey tu zalım niya!” Awca d’ ayet yena war, vona kom ay bızlotık bıkişo sek howt heb kafiron bıkişo. Aye ser hehecık qutsal a. Balkona ma d’ ponc şeş heb alın vıraşti. Ma qarış nikowti. Mı va, ya seni Hezret İbrahim ıd qeyd biya, in keye d’ iz qeyd biya (V.5).

245. Her

Ina mesele mı vıstowrey xu ra eşnawıta. Voni her şına ver Hezret Sılemon ıd şikayet kena. Vona “ Ma d’ zon çino, inson dı z’ rehm çino. Bar gıron weneni ma, pê ma zaf çi kırışeni, zaf teda keni ma. Ma r’ yow çare vin, wa inson teda meki ma.”. Hezret Sılemon yow wesiqe nusen, don cı. Von “Çı mehel inson bar gıron wena şıma, teda kerd ın wesiqe bırawn cı.”. Her wesiqe gêna, vona ez sekeri, ça d’ bınımını ki wa vin nibo. Wesiqe kena pey gueşi xu nibeno, kena bın bueçê xu nibeno. Vona ez bıwer ki wa vin nibo. Her wesiqe gêna wena. Baad eqıl yen sara la hin wesiqe şı. Wesiqe beno sıl yeno war. Ina ra heri timotım sıl xu buy keni. Voni belka tede bıvejiyo (V.60).

246. Kındkor

Vıstori mı, bewkali ma ay çaği tım vatên. Verba Mehlaya Şekeron ıd yo kerrow gırd esto, tera voni Kerrey Hes Nero. Eke kındkor wext şew awca d’ veng bıdo mehlay Şekeron ra yow mıreno. Mehlay ma d’ yow gozêra gırd bi, eke awca d’ veng bıdo mehlay ma Dewzo ra yow mıreno. Seri Kuy Şerbon ra veng bıdo Mehlay Ağon ra yow mıreno. Raştı z’ ma cerıbnawo aw qeyde ra wo. Şew veng kerdên, kom het iz veng bıkerdên awca ra yowı merdên (V.22).

247. Koter u Qıjık

Koçeri cêr ıd yeni. Koter u qıjık voni ma şır ser dar, hela çend heb zonon ra voni, ma xu r’ bunder bıb. Yeni seri dar ra vındeni, koter rakowena, qıjık nirakoweno. Cêr ra yeni herg yow xeber voni u viyareni. Yow kurriyê her war ıd monena. Qıjık koter warezneno. Yow keyna veng dona kurri, vona kurri, kurri...Koter ir aw zon teyna moneno. Ay ra vona kurr, kurrr... Qıjık iz hemine zonon, zono (V.36).

248. Luy

Voni yow ormun adır gırowto. Yow mar vejıyayo serê yow dar qij qijeno. Hezret Musa asay xu derg keno, ser dar ra mar yeno pey mıl yi. Mar vono ya Musa ez dono tu ro. Hezret Musa vono maro Ella xeyr bıdo tu, mı tı ser aya dar ra xelesnay, nu adir tı gırowtên. Wı yeno zon u Hezret Musa ha qal keni. Wırd piya keni teşqe. Yow luy cêr ra yena. Luy vona aw çı şa qalabalıx keni? Vono hal mersela mıno luyi ına wa. Luy vona şıma şeriet qebil keni? Wırd piya voni ey. Luy vona, ya Musa asay dergık seri dar. Maro tı z’ şu cay xu. Vona ya Musa asay xu kaşker. Seni asa kaşkeno luy vona “Ya Musa şu rayer xu. Tı çı qerış mar koweni, tu r’ mar lazım niyo.” Hezret Musa von

“Luye goştê tu nê helal o nê z’ heram o.” Voni goşt luy aya ser nê helal nê z’ herom o (V.57).

249. Mar

Voni eke ki mar dekir darbıce u mar nimıro ki nıgeyreno, taqıb keno. Ya z’ eke dı heb maron ra yow kışıya, o bin ki nıgeyreno. Helak mar siya bo, kesin taqıb keno.

Bırarzay mı don mar ir, katay mari xelısyena u boçê yi war ıd monena. Bırarzay mı şew nıftayo rakow. Şıno zerrey embari ğeli d’ rakoweno.

Ma Mazgirt ıd qenalê awkdayış vıraştên. Ma badê xebat ıd şiy asnaw kerd. Uca d’ dı heb mari siya diy. Ma qarış nikowti. Ma ra dıma Muşiji şiy awnaw u maron ra yow kışt. Maro bin iz na yin dıma. Vıst u ponc ten bı. Remay omeyi ver ma. Ma z’ dıwês ten bı. Ma nişkayi mar bıkışı. Mı va ma verade şiyeri, mar seracêr eşkeno şiyero la verade nişkeno. Ma verade vazdayi, mar ız kowt ma dıma u lêr bı, kowt zerey qenal. Ma qenal ıd pê xerqıleyon mar kışt. Ina mı çımon xu ra di ya (V.42).

250. Pısing

Nuh Pêxamber yow gemi vırazeno. Her mahluq ra ner u maki, dı teno keno gemi u don ra. Şını ortey denizi awca d’ del u kutık temas beni. Pısing iz pê hewena. Del vona tu bın in komi dı ez şermizar kerda, mala inşallay edeti tu bêro cı, tı pêra eşkara bıwaqi. Aye sero pısing wext edetê xu eşkara weq weqena (V.5).

251. Qela u Mar

Voni, qela hol niya, xayini kerda inson ir. Qela helak qıjnena, yow weqayet yeno serey ki. Qela inson ir xırabi wazena. Meseley qela ina ya:

Hezret Silemon awka heyat don qela, von ina ber, bıd insonon. Qela şına ser dar, awk kena xu r’, xu pê şuwena. Bın dar ıd mehşêr u mar ha weyra y’. Awk rışena yin ir z’. Ina ra emır qela derg o, her serr mar ver erzeno u mehşêr iz qabux erzena (V.33).

252. Werdek

Werdek alın vırazena, leyiron vejena. Yena eke leyiri ye y’ mıreni u bermena. Werdeki voni sebí? Ya vona leyiri mı merdi u vona waq waq waq.. Dona xu r’. Ayra werdek waqwaqena (V.36).

253. Wesiyeti Vergi

Babi mı pes ard kerd zeri gew. Ser sıbay wırışt we şı cınawır piyor kıştı, tek niverda. Voni verg leyron xu ra von “ Wextok ez merda eke şıma mı ra pey kowt bın pesi heta çowresın wesiyet mınno. Çores ra cor şıma çı kışt kar şıma wo.”. Voni ın wesiyet ra eke verg kowt bın pesi niweno, kışeno derbaz beno, kışeno derbaz beno (V.48).

254. Zerenc 1

Voni wext herb ıd yo Bısılmon şıno bın hors ıd xu tamarneno. Zerenc şına seri hors ıd veydena, vona ha itya do. Voni aye ra qetılê zerenc kerdo helal (V.22).

255. Zerenc 2

Kafiri u mumini herb keni. Quweti kafiron ziyed ıb, mumini nişkeni tiyd mucadele bıkirı. Pêxamber yo ca d’ xu nımneno. O sıra d’ yo zeraj cey ra yeno, cayok pêxamer xu nımıto yen zerrey wedey u oneno. Yani vono pêxamer ho itya do, başka ca d’ megeyri. Zeraj biya düşmeni muminon. O pêxamer yo zowt don zerac ir. Vono “ Zerac zerac wa zoni tu beley sari tu bo.” Yani tı tım hedefi inson ıb, yi tu seyde bıkirı. Voni ay ra zerac oneno. Konca onen vendeno düşmeni xu, von bi ez ho itya do, bi mı bıkiş (V.34).

3.7. Efsaneyi Mehluqat u Hediseyanê İstisnayıyan

3.7.1. Efsaneyi Meleketan

256. Ezrail

Wextok hin dinya qediyena, ser ra Ella teyna moneno. Ellah Teala vono “ Ya melek, iş tu hin esto, çıno.” Ezrail vona “ Ya Rabbi tı zoni hin çıno.”. Ella Von “Hin goni xu bıgir.”. Ezrail goni xu kaş kena heta gozek verdiyeno. Hewa dıyın kaş kena heta çaqe heyne verdiyeno. Ella vono “Tı qey kaş niken?” Ezrail vona “ Ya Rabi, mı bızonayn ına zor o, tu ez rehma xu ra bıkerdên mı heyne goni nigırowtên.”. Hewa hırıyın dı Ella cı r’ keno rehet hema gon xu gêna (V.36).

3.7.2. Efsaneyi Cıman u Şeytan

257. Cına Mehmedi Seyo

Yo cına nêweş bena. Şına Melekun ıd key Mehmed Seyo. Nizoni ya cın a. Voni qey yow cinika feqira. Oniyeni ye y', non doni cı. Ya non niwena, şına bın fıraqon lisena, bena mird u yena cayê xu d' roşena. Heta wesar ina kena. Wesar yeno qozbılıki vejıyeni. Wextok cın qozbılık vinena, Kurmonci vona "Pibıka buhar hat.". Yani vona hin wesar ome. Awca d' ğeybiyena, şına. Heta awca z' çew nizonayn ya cına. Awca ra pey tera voni cına Mehmedi Seyo (V.27).

258. Cını Qıco Bedılneni

Cını qıcon ma değış keni. Qıcı ma beni, nêweşon xu herındê qıcı ma d' roneni. Aw qıc beno nêweş, este postey yi r' helino. Ma nizoni, ma voni qey nêweşo. Heluk aw nêweşi xu dayo ma, ay ma berdo. Ina ra ma qıc pıxur keni.

Wextok qıc yeno dınya ma çores ruej ardo rokeni, adır erzeni, dımo verdeni cı u qıcı pıxor keni. Wextok çores ruej qıdıya, ma çores heb kuçık awk keni qıcı r'. Çores heb kuli(tas) zi dadiyê qıcı kena xu ro u vona " Ez çoreson xu nona ın qıcı ser.". Qıc beno cirek, nibermenı. Cını hin nişkeni değış bıkıri.

Eke cınon qıc değış kerd. Ma beni seri ziyara Weliy. Ziyara Weli Horsik da. Awca d' nomey qıcı değış keni u qıc ageyreno. Fata Dat Mıh cınon değış kerd, ma berd seri Ziyara Weliyi ageyrayi. Sowna ma gıc beni bınteli d' roneni u pey xu tadeni cı. Ma hiri hew voni aya xu bıgir, inay ma bıd. Qıcı xu beni u inay ma doni (V.27).

259. Şeyton

Voni wextok qıc yeno dınya şeyto ğışt koweno qınê yi. Eke şeyto ğışt kowt cı, qıc beno pis, beno nehleti. Awca d' inson değış beno. Wextok Pêxamber yeno dınya, meleketi şını dormaley Pêxamber ıd vındenı, niverdenı şeyto qarış yı bıko.

Wextok mı dikey kerdên, ez oniyeni gıc sey merdeyo, cirek o dımek buya İslomeyê yi ziyed a. Wextok qıc dadiyê xu ra koweno vono "beeeğ" bermeno. Şeyto ha dormaley yi do (V.27).

260. Veyvey Cıno 1

Yow ruej gayi ma kue dı mend ib. Payız ib, hin bıb şew, varo varayni. Çık iz mı d' çin ib, sade yow elektrık mı d' bi. Ez şıya ser İniy Wera Sorı, dı wırdês awkê xu

werd. Dı wırdêson awk ra pey sek ona yow wılwılı vejıya. Aw wılwılıyi d' sek ez terseya, sek ina iç ra terseya. Mı bismilay xu wend, mı va gayi se beni wa bıbi. Ez omeya keye u rakowta. Mı hown xu d' yi diy. Eke veyveyi yin o, dawıl doni pıro, ha govend gêni. Eyn sey insoni, yalnız gıjiki yin biney têmiyon kowte yo, zaf derg iz ni yi. Dı teni omey ver mı. Yow zaf çirkin ıb, aw bin daha yakışıklı b'. Ay çirkin va, ma ını r' ıd. Ay bin iz va, zırar yi nıresew ma, ma çı doni pıro? Aw vatışı yin ıd ez zaf terseya u qireya. Ez xu hesiyeya suretê mı ra bıgir heta binê lingon mı ereq ıd mend. Demek wılwılıy ser iniy veyvey cındo bı (V.33).

261. Veyvey Cıno 2

Ez zaf hew şıya veyvey cınon. Yi husn xu d' rınd i, ma pis i. Ez hema qıc biya. Ez u Fidê El Horo bi. Ma Sirbey ra dewar berd hetê Gaweron. Mı di gıjolek omeyi, tıfıngon va tak tak tak... Mı va sebi? Mı va qey çık bı. Va “Çi nibeno, çi nibeno keynay mı. In veyvey cınon, ha şın.” Gıjolek ıd qelğemeyi yin bı. Voni wit wit wit.. ina xeber doni. Awca d' ma surey wendi u ters ma qediya (V.27).

262. Veyvey Cıno 3

Dewê ma ra yow mala bı, tera voni Mala Eli Malo. Weta yen veri tırbon yow veyvo ho ronaye. Herê yi z' ha barkerdey. Voni Mala Eli tı xeyr omey, bı ma het roş. Bar herê yi ser keni, yemek keni hedre oni non ro. Mala Eli oninok yow cini ra eke fistonê veyvê yi ha pıra dayeya. Lap xu don run ir saweno aya fiston ir. Voni “ Mala Eli tı çıkas yemek weni bıwe, la aya ki benatey ma u şıma da ti nivoni.”. Mala Eli z' bê Bismillah loqme feki xu nıkeno. Pey xu tadeno, seni k' loqmeyo verin keno feki xu von “Bismillahirrahmanirrahim.”. Onino k' çık çin o, heme biy vin. Mala Eli bar herê xu teyna weneno cı u yeno keye. Veyvê xu ra vono fistonê xu ya newe ya k' tu wedarta biya. Veyvê yi fiston ona akena ki lapê run ha pıra dayeya (V.22).

3.7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayıyanê Binan

263. Çeqer

Çeqer şewon ıd şeklê inson ya z' heywonon yeno u inson tersneno. Yo api mı vatên ma Solaxon ra mongey ardên Armaşın. Şew yeno pê warey ma. Dewê ma d' yo Zeya esto, bineyk qafa ra anormal o, sinirli yo. Zeya ho ser kerron ıd ronıştow. Von “ Zeya, Zeya..” şıno cay yi, Zeya ben vin. Biney ca şın ben estor, yeno warey Armaşın

ben her. Qarşı d' ziyareti ma esti. Yeno uja d' xu keno vin. Api mı omı kiye, bı nêweş yo heftı zerre d' mend (V.19).

264. Dêw

Çım dêw sey tepegöz i. Ser sarey yi d' yow çım est. Vatên halhala meki, rehet vındi, qeşmeri meki. Eke dêw şıma herqılıya, şıma ben keno yow loqme weno. Ya z' vatên dêw ome yow tek don şıma r', şıma erzen pey Kuy Qafı u şıma hin nişkeni weyra veji (V.42).

265. Gunahar 1

Çevrey dewê ma d' yo mıntıqa esta, voni uja ziyaret o. Voni Gunahar ha uja da, ha a ziyaret pawena, muhefizey kena. Inay ra şew tari d' çow niefton şıro uja. Wexto tı şew tari d' viyer se yena tu d' bena eşkara, değışik şekil id yena raar tu. Şeklê inson u heywon id yena, niverdena çow uja ra viyero. Yo raar uja ra viyeren u yo ziyaret ha uja da. Dar mari esti, çow nibırneno, voni in dari ziyareti. Eger ma bıbirn se ziyaret bela don ma ri (V.34).

266. Gunahar 2

Vatên pey Heziron id gunahar esta. Yo dariston gırd uja d' ıb. Vatên miyon id yo ordu qır bı, xeylek inso kışiya. Vatên ecnebi omey gew eştıb ujeş ser. Kom ir vatên ecnebi? Belka Osmani, belka Bizans. İnson rema, xu da miyon kue. Yin iz mudafe xu kerdên. Lider yin yo zonaye b', yo alim ıb. Xeylek inson ayon ra kışt, wı z' ben birindar uja d' kışiya. Mezeli yi z' ha uja do. Eya pey o ordı ey bin iz qijon, ciniyon piyorê yin uja d' kışeno. Eyra vatên bın dariston id gunahar esta. İnke dar bırnawo, gunahari hema z' vajiyena.

Qıje ma d' rehmete daye mı vatên “Ma Maton id hefte d' hew geşt xu deyn ari u şawıtên kiye. Vısturiye mı gena yena, nızdiy şuni ya, hin ben meğreb. Yena uja ra viyeren. Wextonik bın dariston ra viyeren ra, qırayi vinena, zaf tersena. Qıji qiren, inso qira, astori kışiyen. Ters ver vazd ra xu erzena bın dewê Bınziyar, uja d' awk mawk doni cı.”

Gunahar çınaw yo mazlum wextok bıyor kıştı, yo qetliam bıb uja d' neheqey esta. Aye ra von gunahar. Mesela ma d' yo Gomey Maro est. Von uja d' des u çar heb sêwır kıştı. Ma qıj ıb, ma şın o heta, ma ra vatên zaf meşir uja, uja d' gunahar esta. Mesela Ziyarey Keşku ser iz otır vajiyen, uja dı z' gunahar esta (V.38).

267. Hedisey Silemani

Yo qefley asparon şin Darehêni d' alîşveriş u tepiya yen nîzdiyê dew. O hayd varo varan, vırî koweno. Tesaduf Sileman gen u Sileman mîreno. Sileman ho ser astorê xu do, wî z' merd astorê yi z' pa merd. Otr ra pey o mîntîqa d' insoni viyeren şiyên raar ra, vatên ma şiyî uja cey çi yen verni ma, raar ma bîrreno. Ge luya, ge arweş, ge z' şeklê kutîk îd yen verni heywonon ma, heywoni ma terseni u yona het remeni. Voni in gazab Sileman o. Yo güneyi yo gîrd biyo, eyra Ella vırî dawo pîro. Otr ra pey zi ruhi yi şeklê heywonon îd koweno dewîjon dîma. Ina mîntîqa ra voni "Wari Gor" (V.34).

268. İjdiha

Hemsor ra Adi Hec İbiş şî dewar ben Gedîk. Von ez lewey Gedîk a, dewar miyon velg îd ha çerenî. Mî diy lem von qîrp qîrp qîrp... Mî va heş o. Veciya kata yi katay mar a. Mî tersay xu ver gîştay tîfing kerd, şa bîdin çîdîs lief dayn. Hînday tîrm yow gay bî. Dergey ra derg îb, xîşney yi hînday yow gay bî. Milet vatên in cor d' asmin ra kowti. Voni çîm kiyek nigîna mari benî xîşn, howt serr qediya ben sey yow îjdihay, melekete çîngîlow tafenin kaş ken asmi. Inow çîm kiyek gîna mari çend îb, awdîs adîlyen (V.23).

269. İjdihay Kerrey Gewîl

Voni kerrey Gewîl ra îjdiha omeyn. Ma voni Dîbri Nalî, şiyî awca nalayn, şiyî fek xu nayn rue ya. Rue peysnayn çîlkê awk nişîn. Kekok mîrd xu werd, cêr d' heyne omeyn şiyî kerre. Wextok şiyî dari qerefnayn şiritay yi belli b'. Awca d' nalawo aye ra nome nawo pa Dîbri Nal. Inow ciney Hîn Sewd vona, " Ez şiyî izîm, ez oniya bîn çîrray Guert îd eke yow çiy ha awca d' berqîno, ki von qey lîlîk o. Yow siyaw, berqîyno hînda yow gay o. Ez oniyawo yow estîrî pa bî. İna ez biyo xînt, mî çîm xu akey niaseno. Voni yaqîq îjdiha cor d' kowt awca. Hama in serr ra diy, biy hîrî çar serr. Dew îd zafîn diyo. In îjdihay Dîbri Nal niyo, in zemoni ver diyo (V.23).

270. Kapus

Kapus yow cîn a, duş inson bena. Şew yena inson ser o. Feki xu nona fekê ki ser, lingon xu nona lingonê ki ser. Nişena ki ser, ki nişkeni xu tadayi ne z' veynd. Veng ki şîno boğazê ya. Ki qîren niqîreni vengê ki nişeno teberî. Mala aya duş inson nîbo. Wextok duş inson bî, ki yo goçîn gêni noni xu ser o, eke omey wa goçîn şîro pîro (V.27)

271. Kawıs

Cey mı rakerd ıb. Ber kerd a omey ver sarey mı d' nişt ro. Ez oniya tera monına ciniy Kak. Mı va ciniy Kak merda, ına niya. Mı sekerd ez nişkaya xu tiyedı, gıjı gıre diya. Ez oniya zon mı bı gıron, yen mı sera pay vındert. Mı vera kaş kerd, ez nişkena xu ser bıker. Ez oniya tera vaz inson o, huniya ver sarey mı d' roniştiya. Kaş kerd kerd, şa ti şa ti dest mı z' bı gıron. Barce mı di Hec Eli hesiya xu. Wext wı hesiya xu, kawıs ber kerd a, da ra şiy. Mı va “ciniy Kaki omey tiya şı.”. Va “ciniy Kak niya”. Mona sepet, tı cı ra xof kenı (V.54).

272. Lıvvaşturi 1

Qalikon verinon ma vatên. Lıvvaşturi şewon ıd tı binê cıl dı y', veydeno vono bi teberi. Tı yeni teberi u tu gêno şino. Tu xu herqeliyeni ki tı ha cayo dur dı y'. Tı duşmiş beni, tı voni ez çındıs omeya tiya. Tı peyser yeni keye u rakoweni (V.27).

273. Lıvvaşturi 2

Eyşe Xeyro bi. Aşık ıb. Dadê Xet Aşıkun o u dadê Mih Cem ıb.

Eyşe Xeyro va: Yow şew ez ha hown da. Mı di yowi venda. Va Eyşey, mı va ho. Va Mih tu het Tımg ser yow ca d' gıraw erd. Ez min cıl ra warišta u kota rayer. Mı yi ra va, tı zoni ha ça do. Va ey, ez zona. Ma pia şiy Sağ Mason. Awca d' yow bırr verdiya lingê mı, ez ina vırvıriya ya. Ez oniyaya awık ha mı ra ver o u mı beno ling yi sey vaşturiy. Mı va nehlet biro tu koer çım şeyton. Wı bı vin. Ez awca d' xu herqıleya, peyser omeya keye u kowta bın cıl. Mêrdey mı Cem va, Eyşey tı şiya ça? Mı va lingvaşturi ez xapınaya. Hal, mesele ina wa (V.42).

274. Lıvvaşturi 3

Dueşa Bari d' warey Melekun esto. Ha kiştay Ruy Bınbewkal Wasi do. In rue yow qol Dicle yo, veri gumon ma ra şino. Cemat bı, cemat ız dı davist ten merdım biy. Ay çağon ceyro çın ıb, izım kerdên pıxeyriy u aw qeyde roeşney biyn. Vist u çar keyey bi, şewon dı piro omeyn yow ca. Xeberdayiş kerdên, fistonık vatên, kom iz deyir kerdên. İna şew viyertên. Cemat raşiyen, Mihê Datib iz şın gumey xu. Mihê Datibi feqir yow merdım, hiçbir zaman qewge mewge tarafı yi çın ıb.

Mihê Datib vono: “ Ez şiya keye, mı nimaji erşay kerd, adır wekerd, bıney gele da zerencon u kowta cıl. Adır hin ruseliyeni. Mı di yow va ‘Mihê!’ Ez warišta şiya teber,

geyraya nigeyrara çık çın ib. Mı va kom esto se mı tersneno. Ez omeya kowta cıl. Hewa dıyın va ‘ Mıhê!’. Ez heyne warišta. Mı va tı komi, biy zerre, ez merdımı ters niya. Ez heyne z’ şiya geyraya dormaleyi gowı, boni hewlı çık çın ib. Hewa hırın ıd mı diy ber va ‘çiğğ’ u ber abı. Va ‘ Mıhê!’. Mı tıfing gırowt u ber akardı dı mı na pa. Mı merdım nivina. Mı di va ‘Ayy!’, ay ra vışır çık çın ib. Ez warišta, mı va ın merdım kom se mı kist. Ez ay cayon ra geyraya yow tırm bıbo la çık çın ib. Ez omeya kowta cıl, hown mı niome. Dınya bıney bi roşn, mı va ez bıgeyri, qêri gıneyi piro, eceba tırm ha kowte niyo. Ez oniyaya ver ber ra çılki guni bıney yow ca şiy u kesmiş biyi. Ez dormale d’ geyraya nigeyraya çık nıdı. Mı hin heta yow aşm çew ra nıva. Ceset meset çın ıb, mı awca ra pey va ındıs yow olay mı ser ra vıyerta.

Ma ini ra voni lingvaşturi. Kalıkon ma, ma ra vato lingvaşturi veydeno merdım, ki xapinenno (V.4).

275. Meseley Mıhê Datib

Dewey Siwun Melekun ıd Mıhê Datib (Hacı Mehmet Sevsin) sey dewijon binon şıno warey dew Qubatu d’ heywono çerneno u gume d’ moneno. Yow ruej het yeri d’ dewijon ra beno, şıno gumey xu. Wextek reseno gume hin beno tari. Ceyron u çılay gas çın ib, semedi roeşn bıron don ari pıxeri d’ non ta u veri adır ıd cılê xu raken. Hin şıno xu ra ber kuyeno. Yow veng vono, “Mıhê Dati ber ak.”. Şıno ber akeno, teber ıd yow babi u laji yi vınderteyi. Babi von: “Mıhê Dati çımon xu pad u ma d’ bı.”. Mıhê Datib bıçare vatey yi keno. Yow dı saniye ra pey emır yeno vono, “Çımon xu ak.”. Onino ha Melekun do, ha veri boni xu do. Key yi dew ıd ha ver keyi Mala Musay do. Desti babi d’ yow demıro tuj esto. Mıhê Datib u laji xu ra vono: “Şıma itya d’ vınderi ez şına zeri.”. Şıno key Mala Musay epey vındeno, badêcu yeno teber desti yi d’ çawa asın esta u ters ra recefıno. Babi zere d’ çına diyo ters ra vono: “Mı zere d’ goni Mala Musay gırowtên la dorveri yi d’ Quroni bıb, ez nişka ya bıresi cı.”. Badêcu heyne çımon Mıhê Datib padon yow dı saniye ra pey von: “Çımon xu ak.”. Mıhê Datib xu warey dewê Aldon Selpaş ıd vineno. Uja d’ gumey Mala Eli Xalon esto. Babi pa çawa asın şıno zere yow dı saniye ra pey ageyreno. Sarey çawa asın ıd yo het cigeri esto. Babi vono: “In cıger Eli Xalon o, hiri ruej ra pey wı mereno. Heyne Mıhê Datib ra vono: “ Çımon xu pad.”. Mıhê Dati çımon xu akeno, xu Qubato d’ gumey xu d’ veri adır ıd vineno. Mıhê Datib enag diya, on xu vir heta nımaj hown nikowen çımon yi. Nımaj yeno dew, en hal

Mala Musay ra von: “ Ez nirakote ba, en çiko mı diyo çınaw.” Mala Musa vono: “Eg sey vate tu Eli Xalo hiri ruej ra pey bımıro enag tu diya rašta, eg nimerd tu hown diyo.

Badê hiri rueji Aldo ra xeberê mergi Eli Xalo yena u Mihê Datib u Mala Musa piya şını tezayi yi. Ena mesela Mihe Datib u Mala Musa ra zaf teno goştari kerda u aynog goştari kerd voni ena mesela hown niya rašta (V.4).

276. Meyit Dola Hem Keki

Dewa ma d’ tera voni Dola Hem Keki, voni awca d’ meyit zırreno. Voni yowi awca d’ kışeni u tırmi yi war d’ verdeni. Mala Eli Malo weta yeno eke yow tırm ha awca d’ kowtow. Mala wo, vono ez war d’ verd u şır, Ella Teala vono tu qey niwedarto? Tırm şuveno, erd aşeno u keno de. Tırm wardeno pay, yobino çarneni Mala Eli zor ra yi don erd. Mala Eli awca d’ yi tamarneno, wı z’ awca d’ tew gêno u yeno keye mirenno. Dewê ma d’ zafın diyo, vatên zırreno (V.22).

277. Mezeli Celu

Dewê Siwun Ruy Melekun ıd benatey dı heb werson ıd yow mezel esto. In mezel ıd çew nizon kom defın kerdo, şari ena mıntıqa in mezeli ra von Mezeli Celo. Wexti verinon ra dewiji voni uca d’ vengi omeyi gueşon ma, ya z’ ma uca d’ mezel diyo u enog diyo pey ina zaf efsaneyi vati. Semedi in vatiş ra Mezeli Celu ra herkes terseno u çew nifteno şew uca ra viyero. Ayi ki vajyeni ayon ra yow tena ina ya:

Yow merdım Dewê Melekun ra wo, tera voni Eldayi. Eldayi dewê Ruy Melekun ıd hêgay xu awk don, weşeno astorê xu heti dewê xu ra koweno rayer. Wextok rayeri Melekun ra şino ver Mezeli Celu d’, kıştê rayer id yow hınıka rındık vineno. Von war ina hınık çino cad astor xu ra yeno war hınık gêno. Nizdiy dewê xu d’ mereq keno, vono ez biowni ena hınık ner o niyo mak a u buçê ye hewa non. A hel yow veng yeno vono: “ Eldayi ner o ner o.”. Eldayi zaf terseno hınık vereke xu ra erzeno u çarpay ra şino dew. Ena mesele nizdiy se serr esta biya u şari Ruy Melekun u Meleku heme zoni (V.4).

278. Mezeli Eli

Mezeli Eli yo mıntıqa wo, ser raer wari ma do. Milet tera tersayni, vatên mezel yeno verni ma. La ez yaşamış biya. Key ma şiy ware. Benatey dewê ma u ware ponc kilometre yo mesafe wo. Ez ik kowtiba erey. Ez wextok kowta ver mezelon ek tersı bı ek gerçek ib, mı di çık xu eşt verni astorê ma. Mı çık di sey pising ib. Mı çim xu cenay

pira, ez tersawa. Mı va ma xu sera on war. Ez gorey yo kilometre şiya, astor iz tersaya vara şına dortnal şına. Mı çimi xu cayi pi, astor vera da (V.43)

279. Mezeli Ezom

Mezel ra kom vuno buci yo, kom iz vun şeyton o.

Wışkala ra Hec Ehmêd Mıh Xun şın muy gêno wenen dı heb qatiron u yeno Mezeli Ezom. Mezeli Ezom rayeri Sosın ser o. Hec Ehmed yeno ver Mezeli Ezom. Awca d' çık nawiyen cı. Hin buciyo, şeytono çınaw se qatırı erziyen. Zoer qatır u zapt keno, onin yow leyirê hınık o.

Vatên ez qatır ra omeya war, mı leyir hınık gırowt na ser qatırıya, ezi weniştı qatırı. Vatên mı meraq kia, mı va ecaba ın leyir hınık ner o nu mak a. Mı va ez hê dest xu ber cı. Mı di leyir bı xeberi. Va, “Ner o, ner o hak liter o”. Mı hin zona ın şeyton o, mı gırowt xu ra eş. Yow taqi tera vejiyey, ez gınaya erd u qatırı erziyey. Qatıro bar da erd o u çem u çem şiy.

Hec Ehmed bıb xint, yeno key ma. Awk mawk doni cı, bıney hiş yi yen yow ca u meseley xu vono. Aya serr Mehmed Ağa z' itya d' ıb. Mehmed Ağa tera von, “Hero ner o, ner o hak liter o”. Ruej bin babiy mın u yi şın qatiron yi gên, muy u gındon yi ari keni u Hec Ehmed gên şino (V.42).

280. Nêweşi 1

Vatên aw mehel niweşi sey insono wenişen heywono geyreyn. Şiyn dayn pırı qesebay yın qerıfnayn, yi merdin. Mezel ser nieftayên şir, Ziyaret ser nieftayên, konca ko ziyaret bı perseyın. Ç a d' ziyaret est, ç a d' mezel est perseyın. Eg şiy aw mezel, aw ziyaret pey ra kowen dıma. E nizon hin kışen seken, ina vatên.

Mehmali Mıst vaten: “Hiri heb espar omey, bin bonê ma ra viyerti.” Sey bızon lıngi yin vatên çıp çıp çıp.. Lıngi yin bariçek ıb. Mı temaşa kerd, şiy key Mehmed Eli. Aw keye ra benatey hiri ruejan Mehmed Eli u laji yi Hes u Ehm merdi (V.23).

281. Nêweşi 2

Damirê mı va: “Ez keyey Reşit ra omeya teber eke hiri heb espar ha uca d'. Mı va, şıma komi, çı geyreni? Yin ra yowı va, ma ha şın Evdalo, wa tu r' derd ıb. Nımaj diya, ciney Reşit bi nêweş u merd. Yow ten Aldu d' merd. Avdalo ra z' xeberê mergê keynay mı omey.” (V.23)

282. Nêweşi 3

Babi mı ma mesele tım mı ra vatên. Ez vona qey sek yow hon diyo.

Va ez ser cuyın ıd ba. Mı cuyın vay dayn. Dı heb espar omey. Ez vısta xu veri. Ma şi Evdalo. Mı ra va gem astor tepışt. Şı zerre ome teber. Va yow çiko helal çın o ez pey deston xu biestiri. Dıma ma şi Sayeri. Uca d' iz gorevê xu erd ca. Ser sıba ma warişt xeber omeyi. Va yow evdalo d' yow iz Sayer ıd merdo. Babiş mı bı nêweş, çores ruej nişka cıl ra wardo (V.13).

283. Peynişew1

Vısturey mi Heci va, ma itya d' Xıraba d' ıb, pes ma bi. Ber kerd a omey zerre. Mı poncıkê qela eşt adır kışta nişta ro. Ye z' omey itya mı het nişt ro. Ez onina ye ra, ya onina mı ra. Pırçına, zaf pırçına. Mı biney run da pardıso xu ra adır na pa, ye z' xu run kerd u adır na xu ra u kıl guret. Cad kowt tever şi uja d' veyşa. Ino hew qireyn vaten “He vore, he vore, he vore...” yani gaziyeş mı ra bêri. Heyon şi veyşa bi well (V.54).

284. Peynişew2

Peynişew şewa geyren omeyn, xu eştên ser luncı vendeyn vatên “De bi ma şın folonca gorey tu est.”. Wexta bızonen ın peynişew o, vatên “Tı vındere, ez yo zengene gena yena.” u bin vin. Wexta nızoneyn xapıteyn berdên bın çırr. Ek tera bıomen bın çırr ıd şeşqeyn, kıştên.

Dew ıd Sel Ameki xapıt berd. Veyn da va “Selim, rey bi gorey tu est, bi ma şı.”. Yi fom nikerd ıb, berd şi, hin tay nimend ıb şişyer çırr ız. Sel zona ın peynişew o. oniya lıngi yi çowti fom ke rema (V.54).

285. Quli Şew

Ina efsane Seyfonê ma d' yaşanmış bı. Mêrik şew ıd wırzeno, tija aşm a. Vono cini lez kahvalti hazır bıkeri, millet şıya velg, ez itya d' menda. Noni xu weno şıno. Uja d' yo dewişi yi beno, nomeş yi zıkır keno, von “Ez a”. Dewişi yi ser dar ra velg keno war, wı giredono. Onino dewişi xu ra biyo derg, şişyo resewo asmon. Hin nıfton o. Yo meşınık vırazeno, sareş yi taşeno, keno zey çıwo. Velg nona des a, nono seri dara. Dewişi yi guşey yeno war. Wı meşınık dono pıro, yi şeşqeno. Koweni zerrey dereşyi, qêri bena, dewişi pê hesiyeni, şını oni. Mêrik yo aşm zerre d' nêweş moneno, aşm qediyena mıreno (V.19).

286. Xırtık

Voni xırtık koweno şeklê inson. Lingi yi çep i. Şewon ıd veng don insoni. İnsan xapineno beno, don buir u mezg yi veceno, weno.

Mihi ma vatên: “Şew ıd yowi venda mı. Va ‘Miho ward, ma şir seyde kuzeyi.’ Ez werişto, ma şî ver boni Key Beyazon ra viyerti. Ez oniyewo, lingi yi cısnayi, çep roniyeni. Ez peyser ageyrawo. Bıney kowt mı dıma. Mı ra va ‘Şu şu, tı xelısıyayi.’ Ez omeyo keye, kowta bın cıla xu (V.23).

287. Zut Derey Wasi

Vatên Zut Derey Wasi çıplax ıb, zey inson ra wo, çıtaw çew nizonon. Vatên niverdeyn ma raviyer, pey ra naye ma dıma. Ap Şer zaf yemun yo merdım ıb. Yo xızmkar yi bı, Zut Derey Was ra zaf terseyn. Ap Şer von mı r’ yo mew derg biya. Mew derg ono, Ap Şer von de hê paştaya xu ita şon. Ap Şer pê mew yi dar ra giredon. Tera von meyt Zut yen non qinê dadi tu, tı viner. Kowt ser sıbay Ap Şer yeno. Xızmkar von, meyt zut omo xu eştı mı, ama tawa mı nikerd. Apo hedi mı giremed, ez hedi nitersen (V.50).

3.8. Efsaneyi Bini

288. Edeti Veyv Ardış

Ehmed Çawış ciron ma b’, her şew ez şin cay yi muhabeti yi goştari kerdên. Yo veyvo bı. veyvo z’ tornon yi b’. Mı va “ Ehmed Çawış ın çı wextêk veyv nata yena fek beri leblebi, eşkıjo, loqumo, şekero, guezo keni ser sarey veyvı?”. Va “ Qey tı nizon? Wextok veyv kowna teber henı non desa. Voni eyro veyvey tu wo. Yo çiko sur erzeni sarey ya y’. Voni encax guney tu deverd tı yena ın kiy. Tı hin bağliy mirdê xu wa, sadaqat bıawın u kerdên yolci. Wextok yena ver kiy veyv ra voni nonkorti mek, bibexti mek. Tı yo çi bızon ki razıq Ella wo ama rızq tu mirdê tu temin keno. Tı nonê yin wena, awê yin wena, tı nimeti yin wena. Yi z’ tu r’ hin sey dayi bayiy nonkorti mek. Razıq Ella wo ama tı bağliy mirdê xu b’, bağliy kiy xu b’. Zey vartay wısari Homa Teala rızqı tu, tu r’ keno war. Semboliki z’ eşqıji dayni mırdey, seni vart varena o qeyde keno war (V.18).

289. Gerrey Aşmon

Zipo peyin vîst yo Edar ıd kowen. Vatên vîst u yo Edar ıd ruh kowen ard. Vîst yo Edar serey serr o, serra newe ya. Hiri aşm roeci gên, hiri rueji roeşo ken. Vîst u yo Edar ıd roeşo qıdyeno. Yani zımıstı kompîle roeci guretên. Vîst yo Keşkulon ra heyân vîst çar ına aşm, çar rueji zi Roeşon Qırbunun o. Ruej yoyin ıd “roeşon aryış” o, ruej diyin “roeşon dewar” o, ruej hırın “roeşon insun” o u ruej çarın “roeşon qırbun” o.

Vatên aşmî in wırd aşmon ra zaf xuy keni u şını Ellay het gerre keni. Voni guney ma çınaw, tu piyorê xeyr berd kerd edar u keşkulon miun, qey yin ıd roeşon est ma d’ çinik? Ya roeşon bîd ma z’ ya z’ yin ra z’ bıgır. Ellah von temom, des ruej des ruej bıçarni wa piyorê ruejon şıma ra b’. Vatên roeci u roeşon piyorê aşmon hina geyren (V.38).

290. Gozêr

Voni kom gozêr ron u miney gozêr bîb hendey miney yi, mereno. Gewıl ra Hus Kal gozêrê xu ronaya, miney gozêr bîb hendey miney yi u şı cı, ser ra gına erd u merd (V.14).

291. Kayi Qertali 1

Meseley qertali inawa: Urıs omey itya. Heciyon ıd resmi esker çın ib, pêro milis quweti Zazey ma u Alewiyy Kareri bi. Hiris hiri heb eşîret qerşî Rus ıd cephe tepîşt. Se u poncas kilometre dergey cephi bi. Şêx Şerif cephe komutani yo. Dewê Heciyon d’ dı hew zor gıneno Ruson çekilmiş beni. Rus komutan Molotof xeber şawen Şêx Şerif ir. Von “Meseley ma u şıma piya çın a, derdi ma İstanbuel o. Cehde bîdên, ma raar viyeri, wa gun nirişo.” Şêx Şerif vono “ İtya topraq ma wo, ma nidon şıma. Yo şart ma esto. Des hebi eskeri tu u yo asker mi wa zerrey meteris ıd bêr têver herb bıkir. Eger askeri mı şehid bı se, ez cehde don şıma.”. General Molotof qebul keno. Şêx Şerif eskeron xu ra von, “ Yo esker mı r’ lazım o, la gerek howt serr ra heta inkey nımaji xu niverno. Dı birey wırzeni, voni ma haya inkey nımaji xu nivernawo. Yo zewejnaye wo, aw bin iz ezeb o. Ezeb mavzeri xu geno vejıyeno. Eseri Rusi koweni pey meteriz, eskeri ma z’ koweno pey meteriz u noni yobinona. Eseri Rusi bayrak onceni, teslim beni. Tribun id Şêx Şerif, Karer ra Ağayo Qıj u generali Ruson Molotof esti. Molotof eskeron xu ra vono, “ Qey şıma teslim biyi, wı yo ten şıma des teni b’?”. Voni “ Wı yo ten nibı, ver yi d’ hınzar ten, belka dı hınzar asker bı. Kinc yaşıł ser sare yin ib, kinci sıpi pıradaye bi.”.

General Molotof wırzeno sılom askeri dono Şêx Şerif u Ağayi Qiji, heta Bitlis çekilmiş beno. General Molotof wextık pey ser ageyreno eskeri yi bın xu d' çarpışmış beni. Emr dono askeron xu pa heywonon u silehon xu derey Çad id xu şuweni. Molotof ferq keno ki in teq req id yo xıyanet est, eskeri yi xu miyon id qowge keni. Ina ra von kıncon, silehon heme çi xu bışuyi ma hema çekilmiş bib. Dı muhaberon id Rusya zaf zahiyat da. Ehınd askeri Rusi kışyeyi qertali yen ser ceseton ra perreni, penc don piri ceseti askeri gen fireni.

Înkey kayi qertali d' yo poste ho uja d', awık kay ken govend geno pê fek xu poste gen u perreno. Figur aw o, figuri qertali wo. Poste, askeri Rus temsil keno. Miletê ma oniyena qertali ceseti askeron keni parçe hê weni. baadcu teqlid keni u ben yo kayi (V.62).

292. Kayi Qertali 2

Yow demêk ver id dewan Çoligi ra yo dew id yow şonew ker u lal cuyen. In şone ver yow ağey dı b', hel waxt yi ca dı b'. Ağa yow ruej yow varaw newe biyo, varew rınd ken bın cergê heywonon. Şone ay vari z' ken bın heywonon şın kue. Çend rueji şın yen. Yow teştarey tesir germ ra şone ina şın howna. Aw firsat id qerteli yen vari geni, beni vara dew id yow kerre est, uja d' don erd ır, keni parçe parçe. Şonew ker u lal a hel hesiyen xu, bêçare ra qerteli çıra aw vare kew parçe seyr keno. Şone bêçare ra helak heywon xu on dew, ağa onin ki varey yi bın heywonon id niyo. Şonew ker lal ra perseno, in varey ma ho ça? Şone pê deston, pê fek xu, pê çımon xu qertel çıra berd cı r' terif keno. Şone pê hereketon xu cı r' qal keno. In qalkerdişi pê hereketon weş ağay şın. Ağa 'z herkes ra qal ken, mocnen herkes ır. Pê hereketo in qalkerdiş bena yow govend, cı ra pey pê dawıl zurna hın veyvon id key keni. Iney ra voni govendê qerteli (V.63).

293. Koçer

Bawk mı vatên yow koçer şino kue. Vono wılay ez ımser etya d' vındena. Weyra vındeno vor varena varena varena, hind qom varena. Oniyen tera terseni. Von "Goçi qe naçi" , sebena vor varay, qe yow serr nişına sebena. Ino hew yow biney aqılı ben, von wılay in terseno mereno. Şın yow qazık awk gırinen, on ken vor ır, a herınd vor heliyena, erd kowen teber. Von bion wextok tinj da piri ina heliyena, heyne erd kowen teber (V.23).

294. Laj Qersi

Meseley Laj Qers memleket ma d' menşur a. Ina mesele d' dı çî esti. Yo heyat aileyi u yo z' hewa. Tu di çelez zımiston est ya, çelow ner est u çelow may est. Çelow ner duyes konono verin id kowena erd, vist u dı konono peyin id vejien. Yani 22-23 Aralık id çelow ner erd ra vejien, çelow may kowen erd.

Mêrik est cır voni Lajî Qers, dı rey zewijyawo. Nişeno astor xu von ez şir seyd. Şın ku, xeylêk zemon ku ra geyren seyd xu, hewa ben puk. Ben puk, ben serd, riyer xu ken vin, uja d' ku ra monen. Biçare monen, oniyen zemon şın yover yover bena şew, mısıyel ben. Don pera astor xu kışen, pizey astor xu qılaşnen, zerey yi verden de, kowen zerey kuers astor xu u on pi, tey d' monen. Her go monen tever ra, derey hewa seyin o. Oniyen hewa ge ben raşt, ben a, aşm u astarey eseni, ge ben puk. Omaren howt dor ben a, howt dor ben puk. Ser sıwey tij kowena a, şew qedyena puk muk qedyen. Astor xu ra vejien tever, don raa şın kiy. Tabi şın ciniyon xu ra persen, von inon kom mı mereq kerda. Ciniy xu ya qij ra persen, von "İmş hewa seyin ib?".

Cini ya qij vona " Sond çınçingê asteron ib, ser sıwe z' tij ib." . Von "Temom?". Şın cini xu ya pila persen. Cini ya pil vona " Tı şî seyd, ku ra mendî, mı zaf mereq tu kerd. Ez oniyen tevera howt dor bı puk howt dor bı raşt." . Von "Otır ib", ya vona "Ey". Von tı raşt vona, la aya bin mı mereq nikenâ. Aya ciniya bin verden. Wextok ser sıway tij kowena a çelow ner, a puk ra pey qedyeno u çelow may kowen erd. Çelez wısari ci r' von, yani cemre kowen herr (V.65).

295. Laj Qersi u Çilo Ner

Çilo nêr çoras (40) ruejo. vist (20) aşmê Kunin'nıd dest ken pırı hxeta hiris aşmê Kaal (30). Vist (20) ruej nemra şın. (20) vist ruejjiz ben ğıdar, wışka vierên. Niun ğıdar vist ruejund tedı yo serd sıpuur gırd vırazyen. Bena puiki o aird cemednen.

Niun in waxtid him gağun esta o himiz ruêj laj qêrs tedı ést. Gağun ha des hiré aşmê kallid. O ruêj laj qêrsiz ho vist aşmê kallid.

Derheq ruêj laj qêrs ser ina yo vatış vajien yen: Ruêj laj qêrs; vatin vist (20) aşmê Kallid "Qêrsir" yo laj ben. O vatin laj qêrs punç ruêj nivinen şew o ruej qéyren zuiren. Vatin wi zerid qéren tevera hewa -bat vızzen, zuiren. Yo zuiri gınena hewayir quırfé insun o guniyun kuena. Yen watış vun vatin zéré ay ruejunıd yo tuıfu nien piyera, yo serd sıpuur ben ra, çiyıg ho tevera her çiy tedı cémidyen, xénqiyen. Vun insun ay

mıxal xuo xui vun "hxeyan in waxt çew çido inayın nie diyu o niyez eşnawıt. In çiug ina biu." Yiz vun "sebéb in çiy biyayış laj qérsiyo". Ayira yiz numé yı nun pa vun "in ruéj laj qérsiyé". Vatin Qers vun madem in laj mı biu sebéb in tuıfun gera éz numé yı pan vaj "laj qérs". Vun buayé yı bad tuıfun waxt waxtu ser vieren ra laj ben pil qers un cir wasiyét xui ken vun "lér in ruéj biyayış tui wa tuirib. Tı çi wazén se ayé bıkr. Tuir dı ruéj bés." Vun iné serra laj qérs vist (20) aşmé Kallira hxeyan vist punç (25) yé serd sıpuır laj qérsiyo. O des ruéjiz yı dıma o sérd yı rumiyen hin hxewliyen Çilo may ser (Bukan,2022:362-263).

296. Merdimo Vımbiyaye

Von yo merdım biyo u yo z' duest yi biyo, cı ra zaf hesken. Duesti yi kowen, mıreno. Şuweni, kefen keni, şini ser mezelan. Waxtak defin keni, laj ay mirek ra von mı bay tu ra zaf heskerd. Tı izin bıd mı, ez dexıl kena. Mirek kowen zere daxıl ken. Voni tızbey yi ha zerey civ elek yi de. Waxta ben çowt, bıney herr ken ser çıman yi, ti nivun tızmey zerey qebır kowen. Telqın don cı yen kiy. Mêrik şun nımac meğreb ıd nımac ken, von ez dest ber tızbon xu tezbih bıkr. Oniyen tızbey çin. O mêrik wahar hal ib. Duşmış ben, von tızmey mı zerey qebır ıd kowt. Çow ra nivan, şın qebr don a, kerey ser wıraznen we, oniyen çık zerey qebır ıd çin, meyit çin o. Nata oniyen weta oniyen ek verqıl ıd yo şebax (pencera) ha uja da. A pencera ra kowen wer, eke yo dıynika raşna ehınd rında! Şın oniyen yona dınya ya, duest yi piya ponc şeş tenano ha yo hoşika d', howza, yenewo, owka, dari... İna oniyen tızbey ha dara dart kerdey. Yani rındey yin muzeyenin ninê aqıl. Meyit von bıra bıra tı omey, bırayk mı tı dıma tızbo omey? Selam don, nıšten ro. Oniyen yo dınyeka keska, ehında rında, ehında muzeyena. Xeberik qısey keni, mesela saet bena dıyes felan. Mêrik von "Bıra walahi mı nê cini xu ra vat, nê lac xu ra vat, nê çow ra vat. Ez saet dıyes ra pey şiri bekçi mı geni. Tı izin mı bıdi ez şır.". Duest yi van " Bıra tı vatey mı keni meşo, zafık van tı xeberê mı ken meşo!". Mêrik izin xu wazen, reyni a şebaka ra zerey qebra kowen teber. Têki nata yen bekçiy goristani dest erzen cı, von " Tı omey dızdey goristani?". Mêrik von ney, ez fılanke a. Bekçi von "Tı komi, çiy o ineyin mı ne diyo ne eşnawıt.". Mêrik von " Bıra ez fılanke a, fılan kes eyro merd, ez dıma tızbon xu şiya". Bekçi von tı zur keni, yi ben non polison desta. Polis von "Tı komi, laci komi?". Wı z' von ez fılanke a. Oniyen adresan dı çin o. Nê o inson o, nê o şeker o. Yo mêrik ina zaf yaşı b' von mı babi xu ra eşnawıt, babi mı babiy xu ra eşnawıt. Yo merdım o tarix ıd biyo vın şiy o. Onin civ yi perey ha tedı. Oniyen hiri

se serr binate d' şiya. Voni tı hiri sey serrak vınbıyayey. Waxtak Homa Teala mêrık ra razi bo, a yo saet bena zey hiri se serr (V.48).

297. Nomey Kurdon

Voni qabile ceyk ıd now ro, heyne kowt cehde. Epey cehde ra şini, onino ki tut yin teyd niyo. Dayi vato qey bayi now ser her ra, bayi z' vato qey dayi now ser her ra. Onini tut uja d' çino. Şin geyreni tuti. O yo vono tuti ma ityad ıb, ma itya d' ca verda. Von "kuri ma ci". Kur tut o. Aya qabile biyo Kurmonc. Voni nomey yin o qeyde omo (V.18).

298. Nomey Tırkon

Wext pêxamberon ıd millet ıd çiko ko eyb o, millet pê dejena ına qabile ina yo hereket kewo. Voni Musa Pêxamberi ra vato "İna qabiley şıma ra wa?", Musey vat " ı ıh!"; İsa Pêxamberi ra vato " İna qabiley şıma wa?", vat " ı ıh!"; Zekeriya Pêxamberi ra vato, vat "ney"; İshak Pêxamber vato, vat "ney"; İsmail Pêxamber vato "ney", Harun Pêxamber vato "ney", şiy Suleyman Pêxamberi ra vato, vat "ney". Pêxamberi ma peyin ra vato, Pêxamber vat " İnay ma bı, ma yi terk kerd.". Voni ina ra voni Turkler, terkler yani. Nomey Tırko uja ra omo (V.18).

299. Nomey Zazon

Çıra ına mileta ma ra voni Zaza? Tera voni biyayış, daa xu ra biyo, daa xu ra ziyewo. Efsane yi ina wo: Voni yo padişah biyo. Padişah yo sual persow, vat kom ina bızono ez yo mukafato pil don cı. Kurmonci, Gorani, Tırki, Erebi, Zazey piro yo cad ıb. Ay yo vato, va "nibi". Ay binon cewab dow cı, vat " nızona.". Yo qabile omiya cewap dow cı. Vat "za", zona yani. Padişah biyo heyecanlı, dı hew vato: za za. Yani zona zona. Voni ay ra pey nomey aya qabiley biyo "Zaza" (V.18.).

300. Qere Çarşeme 1(Çarşemey Zipo)

Qere Çarşembe serr ıd yo ruej o, ruej çarşeme wo. Zazaki d' voni Çarşemey Zipo. Voni o ruej dınya d' butun heywanat serbest veradiyon. Aslani zinciron xu ra qerifyeni, cını, peri, şeyton meydon dınya d' çiko esto pêton yo ruej veradiyon. Voni eyro veyvey şıma wo, şıma eyro hepis nionceni. Beri beni a, pêro yeni teber u zerar doni inson ir. Aw ruej kom tuti xu r' yo lepat pırod, yi z' teyd doni pıro. Cın, şeyto, periy luejin ra zehir erzeni. Vart varena o vart zehir o, vovr bıvaro o vart zehir o. Şini seri

luejın çapraz zey işareta artı dı heb çuway noni ro. Vatên hin zehir nivaron, itya ra hin nino zerre. Voni wext Qere Çarşembe omeyni tuti qijeni. Vatên eyro ma koweni, ma kışeni, cın u şeytoni ma beni, eyro vart varena zehir yeno. Dayi u bayi yin pê teseli deyn cı. Vatên ma in dı heb çuwey eşt, hin qıdy a çık nino (V.18).

301. Qere Çarşembe 2

Aşmê edar id ziper ginen ci. Zipo verin kowen hewa, zipo dıyın kowen awk, zipo hirin kowen erd. Voni wextonık kowen erd goni ra merde herkes gere vor ra biney bıwero k1 wa bıxeliso.

Ver aşmê edar id Qere Çarşembe esto. Heftey zipo verin id o çarşeme, Qere Çarşeme wo. Zipo yoyın howt ruejo, peyni aşmê Şıbat ra ruejon xu gen kowen edar. Voni Qere Çarşembe d' riy ezmin ra zehir varen, xırabey yena erd ser. Eya şew piyorê meleko dınya ra şın arş, şeytoni yeni erd ser. Dınya bena tari. Eya şew bead nim ruej id ver şund ra hetun tij nişur kue, tı gerekiy xu ver ber xu awk ik, hêni ra awka pak biyar pê bışuwi. Kinc leyşino, fıraç leyşino gere kiye d' niverd. Eya ruej id wext id non nipoj. Heta eya şun id çew wer nipojeno. Voni eya ruej qiji kiye komo se, des qij kiye ra ben ser luejın ra hiri çaron non ro. Hiri, ponc, hot, vist u yo çaro non piro. Heton hot serre qij dest ra omeyn deha xeyr o. Wextonık o qij nizon se tera voni. Voni "Vaj ya Rabbi! Tı nêweşi in kiye d' nıfın." qij yo çaro non piro. Eya çara bin çepraz non piro. Von "Ya Rabbi! Tı non helal nasib in kiye kir.", eya bin non ro. Von "Ya Rabbi! Tı mali in kiye bızıyed." eya bin non ro. Von "Ya Rabbi! Tı dewari yin bızıyed." eya bin non ro. Von Qiji salihin nasib in kiye kir.". İna heta vist u yo in çaro non ro. Bıwaz se hiri hebon non ro, bıwaz se howt hebon non ro, bıwaz se vist u yo hebon non ro. Çar iz gere hiri serre ra cor nib u temiz ib. Çaro gorey ser luejın gên ben u çepraz non ro. Zaf derg iz gere ro niyen ki niveyş u teber nikow. İno hew ay siwur on cêr nıft don cı, ek nıft çiniya se biney taron don ci, bin çaron id non ro o sıwur gere pıfuk. Bismilay xu on puf ken, adır ken we. Kıl iz gere zaf niyob, gore qomey yi kıl vejıyo beso. Voni eya kıl ra ay çari uja d' veyşey omey war se, eya serr zaf bereket kowen miyon kiye. Nê eg uja d' siyab zığal ib se, eya serr yo xırabey vıraziyena. Nê eg uja d' bıveyş heway da pırı ey çar eşt teber se, eya serr yo bereket yen ama yin des nikowen, şino. İna yo inokerdış esto. Uja d' taron vıraziyena ya taron kenı a, bin eya taron id yo loel powjen wenı. Şumey yin eya. Voni gere çew adır xu howna nikero, o adır gere serna pıxeyr id bımono. Tım u tım adır xu temernen kenı we, temernen kenı we. Teyna eya ruej luejınê xu piyorê yi kenı temiz

newe ra adır ken we. Yow ız şin dar fekiyo weşi ra mawaj darey incir, darey tuyero, teyeron yo serrey ra tera kerdên ardên kert deyn pırı. Hiri kert, howt kerti deyn pırı, uja z' waştay xu onc vatên. Kert deyn pırı piştên yo kert kerdên ser ber ra, yo berdên ser kıft raşt qijiya, yo z' kerdên yo bız mıl a. Inokerdış yin ra gore gere ın hemalı çew nidız, nibero. Ek ber se o qismet yin ir şino. Hemalı pawetên. Hin kowen ra ruej bin wırzen normal heyat xu dewom ken, serr otır dewom kena (V.38).

302. Rısqê Cınawıron ê Gola Şekeron

Mahlay dewê ma Şekero ra yo mêrik şino Gola Şekeron. Kowen erey, şew pede yena. Cınawırı het ra het cı gêni. Wı şino seri dar, cınaviri z' binê dar ıd ediliyeni. Heya nızdiy şefeş ina vındeni. Nızdiy şefeş ıd vineno ki yow çi cor ra ome war, ver cınawıron ıd gına erd. Cınawırı aw çi weni u şini. Wı z' yeno war, geyreno yow felqe vinen u weno. Vono tad aw çi mı çarray nidi. Sond wend von mı hot ruej non niwerd (V.22).

303. Teyer (zipa)

Voni teyer nezar ra ki muhazeze kena. Teyer ra yow gıl gêni, sey mura keni mıli inson u heywoni hin nezar nigêni. Ina muray teyerin ra voni zipa. Yow wext ıd dı heb merdımı onini k' dı heb gayi ha debesteyi yow cıtyer z' ha dıma yo. İnön ra yowı von vırderek, ez nezar kena gayo bueç vılın, wı cad geber beno. Aw bin von tı nişkeni nezar bıkır ey. Mêrik keno nikenö, hiri hew neqr keno ga nigıneno erd. Şin ver cıtyer i. Onini zerrey bueça gayı eke gılê teyer ha tede yo. Tera voni zipa. Bueça gay ra vejeno, cad gayo bueç vıl gıneno erd u mereno (V.27).

304. Teyer 2

Voni teyer karşı nazar ıd zaf hol o. Voni şeyto u lac xu cayêk ra şini, yow mêrik ha hêga cıt keno. Sekeni nikenı mêrik cıta xu ra şaş nibeno. Lacê şeyton babiy xu ra von “Qey çık nibeno gayon ın mêrikı, weleng nikenı, nire niqerıfneni?”. Şeyto vono “ Ma nişkeni ay mêrik pey. Kalmeyi yi teyerın o. Sihr ma tede pere nikenö” (V.21).

NETİCE

Tezê ma dı pa varyantan 304 efsaneyi ca geni. Ma seba ini efsaneyan merkez, qezayan u dewanê Çoligi dı cayi ki Zazayi tede cuyeni ra geyrayı u rı bı rı mulaqat kerd. Ma tezê xu dı ini efsaneyi binê sertuşteyanê Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayiş (36), Efsaneyi Golan u Awan (20), Efsaneyi Dini (126), Efsaneyi Tarixi u Komelki yi (30), Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni (23), Efsaneyi Heywananê Binan (20), Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan (32) u Efsaneyi Bini (17) dı tesnif kerd. İnan ra yondes hebi kitabê İbrahim Bukan ra ameyi girotiş ki ini zi metodê aredayiş gore top biyi u bı Zazaki nusiya. Ma ino sebeb ra tezê xu dı ca da inan.

Xebata ma dı qısımê yoyın dı efsaneyi Zazayan ê Çoligi tehlil biyi. Ino qısım dı binê sernuşteyê “Efsaneyi Dini” dı weliyan, ziyaretan, şehidan ser efsaneyi ca geni. Aredayışê ma ra efsaneyi tor zêd zi ino qısım dı ca geni. Ino xısus ma eşkeni hına izah biker: Çolig dı hem cuyayışê Zazayanê Elewiyan hem zi cuyayışê Zazayanê Suniyan dı tesirê dini zaf o u her ca dı xu belli keno. Kulturê medreseyan, dergahan, cemaatan hema zi gani yo. Zey şêx, weli, pir, mala, xasi virameyişê şexısanê dini ini cayan dı timotim vaciyeno. Ino xısus şeklê efsane giroto u ê şexısi ki mubarek hesıbiyeni ekseriyet bı ini efsaneyan ya zi bı kerematanê xu yad benı. Ziyaretan u şehidan ser zi baweriya bıqewet esta, şarê Zazayan inan ra itibar keno, bı çeşid sebebın ini cayan ziyaret keno u inan ser efsaneyan vano. Xısusı bin zi efsaneyanê dini ser baweriya şari hema zi bıqewet dewam kena. Bilhesa kesi ki dewan dı biyi pil, kesi ki telimo dini diyo bêşik efsaneyanê dini ra inan keni u her ca dı vani. Hem dewan dı hem zi bajaran dı neslo newe ini efsaneyan ra xeberdar o labelê zaf itibar nêkeno. Yona xısus zi vatoğan egleb efsaneyi dini heqiqet qebul kerdên u bı keyf vatên. La efsaneyanê binan ser qayıl nêbiyi melumat bıdi. Ino hal dı ya nêvatên ya zi bı ricaya ma bêzerr vatên. Ma ino qısım dı her mıntıqa ra nımuneyi dayi, hetê motifan ra zi tehlil kerd. Ma wazeni ki ino mewzu ser xuser yo xebata akademik viraziyo.

Efsaneyi wareameyiş u bediliyayişi dı motifê dini u mitolojiki xu belli keni. Ini efsaneyi egleb hediseyi tebiet ser o mena dayişê şari ihtiya keni. Ma vaci Çolig cayê erdlerzi yo, ino sebeb ra şarê Çoligi bı cerıbnayış u fıkrıyaşê xu hediseyê erdlerzi izah kerdo. Efsaneyi kerrabiyaşê Anadolu dı zaf vaciyeni, egleb ini neticeyê cezaya ihlalê

muqedesi ê şari ra wareameyi. Labelê miyanê Zazayanê Çoligi dı zey roc dır hemberi kerdış motifê ceza esti u biyi sebebê kerrabiyayış. Efsaneyi ki cismanê asmên ser vaciyeni ekseriyet hetê şekil ra mena giroto. Şarê Zazayan egleb cismi asmêni zey insani hesıbnayi u ini munasebetê insanan ra ya sebebê ceza ya zi sebebê mukafati ra biyi cismê asmên. Ino tewır efsaneyi dewan dı hetê merdımânê extiyaran ra hema zi vaciyeni la bajaran dı zaf niyeni zanayış.

Miyanê Zazayanê Çoligi dı awan u golan ser zaf efsaneyi vaciyeni. Xora nameyanê Çoligi ra Bingol u Cebaxcur aw u golan ra wareameyo. Ino xısus dı efsaneyi Çoligi efsaneyanê edebiyatê şari ê Tırkan dı zi cayo muhim geni. Bilhesa efsaneyi Çoligi ki awan u golan seri u Seyahatnameyê Ewliya Çelebi dı ca geni edebiyatê şari ê Tırkan dı nımuneyê muhim i u xebatanê akademik dı zi cayo hira geni. Çolig dı zey awa heyati u awa Kuyê Şariki awi muqeşes u şifayin esti. Yona xısus zi têki awi zey weli, şehid ya zi xas şexısanê mubarekan dır eleqedar i. Şarê Zazayan gore ini awi hetê ê şexısanê mubarekan ra wareameyi u muhefeze beni. Ino sebeb ra zey awa Kuyê Şariki tayê cayan dı awi nımıteyi esti ki ancax merdimo pak, bê guna eşkeno bıvino. Anadolu dı golan ser motifê tas u zel zaf vaciyeno. Efsaneyan gore serê yo hêni ya zi aw dı tas u ya zi zela yo şaneyi kowena u ina tas ya zi zel cayêko zaf dur dı yona aw dı veciyena. Ino motif awan u golanê Çoligi dı zi viyerenı, labelê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi dı pa zel u tas motifê nire zi esto ki egleb nire koweno gol u yona gol ya zi aw dı veciyeno. Ma gorê motifê nireyi efsaneyanê Zazayan ê Çoligi rê xas o u xuser o.

Tezê ma dı binê sernuşteyê “Efsaneyi Tarixi u Komelki” dı têki efsaneyi esti ki Herbê Dınyaya Yoyın ser i u derheqê herb dı melumat dani. Wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı Rusi heta nızdiya merkezê Çoligi ameyi u tiya dı hetê qewetê milisan u eskeranê ma ra edilyayi. Zazayanê Çoligi ino herb dı verba Rusan u Armeniyan mucadele kerdo u muzafer biyi. Ino herb dı dewanê Çoligi dı zaf hediseyê trajik ameyi meydan. Reyna ino qısım dı têki hediseyi komelki ca geni. Ini hediseyan ser efsaneyi hema zi vaciyeni. Ini efsaneyi tarixê Çoligi ser çımeyo muhim i u derheqê dewran u hediseyan zaf melumat dani zanayış.

Tezê ma dı şexısanê tarixi ser o têki efsaneyi ca geni, ma ini binê sernuştıkan “Heyduti Sosyali” u “ Efsaneyi Şexısanê Binan” dı nuştı. Zey Keloğlı, Yado, Qas Kosi têki mehkumi esti ki virê şarê Zazayan dı cayo muhim geni u çımê şari dı qehreman i. Mucadeleyê ini kesan zi tarixê Zazayanê Çoligi ser yo çıme yo. Mıntıqayê Çoligi dı têki

şexısı efsanewi zi esti ki bı qewet u qehremaniya xu şınasiyeni. İn an ser zaf melumat çın o. Ini şexısı namdar i, kamca ra yi belli yo u bı efsaneyanê xu şınasiyeni. Reyna ma bınê sernuştikê “Cayê ki Bı Musibetan Helak Biyi” dı têki cayanê tarixi ya zi xırban ser efsaneyi aredayi u nuştı. Ekseriyetê efsaneyanê inê sernuşteyi hetê ma ra arediyayi u nusiyayi. Ma ra ver zey efsaneyê Yadoyi bêğeyr çend efsaneyan heta nıka yo xebata aredayış u nuştış nêameya meydan. Ma gore efsaneyi inê sernuşteyi kultur u tarixê Çoligi ser nımuneyê zaf bıqıymet i.

Ma bınê sernuşteyê “Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni” dı dewan, eşiran u cayanê binan ser efsaneyi aredayi. Ini efsaneyan dı ekseriyet namegırotışê cayan izah beno. Tarix u hediseyê dewan u eşiran diyeno ki kokê Zazayan ê Çoligi ser melumato bıqıymet o. Ini efsaneyan dı coğrafyaya Çoligi ser zi melumat esto.

Efsaneyi ki heywanan u daran seri ekseriyet kokê xu çımeyanê diniyan ra geni. Ini efsaneyan dı zey Hezret Nuh, Hezret Sileman nameyê pêxamberan viyereni. Efsaneyan dı heywani wesıf u wezifeyi xu seni giroti izah beno. Ino tewır efsaneyi hemınê Anadolu dı vaciyeni u zey pê yi. Cıgêrayışê ma gore medreseyan, dergahan dı zey Enwarul Aşiqın kitabı dini ameyi wendiş u melumatê ini kıtaban hetê talebeyan ra miyanê şari dı vıla biyi u badê cu bedıliyayi. Têki vatoğanê ra gore zi ino tewır efsaneyi neticeyê talimê medreseyan ra vaciyeni u İsrailiyat i. Labelê ma inan ser eşkeni vaci ki ini efsaneyi eğleb çımeyê xu Qurano Kerim ra giroto u badê cu bedıliyayi u biyi efsane. Ino kısım dı peskuviyan ser têki efsaneyi esti ki baweriya şarê Zazayan ra çime geni. Ma vaci dewanê Kuyo Sipi gore peskuviyi pesê Şarık Şiwun o u muqedes i. Ina baweri Dersim dı zi xu mocnena. Uca dı zi peskuviyi muqedesi u pesê Hz. Eli, Munzur Baba ya zi Düzgün Babayi yi.

Ma bınê sernuşteyê “Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan” dı her mıntıqa ra nınumeyi dayi. Ini efsaneyi maneni mitan, eğleb xeyali yi u istisna yi. Labelê miyanê şari dı zaf vaciyeni. Zey mezel, qulşew, gunahar ueb. bıçeşit nameyan yeni zanayış. Wesıf u hediseyê inan ciya ciya yi, la heme zi insanan tersneni u zırar dani cı. Ini efsaneyan dı eğleb wext şew a, ca zi yo dew a ya zi cayêko insanan ra dur o u bêoğır o. İnsani inan ra zaf xof keni u tersê xu ver şewan dı teyna nêgeyreni, cayanê bêoğıran ra dur şını. Ino tewır efsaneyi ekseriyet hetê ciniyan ra vaciyeni. Miyanê inan dı têki efsaneyi esti ki ma sobina cayan dı nêşınawıtı. Ma vaci nêweşi şeklê esparan dı geyrena. Ini espari şiyeri kamca bıqati uca dı nêweşi vıraziyena u miyanê dı hiri rocan dı insani

mireni. Ino tewır efsaneyi Anadolu dı zi zaf i, labelê miyanê inan dı têki efsaneyi esti ki bixısus baweriya şari ê Zazayan ra ameyi meydan.

Efsaneyi ki binê sernuşteyê “Efsaneyi Bini” dı ca geni dı hetê mewzu ra pêroney çın a. İnan ra têki ma eşkeni binê sernuşteyanê ma dı bıdi la inan dı ciya ciya xısusı esti. Ma vaci kokê xu tarix ra giroto la vatişê inan dı wesıfo tarixi nêaseno, hin kokê xu ra ciya biyi.

Edetê vatişê efsaneyan miyanê Zazayanê Çoligi dı zaf biyo tay u estışê cı binê tehluke dı yo. Dewanê Çoligi dı efsaneyi hema zi vaciyeni, bajaran dı bêğeyr extiyaran çew nêvano. Neslo nıkayin efsaneyanê xu nêzano. Efsaneyi dini u derheqê cayanê meşhuri bajaran dı zi vaciyeni. Efsaneyi dini baweriya dini ra, efsaneyi cayanê meşhur zi tesirê medya u faliyetanê turizm ra estışê xu muhefeze kenı. İnan ra teber zey efsaneyi daran, heywanan, wareameyiş u bediliyayiş, mexluqat u hediseyanê istisna çend tewırı bajaran dı hin nêvaciyeni. Şexısı extiyari ki vani zi bı şermı u bê zerr vani. Ma gore hesabê neslo nıkayin kenı, reaksiyonê inan ra xu anceni u qayıl niyi vaci. Wext aredayişê ma dı zaf vatoğan ra zey ino ifade “ Wext verinan dı hına vani la pêro zur i, ma inan nêkeni.” ihazat şınawıt. Yona xısus zi bajaran dı çew ini efsaneyan goştari nêkeno, ino sebeb ra zi niyeni vatiş.

Demo peyin dı dewanê Çoligi ra barkerdış biyo zaf. Tayê dewi biyi veng, tayê dew dı zi şeklê amnani girot u şarê ini cayan anman dı şıno dewan u zımıstan dı yeno bajaran. İnê xısusı zi zaf zerar dayo edetê vatişê efsaneyan. Cayo ki terk biyo ser yo mude ra pey virameyişê şari zi kêmiyeno u vin beno. Ino şekıl efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra xeylê efsaneyi virê şari ra şiyi.

Ma qısımê diyın dı efsaneyi Zazayan ê Çoligi hetê sembolizmo arketipi ra tehlil kerdi. Tewırê efsaneyan dı mesaj u menayi nımıteyi esti. Ini binê hiş ra tebero kolektif dı ca geni. Ma bı sembolizmo arketipi efsaneyanê Çoligi dı kodê şarê Zazayan ê Çoligi dayi izahkerdiş. Sembolizmo arketipi kulturê şari dı pozitif ya zi negatif her çi esto rasneno çımeyo tor verin. Yani wextê wareameyiş ra heta nıka kulturê şari dı çı esto bı sembolan hişê şari dı ca geno. Efsaneyi zi bı sembolan hişê insan u şari kırışeni. Ma bı xebata sembolizmo arketipi hişe şarê Zazayan ê Çoligi da fehmkardiş. Zey tarix, zon, şeklê cuyayiş, baweri ueb. ercê şarê Zazayan bı sembolizmo arketipi izah kerd u ino şekil ruh u nasnameyê şarê Zazayan mocnayı. Ma ina xebat dı hiriyes hebi arketipan ra istifade kerd u nımuneyê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser şıxulnayı. Ino qeyde derheqê

şarê Zazayan ê Çoligi dı melumat peyda kerd u ruhê şari da şınasnayış. Ma vaci arketipê self ma rê cewabê perse “Mıyanê şarê Zazayan ê Çoligi dı insano ideal seni no?” dano, arketipê ferdo pil/kalo zanaye rayberanê şarê Zazayan ê Çoligi dano şınasnayış, arketipê vêrsi xırabiya ki bınhişê kesi dı ya u sebebê ceza ya mocneno, arketipê qehreman/cengawer ruhê mucadeleyi yê şari mocneno, arketipê persona rol u statuyi ki hetê komeli ra dıyayi ferdan nawneno...

Ma qısımê hiriyın dı efsaneyi ki aredayi şeklê vatışê vatoğan gore nuşti. Bı inay fek u qıseykerdişê şari qeyd kerd. Metnê efsaneyan hediseyan ser o his u fikirıyaşê şari nawneni. Wextê aredayışê ma dı têki vatoğan hende bı keyf u heyecan vatên ki tı vani qey zerreyê efsane dı yi u nêvani hê cuyeni. Ino sebeb ra bilhesa metnê efsaneyan şeklê ifadeyanê vatoğan nuşti ki his u heyecanê şarê Zazayan metnan dı bıaso u vin nêbo.

Bı netice ma eşkeni vaci şarê Zazayan ê Çoligi bı xısusı hetê tewirê efsane dı bı umumi hetê kulturê fekki dı zaf zengin o. Ina zenginey hema zi dewam kena, labelê şarê Zazayan zey veri qıymet nêdano ina xıznaya xu u nımuneyê kulturo fekki hêdi hêdi vin beni. Vatışan dı kelime u ifadeyê ğeribi biyi zêd, Zazakiya xalis zaf tay qısey bena u Zazaki tehluke dı ya. Ino sebeb ra zey ina xebat gereka zaf xebati vırazi u inı hetê neslo nıkayın ra bêri wendiş. Şarê Zazayan gereka wahirê zonê xu bıveciyo, her ca dı Zazaki qısey bıkeru. Eke wahirê zonê xu nêveciyo zon u kulturê Zazayan vin beno u Zazayi asimile beni.

ÇIMEYİ

Çımeyi Şexısan

1. Abdullah Narin, 1961, Darahêni (Genç), Lisans, Melımo Teqawıt o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Darahêni dı Cuyeno.
2. Abdulmecid Seçer, 1956, Kelaxsi/Darahêni (Doğanlı/Genç), Lise, Memuro Teqawıt o, Babiyê xu ra Şınawıtı, Kelaxsi dı Cuyeno.
3. Abdurrahim Kırım, 1989, Hezarşah/Boglon (Hazerşah/Solhan), Lisans, Mala yo, Extiyaranê Hezarşah ra Şınawıtı, Hezarşah dı Cuyeno.
4. Abdurrahman Çelik, 1958, Melekun/Darahêni (Saribudak/Genç), Verlisans, Memuro Teqawıt o, Pılanê xu ra Şınawıtı u Şahid Biyo, Çolig dı Cuyeno.
5. Adem Samuk, 1948, Ruymelekun/Darahêni (Çaybaşı/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Ruymelekun dı Cuyeno.
6. Ahmet Bürlükkara, 1977, Sini/Çolig (Güveçli/Bingöl), Lisans, Memur u Cigêrayoğ o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Sin dı Cuyeno.
7. Ahmet Pirinci, 1954, Gewıl/Darahêni (Eskibağ/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Gewıl dı Cuyeno.
8. Ahmet Seçer, 1965, Kelaxsi/Darahêni (Doğanlı/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Kelaxsi dı Cuyeno.
9. Ahmet Soysal, 1955, Kexmut/Boglon (Gelintepe/Solhan), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Kexmut dı Cuyeno.
10. Ahmet Şenlik, 1954, Wışçır/Darahêni (Direkli/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıtı, Wışçır dı Cuyeno.
11. Ali Burulday, 1960, Şabon/Çolig (Şaban/Bingöl), Lise, Memur, Pılanê xu ra Şınawıtı, Çolig dı Cuyeno.
12. Ali Kavran, 1944, Xeylono Kebir/Darahêni (Gerçekli/Genç), Mektebo Miyanin, Mallayo Teqawıt bı, Pılanê xu ra Şınawıtı, Şıyo Rehmet.
13. Arif Çakmak, 1939, Fatmakom/Darahêni (Yatağansöğüt/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıtı o, Fatrakom dı Cuyeno.
14. Ayşe Samuk, 1935, Ruymelekun/Darahêni (Çaybaşı/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Pılanê xu ra Şınawıtı, İstanbul dı Cuyena.

15. Cezayir Ulukan, 1965, Sosin/Darahêni (Aktoprak Kaleönü Mezrası/Genç), Mektebo Miyanin, Esnaf o, Naca xu ya Zer ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
16. Diyaddin Korkutata, 1953, Çun/Çolig (Göltepesi/Bingöl), Lise, Teqawıt o, Çolig dı Cuyeno.
17. Efendi Taş, 1959, Sirbey/Darahêni (Servi/Genç), Verlisans, Melimo Teqawıto, Dewıcanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Çolig dı Cuyeno.
18. Ekrem Artuk, 1956, Darahêni (Genç), Lisans, Melimo Teqawıt o, Cıranê xu Ahmed Çavuş (O wext 134 serre bı) u Bayê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
19. Ekrem Tezel, 1971, Mezraya Selaxan/Darahêni (Bayırlı/Genç), Mektebo Verin, Muxtar o, Pılanê xu ra Şınawıto, Mezraya Selaxan dı Cuyeno.
20. Eşref Bürlükkara, 1958, Sini/Çolig (Güveçli/Bingöl), Mektebo Miyanin, Esnaf o, Pılanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
21. Fadıl Aldal, 1950, Tinig/Daraheni (Doludere/Genç) , Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto, Tinig dı Cuyeno.
22. Fatma Mumcu, 1947, Xeylono Kebir/Darahêni (Gerçekli/Genç), Mektebo Verin, Xanıma Keyeyi ya, Babiyê xu u Vıstureyê xu ra Şınawıto, Xeylono Kebir dı Cuyena.
23. Fatma Pirinci, 1930, Rızo/Darahêni (Harmancık/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Babiyê xu u Dewıcanê xu ra Şınawıto. Gewıl dı Cuyena.
24. Fettah Bulğak, 1951, Kuermön/Çolig (Yelesen/Bingöl), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto, Kuerman dı Cuyeno.
25. Feyzi Kalkan, 1956, Kavar/Darahêni(Yazkonağı/Genç), Mektebo Verin, Esnaf o, Dewıcan u Babiyê xu ra Şınawıto, Darahêni dı Cuyeno.
26. Hacı Akbaş, 1949, Fatrakom/Darahêni (Yatağansöğüt/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Fatrakom dı Cuyeno.
27. Hacire Samuk, 1940, Sirbey/Darahêni (Servi/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Şahid Biya u Pılanê xu ra Şınawıto, Ruymelekun dı Cuyena.
28. Halim Kızgın, 1948, Arçuk/Çolig (Alatepe/Bingöl), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto, Arçuk dı Cuyeno.
29. Harun Çağlayan, 1950, Muradan/Darahêni (Dilektaş/Genç), Mektebo Verin, Esnaf o, Pılanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
30. Hasan Demirel, 1929, Mataro/ Darahêni (Üçgül/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer bı, Pılanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Şıyo Rehmet.

31. Hasan Sevin, 1969, Darabi/Azarpêrt (Sütlüce/Adaklı), Lisans, Malımo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıt u Şahid Biyo, Darabi dı Cuyeno.
32. Hasan Tan, 1944, Aldu/Darahêni (Alaattin/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Aldu dı Cuyeno.
33. Hasan Tutkaç, 1959, Evdalon/Darahêni (Sırmalıoya/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Evdalon dı Cuyeno.
34. Hayri Kaya, 1955, Miyalan/Çolig (Gökdere/Bingöl), Verlisans, Melımo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
35. Hıdır Baytemur, 1956, Kuertew/Çolig (Çukurca/Bingöl), Verlisans, Mala yo, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
36. Hüseyin Alakaş, 1941, Ruymelekun/Darahêni (Çaybaşı/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Ruymelekun dı Cuyeno.
37. Hüseyin Burulday, 1950, Şabon/Çolig (Şaban/Bingöl), Mektebo Verin, Muxtarı Teqawıt o, Cemaatê Dewa xu u Pilanê xu ra Şınawıt, Sabon dı Cuyeno.
38. İbrahim Bukan, 1963, Bınziyar/Çolig (Altınışik/Bingöl), Lise, Cigêrayoğ u Esnaf o, Extiyaranê Çoligi ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
39. İlhan Göktaş, 1977, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Lisans, İdarekar, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
40. Mahmut Kaya, 1992, Qerebegan/Muş, Lisans, Melım o, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
41. Mahmut Sinan, 1948, Ğeyt/Darahêni (Karcı/Genç), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawıt u Şahid Biyo, Çolig dı Cuyeno.
42. Mahsun Dinç, 1971, Sirbey/Darahêni (Servi/Genç), Lise, Teqawıt o, Dewıcê xu Hec Şewket Dinç u Pilanê xu ra Şınawıt, Sirbey dı Cuyeno.
43. Mehmet Barman, 1947, Şıran/Çolig (Sudüğünü/Bingöl), Mektebo Verin, Esnaf o, Pırıkê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
44. Mehmet Çelik, 1955, Melekun/Darahêni (Sarıbudak/Genç), Verlisans, Mallayo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıt u Şahid Biyo, Darahêni dı Cuyeno.
45. Mehmet Günerigök, 1940, Faxran/Çolig (İçpınar/Bingöl), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Fexran dı Cuyeno.
46. Mehmet İlge, 1941, Evdalon/Darahêni (Sırmayıoya/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Evdalon dı Cuyeno.

47. Mehmet Katıksız, 1943, Melekun/Boglon (Mutluca/Solhan), Mektebo Verin, Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
48. Mehmet Sait Koçak, 1949, Qelancıq/Kanireş (Kalencik/Karlıova), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Babiyê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
49. Mehmet Sıddık Karaarslan, 1955, Mıre/Çolig (Bahçeli/Bingöl), Lisans, Melimo Teqawıt o, Babiyê xu u Cematê Dewa xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
50. Muhammed Kızgın, 1944, Arçuk/Çolig (Alatepe/Bingöl), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu u Dewicanê xu ra Şınawıto, Arçuk dı Cuyeno.
51. Murat Görgel (Hec Maruf), 1954, Seyfan/Darahêni (Koçsırtı/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Verinan ra Şınawıto, Darahêni dı Cuyeno.
52. Mustafa Bingöl, 1982, Ğarzo/Darahêni (Günkondu Yeniçağ Mezrası/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıto, Ğarzo dı Cuyeno.
53. Mustafa Dursun, 1933, Vılık/Darahêni (Aktoprak/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Vılık dı Cuyeno.
54. Nazi Bozyel, 1936, Duerni/Boglon (Bozkanat/Solhan), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Pilanê xu ra Şınawıto, Bozkanat dı Cuyena.
55. Nazmi Çalışan, 1965, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Lisans, Extiyananê Gırwas ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
56. Nihat Çabuk, 1960, Serbon/Boglon (Dilektepe/Solhan), Lise, Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıto, Serbon dı Cuyeno.
57. Osman Tozkoparan, 1956, Kaso/Darahêni (Günkondu/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt o, Kaso dı Cuyeno.
58. Ömer Karagöz, 1961, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Lise, Memuro Teqawıt o, Pırka xu ra Şınawıto, Gırwas dı Cuyeno.
59. Razaman Dağılma, 1940, Nideran/Darahêni (İncesu/Genç), Lise, Memuro Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
60. Refika Samuk, 1965, Gewıl/Darahêni (Eskibağ/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Vıstureyê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyena.
61. Remziye Dengeşik, 1960, Valêr/Darahêni (Çaytepe/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Extiyananê Valêri ra Şınawıto, Çolig dı Cuyena.
62. Sadin Bukan, 1961, Bınziyar/Çolig (Altınışik/Bingöl), Lise, Memuro Teqawıt bı, Extiyananê Çoligi ra Şınawıto, Şiyo Rehmet.

63. Sadullah Koç, 1972, Gaz/Darahêni (Güzeldere/Genç), Lisanso Berz, Melim o, Extiwaranê Çoligi ra Şinawito, Çolig dı Cuyeno.
64. Saibe Beri, 1970, Muş, Mekteb Nêwenda, Xanîma Keyeyi ya, Babiyê xu ra Şinawita, Çolig dı Cuyena.
65. Salih Öztaş, 1982, Hezarşah/Boglon (Hazerşah/Solhan), Lisans, Melim o, Extiwaranê Mıntıqayê xu ra Şinawito, Boglon dı Cuyeno.
66. Sebahattin Kavak, 1954, Xelifan/Kanireş (Halifan/Karlıova), Lise, Memuro Teqawıt o, Datê xu ra Şinawito, Çolig dı Cuyeno.
67. Selahattin Bayram, 1936, Çolig, Mektebo Miyanin, Memuro Teqawıt o, Babiyê xu ra Şinawito, Çolig dı Cuyeno.
68. Selahattin Süt, 1954, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Mektebo Verin, Tecir o, Babi u Pirika xu ra Şinawito, Gırwas dı Cuyeno.
69. Selim Düşürge, 1951, Gewıl/Darahêni(Eskibağ Çöğürlü Mezrası/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şinawito, Gewıl dı Cuyeno.
70. Tahir Celayir, 1957, Kur/Çolig (Dikme/Bingöl), Lise, Esnaf o, Dewicê xu Mala Huseyin ra Şinawito, Çolig dı Cuyeno.
71. Tahir Pirinci, 1973, Gewıl/Darahêni(Eskibağ Çöğürlü/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şinawito, Gewıl dı Cuyeno.
72. Tayyip Salcan, 1950, Faxran/Çolig (İçpınar/Bingöl), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şinawito, Fexran dı Cuyeno.
73. Yılmaz Levent (Hasan Levent), 1937, Şenig/Çolig (Simani/Bingöl), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şinawito, Çolig dı Cuyeno.
74. Zeki Hasanoğlu, 1946, Heziron/Çolig (Haziran/Bingöl), Mektebo Verin, Soferti Kerdên u Deyirbaz o, Extiwaranê Çoligi ra Şinawito, Çolig dı Cuyeno.
75. Zeki Kete, 1949, Gaz/Darahêni (Güzeldere/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şinawito, Gaz dı Cuyeno.

Kıtabi

- Akbulut, Yılmaz, (1995), *Bingöl Tarihi* (Vol. 28), Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Alay, Okan, (2006), *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Elazığ, Üniversite Kitap Evi.
- Alptekin, Ali Berat, (2018), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, 3.Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

- Alptekin, Ali Berat, (Ed.) (1993b), *Fırat Havzası Efsaneleri: Metinler*, AB Alptekin.
- Arda, Akif, (2006), *Bütün Yönleriyle Çewlik-Bingöl*, Ankara, Doz yayıncılık.
- Aydar, Mehmet, (2009), *Huzursuz Topraklar*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Ayverdi, İlhan, (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları.
- Bahadır, Abdulkerim, (2010), *Jung ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili, (1969), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi
- Boratav, Pertev Naili, (1984), *100 Soruda Türk Folkloru: inanışlar, töre ve törenler, oyunlar*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Bukan, İbrahim, (2022), *Zegun Zazaki*, Ankara, Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Campbell, Joseph, (2021), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), İstanbul, İthaki Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul, (2009), *Halk Edebiyatına Giriş*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit, (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Doğan, Oğuz, (2020), *Bitlis Efsaneleri: Psiko-sosyal ve Arketipsel Çözümleme*, 1.Baskı, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık
- Ekici, Metin, (2019), *Halk Bilgisi (Folklor): Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara, Geleneksel yayınları.
- Elçin, Şükrü, (2004), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Eliade, Mircea, (1991), *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, Gece Yayınları.
- Eliade, Mircea, (2003), *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ergun, Metin, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, I. Cilt, Ankara, TDK Yayınları.

- Franz, M. L. V. (1997), *Archetypal Pattern in Fairy Tales: Studies in Jungian Psychology by Jungian Analysts*, Canada, Inner City Books.
- Freud, Jung, Adler, (1981), *Psikanaliz Açısından Edebiyat*, Ankara, Dost Kitabevi.
- Geçtan, Engin, (1998), *Psikanaliz ve Sonrası*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Gibson, Clare K. (2013), *Semboller Nasıl Okunur: Resimli Sembol Okuma Rehberi*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Gökhan, Halil, (2009), *Semboller*, (Editör), İstanbul, Dharma Yayınları.
- Gürol, Ender, (1977), *Carl Gustav Jung*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Hall, Calvin. Springer & Nordby, Vernon. J. (2016), *Jung Psikolojisinin Ana Çizgileri*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Hayıg, Roşan & Werner, Brigitte, (2012), *Zazaca-Türkçe/Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, İstanbul, Tij Yayınevi.
- Hobsbawm, Eric J, (1995), *Sosyal İsyancılar*, (Çev. Necati Doğru), İstanbul, Sarmal Yayınları.
- Indick, William, (2011), *Senaryo Yazarları İçin Psikoloji*, (Çev. Ertan Yılmaz & Yeliz Karaarslan), İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Jung, Carl Gustav, (2019), *Dönüşüm Sembolleri*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), İstanbul, Alfa Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2016), *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- Jung, Carl Gustav, (2006), *Analitik Psikoloji*, (Çev. Ender Gürol), İstanbul, Payel Yayınevi.
- Jung, Carl Gustav, (2008), *İnsan Ruhuna Yöneliş*, (Çev. Engin Büyükinâl), 7. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2015a), *Feminen Dişillığın Farklı Yüzleri*, (Çev. Tuğrul Veli Soylu), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- Jung, Carl Gustav, (2015b), *Maskülen Erilliğin Farklı Yüzleri*, (Çev. Didem Gamze Erdinç), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.

- Jung, Carl Gustav, (2015c), *Kırmızı Kitap*, (Çev. Okhan Gündüz), İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2020a), *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2020b), *İnsan ve Sembolleri*, (Çev. Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel, (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3.Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Le Guin, Ursula K. (2015), *Kadınlar Rüyalar Ejderhalar*, (Çev. Bülent Somay), İstanbul, Metis Yayınları.
- Lezgin, Roşan, (2022), *Ferhengê Termanê Edebi*, Diyarbakır, Roşna.
- Margaret, Mark & Pearson, Carol S. (2001), *The Hero and the Outlaw: Building Extraordinary*, New York, McGraw-Hill.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (2002), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Oğuz, M. Öcal vd. (2018), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 15. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları.
- Önder, Ali Rıza, (1955), *Yaşayan Anadolu Efsaneleri*, Kayseri, Erciyes Matbaası.
- Pearson, Carol S. (2003), *İçimizdeki Kahraman*, İstanbul, Akaş Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim, (2018), *Efsane Araştırmaları*, 3. Baskı, Konya, Kömen Yayınları 38.
- Sakaoğlu, Saim, (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, Saim, (1978), *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul, Damla Yayınları.
- Sambur, Bilal, (2005), *Bireyselleşme Yolu: Jung'un Psikoloji Teorisi*, İstanbul, Elis Yayınları.

- Schimmel, Annemarie, (2021), *Sayıların Gizemi*, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul, Alfa Basım yayın.
- Sevin, Hasan, (2016), *Yaradılışın Sırları Kârer'de Kur Hüseyin-i Kol ve Seyyid Ali Kal*, İstanbul, Cem Yayınları.
- Soylu, Hasbi, (2003), *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Bingöl*, Erzurum, Aktif Yayınevi.
- Şemsettin Sami, (2012), *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İstanbul, İdeal Kültür&Yayıncılık.
- Şenates, Şaban, (2022), *Ferhengê Zazaki(Dımili-Kırmanci-Kirdi) Türkçe Açıklamalı*, İstanbul, Nubihar.
- Tanyu, Hikmet, (1968), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- TDK, (1998), *Türkçe Sözlük*, C1, Ankara, TDK yayınları.
- Tecimer, Ömer, (2006), *Sinema Modern Mitoloji*, İstanbul, Plan B Yayınları.
- Tektaş, Şevket, (2008), “Bingöl İlinin Tarihteki Yeri, Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Yapısı ve Ekonomisi”, *II. Bingöl Sempozyumu* , r.347-350.
- Tuncel, Metin, (1992), “Bingöl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, r.183-184.
- Turani, Adnan, (2009), *Çağdaş Sanat Felsefesi*, 7. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Uludağ, Süleyman (1998), “Tasavvuf ve Halk İnancı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, r. 409-411
- Uludağ, Süleyman, (2022), “Keramet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, r. 265
- Uzun, Yasemin, (2020), *Fantastik Edebiyat ve Masal: Analitik Psikoloji Yaklaşımına Göre*, İstanbul, Kriter Yayınevi.
- Ülken, Hilmi Ziya, (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Wilkinson, Kathryn, (2011), *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler, Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, (Çev. Seda Toksoy), İstanbul, Alfa Yayınları.

Tezi

Akça, Hilal (2016), *Kemal Tahirin Romanlarında Yolculuk Arketipi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.

Çağlayan, Ercan, (2008), *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Ege, Fatih, (2015), *Arketipsel Sembolizm Bağlamında Kuzeydoğu Anadolu Masallarının Analizi*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ardahan.

Göde, Halil Altay, (2002), *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ,Yayımlanmış Doktora Tezi, Konya.

Gökeri, A. İpek, (1979), *Arketiplere dayanan yeni bir inceleme yönteminin tanıtılarak İngiliz ve Türk edebiyatında bazı romans ve epik niteliğinde yapıtlara uygulanması*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara.

Işık, Neşe (2009). *Türk Masallarının Sembolik Açıdan Çözümlemesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.

Kotancı, Aykut Yaşar(2023), *Azerbaycan Peri Masallarının Arketipsel Sembolizm Bağlamında İncelenmesi*, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi,Ardahan.

Seyidoğlu, Bilge (1978). *Erzurum Efsaneleri (Erzurum 'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.

Tekgöl, Işık Kara, (2020),*Tunceli Masallarına Arketipsel Sembolik Bir Yaklaşım*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Türktaş, Mevlüt Metin, (2012), *Denizli Efsaneleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli.

Yaldız, Adem. (2002). *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya .

Yılmaz, Ümit (1991), *Renk psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Meqaleyi

Alptekin, Ali Berat, (1993a), "Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", *"Türk Kültürü"*, 31 (368), r.754-762

Atasagun, Galip, (2006), "Ziyaret Fenomeni", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21), r.33-60.

Ayva, Aziz, (2007), "Beyşehir Gölü Üzerine Anlatılan 'Göl Üzerinden Yürüyerek Geçme' Motifi Üzerine", *Milli Folklor*, 19(76), r.191-201.

Bars, Mehmet Emin, (2018), "Deli Dumrul Anlatısının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), r.57-75.

Boratav, Pertev Naili, (1997), Ali Rıza Önder-Yaşayan Anadolu Efsaneleri, (Yay. Haz.: İsmail Gökem), *Milli Folklor*, 5(33), 112-118.

Coşkun, Nilgün Çıblak, (2020), "Alevi-Bektaşî İnancında Kerametler", *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, (22), r.25-58.

Dırıhi, Ehmed, (2010), "Yado Paşa", *Kovara Vate*, (34), r. 26-45

Elaltuntaş, Ömer Faruk ve Karaca, Emin, (2021), "Eric Hobsbawm'ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Bir Halk Kahramanı: Yado Paşa", *Akademik Matbuat*, 5(1), 43-56.

Ergöz, Ramazan, (2019), "Erzurum Efsanelerinde Tabuların Çiğnenmesi ve Gölge Arketipleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (41), r.92-105.

Fedakâr, Pınar, (2014), "Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri", *Milli Folklor*, (103), r.5-19.

Gacar, Şamil, (2019), "Hobsbawm'ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmet", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(3), r 302-326.

Gözütok, Türkan, (2011), "Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İz Düşümü", *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (21), r. 49-72.

Kayaokay, İlyas, (2014), “Fuzûlî’nin Leyla İle Mecnûn Mesnevîsinin Arketipsel Sembolizm Bağlamında Çözümlemesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, r.337-351.

Köse, Onur, (2021), “Tunceli’de Dağ Keçisi/Geyik Kutsallığı ve Tarihsel Derinliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Near East Historical Review*, 11(11/4), r.35-48.

Oymak, İskender (1996), “Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), r.287-300.

Özçelik, Mevlüt, (2021), “İmâm-ı Rabbânî’nin Mektûbât’ında Nakşî Mürîdlerin Âdâbı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24(47), r.219-243.

Pehlivan, Gürol, (2009), “Dinî Şahsiyetler Hakkında Oluşan Anlatılar”, *Milli Folklor*, 21(83),r.88-96.

Şimşek, Esmâ, ve Özdemir, Serdar Deniz, (2021), “Boston Destanı’nın Arketipsel Tahlili”, *Millî Folklor*, 17(129), r.58-71.

Şimşek, Esmâ, (2015), “Kıbrıs'ta Anlatılan" Hacı Mehmet Buba İle Lalası" Efsanesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal of Eurasia Social Sciences/Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), r.105-115

Uğurlu, Yavuz Selim, (2022), “ Persona (Maske) Arketipi Açısından Orhan Kemal’in Murtaza Romanı”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), r.1313-1319.

Uygur, Hatice Kübra, ve Mungan, Hayriye Sema, (2021), “Mardin'den Derlenen Keloğlan Masalına Arketipsel Bir Yaklaşım”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(26), r.34-51.

William R, Bascom, (2003) “Folklorun Biçimleri Nesir Anlatılar”, (Çev, R. Nur Aktaş, Banu Aktepe, Başak Değer, Ayhan Doğan, Yeliz Özay ve Kırılcım Serdaroğlu), *Milli Folklor*, 15(59), r.76-95.

Yalçın, Melike, (2021), “Dede Korkut Hikâyeleri'nde Anne Arketipi”, *Journal of International Social Research*, 14(77), r.69-77.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz, (2018), “Bir Arketip Olarak Yılan”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), r.420-431.

Yıldız, Melih, (2021), “Arketipsel Teori Bağlamında Reklamlarda Sunulan Kadın Temsillerinin Göstergibilimsel Analizi”, *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), r.171-195.

İnternet

<http://www.bingol.gov.tr/ilcelerimiz> (15.03.2023)

<http://www.mus.gov.tr/kultur-ve-turizm> erişim (17.02.2024)

<http://www.mus.gov.tr/kultur-ve-turizm> erişim (17.02.2024)

<https://bingol.ktb.gov.tr/TR-56989/ilin-cografi-konumu.html> (15.03.2023)

<https://carljungturkiye.wordpress.com/2017/06/14/persona/> (05.06.2024)

<https://holyyharmony.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/01/anima-animus2.gif> (04.06.2024)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-62/kuran-yolu-meali-5> (23.04.2024)

<https://sorularlailamiyet.com>. 23.04.2024

<https://www.biyografya.com/biyografi/2038> (02.01.2024)

<https://www.harita.gov.tr/urun/bingol-fiziki-il-haritasi/438> (06.08.2024)

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/efsane> (Çıme: *Christian Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch sf. 1575* (05.04.2023)

<https://x.com/BingollulerDer/status/1184392101083136002> (03.09.2024)

ÎLAWE

Fotoğrafi:

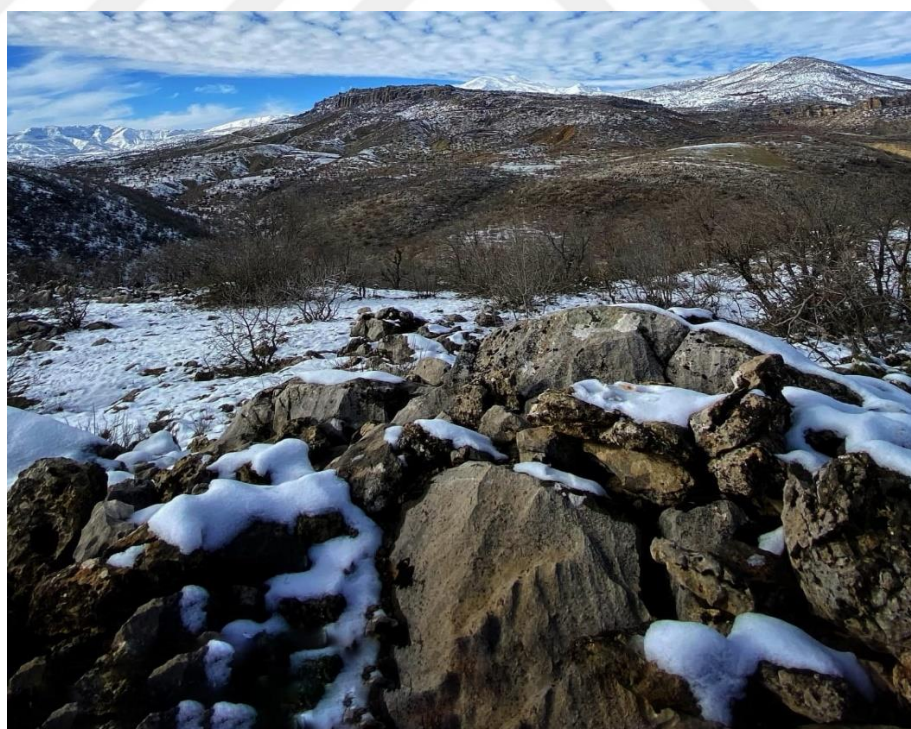
Fotoğraf 1: Wextê Jonê 19 dî Xebata Aredayîşê Ma ra(Çamlıx/Darahêni)

Fotoğraf 2: Xebata aredayîşê ma ra. (Wareyê Dewa Kexmuti/Boglon)

Fotoğraf 3: Linga Beri/Payê Dundil (Kaso/Darahêni)

Fotoğraf 4: Quçê Pêxamberi (Ruymelekun/Darahêni)

Fotograf 5: Siyê Way u Bırayi (Sosın/Darahêni)

Fotoğraf 6: Kerreyê Îjdihayi(Şabon/Çolig)

Fotoğraf 7: Dıza Sereterias/Dıza Şewetari (Darahêni/ Çolig)

Antoğ: Nebi Butasım

Fotoğraf 8: Hêniyê Rîzo (Rîzo/Darahêni)

Fotoğraf 9: Hêniyê Muso(Kaso/Darahêni

Fotoğraf 10: Gola Qulingi/Yüzen Ada (Hezarşah/Boglon)

Fotoğraf 11: Gola Gerindal (Şabon/Çolig)

Fotoğraf 12: Leweyê Şarîki/Kuyo Sîpi (Siwun/Darahêni)

Fotoğraf 13: Kayê Qertali

(<https://x.com/BingollulerDer/status/1184392101083136002>)

Fotoğraf 14: Ziyara Celaledin Harzemşah(Melekun/Darahêni)

Fotoğraf 15: Estunê Sofi Şekeri (Xeylani Kebir/Darahêni)

Fotoğraf 16: Mewlid/faaliyetê Ziyara Kalemin ra(Aldu/Darahêni)